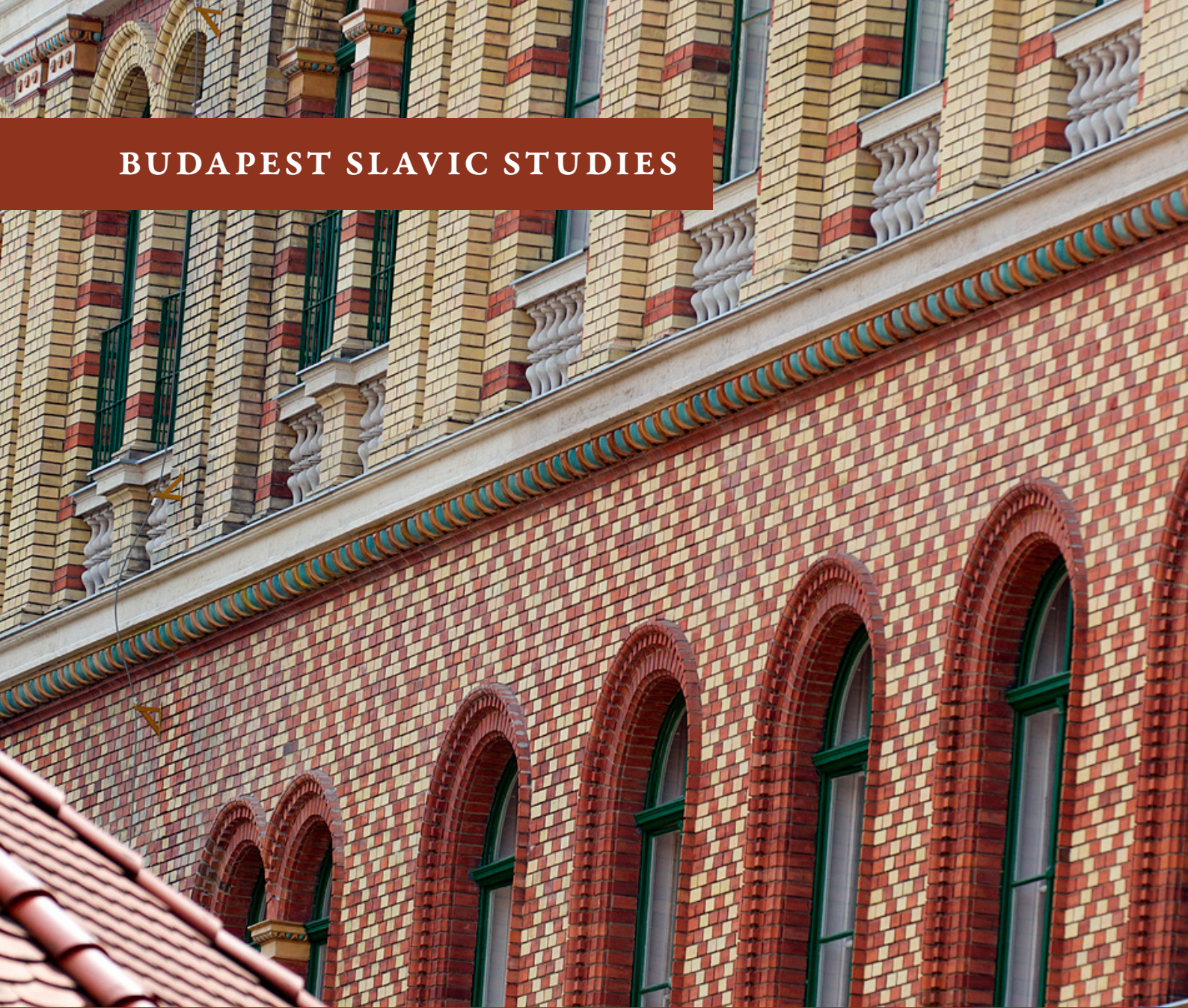

BUDAPEST SLAVIC STUDIES

MÁRIA DUDÁS
editor

11TH CONFERENCE
FOR YOUNG SLAVISTS
IN BUDAPEST

Budapest Slavic Studies

**11TH CONFERENCE
FOR YOUNG SLAVISTS
IN BUDAPEST**

EDITOR
Mária Dudás

ELTE BTK
Szláv Filológiai Tanszék
Budapest, 2025

SUPPORTED BY
Újbuda Bolgár Önkormányzata / National Self-Government of Bulgarians in Újbuda

PEER REVIEWERS

Aleksander Urkom
Angela Palágyi
Anna István
Aranka Laczházi
Dorota Várnai
Előd Dudás
Enhzaya Vandan Sárköziné
Éva Császári
György Rágyanszki
Ildikó Pálosi
Iván Hegedűs
Júlia Hamsovszki
Kata Juracsek
Krisztina Menyhárt
Mária Dudás
Milan Orálek
Mladen Pavičić
Péter Pátrovics
Szabolcs Janurik
Tamás Berkes
Tamás Tölgyesi
Viktoria Kissová

COVER DESIGN

Máté Bubrik

LAYOUT and TYPESETTING

Agnieszka Janiec-Nyitrai
V4 Consulting Kft.

© Authors, Publisher

Published by the Department of Slavic Philology, Faculty of Humanities,
Eötvös Lorand University (ELTE BTK)

Responsible Publisher

Head of the Department of Slavic Philology, ELTE BTK

ISSN 3094-2500 (online)

ISBN 978-963-489-833-7

Contents

Foreword	7
Balazsin Balázs: Какой гендер у нейтральности в русском языке?	8
Bator Oliwia: Związki frazeologiczne z komponentem <i>wypieki</i> w języku polskim i rosyjskim. Aspekty leksykalno-semantyczne	15
Bikova Elena: За някои езикови особености на българските кулинарни видеоклипове	24
Bláhová Kateřina: Partizanski film. Titovi ideali u specifičnom žanru jugoslovenske kinematografije	31
Cicconi Valeria: A sensory travel from Petersburg to Moscow in Aleksandr Nikolaevič Radishchev's novel	37
Domoniová Jana: Poetické začiatky tvorby Paľa Bohuša	43
Georgieva Lalka: Словообразуване на имената на инструменти в цариградския превод на Библията (1871 г.)	50
Guziar Matúš: Obrazy kolektívnej traumy v dokurománoch Silvestra Lavríka	57
Harina Ljudmila: Семантические аспекты англицизма кейс: изучение омонимии, полисемии и их влияния на контекст и словообразование	64
Jakubek Patrik: O jednom type slovenských ojkoným galantského regiónu	70
Kaziuczyc Igor: История перевода Римского Миссала на русский язык	76
Konkolyová Natália: Uporedba standardnih i substandardnih idioma i njihova definicija u hrvatskome te slovačkom jeziku	82
Koralewska Marta: Jakie są współczesne rodziny? Obraz relacji rodzinnych w powieściach współczesnych czeskich pisarek na przykładzie <i>Pod śniegiem</i> Petry Soukupovej i <i>Wron</i> Petry Dvořákovéj	87
Kučera Doman: Staročeská šachová terminologie a ostrřihomský <i>Glosář</i>	92
Kuhn Michael: The Antithesis “Self – Other” in the Short Story <i>Russian Accent</i> by Eugene Vodolazkin. An Imagological Analysis	100

Kuimov Ivan: Особенности и различия активных библейских пословиц в современном польском и русском языках: этимология, контекст, форма	105
Kum Erika: Ustvarjalno pisanje pri komunikativnem jezikovnem pouku za učence slovenščine kot drugega ali tujega jezika	111
Lavrenčíková Jindra: Pogođena i potopljena? Jugoslavenski Židovi 1930-ih i bojkot njemačke proizvodnje	119
Majewska Aleksandra: Frazeologizmy z komponentem <i>serce</i> w języku polskim i rosyjskim – aspekty porównawcze	124
Murányi Márk: Роль Дежё Амбрововича в восприятии творчества Л. Н. Толстого в Венгрии	132
Norba Olha: Slovenská sci-fi literatúra pre deti a mládež ako alternatívny komunikačný priestor v období neskoréj normalizácie	137
Novotná Dominika: Ku genéze emigrantskej literatúry karpatských Rusínov v USA	144
Ondrejčíková Stella: Konceptualizácia času a priestoru vo významoch syntaktických konštrukcií	149
Pálinkás Balázs: К конкуренции видо-временных форм в плане будущего времени	155
Pellegrini Lorenzo: Analysis of the Translation Strategies Into Italian of the <i>Modes of Action</i> of Russian Verbs on the Basis of the Data Collected From the Russian National Corpus	161
Piasecka Maja: Analiza kulturowo-polityczna wybranych bałkańskich występów eurowizyjnych w ujęciu polityzacji	168
Poľomská Anna: Czech Pronominal Clitics on the Syntax-Phonology Interface: an Experimental Study	173
Rausová Katarína: <i>Nešpor</i> či <i>vešpery</i> ? Analýza pôvodu, použitia a sémantického vývoja dvoch slovenských slov označujúcich večernú modlitbu liturgie hodín	178
Rákóczi Anna: The social phenomenon of bride kidnapping amongst Bulgarian and Serbian communities	184

Rusnáková Šárka: Ema Řezáčová a nakladatelství <i>Československý spisovatel</i> ...	190
Ružbaská Alena: Miniaturne formy v ruskej próze 20. rokov 20. storočia	195
Tot Juhas Timea: Tehnike stilističkog i pragmatičkog transfera u prevodima Službenog lista Autonomne Pokrajine Vojvodine sa srpskog na mađarski	200
Uhriňák Štefan: Variability of the phraseological unit <i>bludný kruh/ ördögi kör</i> in Czech and Hungarian	206
Urbaničová Zuzana: Od „ja“ ku „my“ v prózach mladej generácie súčasnej slovenskej literatúry	211
Yoshimi Sae: Translation Challenges of The Tale of Genji into Slavic Languages	215

Foreword

The Institute of Slavic and Baltic Philology at the Faculty of Humanities, Eötvös Loránd University (ELTE) organized the first International Conference for Young Slavists in 2011. The event proved to be a great success and has since become an annual tradition. Like many aspects of academic life, the COVID-19 pandemic brought disruption: the conference was on hold for three years. In 2023, however, the Institute resumed the tradition by hosting the 10th anniversary edition of the conference.

One of the unique features of the Institute of Slavic and Baltic Philology in Budapest is that, despite being located in a non-Slavic country, it offers the opportunity to study all Slavic languages. Currently, thirteen Slavic and Baltic languages are taught: Bulgarian, Czech, Belarusian, Croatian, Polish, Macedonian, Russian, Serbian, Slovak, Slovenian, Ukrainian, as well as Latvian and Lithuanian.

The organizing committee of the conference includes the director of the Institute of Slavic and Baltic Philology, along with the heads of the Department of Slavic Philology, the Department of Polish Philology, the Department of Ukrainian Philology, and the Department of Russian Language and Literature.

The first ten conferences were organized by Aleksander Urkom and György Rágyanszki, while the eleventh edition in 2024 is led by Mária Dudás.

Each year, approximately 60 to 70 participants present their current research and academic work. The sections are chaired by faculty members and PhD students of the Institute, ensuring the high professional quality of the program.

Participants come from universities and academic institutions in countries such as Austria, Bulgaria, the Czech Republic, Greece, Poland, Montenegro, Italy, Russia, Serbia, Slovakia, and Slovenia. Hungary is primarily represented by students from ELTE, the University of Pécs, and the University of Szeged.

The conference focuses mainly on the fields of linguistics, literary studies, ethnography, and cultural studies, with a particularly strong presence of comparative research.

The presentations delivered at the conference are published in an electronic volume, available on the Institute's website.

This new volume marks the launch of a new digital publication series by the Department of Slavic Philology, titled *Budapest Slavic Studies*.

Mária Dudás

Editor

Budapest, July 2025

Какой гендер у нейтральности в русском языке?

Balázs Balazsin

Eötvös Loránd University, Hungary

Abstract: Since the second half of the 19th century, the term *gender* has been in use, and lately it became the subject of numerous disciplines and research. In this study the author intends to find an answer whether there are attempts to use gender-neutral language in Russian, and, if so, in what form(s). Besides personal pronouns, this research focuses on past tense verbs as well, since it is one of the forms in Russian where grammatical gender appears. To assess this question, an online survey was carried out among people trying to communicate about themselves in a gender-neutral manner. Based on the results, there are different forms and efforts to use gender-neutral language, however there are no respondents who talk about themselves in an exclusively gender-neutral way in their daily lives.

Keywords: gender, gender-neutrality, verb forms, grammatical gender

Введение

В последнее время тема гендера приобретает всё большее внимание среди учёных: данной темой занимаются маркетологи, психологи, социологи, лингвисты и другие специалисты. Для отражения данных социально-общественных явлений в некоторых языках появились гендерно-нейтральные языковые конструкции. Например, в английском языке широко употребляется *singular they*, а в шведский язык в 2015 году ввели *hen* как гендерно-нейтральное местоимение (Васильчева 2019: 39). Таким образом, предполагается, что в русском языке тоже наблюдается какое-то похожее языковое изменение.

Цель нашего исследования заключается в описании языковых возможностей, которые связаны с гендерно-нейтральным использованием русского языка среди носителей языка. Для достижения поставленной цели были определены следующие задачи: а) выяснить значение и значимость гендера; б) провести опрос среди носителей языка о существующих формах в русском языке; в) проанализировать результаты опроса.

Предметом данного исследования являются личные местоимения и глагольные формы прошедшего времени в общении носителей русского языка, которые либо пытаются говорить о себе гендерно-нейтральным способом, либо не вписываются в бинарную систему категорий мужского и женского полов.

Понятие гендера является сложным и может рассматриваться с разных точек зрения. Прежде всего необходимо различить биологический пол, грамматический род и гендер. Биологический пол определяется хромосомами, гормонами и физическими характеристиками (Huszár 2009: 15). Не-

которые мыслители считают, что мужчина и женщина различаются только на биологическом уровне, в то время как другие видят гендер как социальную конструкцию, выраженную в нормах, ожиданиях и ролях, установленных обществом (Hines 2020: 8–9). Гендер включает в себя социальные модели поведения и роли, которые не основаны на биологии, а зависят от культурных и временных факторов. Эти гендерные нормы могут изменяться со временем, так как изменяются и социальные нормы. Таким образом, соотношение между биологическим полом и гендером является динамичным и не фиксированным, что привело к появлению множества гендерных идентичностей (Hines 2020: 12).

Гендерная лингвистика, то есть изучение различий в речи и общении между мужчинами и женщинами, не является новой, возникшей в XXI веке идеей. А. Хусар подчёркивает, что размышления на эту тему начались уже в XIX веке (Huszár 2009: 13). Однако мы должны отметить, что гендерные исследования включают в себя исследования, касающиеся и невербальной коммуникации. Б. Винн в своём исследовании рассмотрел кодовые переключения среди квир-людей (Winn 2021). В отличие от традиционной лингвистической интерпретации, автор уделяет внимание не только языковым аспектам, но и жестам, языку тела, выбору одежды и другим формам невербального общения. Он отмечает, что квиры часто используют такие тактики, чтобы не выделяться, а слиться с обществом.

Хотя гендер в основном связан с социальными и культурными факторами, он отражается и в языках, что подчёркивает интересные взаимодействия между грамматикой и социальными гендерными категориями. Русский язык является хорошим примером на то, как грамматический род структурирует языковые выражения и определяет морфологическое построение слов и синтаксическую конструкцию предложений.

В русском языке категория рода у имён существительных является классифицирующей грамматической категорией. Как известно, различаются мужской, женский и средний роды. Такая классификация отчасти является результатом внеязыковых факторов: «существительные, обозначающие лиц мужского пола, обычно принадлежат к мужскому роду, а существительные, обозначающие лиц женского пола, обычно принадлежат к женскому роду» (Долешаль 2022: 77). Однако это, разумеется, не означает, что только существительные, обозначающие живых существ, имеют грамматический род. Нельзя упустить из виду, что существует и средний род, который редко используется для обозначения живых существ (см. *насекомое, млекопитающее, животное, лицо*).

По интерпретации И. П. Мучника, грамматическую категорию рода можно понять на двух уровнях (Мучник 1971 в Долешаль 2022: 78). На первом уровне находятся существительные, которые не имеют никакой семантической связи со своим полом. К ним относятся неодушевлённые существительные. На втором уровне находятся существительные, обозначающие

людей, и они основаны на семантической оппозиции «мужчина–женщина» (Долешаль 2022: 78). Задаётся вопрос, какие языковые решения можно употреблять для выражения гендерной нейтральности в такой системе, где грамматический род играет решающую роль в языковой картине мира носителя языка.

Описание исследования

Для получения информации о гендерно-нейтральном употреблении русского языка нами был проведён опрос с целью определить какие языковые решения используются в общении людьми, которые не могут (или не хотят) отнести себя ни к одному из полюсов бинарной оппозиции «мужчина–женщина» или пытаются говорить о себе не упоминая свой пол.

Мы считаем анкетирование наиболее подходящим методом для достижения целей нашего исследования, поскольку оно позволило вовлечь в сбор данных большее количество людей по сравнению с другими методами (интервью, фокус-группы). Мы задавали как закрытые, так и открытые вопросы, что позволило собрать как качественные, так и количественные данные. Анкета была распространена в трёх разных социальных сетях: Facebook, ВКонтакте и Reddit. Желающие принимать участие в опросе могли заполнить нашу анкету с 21 января по 10 февраля 2023 г. После отчистки данных мы проанализировали ответы 77 респондентов.

В первой части анкеты участники предоставили информацию о своих гендерной идентичности (см. таблицу №1) и возрасте. Большинство опрошенных идентифицировали себя как небинарные (43 человека, 55,8%). Опросник заполнили 11 гендерквиров (14,3%), 8 женщин (10,4%), 5 мужчин (6,5%), 4 агендера (5,2%) и 3 гендерно флюидных (3,9%) человека. Кроме того, по одному человеку определили себя как «гендерно нейтральный человек», «в основном мужчина, немного женщина, ксеногендерное, гендерфлюидное небинарное» и «что-то среднее между женщиной и небинарной персоной». См. таблицу №1.

Таблица №1. Гендерная идентичность респондентов.

Гендерная идентичность	чел.
агендер	4
в основном мужчина, немного женщина, ксеногендерное, гендерфлюидное небинарное	1
гендерквир	11
гендерно нейтральный человек	1
гендерфлюид	3
женщина	8
мужчина	5
небинарная персона	43
что-то среднее между женщиной и небинарной персоной	1

Распределение респондентов по возрастным группам представлено на рисунке №1 ниже. Как видно, большинство респондентов относятся к возрастной категории 21–29 лет (29 человек, 37,7%). На втором месте — респонденты в возрасте 18–20 лет (20 человек, 26%). 16 человек (20,8%) оказались в группе от 30 до 39 лет. Анкету заполнили 7 респондентов в возрасте 17 лет и младше. Среди заполнивших анкету оказались лишь 5 человек (6,5%) в возрасте 40–49 лет. Люди старше 50 лет в опросе не участвовали.

Рисунок №1. Возрастное распределение опрошенных.

Во второй части анкеты респонденты должны были создать небольшой текст о себе с глаголами в форме прошедшего времени, употребляя морфологические формы, которые они используют, когда они говорят о себе в неформальной обстановке. Проанализировав ответы 77 респондентов, нельзя установить одну общепринятую гендерно-нейтральную языковую форму, которая употреблялась бы всеми опрошенными. Употребляемые респондентами языковые формы можно разделить на три подгруппы: *уже существующие языковые формы, конструкции бессубъектизации, новые способы выражения.*

К *уже существующим языковым формам* относятся нормативные морфологические формы. Некоторые респонденты в своём повествовании употребляют такие формы, но в рамках настоящей статьи мы будем концен-

трироваться на выделении отклонений от норм. При рассказе о себе многие употребляют форму третьего лица множественного числа: *Сегодня я были очень красивые*. Это можно считать влиянием английского языка, поскольку в нём форма *singular they* уже широко употребляется. Некоторые отметили, что они переходят на употребление других глагольных форм в рамках одного предложения, даже не замечая данного перехода: *Я видела как они идут к светофору, но побоялась подойти, поэтому я просто шли полпути за ними*. Среди ответов наблюдается и форма первого лица множественного числа: *Мы пошли погулять*. Эта языковая конструкция позволяет не упоминать пол говорящего, когда он считает себя частью группы людей. Что касается формы единственного числа, некоторые из опрошенных говорят о себе в среднем роде: *Я ездило на другой конец города*. В связи с употреблением формы среднего рода мы должны отметить, что некоторые из респондентов считают данную форму оскорбительной и унижающей.

Многие из респондентов проводят языковую трансформацию, в результате которой невозможно понять, какой пол и гендер у говорящего. Эту категорию мы назвали *бессубъектизацией*. На базе ответов в эту подгруппу входят неопределённо-личные предложения (*Мне поставили пятёрку за экзамен.; Так вышло, что пришлось съездить.*), безличные предложения (*Когда мне было семь, мне довелось пойти в школу; Мне было печально расставаться со школой.*) и посессивные конструкции с отглагольными существительными (*У меня были посещения врача. У меня было желание стать учителем английского языка.*).

Среди ответов выявлены всего лишь два новых способа выражения прошедшего времени, которые респонденты используют как гендерно-нейтральный вариант. Один из вариантов похож на деепричастие прошедшего времени: *После работы я устав; Я уехав* домой. Другой вариант имеет особую форму: *Сегодня весь день работер*.

По проанализированным данным видно, что стремления к гендерно нейтральному использованию языка существует. Однако мы должны отметить, что среди респондентов нет ни одного человека, который употребляет только гендерно-нейтральные языковые формы в повседневной жизни.

Несмотря на разногласия по поводу использования языковых форм, большее согласие наблюдается в ответах на вопрос о важности применения гендерно-нейтрального языка (см. рисунок №2.). 66 респондентов (85,7%) поддержали бы язык с гендерно-нейтральными местоимениями и возможностью общения в нейтральной манере. Большинство сторонников отметили, что такой шаг позволит людям говорить о себе более комфортно и для некоторых облегчит самовыражение. Однако они добавили, что в нынешнем лингвистическом арсенале русского языка отсутствует подходящая альтернатива. По мнению респондентов, использование гендерно-нейтральных местоимений и форм также может уменьшить гендерную дискриминацию.

Вы бы поддерживали гендерно-нейтральный язык?

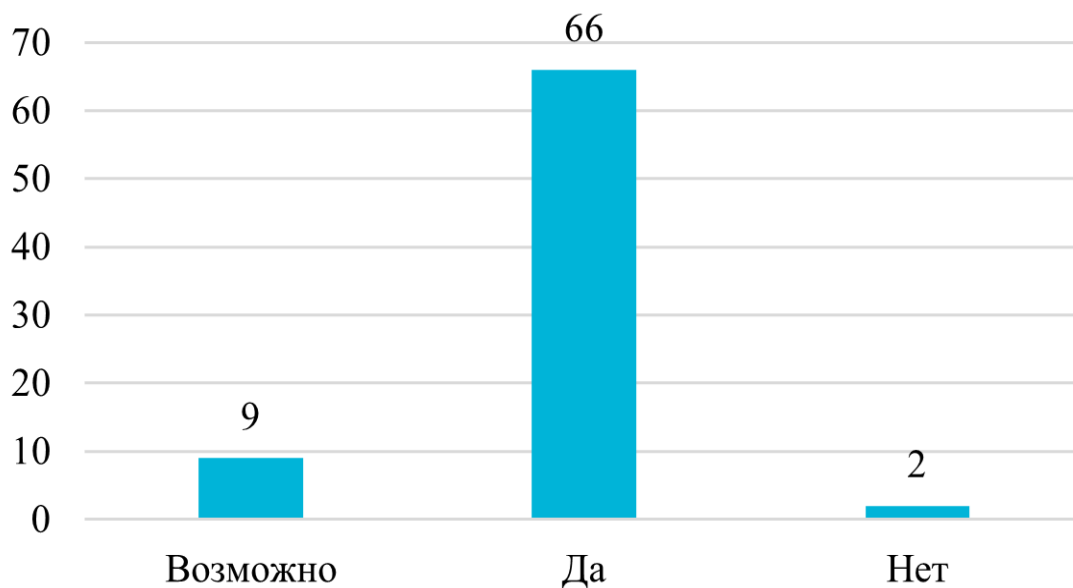

Рисунок №2 Поддержка гендерно-нейтрального языка среди респондентов.

Двое респондентов высказались против употребления гендерно-нейтральных морфологических форм. Один из них опасается, что люди, которые не согласны с предполагаемыми изменениями, могут агрессивно относиться к тем, кто использует гендерно-нейтральные выражения. Другой респондент отметил, что современное российское общество не готово к такому шагу. По его мнению, даже если бы оно было готово, пришлось бы создать новые языковые формы, которые не напоминали бы ни мужские, ни женские.

Девять респондентов не дали ни положительного, ни отрицательного ответа на вопрос о том, поддерживали ли бы они такие изменения. Многие заявили, что поддерживали бы изменения только в случае, если бы они проходили естественным путём. В то же время было выражено опасение, что многие не поймут причины изменений, что может привести к конфликтам в бытовой жизни. Однако один из участников отметил, что формы мужского рода вполне подходят для гендерно-нейтрального использования.

Выводы

По результатам проведённого нами опроса стало ясно, что несмотря на то, что использование гендерно-нейтральных грамматических форм затрагивает только относительно закрытое сообщество, стремление к их использованию однозначно существует. Подавляющее большинство респондентов готовы поддержать гендерно-нейтральное использование языка, поскольку им было бы легче говорить о себе и о других, которые пытаются расска-

зять о себе в гендерно-нейтральной форме. В то же время предполагается, что в ближайшие годы этот вопрос будет актуален лишь для определённого субкультурного слоя. Данное предположение основано на результатах, так как не нашлось таких респондентов, которые используют гендерно-нейтральные языковые конструкции во всех ситуациях в повседневной жизни. Опасаясь последствий, наказаний или непредсказуемых реакций, они выбирают скрыть часть их идентичности, предпочитая формы мужского или женского рода. Таким образом, они остаются активными пользователями языка, который может быть для них некомфортен.

Итак, мы увидели, что многие респонденты избегают открытого использования гендерно-нейтрального языка, меняя языковые формы в своей речи в зависимости от собеседника и ситуации. Это явление напоминает переключение кода, когда двуязычные или двудиалектные люди внезапно переходят с одного языка или диалекта на другой в зависимости от ситуативного контекста (Trudgill 1997: 33). Хотя наше исследование не касалось многоязычных людей или невербальной коммуникации, результаты также свидетельствуют о наличии подобного кодового переключения, которое Б. Винн описал в области невербальной коммуникации (Winn 2021). Респонденты употребляли гендерно-нейтральный язык только в таких ситуациях, в которых они чувствовали себя в безопасности и доверяли своим собеседникам. Этот тип переключения кода мы назвали «*доверительным переключением кода*», так как респонденты использовали гендерно-нейтральные формы только в тех случаях, когда были уверены, что их языковой выбор не вызовет непонимания или негативных последствий. По этой причине в иных случаях они предпочитали использовать нормативные языковые формы.

Несмотря на субкультурный характер, вопрос гендерно-нейтрального языка является важным и актуальным в языковом пространстве, где грамматический род играет важную роль. Тем не менее, обсуждения на эту тему могут способствовать лучшему пониманию проблемы и поиску компромиссных решений.

Bibliography

- Васильчева, А. В. (2019). Проблемы обучения речевому этикету иностранного языка в условиях стремления к гендерной нейтральности и феминизации общества. *Педагогика и психология: теория и практика*, 4/16, 36–41.
- Долешаль, У. (2022). О взаимосвязи грамматической категории рода и пола. В: *Гендерные аспекты языка, сознания и коммуникации: коллективная монография*. М. В. Гаранович, А. А. Кирилина (Ред.), Москва, Издательский Дом ЯСК, 77–99.
- Hines, S. (2020). *Mi a gender? Bevezetés a XXI. századhoz*. Budapest, Scolar Kiadó.
- Huszár, Á. (2009). *Bevezetés a gendernyelvészethez*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- Trudgill, P. (1997). *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged, JGYTF Kiadó.
- Winn, B. (2021). *Pass/Codes: Code Switchin For Survival (Master of Fine Arts Thesis)*. The University of North Carolina at Greensboro.

Związki frazeologiczne z komponentem *wypieki* w języku polskim i rosyjskim.

Aspekty leksykalno-semantyczne

Oliwia Bator

University of Szczecin, Poland

Abstract: The subject of this study is phraseological units containing the component “*baked products*” in Polish and Russian. The primary objective of the research is to conduct a lexical and semantic analysis. The material for analysis was sourced from phraseological dictionaries of both Polish and Russian. The phraseological units were examined from a lexical perspective, with particular emphasis on the component “*baked products*” that constitutes them.

Keywords: phraseological units, semantic component, baked products.

Wstęp

Przedmiotem opisu w niniejszym artykule są frazeologizmy z komponentem *wypieki* w języku polskim i rosyjskim. Praca ma charakter porównawczy polsko-rosyjski. Celem pracy jest analiza frazeologizmów z punktu widzenia leksyki i semantyki. Materiał do analizy był wyekscerpowany z polskich i rosyjskich prac leksykograficznych, takich jak: S. Skorupka, *Słownik frazeologiczny języka polskiego* (Skorupka: 1968) oraz A. Mołotkow *Frazeologiczieskij słowar russkogo jazyka*. (Mołotkow: 1968). Analiza ilościowa przedstawi frazeologizmy pod względem liczby zebranych przykładów w zależności od komponentu *wypieki*. Z kolei analiza semantyczna prowadzona będzie pod kątem wydzielonych pól semantycznych dla danej grupy frazeologizmów.

1. Ilościowa charakterystyka frazeologizmów z komponentem *wypieki* w języku polskim i rosyjskim

Wyekscerpowano 130 frazeologizmy z komponentem *wypieki*, w tym 52 w języku polskim i 78 w języku rosyjskim. Frazeologizmy z komponentem *wypieki* zostaną poddane analizie ilościowej.

1.1. Ilościowa charakterystyka frazeologizmów z komponentem *wypieki* w języku polskim

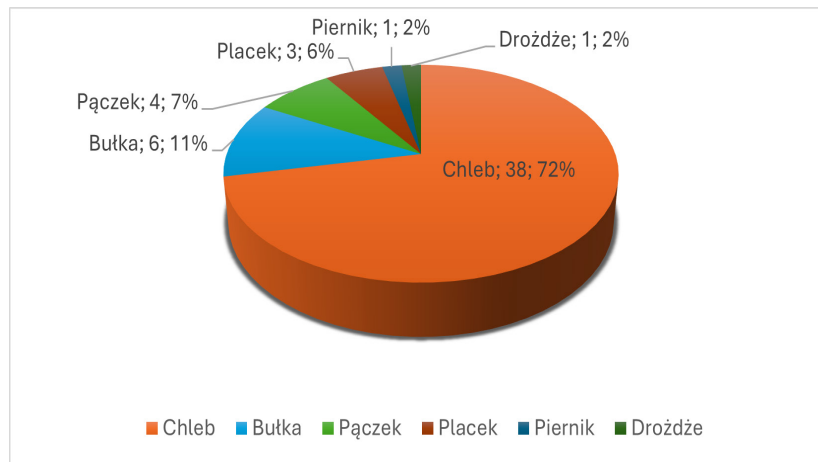
Zebrano 52 frazeologizmy z komponentem *wypieki* w języku polskim. Wśród analizowanych przykładów znalazły się komponenty typu: *chleb*, *bułka*, *placek* itd. Analizę ilościową przedstawia poniższa tabela nr 1 oraz wykres nr 1.

Tabela nr 1. Ilościowa charakterystyka frazeologizmów z komponentem *wypieki* w języku polskim

Lp	Nazwa komponentu	Wybrane przykłady	Liczba
1.	<i>chleb</i>	<i>Lepszy własny chleb, niż pożyczona bułka</i> <i>Ciężki kawałek chleba</i> <i>Pójść na swój chleb</i>	38
2.	<i>bułka</i>	<i>Bułka z masłem</i> <i>Kto ma chleb, szuka bulki</i> <i>Lepszy własny chleb, niż pożyczona bułka</i>	6
3.	<i>pączek</i>	<i>Thusty jak pączek</i> <i>Wyglądać jak pączki w maśle</i> <i>Optywać/pływać w czym jak pączek w maśle</i>	4
4.	<i>placek</i>	<i>Masz babo placek</i> <i>Kłaść się/leżeć plackiem</i> <i>Brać coś pod placki</i>	3
5.	<i>drożdże</i>	<i>Rosnąć jak na drożdżach</i>	1
6.	<i>piernik</i>	<i>Co ma piernik do wiatraka</i>	1
			Ogółem 52

Zgodnie z tabelą nr 1, najliczniejszą grupę stanowią frazeologizmy z komponentem *chleb* (38). Mniejszą frekwencję wykazują frazeologizmy z leksemami: *bułka* (6), *pączek* (4) oraz *placek* (3). Najmniej liczną grupę frazeologizmów z komponentem *wypieki* w języku polskim tworzą jednostki z komponentem *drożdże* oraz *piernik*, przy czym wyekscerpowano jedynie po jednym przykładzie tych frazeologizmów.

Wykres nr 1. Ilościowa charakterystyka frazeologizmów z komponentem *wypieki* w języku polskim

Zgodnie z danymi przedstawionymi na wykresie nr 2, największą grupę frazeologizmów z komponentem *wypieki* stanowią frazeologizmy z komponentem *chleb*, które stanowią aż 72% wszystkich analizowanych jednostek. Kolejne grupy, pod względem liczebności, to frazeologizmy z komponentem *butka* (11%) oraz *pączek* (7%). Frazeologizmy zawierające komponent *placek* stanowią 6% całości. Najmniej liczną grupę, reprezentowaną przez pojedynczy przykład, stanowią frazeologizmy z komponentami *piernik* i *drożdże* (2%).

1.2. Ilościowa charakterystyka frazeologizmów z komponentem *wypieki* w języku rosyjskim

W języku rosyjskim znaleziono 78 frazeologizmy z komponentem *wypieki*. Wśród analizowanych przykładów znalazły się komponenty, takie jak: *хлеб*, *пирог*, *дрожжи*, *пирог* itd. Analizę ilościową przedstawia poniższa tabela nr 2 oraz wykres nr 2.

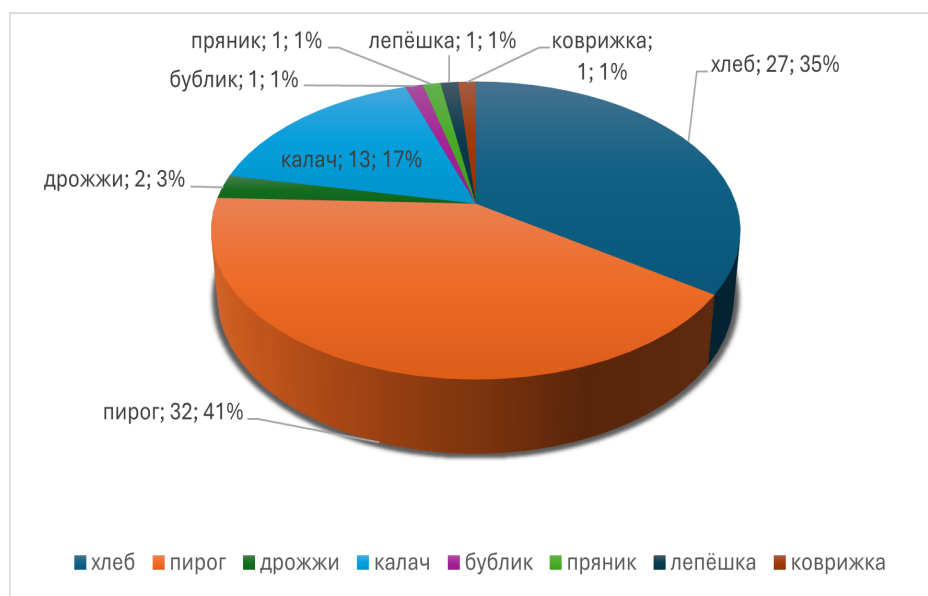
Tabela nr 2. Ilościowa charakterystyka frazeologizmów z komponentem *wypieki* w języku rosyjskim

Lp	Nazwa komponentu	Wybrane przykłady	Liczba
1.	<i>пирог</i>	<i>Ешь пирог с грибами, а язык держи за зубами</i> <i>Не красна изба углами,</i> <i>а красна пирогами</i>	32
2.	<i>хлеб</i>	<i>Сидеть на хлебе и воде</i> <i>Перебиваться с хлеба на квас</i> <i>Хлеб насыщенный</i>	27
3.	<i>калач</i>	<i>Калачом не заманишь</i>	13

Lp	Nazwa komponentu	Wybrane przykłady	Liczba
4.	<i>дрожжи</i>	<i>Расту как на дрожжах</i>	2
5.	<i>бублик</i>	<i>Дырка от бублика</i>	1
6.	<i>пряник</i>	<i>Кнут и пряник</i>	1
7.	<i>коврижка</i>	<i>Ни за какие коврижки</i>	1
8.	<i>лепёшка</i>	<i>Разбиться в лепёшку</i>	1
			Оgółem 78

Jak pokazuje powyższa tabela nr 2, najliczniejszą grupę tworzą frazeologizmy komponentem *пирог* (32). Mniejszą frekwencję przejawiają frazeologizmy z leksemami: *хлеб* (27) oraz *калач* (13). Znalaziono 2 przykłady frazeologizmów z komponentem *дрожжи*. Najmniej liczne grupy frazeologizmów, gdyż wyekscerpowano tylko po jednym przykładzie tworzą frazeologizmy z komponentem *бублик*, *пряник*, *коврижка* oraz *лепёшка*.

Wykres nr 2. Ilościowa charakterystyka frazeologizmów z komponentem *выпечки* w języku rosyjskim

Z analizy wykresu nr 2 wynika, że największą grupę frazeologizmów z komponentem *выпечки* stanowią frazeologizmy z komponentem *пирог*, które obejmują 41% wszystkich badanych jednostek. Kolejne grupy pod względem liczebności to frazeologizmy z komponentami *хлеб* (35%) oraz *калач* (17%). Frazeologizmy zawierające komponent *дрожжи* stanowią 3% całości. Najmniej liczne grupy to frazeologizmy z komponentami *бублик*, *пряник*, *коврижка* oraz *лепёшка*, które stanowią po 1% wszystkich analizowanych frazeologizmów.

2. Pola semantyczne frazeologizmów z komponentem *wypieki* w języku polskim i języku rosyjskim

W wyekszerpowanym materiale 52 frazeologizmów z komponentem *wypieki* w języku polskim można wyróżnić, między innymi, następujące pola semantyczne: „wygląd zewnętrzny”, „harmonia”, „sytuacja pozytywna”, „sytuacja negatywna” itd.. Poniżej, w tabeli nr 3 pokazano pola semantyczne i przypisane do nich frazeologizmy z komponentem *wypieki* w języku polskim.

Tabela nr 3. Pola semantyczne frazeologizmów z komponentem *wypieki* w języku polskim

Lp.	Nazwa pola semantycznego	Przykład w języku polskim	Ilość przykładów w języku polskim
1.	Sytuacja pozytywna	<i>Upiec, rozczynić chleba z tej mąki</i>	7
2.	Bieda	<i>Ostatni kawałek chleba</i>	6
3.	Praca	<i>Wędrować za chlebem</i>	6
4.	Rada	<i>U wdowy chleb gotowy (ale niezdrowy)</i>	5
5.	Sytuacja negatywna	<i>Odbierać/odjąć komuś chleb</i>	5
6.	Życzliwość	<i>Chlebem i solą</i>	4
7.	Nienasycenie	<i>Głodnemu chleb na myśli</i>	4
8.	Wygląd zewnętrzny	<i>Okrągły jak bułka</i>	3
9.	Codziennność	<i>Chleb powszedni</i>	3
10.	Łatwość	<i>To chleb z masłem/zjeść chleb z masłem</i>	3
11.	Zależność	<i>Być na czyimś chlebie</i>	2
12.	Określenie osoby	<i>Zjadacz chleba</i>	1
13.	Określenie posady	<i>Być w pączku</i>	1
14.	Dobrobyt	<i>Opływać/pływać w czym jak pączek w maśle</i>	1
15.	Różność	<i>Co ma piernik do wiatraka</i>	1
16.	Doświadczenie	<i>Jadać chleb z niejednego pieca</i>	1
17.	Wdzięczność	<i>Dziękować za chleb i sól</i>	1
			Ogółem 52

Jak wynika z przeprowadzonej analizy, w języku polskim wyróżniono 17 pól semantycznych, z których najliczniejszym jest pole „sytuacja pozytywna”, reprezentowane przez 7 frazeologizmów. Drugim pod względem liczebności w języku polskim jest pole semantyczne „bieda” oraz „praca” (reprezentowane przez 6 przykładów). Kolejne pola semantyczne pod względem frekwencji, reprezentowane przez 5 frazeologizmów to: „sytuacja negatywna” oraz „rada”. Najmniej licznymi polami semantycznymi w języku polskim były pola: „określenie osoby”, „określenie posady”, „dobrobyt”, „różność”, „doświadczenie” oraz „wdzięczność” reprezentowane przez jeden frazeologizm z komponentem *wypieki*.

Z wyekscerpowanych 78 frazeologizmów w materiale języka rosyjskiego, wyróżniono pola semantyczne, takie jak: „sytuacja negatywna”, „rada”, „codziennność”, „ostrzeżenie” itd..

W tabeli nr 4 przedstawiono pola semantyczne frazeologizmów z komponentem *wypieki* w języku rosyjskim.

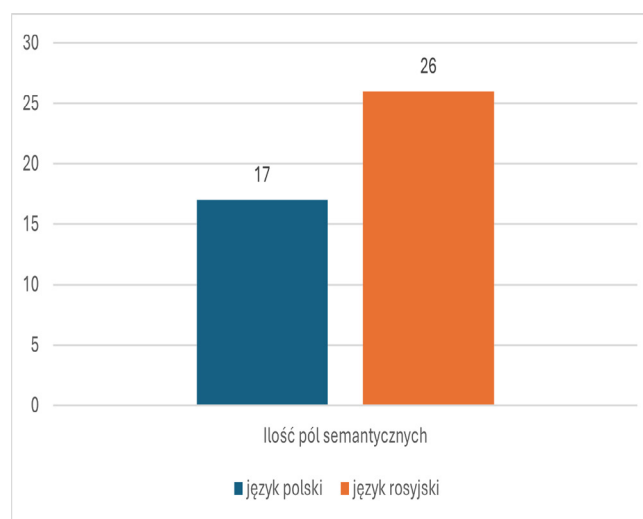
Tabela nr 4. Pola semantyczne frazeologizmów z komponentem *wypieki* w języku rosyjski

Lp.	Nazwa pola semantycznego	Przykład w języku rosyjskim	Ilość przykładów w języku rosyjskim
1.	Rada	<i>Свой сухарь лучше чужого пирога</i>	26
2.	Sytuacja negatywna	<i>Сажать на хлеб и на воду</i>	15
3.	Codziennność	<i>Хлеб насущный</i>	5
4.	Powiedzenie	<i>Изба красна углами, обед пирогами</i>	5
5.	Sytuacja pozytywna	<i>Был бы пирог, найдется и едок</i>	4
6.	Otwartość	<i>Русский человек хлебом-солью богат</i>	3
7.	Beznadziejność	<i>Отрезанный ломоть к хлебу не приставишь</i>	3
8.	Bezwzględność	<i>Сажать на хлеб и на воду</i>	2
9.	Drwina	<i>Хлеб да вода</i>	2
10.	Obfitość	<i>Три пирога с пирогом и все с творогом</i>	2
11.	Chciwość	<i>Хлебом не корми</i>	1
12.	Określenie osoby	<i>Старые дрожжи</i>	1
13.	Odmowa	<i>Ни за какие коврижки</i>	1
14.	Ostrzeżenie	<i>Калачом только брюхо раздразнишь</i>	1
15.	Potrzeba	<i>Хлеба и зрелищ</i>	1
16.	Praca	<i>Не терт, не мят, не будет калач</i>	1
17.	Staranie	<i>Хлебом не корми</i>	1
18.	Szczerość	<i>Хлеб да соль!</i>	
19.	Niezawodność	<i>Из водицы да из мучицы баба пироги печет</i>	1
20.	Zależność	<i>Какова земля, таков и хлеб</i>	1
21.	Życzliwość	<i>Подносить хлеб-соль</i>	1
			Ogółem 78

W języku rosyjskim wyróżniono 21 pól semantycznych. Najliczniejszym z nich było pole semantyczne „rada”, które było reprezentowane przez 26 przykładów. Kolejnym polem semantycznym, pod względem frekwencji jest pole „sytuacja negatywna”, które opisuje 15 frazeologizmów z komponentem *wypieki*. Polami, które są reprezentowane przez 5 przykładów są pola semantyczne: „codziennność” oraz „powiedzenie”. Pole semantyczne „sytuacja pozytywna” jest reprezentowane

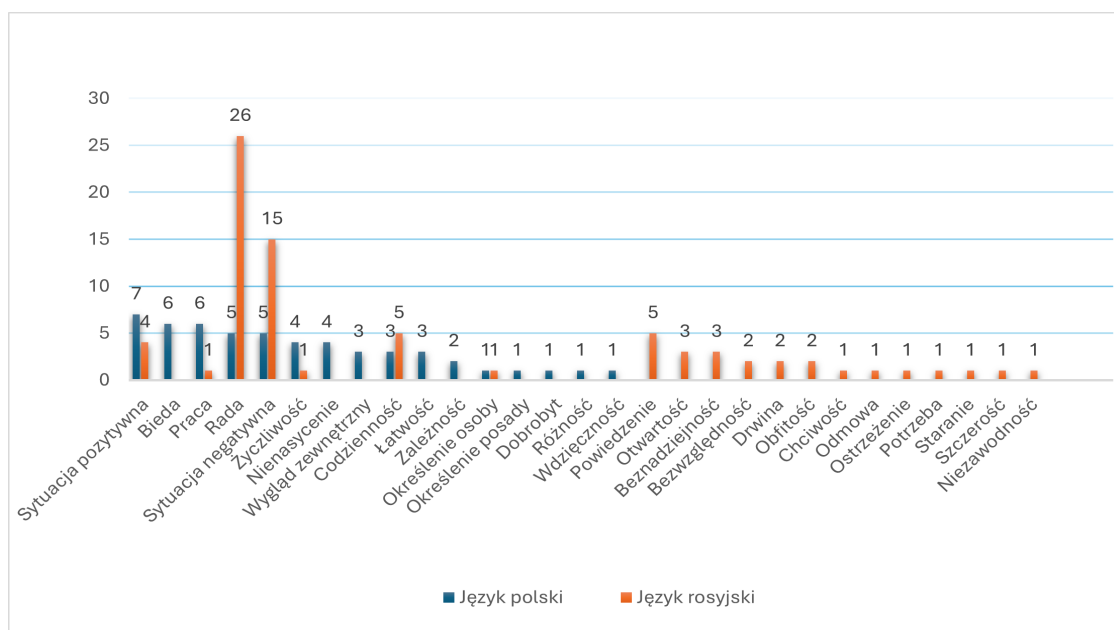
przez 4 przykłady. Następnie, zgodnie z frekwencją opisane przez 3 przykłady - pole semantyczne „otwartość” oraz „beznadziejność”. Najmniej licznymi polami semantycznymi, ponieważ reprezentowanymi tylko przez jeden przykład były pola: „chciwość”, „określenie osoby”, „odmowa”, „ostrzeżenie”, „potrzeba”, „praca”, „staranie”, „szczerłość”, „niezawodność”, „zależność” oraz „życzliwość”.

Wykres nr 3. Pola semantyczne frazeologizmów z komponentem *wypieki* w języku polskim i rosyjskim

Zgodnie z powyższymi tabelami oraz wykresem nr 4 zauważono, że w języku polskim zostało wyekscerpowanych 17 pól semantycznych, kiedy w języku rosyjskim liczba ta wynosi 26, czyli aż o 9 więcej niż w języku polskim.

Wykres nr 4. Pola semantyczne frazeologizmów z komponentem *wypieki* w języku polskim i rosyjskim

Analizując powyższe tabele oraz wykres stwierdzono, że w języku polskim i języku rosyjskim wyróżniono różną liczbę pól semantycznych, w języku polskim – 17 a w języku rosyjskim – 26. Najliczniejszym polem semantycznym w języku polskim to pole semantyczne „sytuacja pozytywna” (7), kiedy w języku rosyjskim pole to reprezentowane jest przez 4 przykłady. W języku rosyjskim największą frekwencję miało pole semantyczne „rada” (26), w języku polskim występowało o 20 mniej frazeologizmów przypisanych do tego pola semantycznego (6). Pole semantyczne „sytuacja negatywna” w języku polskim jest reprezentowana przez 5 przykładów, natomiast w języku rosyjskim przez 15. Pole semantyczne „codziennność” w języku rosyjskim występuje 5 razy natomiast w języku polskim 3. W języku polskim wyodrębniono pola semantyczne, które nie występowały w języku polskim, takie jak: „bieda”, „nienasycenie”, „wygląd zewnętrzny”, „łatwość”, „określenie posady”, „dobrobyt”, „różność”, „doświadczenie” oraz „wdzięczność”. W języku rosyjskim wyróżniono pola semantyczne: „powiedzenie”, „otwartość”, „beznadziejność”, „bezwzględność”, „drwina”, „obfitość”, „chciwość”, „odmowa”, „ostrzeżenie”, „potrzeba”, „staranie”, „szczerłość” oraz „niezawodność”, które nie zostały wyekscerpowane w języku polskim.

Podsumowanie

Powyższa ilościowa i leksykalno-semantyczna z wyróżnieniem pól semantycznych charakterystyka frazeologizmów z komponentem *wypieki* pokazuje, że:

1. W sumie wyekscerpowano 130 frazeologizmów z komponentem wypieki, w tym 52 frazeologizmów w języku polskim i 78 frazeologizmy w języku rosyjskim.
2. Najliczniejszą grupę w języku polskim stanowią frazeologizmy z komponentem *chleb* (38). Mniejszą frekwencję wykazują frazeologizmy z leksemami: *bułka* (6), *pączek* (4) oraz *placek* (3). Najmniej liczną grupę frazeologizmów z komponentem *wypieki* w języku polskim tworzą jednostki z komponentem *drożdże* (1) oraz *piernik* (1).
3. W języku rosyjskim zaś najliczniejszą grupę stanowiły frazeologizmy z komponentem: *нирог* (32). Mniejszą frekwencję przejawiają frazeologizmy z leksemami: *хлеб* (27) oraz *калач* (13). Znalaziono 2 przykłady frazeologizmów z komponentem *дрожжи* oraz po jednym przykładzie frazeologizmów z komponentem *бублик*, *пряник*, *коврижка* oraz *лепёшка*.
4. W języku polskim oraz w języku rosyjskim wyodrębniono różną liczbę pól semantycznych – w języku polskim (17) natomiast w języku rosyjskim (26).
5. Najliczniejsze z pól semantycznych w języku polskim stanowią pola: „sytuacja pozytywna” (7), „bieda” (6), „praca” (6), „sytuacja negatywna” (5) oraz „rada” (5), najmniej zaś liczne to pola: „określenie osoby” (1), „określenie posady” (1), „dobrobyt” (1), „różność” (1), „doświadczenie” (1) oraz „wdzięczność” (1). W języku rosyjskim najliczniejszymi polami semantycznymi były pola: „rada” (26), oraz „sytuacja negatywna” (15), „codziennność” (5), „powiedzenie” (5)

- oraz „sytuacja pozytywna” (4). Najmniej licznymi w języku rosyjskim były pola semantyczne: „chciwość” (1), „określenie osoby” (1), „odmowa” (1), „ostrzeżenie” (1), „potrzeba” (1), „praca” (1), „staranie” (1), „szczerłość” (1), „niezawodność” (1), „zależność” (1) oraz „życzliwość” (1).
6. Porównując wyróżnione pola semantyczne można stwierdzić, że w języku polskim wyekscerpowano pola semantyczne: „bieda”, „nienasycenie”, „wygląd zewnętrzny”, „łatwość”, „określenie posady”, „dobrobyt”, „różność”, „doświadczenie” oraz „wdzięczność”, których nie znaleziono w materiale rosyjskim. Natomiast w języku rosyjskim znalazły się pola niewystępujące w materiale polskim, takie jak: „powiedzenie”, „otwartość”, „beznadziejność”, „bezwzględność”, „drwina”, „obfitość”, „chciwość”, „odmowa”, „ostrzeżenie”, „potrzeba”, „staranie”, „szczerłość” oraz „niezawodność”.

Bibliography

- Adalberg, Stanisław (1968), *Księga przysłów, przypowieści i wyrażeń przysłowiowych polskich*. Warszawa, Wydawnictwo PWN.
- Komorowska, Ewa, (2019) *Frazeologizmy z wykładnikiem время w języku rosyjskim*, [w:] *Czas w języku. Język w czasie. Время в языке. Язык во времени*. Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego
- Muldner-Nieciowski, Paweł (2003), *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa, Świat Książki.
- Skorupka, Stanisław, (1967) *Słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa, Wiedza Powszechna
- Stanulewicz, Danuta, Komorowska, Ewa (2010) *Frazeologizmy z nazwami barw we współczesnej polszczyźnie – badania ankietowe*. Szczecin
- Молотков, А.И., (1968) *Фразеологический словарь русского языка*, Советская энциклопедия, Москва
- Хайрулина, Роза (2008), *Фразеологическая картина мира: от мировидения к миропониманию*. Уфа, Изд-во БГПУ.

За някои езикови особености на българските кулинарни видеоклипове

Elena Bikova

South-West University Neofit Rilski, Bulgaria

Abstract: Public culinary presentations are becoming increasingly popular on a global scale, and the main chefs appearing on screen are the new „stars of the public horizon,“ whose names are known and gaining international fame and influence. Culinary discourse is characterized by its specific vocabulary, previously accessible mainly to a narrow circle of specialists. At the same time, the rapid development of information technologies and the specifics of the media environment suggest the presence of new communicative forms and linguistic changes accompanying this type of public communication.

The purpose of this report is to present some of the most representative linguistic characteristics of Bulgarian culinary shows on the internet, specifically those available on the YouTube platform. To achieve this goal video broadcasts have been collected and transcribed. Descriptive method has been used for describing the linguistic means, and the methodological apparatus of critical discourse analysis has been used for examining the phenomena in their social context.

Keywords: language, bulgarian, multimodal food discourse analysis, verbal data, culinary videos, YouTube chanel, stylistic analysis

Житейският път на човека е свързан неизменно с храната и всички действия по нейното приготвяне. Делникът и празникът съпътстват ритуала на готвене и консумиране на хранителни продукти. Всичко това води съвсем логично до един вроден интерес към тези процеси. Повод за гордост на всяка една нация е специфичната за региона кухня – ето защо ревностно се патентоват имена на продукти и блюда – номер 1 в съюз ЕС според броя на регистрираните продукти е Италия – общо 293, след нея се нарежда Франция с 242 сертификата, Испания със 194, Португалия със 138 и Гърция със 104. За сравнение регистрираните български продукти са 7. В категорията на храните с традиционно-специфичен характер влизат «Филе Елена», «Луканка Панагюрска», «Роле Трапезица» и «Кайсерован врат Тракия» и „Пастърма говежда“ (zovnews.com), както и „врачанска кемерка“ (dict.com)

Под влияние на телевизионните чуждестранни кулинарни предавания и канали в българската кухня, която се придържа най-вече към традициите в готвенето, започва да се появява лексика, която не само назовава нови хранителни продукти и ястия, но и започва да замества съществуващи

български думи – поширане, слайсване (англ. *sliced* – филия, резен, парче), сотиране (фр. *sautee* – думата *sautee* (cote) идва от френски език и означава подскачам, заради движението, което се получава, докато храната се готви., деглазиране (англ. *deglaze* – техника за правене на сосове), су-вид (фр. *sous vide* – под вакуум), бланширане (фр. *blanche* – бяло). Самата дума „готвач/ главен готвач“ е заменена с „шеф“ (фр. *chef de cuisine* – главен готвач в кухня). В последните години, особено по време на КОВИД-19, кулинарните предавания са едни от най-гледаните – било по телевизията, било в интернет пространството. Те са с ясно съдържание, не носят негативни усещания и са един спокоен остров в „препълненото“ с напрежение информационно пространство. Имената на готвачите, които се появяват на екрана, стават толкова известни и познати, колкото и имената на артистите музиканти и актьори.

Освен телевизията, интернет приложенията дават възможност на всеки да представи своя поглед върху храненето и затова не е изненада, че кулинарните блокове и влогове се увеличават и стават все по-разнообразни и иновативни. Съществуват вече и конкурси за оценяване на кулинарни блокове. Сайтът „Кулинарен блогководител“ (blogovoditel.com) още през 2015 година раздава на живо, предавано и през фейсбук страницата им онлайн Годишни награди за кулинари блокове на „Блогководител“. Събитието е спонсорирано от много известни фирми, а наградите, присъдени от наистина компетентно жури, са в категории като: „Гозбите на баба“, „Топло от фурната“, „Визуално пиршество“ и др.

Едни и същи кулинарни водещи предоставят възможност на зрителите да избират между традиционна, интернационална и бърза кухня. В последните години набира сила и здравословното хранене и всички видове диети, които се появяват всекидневно. В сайта gotvach.bg се откриват множество статии като „Правила за наистина здравословно готвене“, „Здравословно готвене на пара“ и т.н.

Един от „главните заподозрени“ за навлизането на кулинарните формати активно в човешкото ежедневие са дигитализацията и последващата липса на социално общуване. От този факт умело се възползват корпорациите. Много от кулинарните предавания в социалните медии са спонсирани от определени търговски марки и са свързани с конкретни търговски вериги. Значимостта на интернет в съвременния обществен живот и огромната аудитория, която имат онлайн платформите, са факторите, които насочват големите корпорации към това ново поле за изява.. Големите търговски вериги и производители на хранителни продукти, които редовно правят частни проучвания на обществените нагласи, бързо се ориентират към привличане на известни от екрана готвачи, които да станат рекламни лица било на стоки, които предлагат, било на името, зад което стоят. Това е показател за популярността на кулинарните водещи.

Кулинарните шоу програми в интернет пространството позволяват по-голяма свобода на изразяване, което е особено важно при привличането на зрители.

Това е и причината за интереса към изследване на това медийно явление, защото то има своите специфики, свързани с езика и поведението на представящите храната, което води до поява на нови тенденции и вследствие на това – до лингвистични и извънлингвистични промени. Така чрез кулинарния медиен дискурс анализ може да се разгледа съчетанието на визуалната (невербалната) и вербалната комуникация, както и въздействието, което то има върху зрителя, към когото е насочена. Можем да говорим за мултимодална комуникация – използването на повече от една знакова система за осъществяване на комуникацията.

Ето защо цел на настоящото изследване е да обърне внимание на особеностите на кулинарния дискурс в българското интернет пространство. Тази амбициозна задача изисква използването на различни методи и изследователски подходи, както и на разнорангов анализ, който да може да обхване достатъчно голяма част от аспектите, които характеризират явлението. В този текст ще представя първоначалните си наблюдения, които са фокусирани върху особеностите, открити в четири предавания. За изследването са използвани дескриптивния метод при описанието на езиковите средства и методологическия апарат на критическия дискурсивен анализ при разглеждането на явленията в техния социален контекст.

За да постигна вече посочената цел, транскрибирах кратки кулинарни видеоклипове в приложението **YouTube**. Подбрани са четири предавания – две са с водещи професионални готвачи:

1. **„Три вида паста за 10 минути“** с водещ Таньо Шишков, продължителност 2:55 минути, 2,9 хиляди показвания преди 3 години. (<https://www.youtube.com/watch>) и

2. **„Гювече със сирене, домати и чушки“** с водещи Иван Манчев и Таньо Шишков, продължителност 3 минути, 69 хиляди показвания преди 3 години.

Другите две са продукт на готвачи любители:

3. **„Lemon curd! / Лимонов кърд! Лимоново сладко!“** с водещ Преслав Пенев, страницата му е @ninjaorldkitchen с лого “I am not a chef (not yet)“, продължителност 3:57 минути, 21 хиляди показвания преди 1 година. (<https://www.youtube.com/watch>) и

4. **„Традиционно българско гювече“** с водеща Диди, продължителност 4:46 минути, 385 хиляди показвания преди седем години.

Интересно е да се проследят сходствата и различията в тези две групи било то по отношение на езика, който използват, било като поведение пред камерата и всички паралингвистични способности, които го съпътстват.

Със сигурност се установява хегемония на устното разговорно монологично общуване (изключение прави видеото с двамата професионални готвачи,

които провеждат диалог един с друг по време на готвенето). Това е предпоставка за излизането на преден план на всички особености на разговорната реч на фонетично, морфологично и синтактично ниво.

Фонетични особености:

- Елизии

Елизия (от лат. *elisio*) се нарича езикова промяна, при която изпадат един или повече звукове от дума. Това могат да са гласни, съгласни или цели срички. (Тодорова 2014:37)

със **тв'а наш'та** първа паста е готова (1)

к'во праиме (2)

разбърквам **хъ'во** (3)

двайсе грама масло (3)

за **чет'ри** или шес (4)

Ас горе-долу една / кутия / за чет'ри или за шес / разпределям

- Епентеза

Епентеза ж. Езикозн. Звукова промяна, при която в думата се вмъква звук, обикн. гласна, за да улесни изговора на група съгласни; вмътане, вмъкване. (Тодорова 2014:37)

к'во праиме (2)

във идин буркан (3)

- Редукция – това се изразява чрез промяна най-вече на неударена гласна и доближаването ѝ или пълното ѝ покритие с друга гласна. За разлика от кодифицирания книжовен език, при книжовно-разговорната реч се среща редукция и при ударени гласни звукове. В книжовно-разговорните текстове редукция под ударение се наблюдава най-вече при високочестотни думи с малка дължина, които обикновено функционират като клитики, но, макар и по-рядко, в процеса на речевата дейност могат да бъдат и акцентувани. (Йосифова 2001:582).

Във идин **буркан** (3)

Колко гъст е този **лимонуф** кърт(3)

Докату жълтъцити пубилеят (3)

Зат'ва избягвайт'е **дъ** настъргват'е б'алата част към захарта (3)

Ну пък пак е много **фкусно** (4)

- Палатализация

Освен по отношение на специфики, свързани с граматиката и стилистиката, езикът на тези публични изяви носи характерни черти и на регионите, откъдето са водещите. В говора на водещите веднага могат да се открият езиковите специфики, които да ги свържат с диалекта, на който са носители – тук с голяма сила се проявява палатализацията и втвърдяването на съгласните звукове присъщи съответно за източните и западните български говори. Българските диалекти се различават и по характера на мекостта на съгласните пред предните гласни *е* и *и*. В балканските диалекти всички

съгласни пред *е* и *и* обикновено имат полумек изговор, но особено е изразителна тая полумекост при *т* и *д*: *д'ит'ѐ, хòд'и*. (Стойков 1993:214)

Въф същата мандра го **прават** (2)

когато настъргват'е лимонит'е / стърж'ет'е до бялата част н'е настъргвайте и б'алата част защото слет тва / тя придава ед'ин' лек горчиф вкус нафвсичко което пригответ'е / слатка д'исерти / затва избягвайт'е дъ настъргват'е бялата част (3)

Почти всички съгласни звукове във видео 3 претърпяват в по-малка или по-голяма степен палатализация, което е свързано с региона, от който е водещият и на чийто диалект е носител:

тва прекрасно в'ид'ио за този / лимоноф кърт едно / прекрасно слатко / куето / може да го консумират'е / просту така от буркана / можи да го добавит'е към слатки слаткиши / бес да губим много време / да пр'емин'ем към р'ецептата / лимоноф кърт във домашн'и условия. (3)

Паралингвистичните аспекти на кулинарните предавания имат същия дял, дори може да се твърди, че понякога имат превес в начина, по който се представя информацията. Информацията, която се възприема зрительно, а не слухово, се обработва много по-бързо от консуматорите на даден медиен продукт. Кулинарните изяви са наситени с жестове и мимики. Интонацията на приготвящите храната е специфична за тези предавания. Важна роля в тези предавания играе и самата камера, т.е. разположението на водещите и на всички останали предмети на екрана, цветовете, които се използват, и местата на надписите.

Морфологични особености:

- превес в употребата на 1 л., мн.ч., като по този начин се набляга близката връзка, която искат да възникне между тях и тези, които ги гледат:

Тва е пастата / която ще направим със останалото ни свинско / месо. (1)

Кво праиме / Ше напраим едно гювече със чушка, домати, сирене/ и ще го поднесеме със хляп. (2)

- удвоени предлози

с'с т'ва / наш'та / първа / паста / е / готова (1)

Въф същата мандра го прават (2)

Въф един чопър добав'ам дв'еста грама захар (3)

- употреба на много деминутиви

А, така / **доматчетата** отдолу (2)

прехвърлям сместа в една **кас'еролка** (3)

Така / като: слагате **кашкавалчето** / си направете леко на / като **дупчица** във средата, където ще сложим слет т'ва яйчицето (4)

- засилена употреба на междуметия

О, да, човек, тва е спец!

Цак! // Краве мляко, закваска и калций... т'ва е //

Я, виш колко добре става / - цак //
Ммм, как хубаво замириса...(2)

Лексикални особености:

- употреба на стилово маркирана лексика – неологизми

Хот пепърс (От англ. hot peppers – люти чушки) (2)

Нинджа уърлд китчън (от англ. Ninja world kitchen – световна нинджа кухня) (3)

знает'е проц'едурат'а шер лайк съскрайп. (Тодорова, 2014:111)

- употреба на оказинализми – оказинализмите приличат на неологизмите по това, че са новопоявили се думи, но те са и новосъздадени, при това напълно преднамерено, с някаква стилистична цел – фрапирай, усмихна ме. Често оказинализмите си остават обвързани само с конкретния контекст и употребата им остава изолирана. Понякога обаче се оказват сполучливи, придобиват популярност и стават неологизми. (Тодорова 2014:111):

Вкъществуване (1)

- употреба на отсечени думи в заета интернационална лексика

О, да, човек, т'ва е **спец!** (2)

Специалната лексика на компютърните технологии достига до книжовния български език не само чрез компютърната терминология. Наред с това разпространение в разговорната реч на националния език намира единен по териториална реализация компютърен сленг, съдържащ множество интернационални специални названия. (Кирова 2006)

Синтактични особености:

Главна особеност на общуването в кулинарните предавания е словоредът. Тъй като говорим за устна комуникация, то можем да говорим и за свободен (субективен) словоред на изказа. За разлика от обикновения разговор, речта в кулинарните видеопредавания е предварително подготвена, но въпреки това техният изказ е освободен от условностите на книжовната писмена норма. Наблюдава се изпускане (елидиране) на подлог или промяна на местата на подлога, сказуемото и допълнението в изречението. В кулинарните предавания изпускането на сказуемото е свързано с екстралингвистичния фактор, с невербалната комуникация. Тук погледът, жестът, позата и мимиката заместват ролята на сказуемото в изречението. (Цонев 2016:61) Това се дължи на необходимостта да се подчертае важността на информацията, която се поднася на зрителя:

Въф същата мандра го прават / уникално //(2)

За два часа имаме [сиренина].(2)

Ас горе-долу една / кутия / за чет'ри или за шесс / разпределям (4)

Едно от най-любимите / ястия / които / и децата и мъжът ми много харесват (4)

Среща се и пропускане на сказуемото и непълни изречения с изпуснато сказуемо.

Краве мляко, закваска и калций...(2)

А, така / доматчетата отдолу (3)

Три коренно различни пасти (1)

Типични за разговорния синтаксис са и изказвания, в които не отделни елементи, а целият подчинен изказ преминава в началото на изказването на мястото на главния. (Цонев 2022:88):

Ако рецептата ви е харесала м/ харесайте видеото (2)

Ако имате ваш любим продукт / пишете ни под видеото (2)

В това съвсем синоптично изследване на малка част от бъдещото ми проучване и представяне на българския кулинарен медиен дискурс се опитам да покажа, че наистина тази област от публичното медийно пространство носи своите специфични особености – както езикови, така и невербални. Тези типични черти на този вид медийна комуникация и тяхното описание би било полезно при съпоставянето им с останалите медийни изяви и по-доброто разбиране на целите, които си поставят създателите им.

Bibliography

Стойков, Ст. (1993), *Българска диалектология*. София, БАН.

Павлова, А. (2010), *Знаковата система на цветовете*. София, НБУ.

Тодорова, Б. (2014), *Стилистика на българския език*. Благоевград, УИ „Неофит Рилски“.

Кирова, Л. Интернационализация на разговорната реч чрез съвременните професионални и социални сленгове (върху материал от компютърния сленг) <https://liternet.bg/publish3/lkirova>

Цонев, Р. (2016), Специфични особености на българския разговорен синтаксис. Национален форум „Предизвикателства пред развитието и разпространението на българския език, литература и култура. – В: *Български език и литература*, volume 58, number 3.

Цонев, Р. (2022), *Българският разговорен синтаксис*. Благоевград, УИ „Неофит Рилски“.

Йосифова, Р. (2001), Качествена редукция в книжовно-разговорната реч. – В: *Проблеми на българския език*. Велико Търново, ВТУ.

Електронни източници:

<http://scripta-bulgarica.eu/bg/terms/eliziya>

<https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg>

<https://www.dict.com>

<https://www.youtube.com/watch> <https://www.youtube.com/watch>

<https://www.youtube.com/watch>

<https://www.youtube.com/watch>

Partizanski film. Titovi ideali u specifičnom žanru jugoslovenske kinematografije

Kateřina Bláhová

University of Pardubice, Czech Republic

Abstract: This research paper deals with the development of partisan film in Yugoslav cinematography. This genre emerged during the Second World War and was used to propagate the communist movement after the war. The 1950s witnessed the development of national realism, allowing greater artistic freedom. In the 1960s, big screen spectacles full of action and romance were produced. The genre gradually faded in the 1970s and 1980s. With the release of the film *Great Transport* in 1983, the tradition of this type of film industry came to an end.

Keywords: partisan film, Yugoslavian cinematography, Josip Broz

Početak partizanske kinematografije

Početak partizanske kinematografije može se pratiti još tokom Drugog svetskog rata. Tada su izrađeni prvi promotivni materijali u obliku kratkih filmova koje su partizani snimili za vreme svojih pohoda (Pelikán 2005: 467). Među najpoznatije partizane i buduće reditelje ubraja se Žorž Skrigin, koji je već u međuratnim godinama postao poznat svojim fotografijama i filmskim zapisima. Skrigin je učestvovao u partizanskom otporu i prikupljao fotografske i filmske materijale za svoj umetnički i propagandni rad. Njegova dela imala su ključnu ulogu u propagandi partizanskog pokreta, ne samo u filmu, već i u literaturi (Jakiša – Gilić 2015: 13). Skriginove autorske fotografije takođe su dopunile prvo izdanje slavne knjige *S partizanima* (Nazor 1945).

Još tokom ratnih godina umetnost je bila pod snažnim uticajem sovjetskih umetničkih doktrina. Nije tajna da je Staljin 1944. godine poslao Titu kopiju jednog od mnogih sovjetskih filmova i filmski projektor (Gilić 2010: 62). Filmske produkcije osnovane nakon rata bile su deo nacionalne privrede i direktno pod kontrolom vlade Jugoslavije (Pelikán 2005: 558). Iz ove činjenice je jasno da se filmska industrija fokusirala prvenstveno na propagandu komunističkog pokreta. Svaki proizvedeni film morao je da zadovolji stroge norme socijalističkog realizma.

Jedan od prvih igranih filmova bio je *Slavica* iz 1947. godine (Levi 2017: 13–14). Ovo delo pripada partizanskom filmu, jer poštuje principijelne žanrovske odlike, ali je nakon premijere naišlo na oštre kritike, posebno među srpskom publikom. Film je režirao Vjekoslav Afrić, reditelj hrvatskog porekla, koji se u svom stvaralaštvu intenzivno bavio nacionalnim pitanjem (Škrabalo 1995: 7). Pitanje položaja naroda u novoj Jugoslaviji tada nije bilo prihvatljivo, jer je naglasak bio na zajedništvu, a ne na razlikama. Možda i zbog toga je *Slavica* delovala kontro-

verzno. Drugo značajno delo socijalističkog realizma bio je film *Živjeće ovaj narod* (1947), reditelja Nikole Popovića (Škrabalo 1995: 8–9). *Živjeće ovaj narod* je postao sastavni deo istorije partizanske kinematografije. Danas oba filma deluju skoro bizarno, s jednostavnom radnjom, bez autorskog pečata, prepunom ideoloških klišeja i slabom tehničkom obradom.

Već 1948. godine, nakon raskola između Tita i Staljina, došlo je do velikih promena u razvoju jugoslovenskog filma (Pelikán 2005: 560). Socijalistički realizam postepeno ustupio mesto novom stilu poznatom kao nacionalni realizam. Tema je u velikoj meri ostala očuvana, ali je pružena veća autorska sloboda, koja je i dalje bila pod uticajem identiteta nacije i samog partizanskog pokreta. Zahvaljujući uticaju zapadne kinematografije, uvedene su nove filmske tendencije, omogućavajući autentičniji umetnički izraz (Gilić 2010: 42).

Partizanski film kao specifičan žanr kinematografije

Razvoj partizanskog filma kao specifičnog i posebnog žanra može se pratiti od kraja četrdesetih i početka pedesetih godina. Od pedesetih godina film je počeo da zasenjuje književnost i postao je jedan od glavnih instrumenata komunističke propagande. Borba između dobra i zla predstavljala je ključni motiv i temelj partizanskog žanra. Posebno mesto zauzimao je motiv voza, koji je simbolizovao revoluciju i kretanje ka svetlijoj budućnosti. Filmovi su bili puni akcije, avantura, romantičnih zapleta i spektakularnih bitaka. Veći naglasak je stavljen na istorijske događaje, pri čemu su se strogo poštovala norme nacionalnog realizma (Decuir 2019: 28). Razvoj filmske industrije i reorganizacija jugoslovenske kinematografije, vođena političko-ekonomskom liberalizacijom društva, značajno su doprineli modernizaciji partizanskog filma.

Odličan primer ove ere je prvi makedonski igrani film reditelja Vojislava Nanovića, *Frosina* (1952). Radnja filma prati život starije makedonske žene čiji se sin pridružio partizanima. Frosina, kao majka i žena koja poštuje i voli svoju domovinu, odlučuje da stane uz sina i podrži partizanski otpor (Čolić 1984: 227). Nanović je vešto koristio elemente makedonske kulture, prikazujući svakodnevni život ljudi u okupiranim gradovima i selima, čime je preneo autentičnost i stvarnost publici. Film je održavao norme nacionalnog realizma, ali istovremeno nije potisnuo prepoznatljiv umetnički stil reditelja Nanovića.

Partizanski film je sve više prilagođen potrebama Titove Jugoslavije i tadašnjeg društva. Jedan od filmova koji se značajno udaljio od tradicionalnih partizanskih motiva bio je *Campo Mamula* (1959). Ova psihološka drama opisuje život partizanskih ratnih zarobljenika u izolovanom logoru na ostrvu Mamula (Čolić 1984: 390). Pored glavne radnje, interesantan je i prikaz odnosa između zatvorenika i čuvara. Italijanski vojnici prikazani su relativno prijateljski, dok su Nemci predstavljeni kao oličenje zla, nesposobni da prihvate kraj rata i svoj poraz. Ovo romantično prikazivanje daleko je od stvarnosti, koncentracioni logor na ostrvu Mamula bio je poznat po svojoj surovosti (Čolić 1984: 392).

Pored domaće produkcije, pedesetih godina razvio se i koprodukcijski film. Jugoslavija je uspostavila saradnju sa zapadnim zemljama, što je omogućilo da partizanski film postane prepoznatljiv i među zapadnom publikom. Saradnja je povećala domaću gledanost, dok su novi filmski trendovi i široki kadrovi pejzaža privukli sve veći broj gledalaca u bioskope. Među najpoznatijim filmovima tog perioda su *Poslednji most* (1954, koprodukcija s Austrijom) i *Krvavi put* (1955, jugoslovensko-norveška koprodukcija). Film *Poslednji most* osvojio je čak i Međunarodnu nagradu na filmskom festivalu u Kanu (Kosanović – Tucaković 1998: 112).

Filmski spektakli šezdesetih godina

Popularnost partizanskog filma tokom šezdesetih godina malo je opala u poređenju sa drugim filmskim žanrovima. Od sredine šezdesetih godina u novim autorским filmovima (npr. crni talas) počinje da se javlja oštra kritika Titove Jugoslavije (Makavejev – Iordanova 2006: 23). Partizanski film dobio je ozbiljnu konkurenciju, što je dodatno doprinelo transformaciji ovog žanra. Brz razvoj jugoslovenske kinematografije omogućio je nastanak novog formata – partizanskog spektakla.

Već 1960. godine veliki uspeh ostvario je film reditelja Živorada Mitrovića *Signal nad gradom*, koji prikazuje ratne događaje iz 1941. godine u Karlovcu (Čolić 1984: 561). Film je akciono-avanturistički, podvučen odličnom muzikom i odličnom glumačkom ekipom. Film sadrži ljubavni zaplet, što je doprinelo njegovoj popularnosti među publikom.

Godine 1962. u bioskopima pojavio se jedan od najznačajnijih spektakularnih filmova – *Kozara* u režiji Veljka Bulajića (Kosanović – Tucaković 1998: 145). Priča otkriva mračnu i manje poznatu stranu rata, koja je do tada u partizanskoj umetnosti uglavnom bila romantizovana. Istorijski događaji dopunjeni su svakodnevnim brigama običnih ljudi, što naglašava napetost i emocionalnu dubinu priče. *Kozara* je postala prototip ratnog filma, postavljajući standarde za spektakle šezdesetih i sedamdesetih godina. Film je 1962. godine nagrađen Velikom zlatnom arenom na Pulskom festivalu. Distribuiran je širom sveta, a u Francuskoj je objavljen pod nazivom *Crveni đavoli protiv SS jedinica* (Polimac 2016: 32).

Reditelj Veljko Bulajić bio je veoma popularan ne samo kod publike, već i kod predsednika Josipa Broza Tita. Često je posećivao filmske setove, uključujući i snimanje najvećeg spektakla partizanske kinematografije – *Bitka na Neretvi* (Kosanović – Tucaković 1998: 145). Ovaj film nastao je u saradnji sa Nemačkom i Italijom, a bio je najskuplji u istoriji jugoslovenskog filma. Budžet je dostigao 12 miliona dolara, a finansijska podrška stigla je od svih jugoslovenskih republika, Jugoslovenske narodne armije i zapadnih zemalja (Polimac 2016: 60). U filmu igraju legendarni glumci, poput Franka Nera u jednoj od glavnih uloga. Strana verzija razlikovala se od jugoslovenske, bilo zvučnom podlogom američkog kompozitora Bernarda Hermana, poznatog po saradnji s Hičkokom, ili originalnim posterom koji je dizajnirao Pablo Pikaso (Peterlić 2003: 48–49).

Postupan kraj partizanske umetnosti

Nepovoljna politička i društvena situacija sedamdesetih i osamdesetih godina najavila je postepeni pad partizanskog filma kao samostalnog žanra jugoslovenske kinematografije. U tom periodu očuvana je tradicija filmskih spektakla iz šezdesetih godina, ali je broj proizvedenih partizanskih filmova značajno opadao (Pelikán 2005: 565). Jugoslovenska kinematografija dostigla je veoma visok nivo od sedamdesetih godina, pre svega zahvaljujući novoj generaciji reditelja koji su završili Prašku filmsku školu.¹ Među najistaknutijim autorima školovanim u Čehoslovačkoj svrstavaju se Lordan Zafranović, Goran Paskaljević i Emir Kusturica (Pelikán 2005: 565).

Tokom sedamdesetih godina nastavila se tradicija partizanskih spektakla. Vrlo popularni postali su filmovi *Valter brani Sarajevo* (1972) i *Užička republika* (1974). Film *Valter brani Sarajevo* ubraja se među najuspešnija ostvarenja partizanskog žanra zahvaljujući akcijskim scenama, glumi i humoru (Makavejev – Iordanova 2006: 107–108). Zanimljivo je da je film uživao veliku popularnost među kineškom publikom (Makavejev – Iordanova 2006: 108). Film *Užička republika* opisuje ratne događaje iz 1941. godine u Srbiji, odmah nakon invazije nemačkih trupa. Film održava tradiciju filmskih spektakla šezdesetih godina, pored toga, osvojio je prestižnu nagradu Zlatna arena na Pulskom filmskom festivalu. Godine 1976. objavljena je proširena verzija, koja je prikazana na Jugoslovenskoj televiziji (Volk 1986: 178).

Poslednjim partizanskim filmom smatra se *Veliki transport* (1983) u režiji Veljka Bulajića, koji je, za razliku od njegovih ranijih ostvarenja, naišao na kritičnije ocene (Peterlić 2003: 733). Ovaj film označio je kraj duge i uspešne ere partizanskog filma, koji je na svom vrhuncu bio jedan od najpopularnijih žanrova među generacijama.

Netipični partizanski filmovi

Od velikog broja partizanskih filmova birala sam one koji se smatraju klasičnim. Ipak, u jugoslovenskoj kinematografiji postoje i filmovi čiji su autori koristili motive partizanskog žanra, ali se njihova forma nije svrstala u red tradicionalnih ostvarenja.

Radi se na primer o filmu *Ne okreći se, sine* (1956), reditelja Branka Bauera, koji je najavio dolazak hrvatskog novog talasa. Koristeći partizanski motiv, Bauer uvodi moderne postupke i inovativan stil, ostavljajući značajan trag u jugoslovenskoj kinematografiji (Peterlić 2003: 429–430). Ova promena bila je omogućena decentralizacijom filmske industrije 1956. godine, kada su republike počele samostalno da finansiraju film, otvarajući prostor za autorsko stvaralaštvo (Škrabalo 1998: 188).

Na filmskim platnima pojavile su se i partizanske komedije. Veoma popularan postao je film *Mačak pod šljemom* (1962) u režiji Žorža Skrigina. Ovo je bio jedan

¹ Ovaj termin direktno se koristio za jugoslovenske autore koji su studirali na Fakultetu filmskih i televizijskih umetnosti Akademije muzičkih umetnosti u Pragu (Pelikán 2005: 565).

od prvih partizanskih filmova sa komičnim elementima. Radnja je zasnovana na istoimenom romanu Josipa Horvata, partizana poput Skrigina (Čolić 1984: 688). Parodija na partizanskog heroja bila je moguća zahvaljujući činjenici da su autori pripadali partizanskom pokretu i podržavali Titov režim. Uprkos komičnom tonu, propaganda Titovih ideala ostala je prisutna.

Partizanski motivi mogu se pronaći i u filmovima crnog talasa. Ti filmovi su često bili veoma kritični prema državnom režimu. Ipak, to nije bila kritika socijalizma kao ideologije – reditelji, koji su uglavnom bili komunisti, izražavali su kroz svoje filmove neslaganje s idejama Titovog režima i politikom Saveza komunista Jugoslavije (Decuir 2019: 22). Primer takve kritike je film *Delije* (1969) u režiji Miodraga Popovića. Film prikazuje partizane posle rata, čije tragične sudbine osvetljavaju njihov neuspeh da se integrišu u život u miru. Popović je ukazao na posledice rata koje su trajno obeležile vojnike. Zbog otvorene kritike državnog režima, film je bio negativno ocenjen od strane vlasti i zabranjen cenzurom (Volk 2001: 371).

Zaključak

Partizanski film, koji se razvio tokom Drugog svetskog rata, prolazio je kroz značajne promene. U početku je služio kao alat propagande socijalističkog realizma, ali je već pedesetih godina dobio veću autorsku slobodu i bio pod uticajem zapadne kinematografije. Tokom šezdesetih godina snimani su spektakularni filmovi koji su kombinovali akciju, avanturu i romantiku. Tradicionalno završen 1983. godine filmom *Veliki transport*, partizanski film ostavio je trajan trag u jugoslovenskoj kinematografiji. Osim zabave, bio je važan kulturni i politički fenomen, oblikujući generacijski identitet i društvene promene.

Bibliography

- Čolić Milutin (1984), *Jugoslovenski ratni film*. Beograd, Institut za film.
- Decuir Greg (2019), *Yugoslav blackwave: Polemical Cinema in Socialist Yugoslavia (1963–1972)*. Amsterdam, University Press.
- Gilić Nikica (2010), *Uvod u povijest hrvatskog igranog filma*. Zagreb, Leykam international.
- Jakiša Miranda – Gilić Nikica (2015), *Partisans in Yugoslavia: Literature, Film and Visual Culture*. Bielefeld, Verlag.
- Kosanović Dejan – Tucaković Dinko (1998), *Stranci u raju*. Beograd, Stubovi kulture.
- Levi Pavle (2017), *Disintegration in Frames: Aesthetics and Ideology in Yugoslav and Post-Yugoslav Cinema*. Stanford, Stanford University Press.
- Makavejev Dušan – Iordanova Dina (2006), *The Cinema of the Balkans*. Michigan, Wallflower.
- Nazor Vladimir (1945), *S Partizanima*. Zagreb, Nakladni zavod Hrvatske.
- Pelikán Jan a kol. (2005), *Dějiny Srbska*. Praha, Lidové noviny.
- Peterlić Ante (2003), *Filmski leksikon A–Ž*. Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Polimac Nenad (2016), *Leksikon YU filma*. Zagreb, Naklada Ljevak.

- Škrabalo Ivo (1995), *Hrvatski filmovi o ratu*. Zagreb, Međunarodni slavistički centar Republike Hrvatske.
- Škrabalo Ivo (1998), *101 godina filma u Hrvatskoj: 1896.–1997.: pregled povijesti hrvatske kinematografije*. Zagreb, Nakladni zavod Globus.
- Volk Petar (1986), *Istorija jugoslovenskog filma*. Beograd, Institut za film.
- Volk Petar (2001), *Dvadeseti vek srpskog filma*. Beograd, Institut za film.

A sensory travel from Petersburg to Moscow in Aleksandr Nikolaevič Radishchev's novel

Valeria Cicconi

University of Macerata, Italy

Abstract: This paper wants to propose an innovative analysis of Aleksandr Nikolaevich Radishchev's novel *Journey from Petersburg to Moscow* by collecting all the hearing images in the various chapters of the book. The focus is both on the sphere of oral communication related to the conversations between the characters met by the traveler, the melodies of songs of popular inspiration, the silence contrasted with excited dialogues, but also on the written text, being a novel against serfdom in which the voice of the narrator is used to denounce the abuses of the conditions of serfs in Russia by the end of the XVIII century. Moreover, the sphere of hearing also concerns the binomial speaking as an external function of language and listening as an internal function of language, so the purpose of the research is also the one to examine the agency of characters, who has the right to speak and who can just listen while staying silent.

Keywords: Radishchev, journey, Petersburg, Moscow, hearing, silence, conversations, senses, serfs.

This paper presents an analysis of the novel *Journey from Petersburg to Moscow*, published anonymously in 1790 by Alexander Nikolaevich Radishchev, compiling all the auditory images from various chapters of the book. The focus is not only on the realm of oral communication, related to conversations between characters encountered by the traveler, the melodies of folk songs and the silence contrasting with the excited dialogues, but also on the written text, a novel against serfdom, in which the narrator's voice denounces the abuse of the serfs' position in Russia at the end of the 18th century. Therefore, the aim of the study is, among other things, to examine the agency of characters who have the right to speak and those who can only silently listen. The novel can be considered one of the first social denunciations of serfdom. Sounds play an important role in the text, much like sight, an aspect thoroughly explored by Levitt in his article *The Dialectic of Vision in Radishchev's Journey from Petersburg to Moscow* (2009). The novel presents an extensive and vivid collection of auditory images, sounds, cries, conversations between characters, folk songs and silent pauses for reflection. Furthermore, the narrator serves as a social mouthpiece for the conditions in Russia at the end of the 18th century. This study aims to analyze the narrator's voice and the main character's voice in the journey, as well as the voices of the numerous characters whose speeches intertwine with the traveler's narrative, their conversations, teachings, and cries of pain and bitterness. The *Journey* can be seen as an encyclopedia

of Russian society in the late 18th century. Baudin also uses this definition in his book *Alexandre Radichtchev: Le Voyage de Pétersbourg à Moscou* (Baudin 2012: 33–34). The realm of spoken language and listening are highly relevant because the *Journey* contains sharp social criticism, denouncing a society primarily characterized by the oppressive yoke of serfdom and the reign of the powerful and symbolic Empress Catherine II. Through the study of conversations between numerous characters, as well as the protagonist's reflections, a comprehensive picture of Russian society during the reign of Empress Catherine II emerges. In the novel, "by hearing, overhearing, and speaking with others, or by finding lost manuscripts on the road, the narrator acquires a polyphonic comprehensive view on reality" (Kokobobo 2013: 608). Sounds, melodies, noises, cries of pain, conversations, and monologues are examined, contrasted with silence. The focus is therefore on "воспоминания о встречах, пересказы услышанного, комментарии, сентенции по поводу чиновников, помещиков, размышления" (Lopatina 2015: 155). The protagonist and narrator of the novel, whose name we do not know, guides the readers on this sensory journey: "поучает' не Радищев, а путешественник, и не крестьян, а дворян" (Makogonenko 1956: 423). His voice stands out among the others, in fact "an increasingly prominent narrator is a generally occurring phenomenon. [...] Indeed, several characteristic features of literary travel writing were designed precisely to amplify the narratorial voice, including the format of the familiar letter or private diary and the use of first-person narration with all the personalized textual elements that it entailed" (Dickinson 2001: 4). There are also some "standard devices of 18th century travel literature: the opening salutation to friends, the conversations with coachmen and fellow travelers" (McConnell 1964: 71). Makogonenko states that: "Радищев широко использует встречи путешественника с жертвами общественного зла. В этих случаях путешественник сам непосредственно не участвует в событиях, он лишь пассивный наблюдатель, слушатель. Встреченные им люди сообщают о своих столкновениях с действительностью, их рассказы приводят ум путешественника в смятение с еще большей силой, чем собственные переживания, так как путешественник имеет здесь дело уже с трагическим результатом столкновений, с жертвами" (Makogonenko 1956: 442–443).

The journey begins from Sofia's post station. The chapter opens in an atmosphere filled with silence: the traveler is absorbed in his thoughts, reflecting on his departure for a new adventure. Silence thus takes on a positive connotation, as it allows the narrator to meditate on his current condition. Later, the protagonist is soon awakened from his reflections by the coachman, who asks for a small contribution for the vodka. At this point, he realizes that he has no horses to drive the kibitka, so he goes to the post station commissioner. The latter addresses the traveler in an aggressive tone, almost violently, after being woken from sleep: "Кого черт давит? Что за манер выезжать из города ночью. Лошадей нет; очень еще рано; взойди, пожалуй, в трактир, выпей чаю или усни. [...] Что за пропасть, я уже сказал, что нет лошадей" (Radishchev 1992: 8). In this case, the commis-

sioner uses his voice to dominate the simple Russian citizen, as he, being a state official, holds greater authority. Finally, the protagonist manages to get the horses for the journey and departs, guided by the coachman, who sings a song, as usual melancholic. “The driver intones a folk song which, like so many Russian melodies, seems to express the soulful yearnings of the Russian people. The Traveller is driven by this mournful ditty to reflect on the national individual Russian” (Lang 1959: 134). Sofija, the first post station the traveler reaches, features the voice of a melancholic song that will reappear in the final chapter of the novel, Klin: this demonstrates the circularity of the work, the recurring principle at the end, and the importance of the sense of hearing in the novel.

The traveler then continues his journey heading towards the Spasskaya Polest’ post station. In this chapter, the narrator overhears the conversation between two other travelers, a government official and his wife, who have found accommodation in the same izba. “The husband is lamenting his bad luck. He has never won promotion in the civil service. What is more, having refused to share his haul of bribes with the ministry accountant, he has been denounced by that official and committed for trial” (Lang 1959: 138)! In this village the rain comes down, incessantly, and creates a musical background, deafening, thunderous and, at the same time, meditative and relaxing. The husband tells his wife a tale, in which there is the presence of an onomatopoeia, the trill of rattles, a sound element. The man’s voice, during his story, predominates over the female one.

In the chapters Podberež’e and Krest’cy a relevant importance is given to education. Also music plays a significant role in the instruction: “comme tous les sentimentalistes, Radiščev est convaincu que la musique, y compris sous sa forme vocale, est l’art le mieux approprié à la manifestation des émotions et des sentiments, et le plus apte à agir sur la sensibilité” (Monnier 1982: 167).

The journey then continues to Jaželbicy, a small village. In this chapter a father cries in pain over the loss of his son, next to whom he screams that he wants to be buried alive. Suffering, tearing his hair and throwing himself on top of the buried body, he declares himself the murderer. The man appears as a sort of orator, since he recites his announcement out loud using a verb with an exhortative value, the imperative *ведайте* (Radishchev 1992: 56).

The traveler later arrives in Gorodnya: “a sound of wailing meets his ear. The recruiting officer and his staff have arrived to collect men for the army. [...] As the gentry were exempt from conscription, and the merchants could buy themselves off, the full burden fell, as usual, on the luckless peasantry. Here at Gorodnya, some of the recruits have been selected by lot from among the State serfs on the Crown domains in neighbourhood; others have been handed over by individual landowners. [...] The conscripts take leave of their aged parents or their affianced brides, whom they may never see again, or at least not until their full twenty-five years’ service is over” (Lang 1959: 176). The general torment, capable of causing frustration to the heart, is due to one of the numerous recruitment campaigns promoted by Catherine II and General Potëmkin. “В главе [...] описывающей

рекрутский прием, включены причитания по рекруту” (Kostin 2013: 315). The first “song” of pain is that of a mother who suffers from her son’s military conscription, an event that causes her much anguish, as she may never see him again. Moreover, she is worried about being left alone, with no one to tend to their fields; as a result, she will be forced to beg for alms, dying without anyone to remember her at her grave. Alongside the woman’s torment is that of the girl, terrified, who was supposed to marry the young man: she will never again experience joy or comfort without him by her side and is distressed because she is left without being either a widow or a wife. The boy asks her not to cry, so as not to tear his heart apart as well, and to accept the fate that has befallen them. There’s also another man: “he stands out among the rest. In contrast to the general gloom, he greets his lot with cheerfulness and composure. Learning that this recruit is a domestic serf retainer belonging to a local landowner, the traveller asks him why he is so pleased to be joining up” (Lang 1959: 176). His story is very moving and he decides to tell it to his interlocutor, who listens to his words with deep interest. Rather than living a life as a serf and marrying a woman he did not love, he preferred to become a soldier. “The desperate desire to validate the authority of seeing as a path to the truth confronts a major impediment that seemed stubbornly and cruelly embedded in Russian reality, serfdom” (Levitt 2009: 398). From a linguistic point of view, this post station is particularly interesting, as it is rich in verbs and expressions relating to the sphere of hearing: слух, вопль, смятение, слезы, рыдание, вопить, плакать, слышать, говорить, спросить.

The traveler further reaches the post station of Klin, a small city in central European Russia. The character encountered in this chapter is an old blind man who sings a Russian folk melody. The singer is able to move himself, all those present who listen to him, and, of course, the protagonist, who halts his journey, shedding sweet tears of emotional involvement. “Chaque chapitre/relais de poste présente le spectacle des souffrances du peuple russe, qui suscite en retour la souffrance du narrateur. Cette mise en scène de la souffrance est ensuite suivie d’une interpellation de ce même narrateur, qui sermonne les responsables des injustices dont il est le témoin, tout en appelant ces responsables, qui se trouvent également être, au moins partiellement, ses lecteurs, à s’amender moralement” (Baudin 2012: 46). As for the sense of hearing, this chapter is very moving to the human ear, as, following the song, the crowd present bursts into tears of pity for a poor blind man on the street, a victim of social injustice.

The novel is rich in characters whose voices can be analyzed, capable of expressing both a sense of authority and subordination. At the beginning of the novel, in the chapter Sofija, the voice of the commissioner, angry for being woken up, expresses with an aggressive tone a certain superiority of power over the traveler. He demonstrates his authority as a state official and thus has the mistaken perception that he has greater rights and the full ability to behave as he wishes. In Ljubani, on the other hand, the narrator encounters a peasant plowing a field. He shows humility by thanking the traveler with the title “sir”. After the conversation with the

peasant, the traveler reflects on the topics touched upon during the dialogue and perceives a certain inequality between state peasants and those tied to the land-owner figure, analyzing their similarities and differences. Later, he reflects on the inequalities that generally exist between people of higher social status and their servants. The peasant in this chapter allows us to analyze the case where the voice must remain silent; it is the voice of exploitation: the serf had no right to speak, express his ideas, but simply had to work in order to earn something to feed his family. "Radishchev's statement that before the law "all are equal" is significant; it may be interpreted as showing that he had hopes of modifying by legal procedure the scandalous disabilities suffered by the Russian serf" (Lang 1947: 18). On the contrary, the voice of the sovereign, often domineering, could be framed as a voice that speaks too much and not always in a just and egalitarian manner. Her voice suppresses that of the serfs, a voice much louder than that of a single individual. Radishchev's social critique is, therefore, based on criticism of Catherine II's despotic authority, who ruled over a vast empire essentially composed of peasants subjected to harsh working conditions in the fields. One of the few to listen to the voices of the peasants is the figure of the president of the criminal court, Mr. Krestiankin, an old friend of the traveler met in Zajcovo, who had gladly taken on his job to serve justice and the weak. The voice of the president of the criminal court is off-screen, unheard, and politically annoying to others, and therefore, not considered. In Edrovo, the traveler meets a girl, Anna, who was supposed to marry a ten-year-old boy. The girl's voice is sweet, delicate, confident, and sincere, but it also represents the voice of rejection, determination, and the ability to choose: she is not forced to marry him but has the power to decline marriage to a child. However, at the time, one could not say or write everything, as demonstrated by the chapter Toržok: in this post station, the traveler analyzes the muted and broken voice under the autocratic regime of freedom of thought and the press, which is dominated by censorship.

In conclusion, the voice can also persuade, convince, and change someone else's mind. In other cases, however, it must remain silent, hiding the thoughts of reason, nearly erasing its freedom of expression. The voice, as a tool of communication, was not always able to manifest everything that some people's minds thought during the time of Catherine II and, even today, in Russia and other countries, freedom of speech and expression remains a significant obstacle.

Bibliography

Primary literature

Radishchev, Aleksandr Nikolaevich (1992), *Puteshestvie iz Peterburga v Moskvu. Vol'nost'*, Nauka, Saint Petersburg.

Secondary literature

- Baudin, Rodolphe (2012), *Alexandre Radichtchev: le voyage de Pétersbourg à Moscou*, Presses universitaires de Strasbourg, Strasbourg.
- Dickinson, Sara (2001), *The Russian Tour of Europe before Fonvizin: Travel Writing as Literary Endeavor in Eighteenth-Century Russia*, "The Slavic and East European Journal", 45/1, 1–29.
- Kokobobo, Ani (2013), *The Travelogue and the Ode – Aleksandr Radishchev's Polemic with the Court Ode in "Puteshestvie iz Peterburga v Moskvu"*, "The Russian Review", 72/4, 607–621.
- Kostin, Andrej (2013), А. Н. Радищев как фольклорист in *Пути развития русской литературы XVIII века*, "XVIII век", 27, 310–325.
- Lang, David Marshall (1959), *The first Russian radical. Alexander Radishchev, 1749–1802*, Allen & Unwin, London.
- Levitt, Marcus (2009), *The dialectic of vision in Radishchev's journey from Petersburg to Moscow*, M. C. Levitt (ed. by), *Early Modern Russian Letters. Texts and Contexts*, Academic Studies Press, Brookline, 398–412.
- Lopatina, Nataliya (2015), *Культурологическое осмысление быта и культуры крестьян по книге А. Н. Радищева 'Путешествие из Петербурга в Москву'*, "Национальная Ассоциация Ученых", 3–6/8, 155–157.
- Makogonenko, Georgij Pantelejmonovič (1956), *Радищев и его время*, Khudozhestvennaya Literatura, Moscow.
- McConnell, Allen (1964), *A Russian philosophe. Alexander Radishchev, 1749–1802*, Martinus Nijhoff, The Hague.
- Monnier, André (1982), *La structure de la narration dans "Le Voyage de Saint-Pétersbourg à Moscou"*, "Revue des études slaves", 54/1–2, 163–169.

Poetické začiatky tvorby Paľa Bohuša

Jana Domoniová

University of Novi Sad, Serbia

Abstract: In this paper, we will focus on the analysis and interpretation of the first collections of poems by Paľo Bohuš. Bohuš is one of the most significant Slovakian poets in Vojvodina. His debut collection of poems 'Life and Furrows', was published in 1943, and soon after, in the same year, he prepared a collection of poems called 'On the Threshold' to be published in edition of 'Slovak Unity', but it was not published as a whole until 2021. Our goal is to grasp the characteristic features of Paľo Bohuš's poetic beginnings. We will try to find correlations of Bohuš's collections of poems 'Life and Furrows' and 'On the Threshold' with his later poetry. In the article, we will also focus on the function of the motif of hands through interpretations of poems.

Keywords: poetics, Paľo Bohuš, Život a brázdy, Na prahu, motif of hands

Paľo Bohuš je jedným z najvýznamnejších autorov slovenskej vojvodinskej literatúry, o čom svedčí aj zaradenie jeho poézie do *Dejín slovenskej literatúry III*. Viliama Marčoka, pozitívna kritika Milana Rúfusa, tiež aj množstvo esejí Michala Harpáňa a zaradenie mnohých Bohušových básní do Víťazoslavovej Hroncovej *Chrestomatie slovenskej vojvodinskej poézie*, tiež aj do dvoch antológií zostavených V. Hroncom, t. j. *Antológia slovenskej vojvodinskej poézie*, *Poézia vojvodinských Slovákov: (od 18. do 20. storočia)*, Michalom Harpáňom (*Rodisko hmiel: antológia poézie básnikov slovenskej národnosti v Juhoslávii*), Milanom Živanovičom (*Sto godina, sto pesnika: Vojvodina XX vek: antologija*), Bohušove prvé básne boli publikované aj v antológii *Do nových dní: básnická zbierka mladých slovenských básnikov z Juhoslávie*, ktorú zostavil Ján Kmeť.

Špecifickosť slovenskej vojvodinskej literatúry spočíva v tom, že čerpá podnety nielen z celoslovenskej literatúry, ale zároveň je aj pod vplyvom dominantných tendencií v srbskej literatúre. Tvorba slovenských vojvodinských autorov sa rozvíja mimo hraníc domovskej krajiny a kvôli tomu sú časté rozdiely v porovnaní s tendenciami na Slovensku. Koncom 30. a v 40. rokoch sa na Slovensku objavujú nadrealistické tendencie, vychádzajú významné zbierky básní v rámci katolíckej moderny, ornamentálna próza, lyrizovaná próza, naturizmus a básnici sujeta, kým u Bohuša v začiatkovej tvorbe dominujú symbolistické prvky. V tomto období na slovenskej vojvodinskej literárnej scéne svoje diela uverejňovali Juraj Mučaji, Samo Máľach Petrovský, Ján Myjavec, Štefan Valent Šubarov a Mariena Czoczeková-Eichrdtová. Literárni kritici, V. Hronec a A. Svetlík považujú poéziu mladého Juraja Mučajiho za najtalentovanejšieho z jeho vyššie uvedených súčasníkov (Svetlík 2007: 15; Hronec 2014: 31). Napriek tomu, že uverejnil iba jednu

básnickú zbierku *Rozvravené srdce* (1942) bol pozitívne prijatý literárnou kritikou toho obdobia, ktorá vyzdvihovala najmä jeho básnickú skladbu *Braňova družina*. V 40. rokoch začal uverejňovať aj Paľo Bohuš. Obaja básnici vychádzali z ruralisticko orientovanej poézie. Mučajiho tvorba bola poznačená láskou k rodisku, rovnakú tematiku nachádzame aj u Bohuša. Životné okolnosti a predčasná smrť Juraja Mučajiho zabránili vývinu jeho poézie. Bohušova poetika sa vyvíjala, ale vo svojich poetických začiatkoch mal styčné body s Mučajim, najmä keď ide o tematizovanie lásky k rodisku. Mučaji a Bohuš sú rozsievачi generácií (Svetlík 2007: 14), čo vypovedá o ich význame pre slovenskú vojvodinskú literatúru, lebo autori, ktorí začali uverejňovať po nich, ak neboli ovplyvnení ich tvorbou, mali ju aspoň v povedomí. Vojvodina ako priestor sa stáva súčasťou tvorby týchto autorov. Ide o priestor roviny, jej nekonečné diaľky siahajú do vnútra takmer každého autora z Vojvodiny a poznávajú jeho tvorbu. Okrem Paľa Bohuša aj Ján Labáth, Vítazoslav Hronec či Michal Babinka vo svojej tvorbe tematizovali priestor roviny, ale každý z autorov odlišne, inými poetikami. U Bohuša nejde len o geografický a empirický priestor, ale aj o duchovný.

Začiatky Bohušovej tvorby sú modernisticky ladené a poznamenané symbolistickými prvkami. Lyrický subjekt je pripútaný k rodisku a najmä k zemi a rovine. Podľa M. Dudka Bohušova poézia „Je sponou s našou literárnou tradíciou a hlboko načiera z lokálneho koloritu a rurálno-rustikálnej palety zeme, ktorá ‘vonia ako peceň chleba’“ (1998: 88).

Pre debutovú zbierku *Život a brázdy* je príznačná melanchólia, predznamenávajúca tón Bohušovej tvorby. Bohuš „ani v jednom verši nesprofanoval a nezbanalizoval svoj citový vzťah k skutočnosti“ (Hronec 2014: 34–35).

V prvej časti *Môj život* debutovej zbierky *Život a brázdy* vnímame ako pozoruhodnú báseň *Spleen a farby*, metaforicky zobrazujúcu súmrak. Báseň je bohatá na asociácie v rovine obraznosti, vystihuje ovzdušie súmraku. Z rôznorodých obrazov ako napr. stmievanie, nebesá, dažďe a pijavice, ktoré nám autor predostiera, čitateľ dokáže vycítiť pocit úzkosti hneď z prvej strofy. Verš „*Do siete dažďov hodilo sa žitie*“ (Bohuš 1943: 16) interpretujeme ako život prenechaný truchlivosti. O niečo neskôr, v druhej strofe nachádzame priam apokalyptické obrazy, lebo strany sveta zmizli, čo môže indikovať stratu orientácie „*až vyletely z hniezda / noci z kolomaže*“ (Bohuš 1943: 16), tieto verše sú viazané na obraz noci. Noc víťazí nad dňom a západom slnka, lebo farby sa dostávajú do stavu agónie. Spolu s nocou vzrastá smútok vychádzajúci z nemožnosti stretnutia sa splínu a farieb západu slnka a v ňom to zanecháva pocit straty nádeje. Nestretnú sa preto, lebo melanchólia lyrického subjektu sa prebúdz a ožíva spolu s nocou.

Rezignácia je báseň uzatvárajúca prvú časť zbierky a v čitateľovi upevňuje pocit z básne *Spleen a farby*. Pochmúrna atmosféra odznieva aj z tejto básne, lyrický subjekt sa nedokáže vyrovnáť s osudom, ktorý je percipovaný ako niečo čo negatívne vplýva na jeho život a spôsobuje mu utrpenie. Život je vnímaný ako šedá cela, ako ťažkosť, z ktorých nevidí východisko. Obraz rozbitej vázy je v tejto básni spätý s obrazom ďalej plynúceho života, i keď má báseň názov rezignácia – z tohto

si možno všimnúť skôr uzmierenie, možno trpké, ale predsa uzmierenie sa lyrického subjektu s dobrými a zlými stránkami života „*V prachu dúhy / v prach túhy*“ (Bohuš 1943: 29), ale aj s jeho pomínutelnosťou. Na základe tohto vnímame postupnú zmenu lyrického subjektu, vystriedajúceho vieru za odovzdanosť osudu.

Druhú časť zbierky s názvom *Brázdy* otvára báseň *Sedliak*, predstavujúca lyrický subjekt ako potomka sedliakov. Bohuš sa stotožňuje so spoločnosťou, do ktorej patrí, tlmočí myšlienky a city svojho prostredia (Týrová 2003: 282). Zem je najdôležitejšia nielen pre lyrický subjekt, ale aj pre jeho predkov, ona predstavuje začiatok, potenciál života, ale aj jeho koniec. Zem vnímame ako živél, z ktorého on dokáže čerpať sily „*Som silný / ja sám mám dve sily / s jednou žijem ja / tú druhú polia skryly*“ (Bohuš 1943: 33). Pre lyrický subjekt je práca veľmi dôležitá, zvlášť sedliakova. „*[...] a potom pluh môj zhrdzavie / kým nové brázdy lesk mu nevrátia / ten lesk to bude práca sedliakova*“ (Bohuš 1943: 34) pluh hrdzavie, kým sa s ním nepracuje, ale akonáhle príde do styku so zemou, ona mu vráti lesk. V poliach nachádza harmóniu života, súlad, niečo vznešené, pokoj, polia sú jeho bytostnou súčasťou. V motíve sedliaka Bohuš spája dva prvky, prácu a bytostnú pripútanosť k zemi.

K uvažovaniu o motíve dlaní v Bohušovej tvorbe nás inšpirovala nielen spätosť tohto motívu s motívom zeme a sedliaka, ale aj maľby Martina Jonáša. Pre Jonášove zobrazovanie sedliaka je charakteristické predimenzovanie rúk a nôh. V rámci Bohušovej tvorby dľaň môžeme prirovnať ku rovine, často sa hovorí, že je niečo rovné ako dľaň. Motív dlaní nachádzame v rôznych spojeniach. V básni *Sedliak* lyrický subjekt pozná polia ako vlastné dlane, čiže dôkladne. Okrem toho je sedliakova práca prirovnaná k piesni, k poézii z čoho vyplýva, že sú polia, brázdy a zem inšpiráciou, ktoré sedliaka vedú k jeho práci.

Motív dlaní sa v básni *Zem* zobrazuje v prvej a poslednej strofe. V prvej strofe zem – rodička, je metaforicky vystihnúť ako nositeľka plodnosti, ktorá „*čaká dvoje dlaní*“ (Bohuš 1943: 37). V tomto kontexte motív dlaní symbolizuje nový život, formovanie mladej rastliny. V poslednej strofe sa dlane ukonané prácou usúvzťažňujú s ťažkými knihami. Rastlínstvu sa u Bohuša formujú dlane „*Dnes k nebu zdvihnú listy dlane*“ (Bohuš 1943: 38) alebo „*Vinič má dlane / v nich skrýva hrozná / požehnané*“ (Bohuš 1943: 44), prostredníctvom motívu dlaní akoby autor antropomorfizoval rastliny, oni sú súčasťou sveta a prírody, ale aj Bohušovej poetiky. V rámci Bohušovej poetiky dlane vnímame ako symbolické zobrazenie ťažkej fyzickej sedliakovej práce, ktorá sa manifestuje v materiálno v podobe rastlín. Lyrický subjekt (sedliak) sleduje produkty svojej práce v básni *Vinič* a pre neho je zrenie hrozna nirvánou, lebo sa môže kochať vo výsledkoch vlastnej práce.

Zbierka *Na prahu*, bola napísaná v roku 1943, ako celok bola publikovaná až v roku 2021. Neexistujú presné údaje prečo uvedená zbierka nebola zverejnená v roku 1943. Ako uvádza M. Harpáň v doslove knihy *Na prahu*, zbierka nebola publikovaná pravdepodobne preto, lebo v roku 1944 zanikol časopis *Slovenská jednota* a edícia *Slovenskej jednoty*, v ktorej mala byť zbierka uverejnená (Bohuš 2021: 63). Väčšina básní bola publikovaná v časopise *Slovenská jednota* a len ne-

skôr, v 80. a 90. rokoch v časopise *Nový život* boli publikované básne v takej podobe, v akej ich autor plánoval vydať.

V zbierke *Na prahu* si možno všimnúť hru s jazykom, eufonickosť a časté aliterácie. Aliterácia je najdôslednejšia v básni *Balada* napr. „*Hrom hrmel / hrali hry / skaly tri / srdce skala*“; „*Klin vkuli / kováči v požiare / v zlomené stožiare*“ (Bohuš 2021: 38) atď. Z básne planie smútok, úzkosť a reflexie o smrti, ale akoby autor využitím aliterácie vybudoval hravú báseň, auditívne veľmi melodickú a dynamickú. Bezmocnosť a beznádej označujú vnútorný stav lyrického subjektu, vyplývajúci z uvedomovania si vlastnej smrteľnosti, ktorá sa často javí ako záhada.

Prah ako vstup do domu predstavuje hranicu medzi vonkajším svetom a domovom. Pre lyrický subjekt vstup do domu predstavuje pocit ochrany, pokoja, je to miesto, kde sa v ťažkých chvíľach môže uchýliť a v rodičovskej láske nájsť pomoc. Báseň *Na prahu* sa svojou formou odlišuje od ostatných básní zbierky. Je napísaná podobne ako prozaický text, nie je rozčlenená do strof, neobsahuje vertikálne členenie textu. Na rozdiel od prózy, je napísaná použitím básnického jazyka a je plná obrazných pomenovaní a asociácií. O účele výberu takéhoto usporiadania môžeme len špekulovať. V tejto básni sa prah stáva hranicou, na ktorej všetky smútky a trápenia prestávajú. Topos matky v úvodnej básni sa bude tiahnuť celou zbierkou a jej charakterizácia nebude vybočovať od tohto zobrazenia „*Matky na všetko budú spomínať a odpustia vám nepočuté náreky...*“ (Bohuš 2021: 7). Matka dokáže odpustiť dieťaťu aj bolesť, ktorú jej ono spôsobilo a možno o veľkosti tohto bólu ani netušilo. Spomínanie na minulosť vzbudzuje pocit bezstarostnosti, uvoľnenosti a slobody, v čitateľovi vyvoláva nostalgické spomienky, ale tie kroky sú zlamané, pominuli sa, ale autor sa nám prihovára „*obzrite sa, aby vám vyprávali!*“ (Bohuš 2021: 7), z niečoho zlomeného, vzniká nový príbeh.

V básni *Dopisnica* sa spája motív dlaní s toposom matky „*Mať moja nemám nič / iba tie holé dlane / nik mi nič do nich nedával / iba Ty z domu požehnanie*“ (Bohuš 2021: 8). Aj napriek tomu, že lyrický subjekt má holé dlane v materiálnom zmysle, pre neho je najdôležitejšie jej požehnanie, píše jej z ďalekého sveta a túži po materskom slove. Kompozícia básne je uzavretá, kruhová, čiže jej začiatok a koniec sú rovnaké. Má formu listu zaslaného matke z ďalekého sveta. Z básne cítiť melanchóliu, smútok za domovom a matkinou spoločnosťou. Motív dlaní je spojený aj s toposom otca „*na nový rok svieti dlaň otcova*“ (Bohuš 2021: 17) v básni *Na 31. december 1942*. Z uvedeného verša nás zaujala svietiacca otcova dlaň, v prenesenom význame ju možno vnímať ako lesklú alebo bielu. V spojení so zimným obdobím dominujúcim v básni, možno uvažovať o belosti dlani ako symbole sviatočného obdobia, počas ktorého otec-sedliak nepracuje. Druhá možná interpretácia vyplýva z metaforického chápania svetla ako čistého, pozitívneho a niečoho k čomu je vhodné smerovať. Takže svietiacca otcova dlaň môže naznačovať túžbu lyrického subjektu stať sa človekom akým je jeho otec, ktorého vníma ako signál, v ktorom smere sa má v živote pohybovať. Aj v tejto básni možno hovoriť o uzavretej kompozícii i keď je záverečná strofa čiastočne modifikovaná, ale predsa verš s toposom otca zostal nezmenený. Báseň je pozna-

menaná reflexiami nad starým rokom, lyrický subjekt uvažuje čomu ho naučil. Prvý deň nového roka je poznamenaný nádejou. Prítomná je antropomorfizácia roka, „*vydýchol posledný raz dušu*“ (Bohuš 2021: 17), autor zobrazuje cyklickosť času a života, nádeje spojené so začiatkom roka postupne sa rozplývajúce, ale aj všetko pozitívne a negatívne čo sa udeje počas roka.

Podobne ako v debutovej zbierke aj v zbierke *Na prahu* nachádzame prepojenosť lyrického subjektu so zemou, ale v tejto zbierke nie až tak explicitne. Najvýraznejšie sa prejavuje v poslednej časti zbierky najmä v básni *Navrátené žitie*. V názve je koreň slova návrat, ktorý môže symbolizovať pozitívny výsledok alebo záver pátrania lyrického subjektu po smerniciach v živote ako v básňach *Človek, Na 31. december 1942*. Z veršu „*Vykladam na svet dlane prebité*“ (Bohuš 2021: 61) by sa dal vyvodiť stav lyrického subjektu voči svetu, on sa nehanbí za svoje rany a trápenia, je otvorený, ukazuje ich celému svetu. Uvedený verš môže byť aj alúziou na Krista pribitého na kríž, ak by sme verš vnímali z tohto uhla mohol by symbolizovať utrpenie, obetavosť, lásku a milosrdenstvo. Práve láska je pocit, prostredníctvom ktorého lyrický subjekt vníma svet, čo môže znieť naivne, ale to je podstata jeho bytia – viera v pretrvávajúcu nádej a túžbu po živote v ľuďoch. „*Ja prekročil som brázdy otcove*“ (Bohuš 2021: 61) prekročením brázd a návratom domov lyrický subjekt nachádza nielen podstatu života, ktorú vidí v zemi prirovnávajúc ju k ňadrám. Vo veršoch „*Raz chcel som dlane tvrdé mať, / nad brázdou túžby odrieť*“ (Bohuš 2021: 61) je spomínanie na túžbu z minulosti, mať tvrdé dlane, teda byť sedliakom, v druhom verši je zaujímavé sloveso odrieť vo význame opakovania alebo recitovania niečoho, v tomto prípade vlastných túžob. Mohli by sme to interpretovať ako výpoveď o vlastnej poézii, ktorú lyrický subjekt recituje zemi, v nej sa nachádzajú jeho túžby a prostredníctvom tohto rituálu zemi, brázd, poliam vyznáva svoju bytostnú pripútanosť. Lyrický subjekt počuje volanie domova, je šťastný, že môže pracovať na poli. Oxymoron „*otrok zeme – otrok slobodný*“ (Bohuš 2021: 62) vnímame ako výnimočné vysvetlenie vzťahu lyrického subjektu k zemi, na jednej strane je bezprostredne od nej závislý, je ňou celkom ovládnutý, na druhej, je voľný, môže sa pohybovať, nie je obmedzený. Teda nemusí byť reálne, fyzicky pripútaný, ale zároveň je hlboko vkorenený do zeme „*Nad mojou zemou deň sa rozodní*“ (Bohuš 2021: 62) zobrazuje to aj predchádzajúci verš, príslušnosť lyrického subjektu k zemi ako archetypálneho živlu.

V debutovej zbierke Bohuš netematizuje rodičov, druhá zbierka je intímnejšia, smutnejšia, nostalgická. Motív sedliaka bol prítomný hneď v debute a autor ho bude rozvíjať v nasledovných zbierkach. Podľa Harpána (1999: 23) stotožňovanie lyrického subjektu a sedliaka je substanciálne a neskôr sa rozšírilo po celej rozlohe Bohušovej tvorby.

Z vyššie uvedeného možno uzavrieť, že zbierka *Na prahu* je emocionálne nabitá, zobrazuje človeka stojaceho na prahu svojho domu a akoby ho v tom okamihu zavalilo množstvo emócií a spomienok. Zdá sa, že lyrický subjekt vníma prah ako niečo sakrálné, lebo túži po návrate domov, po atmosfére a láske, ktorou je dom naplnený. Zbierka je plná nostalgie, melanchólie a veľkej lásky k rodičom. Lyrický

subjekt je hlboko pokorný, často sa mu zdá, že zhrešil a cíti sa ako najmenší človek na svete. V zemi hľadá zmysel života a nachádza ho.

V zbierke *Život a brázdy* aj popri tom, že je výpoveď lyrického subjektu poznačená melancholickým tónom, stále sa dokáže zaradiť do society, ktorú autor zobrazuje. Našiel si spôsob ako splynúť a stať sa súčasťou kolektívu a to prostredníctvom pripútanosti k zemi, porozumeniu sedliackej práce a precitovaniu prírody, ktorou je obklopený, najmä v druhej časti zbierky *Brázdy*. „Paľo Bohuš, jednou nohou ako kružidlo, zapichnutý do vlastnej parcely vesmíru, druhou skúša hĺbku metafyzického chladu dôkladnej osamotenosti-osamostatnenosti“ (Spevák 1991: 187). Prvá časť zbierky *Môj život* je rôznorodá, aj v nej dominuje smutný podtón, ale možno vyhľadať aj vitalistické prvky, je skôr orientovaná na individuum na rozdiel od druhej časti, v ktorej je dôraz na kolektíve. Bohuš sedliakovi dodáva mýtický ráz a tým akoby sakralizuje aj jeho prácu a pracovnú etiku, lebo je pre neho sedliak odzrkadlením pracovitosti, dedičnosti, zakorenenosti do vojvodinského priestoru, je pre neho stelesnením prístupu k predkom a ich spôsobu života. Podstata poetiky Paľa Bohuša je živý svet, rastliny aj zvieratá, ktoré pre autora predstavujú základ sveta.

Začiatočná tvorba priamo vplývala na niekoľko nasledovných zbierok: *Predsa kolaj*, *Hviezdne proso* a *Časom dôjdeme*, lebo v nich nachádzame motívy výrazné v prvých dvoch zbierkach, ide o motívy zeme, roviny, sedliaka, otca a matky. V zbierke *Triumfálny postrk* je dominantná irónia a spomienky na väzenské časy, kým v zbierke *Tretia strana mince* takmer nemožno nájsť z motivického hľadiska styčné body s prvými zbierkami, *Tretia strana mince* má podľa Svetlíka postmoderné tendencie (Svetlík 2007: 106), s čím sa možno zhodnúť. Avšak, je dôležité poznamenať, že si Bohuš vo svojich prvých zbierkach vytvára model človeka, predovšetkým etického, prostredníctvom motívov sedliaka, dlaní, otca, matky a zeme. Počnúc zbierkou *Triumfálny postrk* tieto motívy sú nedominantné, ale napriek tomu, v celej Bohušovej tvorbe pretrvávajú človek s etickými a mravnými hodnotami, akého vytvoril v prvých zbierkach. V zbierkach uverejnených po autorovej odmlke je častá irónia a kritika negatívnych ľudských vlastností, ktoré vplývajú deštruktívne nielen na jednotlivca, ale aj na spoločnosť.

Poetika Bohušových začiatkov je založená na konkrétnych obrazoch. Jeho lyrický subjekt v zemi nachádza zmysel svojho bytia, rovnováhu života, šťastie a lásku. Motív dlaní je prítomný v oboch zbierkach, predstavuje spoločný bod medzi zemou a sedliakom, lebo vo väčšine básní je tento motív spojený práve so sedliakom alebo jeho prácou, či produktmi jeho práce. Prostredníctvom motívu dlaní sme sa len letmo dotkli rastlinstva, ktoré sa stalo konštantou v nasledovných Bohušových zbierkach. Bohušova poézia je individuálna a zároveň univerzálna, toto dosiahol nielen prácou s motívom sedliaka, zeme, rastlín, ale aj s tematizovaním významu poézie v jeho živote. Jeho lyrický subjekt je často smutný, melancholický, najmä vtedy keď sa nachádza mimo rodiska, vo svete, v ktorom sa cíti byť vydedencom, akonáhle sa vráti na prah rodičovského domu, tieto pocity sa takmer stratia.

Bibliography

- Bohuš, Paľo (1943), *Život a brázdy*. Košice, Edícia slovenskej jednoty.
- Bohuš, Paľo (2021), *Na prahu*. Báčsky Petrovec, Slovenské vydavateľské centrum.
- Dudok, Miroslav (1998), Dynamickosť básnického textu. In: *Úvod do textiky*. Báčsky Petrovec, Kultúra.
- Harpáň, Michal (1999), *O Paľovi Bohušovi*. Báčsky Petrovec, Kultúra.
- Hronec, Víťazoslav (2014), *Pod klenbou básnickej tradície. Predslovy k antológiám*. Báčsky Petrovec, Slovenské vydavateľské centrum.
- Spevák, Zoroslav (1991), Paradigma Bohuš: klasy a korene. *Nový život*. 43, 5/6, 185–187.
- Svetlík, Adam (2007), *Poézia vojvodinských Slovákov v druhej polovici 20. storočia*. Báčsky Petrovec, Kultúra.
- Týrová, Zuzana (2003), Básnická botanika a zoológia Paľa Bohuša. *Nový život*. 55, 5/6, 282–291.

Словообразуване на имената на инструменти в цариградския превод на Библията

Lalka Georgieva

South-West University Neofit Rilski, Bulgaria

Abstract: The article examines word formation of names in means of action (*nomina instrumenti*) in the first complete, modern Bulgarian translation of the Bible in 1871. In this category are included only terms, which in their word formation contain the idea of purposeful, procedural attitude. Throughout the analysis there are theoretical productions of the Czech linguist Miloš Dokulil (1962), which have been adapted into Bulgarian language material by Ivan Kochev in 1971. The terms are classified in word formation types. The final conclusions of the analysis relate to the number and volume of these types and their productiveness. A comparative is made by the characteristic formants with *nomina instrumenti* during the older period of the Bulgarian language history.

Keywords: word formation, *nomina instrumenti*, Old Testament, Bible, word formation types, Bulgarian language

През 1871 г. е издаден първият цялостен новобългарски превод на Свещеното писание. Цариградската библия (ЦБ) е разглеждана в монография на Диана Иванова, която прави обширно изследване върху новобългарските преводи на евангелието (вж. Иванова 2002), а също и в дисертация на Венцислав Стойков (Стойков 2017).

Предмет на статията е словообразователната категория *Nomina instrumenti* в Стария завет (СЗ) на ЦБ. Основната цел е да бъде направен словообразователен анализ на имената на средства за действие. В методологично отношение работата следва структурно-функционалния словообразователен анализ на чешкия лингвист Милош Докулил (виж Dokulil 1962). Теоретичните постановки са приложени за пръв път у нас от Иван Кочев (Кочев 1971). При представянето на езиковия материал след всяко наименование са посочени глава и стих от СЗ, от които може да се види контекстът. Където е необходимо за изясняване на семантичното съдържание на думата, вътрешната форма е представена чрез изреченска парафраза.

Словообразователната категория *Nomina instrumenti* не е единна в ономаσιологично отношение. Понятията, които формират ономаσιологичния базис, представляват средства (инструменти), при които е налице целенасоченост на действието (напр. *лепило* – ‘нещо, с което се лепи’ или ‘нещо, което служи за лепене’). Ономаσιологичният признак е сложен, като може да бъде процесуално-целеви (ако основата е девербална) или субстанциален + скрит процесуално-целеви (ако основата е десубстантивна).

I. Имена от мъжки род

1. Безсуфиксни образувания

А) Прости названия

Всички прости названия са девербални: подносъ (Бит. 24:14), покривъ (Бит. 19:8), печатъ (Бит. 38:25), въздъхъ (2 Ц. 22:12), сгладъ (Ест. 2:12) – ‘нещо, което служи за сглаждане, изглаждане; мазило’, врат (Бит. 45:14) – ‘част от тялото, която служи за въртене на главата’ (БЕР I: 181 – 182), закровъ (Изх. 26:36), наемъ (Изх. 22:15), поясъ (Лев. 16:4), покровъ (Чс. 4:6), искупъ (Чс. 18:16), вътъкъ (Лев. 13:48) – ‘нещо, което служи за втъкаване’.

Б) Сложни названия

а) С основна девербална мотивация

водоносъ (Бит. 24:16), търнокоп (Ис. 7:25), водоводъ (4 Ц. 18:17).

б) С основна десубстантивна мотивация

дверостълпъ (Съд. 16:3).

2. Словообразователни типове със суфикс **-никъ**

А) Названия с девербална мотивация

потрѣбникъ (Бит. 18:6) – ‘нещо, което се (у)потребява (за храна); питка’, подносникъ (Чс. 4:9).

С разширен формант са обличите:

-(ал)никъ: възливалникъ (Чс. 4:7);

-(ил)никъ: свѣтилникъ (Лев. 24:4).

Б) Названия с десубстантивна мотивация

краищникъ (Изх. 25:25) – ‘нещо, което служи за краище, край’, темянникъ (Чс. 7:14), вжленикъ (Ерм. 52:19) – ‘щипка за хващане на въглени’.

С разширени форманти:

-(ов)никъ: лѣтовникъ (1 Лет. 27:24) – ‘книга, в която се записват летата, годините; летопис’, часовникъ (4 Ц. 20:11);

-(е)никъ: жъртвеникъ (Вт. 12:3) – ‘нещо, върху което се принася жъртва, жертва’.

3. Словообразователен тип със суфикс **-ецъ**

С този формант в ЦБ са образувани следните инструментални имена: прозорецъ (Бит. 8:6) – ‘нещо, през което се прозира, т.е. гледа’, резецъ (Изх. 32:4); звънецъ (Изх. 39:25).

4. Имена от мъжки род, които не оформят словообразователен тип в ЦБ

-ил: бодилъ (Бит. 3:17 – 18);

-ей (фонетичен вариант -яй): хвърляй (Бит. 21:16);
-икъ: вжгляникъ (Изх. 27:3);
-енъ: пръстенъ (Бит. 41:42).

II. Имена от женски род

1. Словообразователен тип с наставка **-ка**

А) Прости названия

Засвидетелствани са следните прости названия: прѣпасака (Бит. 3:7); свирка (Бит. 4:21); подноска (Изх. 37:23), завивка (Йов 24:7), спѣнка (Изх. 10:7), запетелка (Изх. 26:11) – ‘нещо, с което се запетеля, закопчава; илик’, петелка (Изх. 26:11) – ‘нещо, с което се (за)петеля, закопчава; илик’, подложка (Изх. 26:19), свърска (Изх. 36:38), прикривка (Ис. 25:7), постелка (Лев. 15:24), покривка (Пр. 7:16), подпорка (Пс. 18:18), мѣрка (3 Ц. 6:25).

С разширени форманти:

-(ил)ка: теглилка (Йов 31:6), носилка (П.П. 3:9);
-(ал)ка: совалка (Йов 7:6) – ‘нещо, което се сова, провира се бързо’.

Б) Композитни названия

дървовързка (Авк. 2:11) – ‘нещо, което служи за връзване на дърво’, главовърска (Ис. 3:20) – ‘нещо, с което се връзва главата’.

2. Безсуфиксни образувания

В СЗ на ЦБ са засвидетелствани следните безсуфиксни образувания: прѣмѣна (Бит. 45:22), привѣса (Изх. 27:12) – ‘нещо, което служи за привесяне, завесяне; ограда от ленено платно’, става (Бит. 32:25) – ‘това, което служи за ставяне, съединяване на кости’, храна (Бит. 1:30); врата (Бит. 19:6) ‘нещо, което се върти’, отрова (Вт. 32:33), завѣса (Изх. 26:31), стрѣла (Изх. 19:13), мѣра (Лев. 19:35), окова (Пс. 105:18), цица (1 Ц. 22:19), трѣба (Съд. 6:34), подстава (3 Ц. 7:27) – ‘нещо, което служи за подставяне; поставка’, ограда (Чс. 22:24)

3. Словообразователни типове с наставка **-ница**

А) С девербална мотивация

зеница (Пс. 17:8) – от глагола зea ‘стоя отворен’ (вж. БЕР I: 637), рѣкомелница (Ис. 47:2) ‘нещо, с което се мели на рѣка’.

С разширени форманти:

-(ал)ница: умывалница (Изх. 30:18), мировлагалница (Ис. 3:20–21) – ‘нещо, в което се влага, поставя миро, благовоние’;
-(ил)ница: кадилница (Чс. 16:17).

Б) С десубстантивна мотивация

мастилница (Ез. 9:11), ножница (1 Ц. 17:51).

С разширени форманти

-(е)ница: воденица (Изм. 11:5), масленица (4 Ц. 4:2);

-(ел)ница: ключелница (Нем. 3:3).

4. Единични имена от женски род, които не оформят тип в ЦБ

А) С девербална мотивация

-(ал)ня: наковалня (Ис. 41:7);

-жда: одежда (Лев. 6:10) – ‘нещо, което служи за (о)дяване, обличане; дреха’;

-ла; ясла (Пр. 14:4) ‘нещо, от което животното яде; хранилка’ (с разподобяване на предградни съгласни яд- > яс-);

-уха: пазуха (Чс. 11:12) – ‘джоб в дрехата на човека, който (вероятно) служи за пазене на предмети; пазва’ (Етимологията на думата пазуха не е съвсем сигурна, виж БЕР V: 10 – 11);

-ира: сѣкыра (Ис. 10:15);

-итва: молитва (3 Ц. 8:54);

*-ја: праца (1 Ц. 17:40) – ‘нещо, с което се пращат, хвърлят камъни; прашка’;

*-јѣ: свѣщѣ (Зах. 12:6).

Б) С десубстантивна мотивация

-ина: маслина (Йов 15:33) – ‘дърво, плодовете на което служат за добиване на масло, зехтин’;

-ба: гозба (Йов 24:20) – ‘ястие, което служи за посрещането на гости’.

III. Имена от среден род

1. Словообразователни типове с наставка -ло

А) С девербална мотивация са масло (Бит. 18:8) – ‘нещо, което служи за мазане’, облѣкло (Бит. 24:53), шило (Изм. 21:6).

С разширени суфикси:

-(а)ло: стѣпало (4 Ц. 9:13), покривало (Бит. 24:66);

-(ни)ло: горнило (Пр. 17:3);

-(и)ло: свѣтило (Бит. 1:14-15), поило (Бит. 24:20), носило (2 Ц. 3:32).

Б) С десубстантивна мотивация

-(и)ло: правило (Чс. 15:16).

2. Словообразователни типове с наставка -іе

А) С девербална мотивация

копіе (Съд. 5:8), орѣжіе (Бит. 35:2), благовоніе (Ез. 27:22) – ‘нещо, което служи за благовонене (сладък мирис)’.

С разширен суфикс:

-(ал)іе: държаліе (1 Ц. 17:7) – ‘нещо, което служи да държане, дръжка’;

-(т)іе: ястіе (Йов 6:7).

Б) С десубстантивна мотивация
огърлие (Пр. 1:9), родословие (Бит. 5:1).

3. Словообразователен тип с наставка **-ние**

В текста на ЦБ типът включва само девербални названия, образувани с разширените суфикси:

-(а)ние: прѣпоясаніе (Изх. 29:5) – ‘нещо, с което се препояс(в)а, препасва; препаска’, изкупуваніе (Изх. 30:12) – ‘средство, чрез което се изкупува; откуп, пари’;

-(е)ние: приношеніе (Бит. 4:4-5) – ‘нещо, което се принася; принос’, яденіе (Ез. 4:10) – ‘нещо, което служи за ядене; храна, ядиво’, украшеніе (Пр. 25:12).

4. Словообразователни типове с наставка **-ище**

А) С девербална мотивация

-(ал)ище: сѣдалище (4 Ц. 4:10);

-(ил)ище: очистилище (Изх. 25:17).

Б) С десубстантивна мотивация

-ище: топорище (Вт. 19:5).

5. Словообразователен тип с наставка **-(и)во**

В ЦБ са представени само названията сѣчиво (Бит. 4:22) и вариво (Бит. 25:29) (Формацията вариво може да се разгледа и като *poimen resultativa* – ‘нещо, което е (с)варено’ (вж. Радева 1991: 114). Те са оформени с разширения суфикс **-(и)во**, който е добавен към девербална мотивирана основа. От структурна гледна точка основите и на двете образувания са прости.

6. Словообразователен тип с наставка **-ство**

В СЗ на ЦБ при някои названия се наблюдава процес на конкретизация. С основната наставка **(-ство)** е регистрирана формацията свидетелство (Бит. 31:44) – ‘нещо, което служи за свидетел(ств)ане’. Названието лѣкарство (Пр. 17:22) пък е образувано с разширения суфикс **-(ар)ство**.

7. Названия, които не образуват словообразователни типове в ЦБ

При имената от среден род са засвидетелствани следните единични девербални наименования: безсуфиксна е формацията було – ‘нещо, с което се (за)буля, обвива или покрива’; със суфикс **-(ы)то** е образувано името копыто (Лев. 11:7) – ‘част от тялото, което служи на животното да копае, рови’.

В текста на ЦБ са засвидетелствани някои девербални названия, които представляват плуралия тантум:

-ци: щипци (4 Ц. 12:13);

-ща: обуща (И.Н. 9:5).

Безсуфиксно е образуването клещи (Ис. 6:6).

От словообразователния анализ на имената на средства за действие могат да бъдат направени следните по-важни изводи:

Словообразователната категория *Nomina instrumenti* е представена добре откъм названия в СЗ на ЦБ. Най-много са наименованията от женски род. Мъжкият и средният род включват почти равен брой примери.

Сред имената от мъжки род най-продуктивни са безсуфиксните образувания. Словообразователни типове оформят още и названията с наставка *-никъ* (с нейните разширени варианти *-алникъ*, *-илникъ*, *-овникъ*, *-еникъ*) и *-ец*. Единични примери са засвидетелствани с формантите *-ил*, *-ей* (с фонетичен вариант *-яй*), *-икъ* и *-енъ*. При безсуфиксните наименования и при тези с наставка *-ник* мотивацията може да бъде девербална или десубстантивна. Формант *-ец* се свързва само с отглаголни мотивиращи основи.

При названията от женски род продуктивни са словообразователните типове с форманти *-ка* (с разширенията *-илка* и *-алка*), *-ница* (*-алница*, *-илница*, *-еница*, *-елница*), както и безсуфиксните образувания. Единични наименования са регистрирани с наставките *-алня*, *-жда*, *-ла*, *-уха*, *-ира*, **-ја*, **-јъ*, *-итва*, *-ина* и *-ба*. В СЗ на ЦБ те не формират типове. С девербална или десубстантивна мотивация са названията с формант *-ница* и разширенията му. Отглаголни са имената с наставка *-ка*, безсуфиксните образувания и изолитраните примери със суфикси *-алня*, *-жда*, *-ла*, *-уха*, *-ира*, *-итва*, **-ја*, **-јъ*. Мотивирани от съществителни са имената с форманти *-ина* и *-ба*.

Имената от среден род се разделят на най-много словообразователни типове. Най-продуктивни са тези с наставки *-ло* (с разширенията *-ало*, *-нило* и *-ило*) и *-ие* (*-алие* и *-тие*). С по няколко примера са представени типовете със суфикси *-ние* (*-ание* и *-ение*), *-ище* (*-алище* и *-илище*), *-(и)во* и *-ство*. Регистрирани са и два единични примера, от които единият е безсуфиксно образувание, а другият е оформен с наставка *-ыто*. При словообразователните типове с наставки *-ло*, *-ие* и *-ище* мотивиращата основа може да бъде девербална или (по-рядко) десубстантивна. При останалите мотивацията е отглаголна.

В текста на ЦБ са засвидетелствани някои девербални названия, които представляват плуралия тантум. Те са образувани с наставките *-ци* и *-ица*.

По-голямата част от *nomina instrumenti* са с проста словообразователна основа. Сложни формации са регистрирани при безсуфиксните образувания от мъжки род; при названията от женски род с наставки *-ка* и *-ница*, както и при имената от среден род със суфикс *-ие*.

Повечето от формантите, с които се оформят словообразователните типове при *nomina instrumenti* (м.р.: *-ник*, *-ец*; ж.р.: *-ница*; ср.р. *-ло*, *-ие*, *-ище*, *-ство*) са характерни както за книжовната традиция, така и за българския народен език от 19. век. Това се отнася и за безсуфиксните образувания от мъжки и женски род. На книжовната традиция принадлежи суфикс *-ние*, който е по-характерен за образуване на отглаголни абстрактни имена. Формантът *-ка* е и традиционен, но продуктивността си през 19. век дължи пре-

ди всичко на говоримия език. Въпреки че наставка *-(и)во* е предимно народна, не получава широка употреба в книжовния език през Възраждането.

Междусуфиксна конкуренция е засвидетелствана само при примерите *въгленникъ* и *въгленикъ*. Тук суфикс *-ик* се конкурира с *-ник* вероятно поради правописна особеност, свързана с писането на двойно н.

По-голямата част от думите продължават да се използват и в съвременния български книжовен език (*печат, прозорец, звънец, постелка, зеница, ястие, масло, правило* и др.). Някои са характерни само за днешните народни говори (*пазуха, запетелка, закров* и др.). Днес има названия с променен граматичен род (*умивалник* вместо *умивалница*). В СЗ на ЦБ има и думи, които са с различно значение (*краищник* не е ‘парче от края на хляб’, а ‘нещо, което служи за край’; *летовник* не е ‘човек, който е на почивка през лятото’, а е ‘книга, в която се записват летата, годините – летопис’). Името *очистилице* днес е религиозен термин. В съвременния книжовен език използваме *принос* вместо *приношение*, *откуп* вместо *изкупуване*, *ядене* вместо *ядение*. Не са се наложили в книжовния език думи като *сглад, мировлагалница, при-веса, държалие, препоясание* и др.

Bibliography

Dokulil, M. (1962), *Tvoření slov v češtině. T.I. Teorie odvozování slov*. Praha

Граматика II (1983), *Граматика на съвременния български книжовен език. Т. II. Морфология*. София, БАН

Давидов, А. (1991), *Словообразуване на съществителните*. – В: *Граматика на старобългарския език*, София, БАН, 176–195.

Иванова, Д. (2002), *Традиция и приемственост в новобългарските преводи на Евангелието (Текстология и език)*. Пловдив, ИК Призма

Кочев, Ив. (1971), *Диалектни категории и типове при словообразуването на съществителното име (съпоставително изследване върху материал от три български говора)*. – В: *Известие на Института за български език*, кн. 20, 107–185.

Перчеклийски, Л. (2008), *Словообразователни категории и типове при съществителните имена в троянския дамаскин от XVII в. Благоевград*, УИ Неофит Рилски

Радева, В. (1991), *Словообразуването в българския книжовен език*. София, Св. Климент Охридски

Стойков, Б. (2017), *Преводната рецепция на Библията на новобългарски език през XIX век. Автореферат на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „Доктор“*. София, УИ Св. Климент Охридски

Obrazy kolektívnej traumy v dokurománoch Silvestra Lavríka

Matúš Guziar

Charles University, Czech Republic

Abstract: The study focuses on the interpretation of two recent novels by the contemporary Slovak writer Silvester Lavrík, namely *Sunday Chess with Tiso* and *The Last Baroness*. Both texts thematize traumatic events of the twentieth century on the Slovak territory. The composition of the texts is characterized by the use of authentic historical materials, which author subordinates to the logic of his fictional world, thus moving genre-wise on the axis between the documentary prose and historical fiction. The article answers the question of how the author represents events of the past in the framework of historical prose using authentic historical documents, and to what extent the novels are influenced by postmodern narrative practices.

Keywords: historical fiction, Slovak literature, contemporary novel, Silvester Lavrík, Paul Ricoeur, trauma, documentary novel, Slovak history, postmodernism

V ostatnej dekáde vydal slovenský spisovateľ Silvester Lavrík dve obsiahle historické prózy, ktoré čerpajú námety z regionálnych dejín Slovenska. Konkrétne máme na mysli romány *Nedelné šachy s Tisom* (Lavrík 2016) a *Posledná k. & k. barónka* (Lavrík 2019). Tieto texty tvoria významný prelom aj v samotnej autorskej poetike, keďže sa zásadne líšia od Lavríkových predošlých próz. Spoločnou črtou textov je určujúci spôsob postmoderného písania, ktorého základom je komplexný charakter kompozície. Netvorí ju totiž len text príbehu generovaný samotným rozprávačom či replikami postáv, teda textová štruktúra výlučne fikčného pôvodu, ale tiež úryvky či dokumenty neumeleckej povahy. Štruktúra takýchto textových svetov odráža hermeneuticky komplexný proces tvorby príbehu, ktorý sa nespolieha výlučne na imaginatívnu prácu autorskej predstavivosti, ale ako je to v žánri historickej fikcie možné predpokladať, vychádza tiež z poznania historických stôp a prameňov. Keďže sa námetom týchto literárnych textov stávajú udalosti z minulosti, bolo nutné, aby autor hľadal cestu, akým spôsobom integruje fenomenologickú kategóriu času ľudskej skúsenosti do podoby rozprávaného času svojich románov. V snahe o väčšiu naratívnu autenticitu a komplexnosť zobrazeného tak okrem množstva priamych referencií na skutočný svet a jeho minulýžitý čas využíva konkrétnu aplikáciu historických dokumentov, citovaných prepisov a prejavov významných osobností, ako aj naratívne príznačnú integráciu dobových fotografií. Miešanie historických prameňov s fikčnými prvkami však spôsobuje istý nesúlad vo vzťahu k porozumeniu a interpretácii textov. Historické stopy v podobe autentických dokumentov či fotografií totiž svojou faktografickou podstatou už samy

o sebe rozprávajú určité príbehy z minulosti, ktoré majú vo vzťahu k pravdivosti objektívnu povahu využívanú v oblasti historiografie. V dôsledku miešania vrstiev reálnych historických stôp s fikčnými prostriedkami tak dochádza v kognitívnom porozumení čitateľa k interpretačnému problému.

Analyzované Lavríkove romány pritom nie sú výrazné len svojou kompozičnou stránkou a naratívnyimi stratégiami, ale aj samotným výberom tém. Zobrazované príbehy sa totiž dotýkajú historicky problematických udalostí, ktoré mali za následok traumy v kolektívnej pamäti spoločnosti, tak ako jej rozumie americký sociológ Jeffrey C. Alexander. Trauma označuje prívlastkom kultúrna, keďže je nevyhnutne spätá so sociálnym kontextom určitého kolektívu. Tvrdí, že vzniká v priestore oneskorenia medzi priebehom kritickej udalosti a vznikom jej reprezentácie. Ako zásadný pritom vníma vzťah traumy k samotnej identite kolektívu. Trauma, o reprezentácii ktorej rozhodujú kolektívni aktéri ako napríklad intelektuálna elita, totiž predstavuje v danom spoločenstve významné ohrozenie jej tradičných hodnôt a smerovania. (Alexander 2004) Podobne uvažuje o traume Neil J. Smelser, ktorý ju chápe ako pamäť na udalosť vymedzenú tromi aspektmi – zaťažením negatívnou emóciou, rysom nezmazateľnosti a tiež znakom ohrozenia existencie spoločnosti narušením jedného alebo viacerých z jej základných kultúrnych predpokladov. (Smelser 2004) Súčasná historiografia nám v prípade národnej pamäti slovenskej spoločnosti na udalosti 20. storočia potvrdzuje to, čo formou fikcie ukazujú Lavríkove romány. Oba predstavované texty totiž pripomínajú traumy slovenskej kultúry prameniace z kolektívne nespracovaných tragických udalostí. V súvislosti s prvým románom máme na mysli vysporiadanie sa s tragédiou holokaustu počas vojnového Slovenského štátu, v prípade toho druhého zase devalváciu spoločenských elít a s nimi spojenú stratu tradičných hodnôt v revolučných premenách spišského regiónu.

Problém autenticity väzby textu a dobovej fotografie

V románe *Nedelné šachy s Tisom* autor využil niekoľko inšpiračných zdrojov, ktoré možno označiť ako historicky autentické. Patria medzi nich objekty označené Paulom Ricoeurom ako myšlienkové nástroje, ktoré prepájajú žitý a univerzálny čas skrz čas historický. Pre ich rolu pri rozumení fenoménu času ich označuje ako konektory zanášajúce do univerza naratívne štruktúry podieľajúce sa na refigurácii historického času (Ricoeur 2007: 148). Jedným z konektorov spájajúcich odlišné časové vrstvy je *stopa*, ktorá svedčí o určitom pohybe, resp. činnosti v čase. Možno jej rozumieť tiež ako datovanému dokumentu, vďaka ktorému dochádza k tomu, čo vo vzťahu k minulému Martin Heidegger pomenúva ako *odomykanie bývalého pobytu*, resp. skúsenosti našej žitej minulosti (Heidegger 2018: 433). Za príklad stopy minulosti preto môžeme považovať okrem iného objekt fotografie. Fotografia sa ako historická stopa početne vyskytuje aj v konštrukcii románu *Nedelné šachy s Tisom*. Postup, ako autor selektuje a následne používa autentické dobové snímky vo vnútri fikčného naratívu, sa však v mnohých prípadoch javí ako interpretačný problém. Deje sa tak u prevažnej väčšiny fotografií, kde ekfrastické

popisy uvádzané pod dobovými snímkami pôsobia na recipienta klamlivým dojmom. Hovoríme tu o snímkach výlučne zobrazujúcich osoby zachytené fotografickým aparátom v minulosti, ku ktorým je však pripojená ich aktuálna naratívna identita. Týka sa to nielen zdanlivo objektívneho zobrazenia fikčných postáv, ale rovnako aj snímok ukazujúcich faktické historické osobnosti. Problematický ráz takéhoto vyjadrenia spočíva v tom, že autor používa osoby na fotografiách k prehľbovaniu naratívnej výpovede rozprávačky, nedbajúc o aspekt pôvodnej objektívnej povahy fotografického dokumentu.

Zjavným príkladom takejto významovej diskrepancie je vizuálna reprezentácia samotnej rozprávačky. V románe je protagonistka Anička reprezentovaná skrz viacero fotografií naprieč jej životom od detstva až po starobu. Ak sa čitateľ zameria na vizuálnu stránku zobrazenia postavy, pomerne ľahko odhalí, že prezentovaná „skutočná“ podoba rozprávačky si na viacerých miestach vzájomne odporuje. Je pritom zjavné, že autor nielenže nevyužíva snímky historicky doloženej skutočnej osoby, ktorá by zodpovedala identite Aničky Žitňanskej, ale rezignuje tiež na vizuálnu konkretizáciu fyzickej podoby rovnakého človeka v rôznych fázach jeho života. V súvislosti s variabilnými vizualizáciami rozprávačky možno uviesť nasledujúce fotografie (Lavrík 2016: 23, 32, 72, 80, 89, 398.) Obdobnú zámernú ľahostajnosť autora vo vizuálnej nápodobe môžeme sledovať tiež pri postave židovky Alice (Lavrík 2016: 22, 117, 136, 185, 245) alebo v zobrazení historickej osobnosti Jozefa Tisa ako dieťaťa (Lavrík 2016: 356, 357). Takéto náhodné vizuálne reprezentácie postáv a ich skutkov vytvárajú dojem zlyhania dôvodného použitia historickej stopy fotografie. Autentický historický charakter dobovej snímky tu podlieha prevahe fikčného charakteru naratívu, čím je hodnota použitej časovej stopy oslabená v prospech umeleckej imaginácie. V dôsledku toho sa redukuje jav historizácie fikcie, čím v percepcii čitateľa dochádza k akceptácii intenzívne figuratívnej povahy románu na úkor jeho dokumentárnosti. Oslabenie historickej hodnoty stopy je tak prijímané ako súčasť mystifikačnej hry v súvislosti s postmoderným písaním. Lavrík takto relativizuje časovú stopu minulosti, avšak činí tak s dôrazom na originalitu vlastnej umeleckej reprezentácie historicky objektívnych skutočností. (Zajac 2020) Román tak vytvára väčší priestor pre kritickú percepciu čitateľa, ktorý môže predstavený naratívny postup akceptovať alebo tiež odmietnuť. Takáto manipulácia s historickou stopou fotografie totiž problematizuje spomínanie na obdobie holokaustu, keďže svojím spôsobom oslabuje hodnovernosť historického naratívu kultúrnej traumy konštruovaného konkrétnymi dobovými svedectvami a spomienkami vo vnútri slovenskej kolektívnej pamäte.

Život v kaštieli ako obraz pamäti predkov

Pre interpretáciu zobrazenia traumy v románe *Posledná k. & k. barónka* je rovnako možné využiť ricoerovské pojmy historických konektorov. Na základe naratívnej konfigurácie príbehu sa dá konkrétne uvažovať o troch časových spojniciach – *kalendári, archíve a slede generácií*.

Časová predstava *kalendára* obsahuje zakladateľskú udalosť, resp. osový moment, ktorý značí počiatok určitej novej éry. V kalendárnom čase sa možno pohybovať v oboch smeroch medzi prítomnosťou a minulosťou. Perspektívu tvorí iba čas nášho vlastného života. (Ricoeur 2007) Konektor kalendára možno využiť aj vo vzťahu k pochopeniu románového času príbehu aristokratky. Za osový moment, resp. traumatizujúcu udalosť, zobrazenú románom môžeme označiť nástup revolučnej komunistickej moci v povojnovom Československu.

Túto zlomovú udalosť anticipuje epizóda, keď sa do kaštieľa v Strážkach na návštevu Tatier v roku 1913 dostávajú mladí revolucionári Felix Edmundovič Dzeržinskij a Vladimir Iljič Lenin. S otcom barónky, Istvánom Czóbelom, a strýkom, maliarom Ladislavom Mednyánszkym vedú historicko-ideologickú polemiku o vývoji svetového spoločenského poriadku. Uhorský maliar takto popisuje spoločenský rozvrat podmienený ideológiou komunizmu: „*Kto podľa vás bude robiť tú revolúciu, o ktorej tak radi hovoríte? [...] Úlohou revolucionára je prebudíť masu [...] Dav úbožiacov, ktorým predtým ukradne dušu a pošpiní jeho Boha [...] Rozjatriť ich neskrotnosť. Lenže čo je neskrotnosť? Iba neschopnosť kontrolovať vášne a pudy [...] Keď sa masa úbožiacov dá do pohybu, nezastaví sa pred ničím. Vypáliť bohaté sídla, povešať a postrieľať všetkých a každého, kto od nás žiada dodržiavanie zásad postupnosti, primeranosti a zodpovednosti*“ (Lavrík 2019: 179). Mladá barónka v scéne pozoruje diskusiu a revolučné myšlienky vníma v horizonte naivného očakávania času budúcnosti. Ten sa v kalendári jej života pretavuje do času prítomného, keď v povojnovom období sleduje traumatické spoločenské zmeny páchané novou komunistickou vládou na ľuďoch spišského regiónu. Napriek tomu, že historický čas spojený so spoločenskými zmenami postúpil dopredu, barónka zostáva čoby *žijúca stopa* starého poriadku ukotvená vo svojich pôvodných hodnotách: „*Barónka nerobila nič iné, len to, k čomu ju zaväzovala rodinná česť a prirodzený inštinkt človeka, ktorý, bez ohľadu na okolnosti, dokáže nestratiť smer. Uchovať si jasný úsudok. V hustej spleti znamení predvídať, kadiaľ sa ľudstvo poberie ku hviezdám, zajtrajškom a svojmu definitívnemu šťastiu. Alebo definitívnej záhube...*“ (Lavrík 2019: 202). Sémantický rozmer barónkinho osudu tak svojím symbolickým spôsobom odráža kultúrnu traumu, ktorá postihla kolektívnu identitu spišského spoločenstva.

Ďalšie časové konektory *stopy* a *dokumentu*, opory historického rozprávania, zastávajú v románe viaceré štruktúry. Prefiguráciu príbehu umožnilo bádanie autora v historických fondoch a archíve Slovenskej národnej galérie a časť takto získaných prameňov sa stala integrálnou súčasťou románu. Lavrík využíva nielen fotografie barónky a jej rodiny, ale tiež reprodukcie obrazov aristokratky a jej príbuzných. Metatextový charakter románu určujú úryvky kontextuálnej či tematicky pridruženej povahy iných autorov. Za všetky možno spomenúť článok entomológa Jana Patočku s názvom *Húsenice na duboch v ČSR* (Lavrík 2019: 288) či úryvok z historickej eseje Vladimíra Mináča *Dúchanie do pahrieb* (Lavrík 2019: 352). Tieto metatexty síce priamo neovplyvňujú zápletku románu, avšak pôsobia ako výrazné doplnenia jeho tematicko-motivických štruktúr, čím prispievajú

k celkovej percepcii príbehu. Svojou historicko-esejistickou povahou sa zároveň podieľajú na vytvorení celistvejšieho obrazu kultúrnej traumy premeny kolektívnej identity.

Pri ďalších textových štruktúrach a súčiastiach rozprávania možno uvažovať o ich hraničnej povahe, keďže spájajú určité objektívne poznanie historickej skúsenosti s fikčnou naratívnou úpravou zámerne usporobenou pre vlastné potreby rozprávania. Medzi takto budované štruktúry textu sa radí predovšetkým fiktívna korešpondencia barónky so svojou nenaplnenou láskou, inštruktorom Andrišom, ktorý ju informuje o zážitkoch z obdobia prvej svetovej vojny. (Lavrík 2019: 67, 95, 139, 154, 168, 203, 208, 211, 219, 222, 226, 314, 410) Ďalším príkladom textov hybridnej povahy sú barónkine denníkové záznamy datované do 60. a 70. rokov, v ktorých odhaľuje udalosti spojené so zmenou mocenských síl a ich dopadov na život v kaštieli. (Lavrík 2019: 26, 52, 58, 72, 90, 117, 125, 340, 348, 382, 388, 419, 433) O mystifikačnom úmysle časti rozprávania je na mieste uvažovať aj v súvislosti s úryvkami prezentovanými ako výsluchy barónky zo strany štátnej bezpečnosti. (Lavrík, 2019: 261–264, 303–305) Svojou formou imitujú autentické dobové výsluchy nepriateľov režimu, avšak odkazujú na zjavne fikčné udalosti a postavy románu. V súvislosti s tým akoby text napodobňoval manipulatívne praktiky komunistickej moci, čím problematizuje otázku, akým spôsobom a kým sú dejiny vytvárané a interpretované.

Využitie spomínaných fragmentov, autentických dobových textov, ale tiež pasáží fikčnej povahy obsahujúcich objektívne referencie minulosti, spojené s priamou integráciou vizuálnych reprodukcí obrazov a fotografií, tak vytvára dojem, že samotnému priestoru kaštieľa môžeme rozumieť ako časovému konektoru *archívu*, ale tiež ako priestoru traumatizujúcich udalostí. (Ricoeur 2007: 166) Archív kaštieľa tu reprezentuje úložisko autentických, fyzicky jestvujúcich stôp minulosti, ako aj rôznych mentálnych odkazov na kontinuálny priebeh času v živote barónky a jej šľachtických predkov.

To nás privádza k poslednej možnej úvahe spojenej s časovým pojmom rovnako odkazujúcim na problém kolektívnej pamäte, a to je pojem *sledu generácií*. Ním rozumieme sieť súčasníkov, predchodcov a nasledovníkov. (Ricoeur 2007: 156) Román sám totiž využíva existenciu generačného toku rodiny Czóbelovcov. Aristokratka vystupuje v roli súčasníka, resp. svedka udalostí odohrávajúcich sa v turbulentnom dejinnom rozmedzí, ktoré siaha od pádu monarchie až do obdobia socialistickej kolektivizácie. Ako predstaviteľka súčasnej generácie prijíma a nesie hodnoty vlastných predkov reprezentujúce bývalú šľachtickú vrstvu (v postavách otca a tiež strýka Medňanského). Zároveň sa však po smrti rodičov stáva súdobým svedkom procesu traumatizujúcej proletarizácie regiónu a rozhodujúcej premeny spoločenského poriadku (projektovanej do postáv tajného agenta Šlauka, úradníčky Cipory či vojenského kapitána Marcinka). Sama barónka vo svojich úvahách reflektuje kultúrnu traumu, a teda akým spôsobom príchod komunistickej revolučnej moci zapríčinil koniec zlatej hospodárskej éry regiónu. Ako posledná predstaviteľka aristokratického rodu deklaruje úpadok jeho spoločenskej roly,

ako aj stratu statkov a hodnôt: „Vnímajú ju ako dedičku tých, ktorí to tu mali držať na poriadku. Pokope. Naveky. Lenže teraz sme ich sklamali. To my sme dopustili toto, čo oni teraz musia žiť...“ (Lavrík 2019: 145) Postoje barónky tak jednoznačne zrkadlia udalosti spojené s traumou pre kolektívnu identitu spoločnosti, keďže znamenali zásadnú hrozbu a následnú stratu tradičných hodnôt konkrétnej kultúry.

Irónia rozprávania sa pritom ukazuje v tom, že uchovávateľom rodinnej pamäti aristokratického života Czóbelovcov je samou barónkou poverený komunistický agent a hochštapler Šlauko. Napriek vedomosti o jeho role donášača z neho barónka urobí svojho svedníka, ktorý vytvára zápisky z jej osobných spomienok. Tie sa po Šlaukovej smrti dostávajú k jeho dcére Hane, ktorá ako sprievodkyňa v kaštieli spracúva otcove zápisky spomienok do knižnej podoby. Perspektíva rozprávania je takouto naratívnou hrou oddialená prostredníctvom ďalšej nastupujúcej generácie, avšak práve vďaka nej je rodinná pamäť a jej historický význam uchovaná aj pre aktuálnu súčasnosť. Zároveň môžeme takto zachované spomienky barónky interpretovať ako obraz tragického historického údely spišského regiónu, resp. fikčné zobrazenie kultúrnej traumy slovenskej spoločnosti spojenej s dôsledkami socialistickej revolúcie na konkrétny priestor strážskeho kaštieľa.

Dokuromány a ich estetická hodnota

V závere je na mieste zhodnotiť, akým spôsobom Silvester Lavrík v oboch románoch zobrazuje traumatické udalosti slovenských dejín. Ako sa snažila táto textová analýza ukázať, kompozícia oboch románov je komplexná a viacvrstevná, čo je dané využitím rozličných naratívnych štruktúr historiografickej a fiktívnej povahy. Napriek tomu, že niektoré z nich majú výlučne pôvod v autorskej imaginácii a výraznom postmodernom spracovaní, čo možno znižuje objektívnu reprezentáciu historických udalostí, texty nevyhnutne vstupujú do zrejmého dialógu s dejinami a otázkou pamäte. Dochádza k nemu vďaka tomu, že texty nielen využívajú tému kultúrnych tráum z minulosti slovenskej spoločnosti, ale ich pripomínaním tiež vytvárajú priestor na kritickú sebareflexiu národných dejín a potenciálne vysporiadanie sa s tragickými udalosťami. Spôsoby, ktoré k tomu Lavrík využíva, ako napríklad žánrové balansovanie na hranici fikcie a dokumentu, interpretačná otvorenosť, možnosť relativizácie vierohodnosti historického faktu či kritický a zároveň kreatívny umelecký postoj k ideológii vytvárajú pôsobivé naratívne pnutie. Preto navzdory tomu, že sa tieto texty nesnažia vyvrátiť či nahradiť interpretáciu národných dejín, upozorňujú práve na tie miesta v historickej pamäti, ktorých pripomínanie sa v súčasnosti stáva spoločenskou nevyhnutnosťou.

Bibilography

- Alexander Jeffrey C. (2004), *Toward a Theory of Cultural Trauma*. In: *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley – London, University of California Press.
- Heidegger Martin (2018), *Bytí a čas*. Praha, OIKOYMENH.

- Lavrík Silvester (2016), *Nedeľné šachy s Tisom*. Bratislava, Dixit.
- Lavrík Silvester (2019), *Posledná k. & k. barónka*. Bratislava, Dixit.
- Ricoeur Paul (2007), *Čas a vyprávění: Vyprávěný čas*. Praha, OIKOYMENH.
- Ricoeur Paul (2002), *Čas a vyprávění: Konfigurace ve fiktivním vyprávění*. Praha, OIKOYMENH.
- Smelser Neil J. (2004), *Psychological and Cultural Trauma*. In: *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley – London, University of California Press.
- Zajac Peter (2020), *Nedeľné šachy s Tisom*. In: *TOP 5 (slovenská literárny scéna 2016 v odbornej reflexii)*. Fintice, FACE – Fórum alternatívnej kultúry a vzdelávania.

Семантические аспекты англицизма *кейс*: изучение омонимии, полисемии и их влияния на контекст и словообразование

Harina Ljudmila

Eötvös Loránd University, Hungary

Abstract: The present paper examines the origin and evolution of the English loanword *кейс* in the Russian as well as its semantic adaptation. The analysis of the influence of context on the semantics of this word, which can be found in the educational sphere, in legal terms, information technology, marketing, and other areas, is carried out. The polysemy of this Anglicism, its word formation and contextual use are considered. The problem of determining the semantic boundary between polysemy and homonymy on the basis of a borrowed word is analyzed. As a result of the study, it was found that this English loanword acquires various meanings in several areas of communication, which emphasizes the difficulty of distinguishing between homonymy and polysemy.

Keywords: English loanwords, Russian, semantic adaptation, polysemy, homonymy

В современной языковой ситуации активным явлением, влияющим на развитие языка, лингвисты называют «вторичное заимствование». Нередко в языке появляются слова, вышедшие из активного употребления, но с течением времени приобретающие новое значение – в данном случае речь идет о «вторичном заимствовании».

Идею «вторичного заимствования» предложил и обосновал Л. П. Крысин, который описал этот процесс в своей работе: «...наряду с ранее заимствованным и ассимилированным в языке словом появляется слово, по форме совпадающее с ранее заимствованным, но имеющее иное значение...» (Крысин 2004: 143).

По мнению Е. В. Мариновой, которая также занималась исследованием данной темы: «О вторичном, или повторном, заимствовании можно говорить в тех случаях, когда у ранее заимствованного слова появляется еще одно значение, также заимствованное. Обычно это происходит, когда один и тот же этимон (в языке-источнике он представляет собой многозначное слово) в разное время становится “объектом” сначала материального заимствования (“перенимается” и звучание, и значение), потом “скрытого” заимствования (принимается только значение)» (Маринова 2008: 32).

Некоторые неологизмы становятся актуальными именно в качестве «вторичного заимствования», в результате которого слово приобретает новое

значение этимологически многозначного слова, при наличии семантических связей, характерных для такого явления, как полисемия. Например, термин *логотип* 'фирменный товарный знак – специально разработанное оригинальное начертание полного и сокращенного наименования фирмы или группы товаров данной фирмы' раньше использовался в значении 'литера с наиболее употребительными словами и слогами, применявшиеся в прошлом при ручном наборе' (НСИС 2003: 363).

Другим типом «вторичного заимствования» является позднее заимствование лексической единицы, которая в английском языке изначально является омонимом в силу иной этимологии. Таким образом, «...результатом вторичного заимствования может быть и омонимия слов» (Маринова 2008: 36).

При появлении семантических англицизмов в русском языке возникает вопрос разграничения полисемии и омонимии, который имеет прикладное значение. Д. Н. Шмелев указывал, что «это вопрос не только лингвистической теории, но и лексикографической практики» (Шмелев 2002: 345).

Для того, чтобы определить связь между перенесенными в русский язык значениями иноязычной многозначной лексемы, лингвисты применяют метод семантического анализа, то есть выявление общих семантических признаков или общей семантической части, по которым можно определить, идет ли речь о полисемии или омонимии данного слова: «Значения a_i и a_j слова A называются сходными, если существуют такие уровни семантического описания, на которых их толкования (семантические деревья) или коннотации имеют общую нетривиальную часть, и если она выполняет в толкованиях одну и ту же роль относительно других семантических компонентов» (Апресян 1974: 186).

В последнее время в русском языке наблюдается тенденция использования англицизма *кейс* в новом значении. Особый интерес представляет расширение лексической семантики этого англицизма, который приобрел новый смысл и стал уникальным признаком современной коммуникации, отражающим глобальную интеграцию и взаимодействие с англоязычным миром.

Проанализировав корпусные материалы (НКРЯ), выяснилось, что наиболее частотное употребление неологизма кейс зафиксировано в сфере бизнеса, экономики и финансов (28,97%), на втором месте стоит образовательный сегмент (17,26%), а на третьем – наука и технология (16,67%).

Впервые англицизм *кейс* появился в русском языке в значении 'портфель в виде плоского чемоданчика, то же, что дипломат' в 1979 г. (НРЛ-79: 109). Первая фиксация употребления этого заимствования в данном значении в Национальном корпусе русского языка (НКРЯ) относится к 1981 году: «С первой же минуты, как сели, вытащил из кейса общую тетрадь, принялся писать письмо» [А. Б. Гребнев. Дневник, 1981].

Дальнейшие примеры: «Саша Панкратов из "Своего угла", подняв воротник, невозмутимо прохаживался возле нас, задумчиво помахивая кейсом»

[Андрей Волос. Недвижимость // «Новый Мир», 2001]; «Дорогой кожаный плащ. Представительный черный кейс. Классический тип хозяина жизни» [Владимир Савич. Табуретка мира // «Ковчег», 2012]; «Опытные электрики обычно имеют сумку или кейс с отделением для мультиметра» [Безопасная работа с цифровыми мультиметрами. О чем не стоит забывать, 2019]; «Как отметил автор материала, в большинстве европейских авиакомпаний пассажирам позволяет брать на борт небольшую личную сумку и кейс для ноутбука. Размеры сумки, как правило, не должны превышать 40 × 20 × 25 или 56 × 45 × 25 сантиметров в зависимости от условий, обозначенных перевозчиком, при этом ручная кладь должна под впереди стоящее сиденье» [Раскрыт простой способ обойти ограничения по провозу ручной клади в самолете // lenta.ru, 13.08.2020].

Как видно из приведенных примеров, речь идет о контексте делового общения, и лексема *кейс* в данном случае используется для обозначения организованности и практичности обладателя данного предмета.

Приведенная лексическая единица представляет собой многозначное слово уже в языке-реципиенте. Так, в толковом словаре английского языка лексема *case* объясняется следующим образом: 1. 'коробка'; 2. 'набор'; 3. 'трубка'; 4. 'рама' (дверь, окно) (Merriam–Webster).

С развитием инноваций в сфере образования для обозначения новых обучающих ресурсов появляется другое значение многозначного прототипа: *кейс* начинает употребляться в значении 'набор образовательных материалов на разных носителях (печатных, а также аудио, видео, электронных), выдаваемых учащемуся для самостоятельной работы' (Азимов–Щукин 2009: 92).

Кроме того, данная лексема послужила основой для образования словосочетания кейсовая технология. Данный вид технологии обучения используется для самостоятельного изучения студентами учебного материала. В специальном словаре под редакцией Э. Г. Азимова и А. Н. Щукина указывается следующее значение данного слова: 1. 'система занятий, реализуемая с помощью специального набора (*кейса*) учебно-методических материалов'; 2. 'вид дистанционной технологии обучения, основанный на использовании наборов (*кейсов*) текстовых, аудиовизуальных и мультимедийных учебных материалов, их рассылке для самостоятельного изучения студентами традиционным или дистанционным способом обучения' (Азимов–Щукин 2009: 92).

На основе лексикографических данных можно отметить, что лексема *кейс* в значении 'набор' и лексема *кейс* в значении 'сумка, портфель' семантически связаны между собой, так как имеют общую сему 'емкость / контейнер для хранения'. Это значит, что речь идет о полисемии. Таким образом, полисемантический неологизм *кейс* сохраняет свою многозначность и в русском языке.

Иначе обстоит дело в случае семантического развития лексемы *кейс* при использовании ее в сфере экономики и образования и пр. (см. выше) для обозначения необычного вида учебной задачи, которая по форме и звучанию совпадает с первой лексемой *кейс*₁, но образована от другого этимона

уже в языке-источнике, т. е. *кейс*₁ и *кейс*₂ являются омонимами вследствие различного происхождения.

Действительно, в толковом словаре английского языка зафиксировано следующее значение слова *case*₂: 1. 'ряд обстоятельств, условий'; 2. 'ситуация'; 3. 'объект исследования'; 4. 'дело (медицина, юриспруденция)' (Merriam–Webster).

В современном мире, переполненном информацией, англицизм *кейс* стал традиционным и в лексике бизнесменов и маркетологов. К началу 1990-х годов многие российские компании перенимали западные методы управления и маркетинга, а вместе с ними и терминологию. В учебниках и статьях, которые обучали этому, широко использовали термин *кейс* для анализа и изучения ситуаций. Данный неологизм в значении 'метод' приобрел популярность и в сфере ИТ, где часто необходимо описывать отдельные ситуации, а также и в сфере образования. На «кейсах» активно тренируют студентов бизнес-школ: разбирают их и моделируют разные сценарии учебных ситуаций.

В новейших словарях иностранных слов при описании слова *кейс*₂ зафиксировано значение: 'бизнес-ситуация из реальной практики предприятия, учреждения или фирмы, предлагаемая в качестве учебной задачи' (Шаглова 2009: 293). Термин *кейс* в данном контексте означает шаблон решения задачи и входит в программу обучения всем современным академическим дисциплинам. Кроме маркетинга этот термин применяется также в сфере медицины и юриспруденции.

Похожая дефиниция дается в «Новом большом англо-русском словаре» под редакцией В. К. Мюллера: 'методика моделирования и анализа ситуаций в сфере бизнеса, предполагающих случайный характер' (от англ. *case* 'случай'); см. «Детальный анализ кейсов означает приобретение обучающимися так называемого опыта на воображаемом уровне» (НБАРС 2006).

Отсюда производные *видеокейс* и *мини-кейс*, которые возникли в русском языке для наименования форматов учебного видео. Например, игровой видеокейс 'видеоролик с представлением учебной ситуации, разыгранный профессиональными актерами, продолжительностью 15–20 минут', мини-кейс 'короткий игровой эпизод, демонстрирующий ситуацию, конфликт, характер героя и т. д., продолжительностью до 5 минут' (Гатаулина–Залялова 2019: 305).

В качестве иллюстрации можно привести следующие примеры:

«Работа с мини- и микро-кейсами в образовании как уход от выгорания и соматических заболеваний»

[<https://kpfu.ru/elabuga/struktura-instituta/osnovnye-podrazdeleniya/laboratorii/innovacionnye-tehnologii-v-sfere-polikulturnogo/rabota-s-mini-i-mikro-kejsami-v-obrazovanii-kak.html>, 09.12.2023];

«Видео кейс кампании “Только для детей”, выложенный на YouTube в конце апреля, набрал более трех миллионов просмотров» [<https://spletnik.ru/75317-naruzhnaya-reklama-kotoruyu-vidit-tolko-rebenok-180195>, 08.05.2013];

«Пенза, за убедительный видео кейс использования форм Google в образовательном процессе» [https://russia.googleblog.com/2013/08/google_16.html, 16.08.2013];

«Она представила кейс по проведению лабораторных работ для инженерных и технических направлений подготовки (проект “Синергия”), которым университет также готов поделиться» [Аркадий Соснов. На дистанции, но вместе // «Поиск», 2020];

«Слушатель должен уметь применять метод кейсов в обучении, организовывать работу с кейсом в аудитории, организовывать и проводить “мозговой штурм”» [М. Л. Несмелова, Ю. В. Романов. Программа повышения квалификации «Интерактивные методы обучения как средство реализации требований ФГОС общего образования», 2018].

Наиболее полное описание лексемы *кейс* приводится в «Словаре англицизмов» А. И. Дьякова: 1. ‘портфель; сумка-дипломат для ношения документов и других необходимых предметов’; 2. ‘саквояж, чемодан’; 3. ‘корпус компьютера’; 4. ‘в образовании – набор различных заданий по одной теме, способствующий всеобъемлющему представлению о предмете изучения; ситуация, взятая из практики, призванная ускорить процесс обучения’; 5. рел. ‘в саентологии – общий термин, обозначающий человека, с которым работают или которому помогают; кейс человека – это то, как он реагирует на окружающий мир по причине своих аббераций (отклонений)’ (Дьяков 2021: 457).

Как видно из перечисленных словарных статей, кроме упомянутых выше значений, семантическая структура многозначного заимствования пополняется еще одним значением: ‘объект исследования’, совпадающим со словарными описаниями в словаре английского языка, но при этом отмечается расширение сферы его употребления, в данном случае в религии.

Кроме этого, отмечается образование композита *кейс-интервью*: ‘отборочное интервью на основе *кейс-метода*, в ходе которого кандидату предлагают реалистичное описание ситуации / проблемы и просят решить поставленную задачу’. «Как правило, используется при подборе на руководящие должности, позиции в сфере консалтинга, бизнес-анализа, маркетинга. Эффективно для оценки логических способностей, навыков публичного выступления, профессиональных знаний» (Дьяков 2021: 457–458).

А также исследуемый неологизм послужил основой для образования следующих композитов: *кейс-клуб* ‘клуб для обсуждения новых подходов к бизнесу для управленцев и директоров по персоналу’; *кейс-стори* ‘разновидность информационного жанра, сообщение о благоприятном использовании потребителем продукта или услуги’; *кейс-тест* ‘тест, предлагающий испытуемому готовые варианты решения на выбор’ (Дьяков 2021: 458).

Таким образом, термин *кейс* стал использоваться для обозначения не только физического объекта, но и инструмента для решения сложных задач.

В заключение можно сказать, что англицизм *кейс* иллюстрирует сложности, с которыми сталкиваются носители русского языка в контексте ис-

пользования заимствованных терминов. Понимание многозначности англицизмов, их словообразования и контекстуального использования играет важную роль в эффективной коммуникации и обмене информацией. В связи с этим важно обращать внимание не только на лексику, но и на ее контекстуальное значение, чтобы предотвратить недопонимание и обеспечить ясность коммуникации.

Bibliography

- Азимов Э. Г., Щукин А. Н. (2009), *Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам)*. Москва, «ИКАР».
- Апресян Ю. Д. (1974), *Лексическая семантика. Синонимические средства языка*. Москва: «Наука».
- Гатауллина А. Г., Залялова Р. Р. (2019), Неологизмы тематической группы «образование» в современном русском языке. *Филологические науки. Вопросы теории и практики* 2019/6: 303–307.
- Дьяков А. И. (2021), *Словарь англицизмов русского языка*. Москва, «Флинта».
- Крысин Л. П. (2004), Вторичное заимствование и его описание в толковом словаре. *Русский язык сегодня*. Вып. 3. *Проблемы русской лексикографии*. Москва, ИРЯ РАН. 143–149.
- Маринова Е. В. (2007), О типах скрытого заимствования в современном русском языке. *Русский язык: исторические судьбы и современность*. Москва, МГУ. 134–135.
- Маринова Е. В. (2008), Обновление лексической системы современного русского языка как результат вторичного заимствования. *Opera Slavica* 2008/4: 32–39.
- НБАРС: Мюллер В. К. (2006), *Новый большой англо-русский словарь*. Москва, «Эксмо».
- НКРЯ: Национальный корпус русского языка. <http://www.ruscorpora.ru>.
- Новиков Л. А. (1960), Об одном из способов разграничения полисемии и омонимии. *Русский язык в школе* 1960/3: 10–14.
- НРЛ-79: *Новое в русской лексике. Словарные материалы – 1979*. Москва, «Русский язык», 1982.
- НСИС: Захаренко Е. Н., Комарова Л. Н., Нечаева И. В. (2003), *Новый словарь иностранных слов*. Москва, «Азбуковник».
- Шагалова Е. Н. (2009), *Словарь новейших иностранных слов (конец XX – начало XXI вв.)*. Москва, «АСТ», «Астрель».
- Шмелев Д. Н. (2002), Омонимия. *Лингвистический энциклопедический словарь*. Под ред. В. Н. Ярцевой. Москва, «Большая Российская энциклопедия». 344–345.
- Merriam–Webster Dictionary* [Электронный ресурс].
<https://www.merriam-webster.com>.

O jednom type slovenských ojkóným galantského regiónu

Patrik Jakubek

Slovak Academy of Sciences, Slovakia, [ORCID: 0009-0006-3788-6142](https://orcid.org/0009-0006-3788-6142)

Abstract: The paper focuses on the development and analysis of oikonyms – proper names of the villages, that are part of the Galanta district within the present-day Slovakia. In the paper we try to point their etymological, motivational origins, and also later naming changes or phonetic and orthographic modifications, which were influenced by several socio-historical circumstances over the centuries, especially the arrival of the ancient Hungarians to the area and the subsequent overlapping of the indigenous Slavic population.

Keywords: oikonyms, onomastics, etymology, Galanta region

Okres Galanta je bilingválnym slovensko-maďarským regiónom, ktorý sa v rámci Trnavského kraja nachádza na juhozápade Slovenskej republiky. I keď ide o okres, ktorý je v otázke rozlohy a počtu obyvateľov pomerne malý, význam celej lokality je naopak výrazný. Dôležitosť lokality súvisí najmä s jej geomorfologickými podmienkami. Teritórium okresu sa rozprestiera priamo v úrodnej Podunajskej nížine, preteká ním riečna sieť zastúpená tokmi ako Váh, Malý Dunaj či Dudváh, pričom prirodzenú hranicu dotvárajú pahorkatiny na severe a východe (Süle 2005: 113). Celé územie tak, dané špecifickou vegetáciou či rôznymi typmi pôd a vôd, ovplyvnilo mnohé mikrolokality okresu, v ktorých už odpradáva možno pozorovať vznik rôznych sídliskových štruktúr, a ktoré výrazne kreovali podobu južného Slovenska. Najviac však genézu lokality ovplyvnili dve dejinné udalosti: sťahovanie národov v priebehu 4.–6. stor., v rámci ktorého sa na toto územie začali usádzať Slovania; a od prelomu 9. a 10. stor. datovaný prechod starých Maďarov do tejto lokality. Slovanské, resp. neskôr slovansko-maďarské osídlenie sa tak odrazilo aj v tvorbe, vývine a celkovom charaktere toponymickej krajiny, oblasť osadných názvov (ojkoným) nevynímajúc. V snahe poukázať práve na koexistenciu a vzájomné ovplyvňovanie zmieneného slovanského a maďarského prvku v toponymii tejto lokality sa v nasledujúcich častiach príspevku budeme zaoberať lexikálno-sémantickou charakteristikou vybraných ojkóným, pričom pre analýzu sme zvolili tie, ktoré spája jeden spoločný prvok, a to príklon ku skupine názvov motivovaných rôznymi vegetačnými reáliami krajiny. Ide o ojkónymá *Jelka*, *Mača* (*Veľká* a *Malá*) a *Topoľnica*. Prehľad základných historických dokladov ojkóným od prvej písomnej zmienky až po súčasnosť nám poslúži ako vhodné východisko pre analýzu názvu a pokúsime sa na ich základe zrekonštruovať i pôvodnú motiváciu. Okrem toho sa zameriavame aj na pravopisné či fonetické zmeny, ktoré

sa v daných dokladoch zrealizovali. Komplexný pohľad na analyzovaný materiál naostatok vhodne doplnia aj ľudovoetymologické výklady viažuce sa k názvom, ktoré sme získali terénnym prieskumom.

Jelka

1237 Jouka (VSOS I.), 1239 Villa Ilka (VSOS I.), 1334 Ylka Maior (VSOS I.), 1892–1920 Nagyjóka (NOSR), 1927 Jelka (NOSR), 1938–1945 Jóka (NOSR), 1945–1948 Jelka, Jóka (NOSR), od 1948 – Jelka, maď. Jóka

Nová Jelka: 1239 Villa Ilka (VSOS I.), 1471 Ilka (VSOS I.), 1880–1920 Újhelyjóka (NOSR), 1920–1938 Nová Jelka (NOSR), 1938–1945 Újhelyjóka (NOSR), 1945–1948 Nová Jelka, Újhely-Jóka (NOSR), 1948–1960 Nová Jelka

Malá Jelka: 1239 Ilka, Ielka (VSOS I.), 1339 Ylka Minor (VSOS I.), 1352 Kisilka (VSOS I.)

Úsilie zanalyzovať ojkonymum *Jelka* a určiť jeho motiváciu bolo v minulosti prítomné v prácach mnohých etymológov a jazykovedcov, v ktorých priniesli vlastné motivačné výklady. Spomenieme napr. maďarského etymológa L. Kissa (1978: 660), ktorý predpokladal, že motiváciou tohto ojkonyma je pôvodne maď. adjektívum *jó*, slk. dobrý. Výkladu však chýbal hlbší rozbor, ktorý by dostatočne podporoval toto tvrdenie. Navyše platí, že ak by sme mali pri určení motivácie ojkonyma vychádzať z predpokladu, že pôvodnou podobou bolo maď. *Jóka*, potom by sa dalo očakávať, že by tento názov prešiel do slovenčiny najprv v podobách ako **Jovka*, resp. **Jouka*, od nich by sa následne po náležitých fonetických zmenách miestneho nárečia ustálila podoba **Jolka*, a až z nej by dodatočne vzišla dnešná forma s *Je-*. Takéto predpoklady si však žiadajú bližší interdisciplinárny výskum a najmä poznanie stavby miestneho nárečia, v ktorom sa prepájajú znaky nielen západoslovenských nárečí južného typu, ale i vlastné maďarské dialekty južného Slovenska. Nateraz tak zostáva takýto výklad len hypotézou.

Snahu odhaliť pôvodnú motiváciu ojkonyma prejavili aj obyvatelia obce. Ľudová etymológia spája názov *Jelky* s chovom jeleňov, ku ktorému malo dochádzať v jej katastri, dokonca priamo na príkaz vtedajšieho uhorského panovníka Bela IV. Práve apelatívum *jeleň* sa malo stať motiváciou pre ojkonymum. Aj keď pravdepodobnosť tohto tvrdenia môže dotvárať napr. podoba erbu obce, na ktorom sa na štíte okrem leva vyskytuje aj zlatý jeleň, sme toho názoru, že tento ľudový výklad azda nebude správny, a to predovšetkým pre skutočnosť, že ak by naozaj mala vzniknúť obec, ktorej kataster mal byť využívaný pre chov zvierat určených pre kráľovský dvor, priamo na príkaz kráľa, istotne by sa o takejto skutočnosti zachoval náležitý historický prameň. Nateraz však nedisponujeme žiadnym, ktorý by sa čo i len minimálne obsahovo k podobnej realite vyjadroval; dokonca ani listina viažuca sa k nateraz prvej písomnej zmienke (rok 1237) nič o chove jeleňov nespomína (CDS II. 1987: 34).

Azda najviac pravdepodobná motivácia, ktorú pokladal za správnu aj R. Krajčovič (2010: 21–22) či J. Stanislav (2004: 241), je tá, že pôvodne názov vznikol z deminutíva *jelka* vo význame „malá jedlička“. Substantívum *jelka* (porov. napr.

slovinské *jelka* či ruské *jolka* (Krajčovič 2010: 22)) vychádza z psl. **edla* – *jedla* (SESS 2015: 243) a vzniklo po zmene skupiny *-dl* na *-l* a pridaním starého sufixu **-zka* > slk. sufix *-ka*. Motiváciou pre ojkonymum tak mohla byť skutočnosť, že priamo v katastri pôvodnej osady, resp. neďaleko od nej, sa vyskytovali malé jedľové lesy. Neskoršie zápisy ojkonyma ako *Ilka*, *Ielka* či *Ylka* sú len zjednodušené adaptácie pôvodnej podoby a lat. prívlastok *maior* – slk. hlavný/prvý, resp. neskôr jeho maď. podoba *nagy*, slk. veľký, sa začal v zápise ojkonyma objavovať v priebehu 14. storočia a súvisel s tým, že v tejto lokalite vznikli ešte ďalšie osady – *Malá* a *Nová Jelka*. Ich podoby však vznikli len z pôvodného ojkonyma, no nadobudli dodatočné prívlastky, ktoré v názve slúžili ako orientačný atribút. V prípade Malej Jelky to je lat. atribút *minor*, resp. neskôr maď. *kis* – slk. malý; v prípade Novej Jelky, ktorá sa s pôvodnou Jelkou spojila v roku 1960 (Süle 2005: 120), ide zasa o atribút zložený z maď. *új*, slk. nový a *hely* – slk. miesto.

Mača

Veľká Mača: 1326 Mached (VSOS III.), 1335 Mached utraque (VSOS III.), 1773 Nagy-Macséd (NOSR) 1920 Hrubý Mačad (VSOS III.), 1927 Veľký Mačad (VSOS III.), 1938–1945 Nagymácséd (NOSR), od 1948 – Veľká Mača, maď. Nagymácséd
Malá Mača: 1326 Mached (VSOS II.), 1335 Mached utraque (VSOS II.), 1399 Dykenes Mached (VSOS II.), 1500 Kysmached (VSOS II.), 1808 Kis-Macséd (NOSR), 1920 Malý Mačad (NOSR), 1938–1945 Kismácséd (NOSR), 1945–1948 Malý Mačad, Kis-Mácséd (NOSR), od 1948 – Malá Mača, maď. Kismácséd

Obce Veľká a Malá Mača, ktoré sa v jednotlivých písomných zmienkach od seba odlišujú len dodatočnými orientačnými atribútmi odkazujúcimi na ich veľkosť (maď. *nagy/kis*, – slk. veľký/hrubý/malý), majú spoločné ťažisko v apelatíve *mača*. Spoločný prvok v oboch ojkonymách napovedá, že v minulosti šlo pôvodne o jednu osadu, ktorá sa neskôr z nateraz neznámych dôvodov rozdelila. Túto konštatáciu podporuje nielen fakt, že obe obce majú prvú písomnú zmienku doloženú v tom istom roku (1326), ale i neskorší lat. zápis *Mached utraque* z roku 1335, slk. oboje Mače. Práve prvok *mača* sa tak často dostával do kontaktu so snahou odkryť motiváciu tohto ojkonyma, čo prinieslo i viaceré výklady. Ľudová etymológia vykladá tento názov z dvoch možných perspektív:

Prvý výklad odvodzuje názov z apelatíva *mača* vo význame „mláďa mačky“, odkazujúc pritom na údajný chov mačiek v tejto oblasti, ktoré mali byť určené blízkym panským sídlam. Už R. Krajčovič (2012: 148) sa venoval vo svojom príspevku tým ojkonymám, ktorých vznik bol motivovaný chovom mačiek, avšak nami skúmaný názov do tejto skupiny nezaradil. Navyše platí, že ak by naozaj v katastri Mače prebiehal chov mačiek, ktoré mali chytať hlodavce na neďalekých panstvách (napr. v Šintave), iste by sa o tom zachoval nejaký listinný prameň. Ten však nateraz známy nie je.

Druhý výklad sa vzťahuje len na Malú Maču a vykladá názov obce od mena majiteľa zemepána Jánosa Mácsédi Gyékényesa. Osoba s týmto menom síce naozaj žila – jeho zjednodušená podoba sa vyskytla aj v písomnej zmienke obce z roku

1399 (*Dykenes Mached*), no pri analýze ojkonym musíme mať na pamäti, že ako prvé bývali v minulosti pomenúvané lokality či rieky, neskôr i usadlosti, a až tieto pomenovania sa stali základom pre vznik priezvisk. Ide o tzv. priezviská podľa pôvodu, ktoré ukazujú na to, odkiaľ nositeľ takéhoto priezviska pochádzal (Majtán 2014: 37–40). Obdobný prípad je aj spomenuté priezvisko zemepána. Komponent *Mácsédi* tak len vychádza z už vtedy existujúceho ojkonyma *Mača* (< apel. *mača*), pričom prítomnosť v priezvisku zemepána vypovedá iba o jeho spätosti s touto oblasťou. Komponent *Gyékényes* taktiež vychádza len z apelatíva, konkrétne z maď. *gyékény*, slk. rohožka, prenesene aj ako „pletivo z trstia“. Naostatok pri tomto výklade musíme nazerať na uvedené zmienky a z toho plynúci fakt, že pôvodne jedno sídlisko *Mača* má prvú písomnú zmienku o niekoľko rokov staršiu od zápisu, ktorého je prímeno osoby súčasťou. Aj pre tieto skutočnosti tak meno zemepána nemohlo byť motiváciou pre ojkonymum.

Najpravdepodobnejším výkladom vzniku názvu, ktorý prihliada aj na mimojazykové okolnosti, je, že názov *Mača* vznikol z apelatíva *mača*, avšak s významom „premočené miesto“, resp. „lužná pôda s tenkou vrstvou zeme“, tzv. *mačínou* (Krajčovič 2010: 148). Toto apelatívum vychádza z psl. **močb* (SESS 2015: 364). Z mimojazykových okolností podporuje tento výklad najmä poloha samotnej lokality, ktorá sa nachádza medzi riekou Dudváh a prítokom Gidra, ktoré v minulosti, meandrujúce, dané oblasti zaplavovali, čím sa pôda stala premočenou. R. Krajčovič (2010: 148) tento výklad podporuje i tvrdením z dejín obce Malá Mača, v ktorom sa konštatuje, že jej obyvatelia využívali na zhotovenie striech trstinové porasty. Doklad o existencii porastov z trstiny sa napokon nachádza aj v zápisoch ojkonyma *Dykenes Mached*, resp. *Gyekenesmached*, (< maď. apelatívum *gyékény*, p. vyššie). Všetko tak nasvedčuje tomu, že názov *Mača*, ktorý sa najprv vzťahoval na lokalitu a až neskôr na osadu, bol motivovaný miestnymi prírodnými podmienkami. Dnešná maď. podoba *Mácséd* so sufixom *-d* je zdrobneninou.

Topoľnica

1307 Narosi (VSOS III.), 1773 Toos-Nyarosd (NOSR), 1786 Nyárad, Tóth-Nyárad (NOSR), 1863–1920 Tósnyárasd (NOSR), 1927 Jazerný Ňáražd (NOSR), 1938–1945 Tósnyárasd (NOSR), 1945–1948 Jazerný Ňáražd, Tós-Nyárasd (NOSR), od 1948 – Topoľnica, maď. Tósnárasd

Pri pohľade na zatiaľ najstarší listinný zápis názvu tejto obce – *Narosi* zo 14. storočia, možno konštatovať, že východiskom tohto názvu je pôvodné maď. apelatívum *nyár(fa)*, slk. topoľ. Maď. tvar *Nyárad* tak vznikol len proprializáciou pôvodného apelatíva. Neskoršie podoby názvu s komponentom *Ňáražd* sú len adaptáciou maď. názvu do slovenčiny. Mladší zápis *Toos-Nyarosd* z druhej polovice 18. storočia, resp. *Tósnyárasd* z 19. storočia sa však už dáva do súvislosti s maď. apelatívom *tó* – slk. jazero, na čo reflektuje aj medzivojnová slovenská podoba názvu *Jazerný Ňáražd*. Zaujímavým dokladom, ktorý môže vhodne vypovedať o demografických premenách obce v minulosti, je najmä zápis z roku 1786, v ktorom sa popri zápise *Nyárad* vyskytuje aj variantná podoba *Tóth-Nyárad*. Podoba

Tóth, resp. ekvivalent *Tót*, je pôvodný maď. tvar označujúci pred druhou svetovou vojnou Slováka, resp. Slovanov (MNES 1980: 740). Z tohto zápisu tak možno minimálne dedukovať, že obyvateľstvo obce s pôvodne maď. názvom bolo na konci 18. storočia doplnené početným slovenským etnikom, čo sa následne odrazilo aj v názve. Dnešný slk. názov obce *Topoľnica* vznikol spojením substantíva *topoľ* a sufixom *-n-ica* a je len preložením pôvodného maď. názvu, v ktorom tak dochádza k zachovaniu motivácie istým druhom stromu.

Záver

Predložená analýza vybraných ojkónym bilingválneho okresu Galanta len potvrdila to, čo sme spomenuli v úvode príspevku. Slovansko-maďarský prvok tejto oblasti už od včasného stredoveku výrazne zasiahol do celkovej stavby ojkónym, v ktorých sa prejavujú východiská tak zo slovanskej, ako aj maďarskej apelatívnej lexiky. Ich súzvuk stál za tým, že názvy tých obcí, ktoré sú evidentne utvorené zo slov slovanského pôvodu (*Mača* a *Jelka*), si neskôr maďarské etnikom len prevzalo a upravilo tak, aby korešpondovali s ich vtedajšími jazykovými špecifikami (*Mácséd*, *Jóka*). Naopak názov, ktorý bol utvorený už z maď. komponentov (*Nyárad*) si slovenské etnikom taktiež len prevzalo do svojho jazyka, a to sprvu zjednodušenou fonetickou adaptáciou (*Ňáražd*), resp. neskôr doslovným preloženým názvom (*Topoľnica*), čím vo všetkých analyzovaných ojkónymách podnes dochádza k zachovaniu pôvodnej motivácie.

Príspevok vznikol v rámci vedeckého projektu *Lexika slovenských terénnych názvov* - 2. časť (č. 2/0026/24) grantovej agentúry VEGA.

Bibliography

- A magyar nyelv értelmező szótára* (1980). VI. Kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Kiss Lajos (1978), *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. I. Kötet. (A–K). Budapest, Akadémiai Kiadó
- Krajčovič, Rudolf (2010), Z lexiky stredovekej slovenčiny s výkladom názvov obcí a miest. *Kultúra slova*, 44/1, 21–28
- Krajčovič, Rudolf (2012), Z lexiky stredovekej slovenčiny s výkladom názvov obcí a miest. *Kultúra slova*, 46/3, 145–153
- Králik, Lubor (2015), *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava, VEDA
- Kropilák, Miroslav (1977), *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku*. (A–J). Bratislava, VEDA
- Kropilák, Miroslav (1977), *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku*. (S–Ž). Bratislava, VEDA
- Kropilák, Miroslav (1978), *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku*. (S–Ž). Bratislava, VEDA
- Majtán, Milan (1998), *Názvy obcí Slovenskej republiky (Vývin v rokoch 1773–1997)*. Bratislava, VEDA
- Majtán, Milan (2014), *Naše priezviská*. Bratislava, VEDA
- Marsina, Richard (1987), *Codex diplomaticus et epistolaris slovaciae II*. Bratislava, Obzor

Stanislav, Ján (2004), *Slovenský juh v stredoveku II*. Bratislava, Literárne informačné centrum
Süle, Peter a kol. (2005). Okres Galanta. In: *Encyklopédia miest a obcí Slovenska*. Banská Bystrica, Tlačiarne BB

Maps

Magyarország (1782–1785), Első Katonai Felmérés (2006). Budapest, DVD verzia
Magyarország (1819–1869), Második Katonai Felmérés (2006). Budapest, DVD verzia
Magyarország (1869–1887), Harmadik Katonai Felmérés (2007). Budapest, DVD verzia

Abbreviations and symbols

VSOS	Vlastivedný slovník obcí na Slovensku
NOSR	Názvy obcí Slovenskej republiky
SESS	Stručný etymologický slovník slovenčiny
MNES	A magyar nyelv értelmező szótára
CDS	Codex diplomaticus et epistolaris slovaciae
slk.	slovensky
maď.	maďarsky
psl.	praslovansky
lat.	latinsky
*	rekonštruovaná podoba
><	smer vývinu

История перевода Римского Миссала на русский язык

Igor Kaziuczyc

University of Szczecin, Poland

Abstract: This article is devoted to the history of the translation into Russian of the main liturgical book of the Catholic Church of the Latin Rite — the Roman Missal (*Missale Romanum*). Beginning in the second half of the 20th century, the use of modern languages of various nations in the liturgy of the Catholic Church became a daily practice. “The Roman Missal of the Catholic Church in Russia” in its full official version was published in 2011, and since then it has been used for mass in Russian both in Russia and in Russian-speaking communities outside the country.

Keywords: Catholic Church in Russia, Roman Missal, translation, Latin Rite.

Введение

Присутствие Римской Церкви на землях современного Российского государства имеет давнюю историю. В разные времена отношение правителей Российского государства к католикам менялось от их неприятия до благосклонности. С начала 1990-х годов Католическая Церковь получила возможность нормального функционирования в России. В ходе визита М.С. Горбачёва в Ватикан 01.12.1989 года была достигнута договорённость об установлении дипломатических отношений между Святым Престолом и СССР. Дипломатические отношения на уровне постоянных представительств между Святым Престолом и Россией были установлены в январе 1992 года, в декабре 2009 года повышены до уровня посольств. 13.04.1991 года, согласно Апостольской конституции *Moscoviensis Latinorum* была учреждена Апостольская Администратура в Москве для католиков латинского обряда, которая 11.02.2002 года согласно Апостольской конституции *Moscoviensis Matris Dei* была преобразована в архиепархию. В 1993 году в Москве была открыта высшая духовная семинария «Мария — царица апостолов». В настоящее время Католическая Церковь в России насчитывает несколько сотен тысяч человек и административно разделена на архиепархию Божией Матери в Москве и 3 епархии: Преображенскую епархию с центром в Новосибирске, епархию Святого Климента с центром в Саратове, епархию Святого Иосифа с центром в Иркутске.

Missale Romanum по-русски

После политических преобразований конца XX века, перед поместной Католической Церковью в России стал острый вопрос о языке богослужения,

так как большую часть своей истории Римская Церковь, использовала на территории Российского государства универсальный язык богослужения — латынь, а в качестве языка гомилетики использовала языки конкретных общин (польский, немецкий, французский и др.). Однако с нормализацией церковных структур стало понятно, что общепонятным языком среди национальных «католических диаспор» на территории Российской Федерации является русский язык, возникла острая необходимость в переводе и унификации богослужебных книг используемых Поместной Церковью.

После завершения работ II Ватиканского собора, 3.04.1969 года Апостольской конституцией *Missale Romanum* папа Павел VI ввёл новый, полностью переработанный чин мессы на основании которого должны были быть сделаны переводы на другие языки. 26.03.1970 года Конгрегация Божественного культа опубликовала первое типовое издание нового миссала на латинском языке (Стасюк 2005). В конце 1970-х гг., за работу по переводу Римского Миссала с латинского языка на русский язык взялись три человека из Латвии: священник Янис Купчс, поэтесса Елизавета Сергеевна Перегудова и священник Анри Мартен. Цель их работы была сугубо практическая, чтобы немногочисленные группы верующих католического вероисповедания могли молиться «унифицированными» общими молитвами на русском языке. До этого момента, часто можно было наблюдать такое явление, когда каждая из общин-католиков бывшего СССР сама делала перевод молитв со своих национальных языков на русский, в результате чего можно было наблюдать некий «лексический винегрет», когда молитва на русском языке, могла содержать в себе иностранную лексику, например: община католиков-поляков в молитве «Радуйся Мария» слова «*Błogosławionaś Ty między niewiastami*» могла перевести как: «Благославенна ты между невестами» или же «Благославенна ты между девицами», что конечно, не соответствует полному и адекватному переводу с языка первоисточника — латыни. Обязанности между собой были поделены следующим образом: отец Янис Купчс в первую очередь как священник, следил за тем, чтобы перевод сохранял литургическую адекватность, Елизавета Сергеевна Перегудова придавала переводу художественную и стилистическую возвышенность, а священник Анри Мартен занимался перепечаткой текстов. Результатом этой работы стал полный перевод Миссала в виде четырех машинописных томов. Отец Анри Мартен, замечал: «Должен сказать, что «окончательным» наш перевод никто из нас никогда не считал. Свою задачу мы понимали так, что нам следует приготовить наиболее подробный и адекватный базис для будущего действительно окончательного перевода. Мы верили, что рано или поздно переводом миссала займется кто-то более квалифицированный и способный...» (Мартен 2014: 40), что и было сделано в 1991 году, когда апостольский администратор для католиков латинского обряда Европейской части России архиепископ Тадеуш Кондрусевич учредил Литургическую Комиссию.

Первым делом комиссия исправила вариант чина Мессы, созданный в 1979 году отцом иезуитом Мигелем Арранцем, и 22.09.1992 года Конгрегация Богослужения и дисциплины таинств утвердила этот текст. В 1993 году была издана книга «Чин Мессы» на пяти языках, наиболее распространенных в тогдашней католической общине России: русском, польском, немецком, литовском и латинском (Дубинин 2020: 86).

Регулярная работа по подготовке полного официального перевода Римского Миссала на русский язык началась в 1995 году. В 1999 году был сделан и утвержден Конгрегацией богослужения и дисциплины таинств перевод второго типического издания Миссала 1975 года, но он не был опубликован, поскольку спустя несколько месяцев было обнародовано третье типическое издание Римского Миссала на латинском языке.

В период с 2002 по 2007 гг., велась работа по серьезному пересмотру, исправлению и дополнению перевода Миссала — по тексту третьего типического издания *Missale Romanum*. Во время работы над русским переводом пришлось и принципиальное изменение норм в отношении переводов на национальные языки: вышедшая в 2005 году инструкция *Liturgiam authenticam* требовала, прежде всего, верности и точности в следовании латинскому оригиналу, и лишь во вторую очередь — заботы о красоте и поэтических достоинствах текста. После длительного периода рассмотрения в Конгрегации текст «Римского Миссала Католической Церкви в России» получил утверждение в 2009 году, а 16 ноября 2011 года в Москве был представлен «Римский Миссал Католической Церкви в России» — официальный перевод на русский язык 3-го типического издания Римского Миссала. Декретом архиепископа Павла Пецци предписывается его обязательное употребление на всей территории России, начиная с I воскресенья Адвента (27 ноября) 2011 года.

Лексические особенности

Выполненные в 1979–1990 гг. переводы чина Мессы, изобилуют славянизмами и архаизмами, устаревшей орфографией и инверсиями в построении фраз. Литургическая комиссия в 1995 году приняла решение ориентироваться в переводческой работе, прежде всего, на нормы современного литературного русского языка, опираясь на богатство православной традиции. В ранее созданных переводах отмечалось частое употребление звательного падежа, но в современном русском языке, как известно, звательного падежа нет. Звательный падеж начинает отмирать достаточно рано: уже в Остромировом евангелии (XI век) зафиксировано его смешение с именительным. Употребление звательного падежа было довольно широко распространено в форме уважительного обращения к лицам более высокого социального ранга: «господине!», «госпоже!», «княже!», «брате!», однако к середине XVI в. он окончательно исчез из живой речи, оставшись только в формах обращения к церковнослужителям («отче!», «владыко!»). Литургическая комиссия

приняла решение использовать в звательном падеже в Миссале всего шесть слов: Боже, отче, сыне, Господи, Иисусе, Христе.

В связи с тем, что официальным переводом Библии на русский язык в Католической церкви в России является синодальный перевод Священного писания (так называемая Брюссельская Библия издательства «Жизнь с Богом») (Дубинин 2020: 88), предпочтение отдавалось устаревшим, но общепринятым терминам и формам, принятым в данном переводе, например: возвел вместо поднял, елей вместо масло, глас – голос и т. д. Названия праздников, общих для католической и православной церквей, в русском издании Миссала используются в «православном» варианте (например, Крещение Господне). Иногда также встречаются случаи двойного названия: Усекновение главы (страсти) Иоанна Крестителя; Успение (взятие в небо) Пресвятой Богородицы; Вербное, или Пальмовое воскресенье.

Литургическая терминология

В силу исторических причин католическая литургическая терминология на русском языке до сравнительно недавнего времени не была развита. Литургический словарный запас формировался и обогащался в процессе перевода. Сравнивая три перевода текстов Миссала: 1979-го, 1990-го и 2011-го гг., можно отметить признаки эволюции литургической терминологии. В «Чине Мессы» 1979 году большинство специфических терминов имеют двойную форму: языковое заимствование из латыни плюс эквивалент из православного обихода или объяснение, например: «Чин Мессы или Божественной Литургии Римского обряда». Подобно выглядят названия литургической утвари: «корпорал, или белый илитон», «пурификаторий, или белый платок», «патена, или дискос». Среди литургических времен двойное название имеет только Адвент: «Адвент, или Пришествие (перед Рождеством)». Другие литургические времена обозначены славянскими терминами: «Рождество», «Четырдесятница», «Пасха». Термин «рядовое время» в этом переводе отсутствует — его заменяет словосочетание «в любое время». В переводе 1990 года, очевидны попытки избегать латинизмов в терминологии. Здесь употребляются в скобках латинские термины, дублирующие славянские названия. Например: «Месса» - заменен на «Римская литургия», «Коллекты» на «Молитва дня», и т. д. Для облачений и утвари используются православные термины: «илитон», «плат», «дискос». Литургический год называется «церковным годом», литургические времена: «период перед Рождеством», «период после Рождества», «Четырдесятница», «Пасхальное время», «Обычное время» (Дубинин 2020: 92).

Таблица 1. Латинский церковный термин и его русский эквивалент

Латинский термин	Русский термин
Missale Romanum	Римский Миссал
Missa	Святая Месса
Præfatio	Префация
Antiphona ad communionem	Причастный антифон
Corporale	Корпорал
Calix	Чаша
Patena	Патена

При решении проблем лакун в литургической лексике, переводчики прибегали к трем основным методам:

- заимствования из православной литургической лексики;
- заимствования из латинского языка;
- введение новых терминов.

Термины, заимствованные из православного словаря, применялись в тех случаях, когда их значение полностью соответствовало латинскому термину (четырдесятница, священник). Если «православный» термин стал архаизмом или значение слова в современном русском языке значительно изменилось, то предпочтение отдавалось более современной, нейтральной лексике: кафедра епископа вместо седалища; люстра вместо паникадило. Когда ни в русском, ни в церковнославянском лексиконе не было подходящего термина, использовались прямые заимствования из греческого и латыни. Эти случаи довольно многочисленны и касаются, в частности, богослужебных помещений (например: пресвитерий, баптистерий, конфессионал), служений (аколит, министрант), священных сосудов (патена, киворий), облачений (альба, далматика, стола) и других предметов литургического назначения (корпорал, пурификатор), а также названий молитв (антифон, префация, литания, секвенция).

Однако, некоторые термины имеют несколько иное значение в католическом употреблении по сравнению с православной традицией, например слово «алтарь». Его «православное» значение соответствует «католическому» «пресвитерия», в то время как католики используют слово “altare” применительно к «православному» «престолу». В переводе 1979 года используется термин «трапеза». В переводе 1990 года появляется термин «престол». В утвержденной редакции Миссала на русском языке была использована терминология, где, во избежание путаницы, altare — это алтарь, а presbyterium (алтарная часть храма) — это пресвитерий (Дубинин 2020: 94).

Заключение

Несмотря на недолгий срок существования официальных структур Католической Церкви в России (чуть более 30 лет), ими была проделана колос-

сальная работа в сфере создания перевода главной богослужебной книги Католической Церкви, Римского Миссала (*Missale Romanum*). Замечено, что первые переводы Римского Миссала изобиловали славянизмами и архаизмами, устаревшей орфографией и инверсиями в построении предложений. Литургическая терминология во многом создавалась снова, т. к. до времени перевода Римского Миссала на русский язык ее по ряду исторических причин просто не существовало. На данный момент «Римский Миссал Католической Церкви в России», изданный в 2011 году, является единственной официальной богослужебной книгой Римско-Католической Церкви в России.

Bibliography

- Библия* (1973), Броссель, Издательство Жизнь с Богом.
- Малый Римский служебник* (1990), Рим, Издательство Russia Cristiana.
- Римский Миссал Католической Церкви в России* (2011), Москва, Издательство францисканцев.
- Чин Мессы или Божественной Литургии Римского обряда по Римскому Миссалу Папы Павла VI* (1979) Рим, Editio Oecumenica.
- Ogólne wprowadzenie do Mszału Rzymskiego oraz wskazania Episkopatu Polski* (2006), Poznań, Pallottinum.
- Дубинин, Николай (2020), *Traditio, traductio, aptatio: применение принципов в русском переводе Римского Миссала. Вестник Свято-Филаретовского института.* 36, 80–99.
- Козлов-Струтинский, Станислав, Парфентьев, Павел (2014), *История Католической Церкви в России.* Санкт-Петербург, Издательство Белый камень.
- Мартен, Инри (2014), «О, Жертва Пресвятая»: Памяти Елизаветы Сергеевны Перегудовой. *Брат Солнце.* 29, 39–42.
- Nadolski, Bogusław (2006), *Leksykon Liturgii.* Poznań, Pallottinum.
- Перегудова, Елена (2014), *О, Жертва Пресвятая!* Москва, Издательство францисканцев.
- Стасюк, Юрий (2006), Латинский язык в современной католической церкви. *Иностранные языки в научном и учебно-методическом аспектах.* 6, 91–101.
- Стасюк, Юрий (2005), *Римский Миссал после II Ватиканского Собора: editio typica tertia* Электронная библиотека Marco Vinetti Теология, философия, филология, история.

Uporedba standardnih i substandardnih idioma i njihova definicija u hrvatskome te slovačkom jeziku

Natália Konkolyová

Eötvös Loránd University, Hungary

Abstract: The paper's focus is on the representation of standard and substandard idioms in the Croatian and Slovak languages, analysing the existing terminology, which differs in many aspects in the Croatian and Slovak traditions. On one hand, we are talking about standard (less often literary) language, and on the other, spisovný jazyk. The division of substandard idioms is identical in both languages, but there are a few differences. In Slovak language the more frequently used term is "slang". In Croatian literature the term "jargon" is more common. This leads to a question: do „standard language” – „spisovný jazyk” and „jargon” – „slang” refer to the same thing? Are they synonyms, or are there still differences between them?

Keywords: standard idioms, substandard idioms, standard language, slang, jargon

1. Pokušaji podjele jezika u hrvatskoj i slovačkoj jezikoslovnoj tradiciji

Najpoznatiju i najprihvaćeniju podjelu hrvatskoga jezika na standardne i supstandardne idiome razradio je hrvatski jezikoslovac Marko Samardžija. On je hrvatski jezik podijelio na: hrvatski standardni jezik koji se uči u školama; hrvatske ne-standardne idiome koje čine hrvatska narječja (štokavsko, čakavsko, kajkavsko); i hrvatske substandardne idiome kojima pripadaju razgovorni jezik, žargon i šatrovački (Samardžija 2006: 13–25).

U slovačkoj lingvističkoj tradiciji možemo uočiti nekoliko gledišta o raslojavanju slovačkoga jezika. Možda najpoznatija jezična podjela jest Horeckýjeva klasifikacija slovačkog jezika. On navodi jezik beletristike kao posebnu kategoriju, jer tu možemo promatrati sva izražajna sredstva narodnog jezika kao i neknjiževne oblike. Zatim uvodi spisovnú formu, koja znači celonárodne spisovnú formu. U svakodnevnoj komunikaciji na određenim mjestima dužni smo se služiti književnim izražajnim sredstvima, no često su u naš govor utkani žargonizmi koje svakodnevno koristimo u određenim područjima života, to jest standard oblik. Kao niži oblik jezika on označava supstandardni oblik u kojem prevladavaju regionalni ili stručni elementi (Horecký 1982: 54–55). „*Međutim, treba naglasiti da sva tri ova oblika imaju nacionalni karakter, koriste se u svim slojevima naroda, poznaju ih uglavnom svi pripadnici našeg naroda*¹“ (Horecký 1982: 55). Kao posljednju kategoriju navodi dijalektalne oblike koje postupno nestaju (prema Horecký 1982: 55). Sljedeću jezičnu podjelu uveo je slovački jezikoslovac Ivor Ripka

1 „*Treba však zdôrazniť, že všetky tri tieto formy majú celonárodný ráz, používajú sa vo všetkých vrstvách národa, poznajú ich v podstate všetci príslušníci nášho národa*“ (Horecký 1982: 55).

koji dijeli slovački jezik na književni jezik (spisovný jazyk); razgovorni književni jezik (hovorový spisovný jazyk), što se odnosi na standardni; uobičajeni govorni jezik (bežný hovorený jazyk) koji označava substandardnim, interdijalekt (interdialekt) i mjesne govore (miestne nárečia). (Ripka 2000: 353, citirano po Ripka 1980). Podjelom slovačkog jezika su se bavile i dvije lingvistice Daniela Slančová i Miloslava Sokolová (Orgoňová – Bohunická 2011: 147, citirano po Slančová – Sokolová 1994). One su prikazale sljedeću podjelu nacionalnog jezika (národného jazyka): književna varijanta (spisovná varieta) – prestižna varijanta, kodificirana; standardna (uobičajena) varijanta (štandardná (bežná) varieta) – nekodificirana i regionalno diferencirana; substandardna varijanta (subštandardná varieta) – regionalno diferencirana; dijalektalne varijante (nárečové variety) – teritorijalno su diferencirane, upotrebljavaju se u govornom obliku u privatnoj komunikaciji i društveno vezane semivarijante (sociálne viazané semivariety), kamo pripadaju sleng, žargon, argot, profesijni govor. Branislav Hochel u svom *Rječniku slovačkog slenga* (1993: 15) razlikuje književni jezik (spisovný jazyk) i neknjiževni jezik (nespisovný jazyk). Neknjiževni jezik zatim dijeli na teritorijalne dijalekte (teritoriálne nárečia), argote, žargone, sleng, sociolekte koje dijeli na: stručne dijalekte (profesionalne nárečia), socijalne dijalekte (sociálne nárečia) i dijalekte zanimanja (záujmové nárečia). U *Enciklopediji jezikoslovlja* (1993: 467) također nalazimo raščlambu tvorbe nacionalnoga jezika (národného jazyka). Ovdje se nacionalni jezik dijeli na: pisani oblik (spisovná forma), ili drugim riječima pisani jezik (spisovný jazyk); naddijalektne oblike (nadržéčové formy) ili interdijalekt; dijalektne oblike (nárečové formy), kao što su geografski i socijalni dijalekti (zemepisné a sociálne nárečie).

2. Općenito o pojmovima

U raščlambi hrvatskog i slovačkog jezika može se primijetiti puno razlika. Kako bi naša analiza bila složena, potrebno je karakterizirati pojedine pojmove i približiti zajednička ali i različita obilježja. Standardni se jezik u hrvatskom jezikoslovlju definira kao „*nadregionalni idiom koji je posebno odabran, normiran i kodificiran, autonoman, polifunkcionalan, elastično stabilan u vremenu i stabilan u prostoru, koji je sredstvo javne komunikacije svih društvenih slojeva u nekoj jezičnoj zajednici, koji je u odnosu na druge idiome prestižan, najprošireniji i najneutralniji.*“ (HE²) U slovačkoj lingvistici taj se pojam naziva spisovný jazyk (književni jezik), sa značenjem da je to kodificirani i kultivirani društveni oblik nacionalnog jezika (KSSJ 2003³). Uz književnu formu (spisovná forma) koja je visoko standardizirana, slovački raspolaga i sa standardnim varijetetom koji se svakodnevno koristi u radnom ili izvanradnom kontaktu (Sičáková 2002: 22). To je manje strog oblik koji je prikladan za uobičajenu upotrebu, ne slijedi sva pravila i principe koji se primjenjuju na spisovnú formu (Horecký 1988: 99).

2 Posljednji pristup 29.04.2024. [online] Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/standardni-jezik>

3 Posljednji pristup 12.01.2025. [online] Dostupno na: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=spisovn%C3%BAD&s=exact&c=Gc0a&cs=&d=kssj4#>

Posljedično, u hrvatskom jeziku imamo izdvojene nestandardne idiome koji označavaju dijalekte. Dijalekti ili narječja predstavljaju zajednice mjesnih govora, kao što je bilo već spomenuto u hrvatskome jeziku imamo tri glavna narječja i to su štokavsko, čakavsko i kajkavsko koja se nadalje dijele na dijalekte. U slovačkoj lingvistici za ovu kategoriju možemo pronaći nekoliko naziva, kao što su dijalektalni oblik (nářečová forma), tradicionalni teritorijalni dijalekt (tradičný teritoriálny dialekt), dijalektalne varijante (nářečové variety), teritorijalna narječja (teritoriálne nárečia). Svi ti sinonimi označavaju oblik nacionalnog jezika koji se koristi za komunikaciju na manjem teritoriju, a koji ima svoj nekodificirani oblik (SSSJ 2015⁴). Neki su slovački lingvisti također izdvojili kategoriju nadnářečová forma (naddijalektalni oblik ili drugačije rečeno interdijalekt, to je „*nestabilizirana tvorevina, nastala kao rezultat postupnog izjednačavanja pojedinih areala mjesnih govora, predstavlja najviši razvojni stupanj tradicionalnih teritorijalnih dijalekata (narječja)*“⁵ (Ripka 2000: 355).

3. Substandardni idiomi (sleng vs. žargon)

Substandardni su idiomi oni koji predstavljaju određenu skupinu ljudi koji se kreću u društvu u kojem koriste specifične izraze. Ovaj jezik uključuje sve neknjiževne oblike. Ovamo pripadaju dijalekti i nestandardne jedinice (Dolník 1999: 207). U slovačkom se jezikoslovlju takvi idiomi nalaze između standardnih i dijalektalnih varijanta (Orgoňová – Bohunická 2011: 147). Uporabnici jezika koriste takve izraze uglavnom u privatnom, neslužbenom govoru. Osim razgovornog jezika koji koristimo svakodnevno kod kuće, na ulici, s prijateljima (Samardžija 2006: 13–25) itd. to uključuje semivarijante kao što su sleng i argot (Orgoňová – Bohunická 2011: 147).

Prema *Hrvatskom enciklopedijskom rječniku* (2004) žargon znači govor šireg socijalnoga kruga koji koristi sintagme, izraze i značenje koje nisu normirane i ne pripadaju standardu. Također je to jezik određene struke koji najčešće razumiju samo pripadnici užeg profesionalnoga kruga. Ovaj se jezik spontano razvio i koristi riječi iz govornog jezika koje su dobile drugačije značenje (citirano po Mikić Čolić 2018: 234). Tomislav Sabljak u *Rječniku hrvatskoga žargona* (citirano po Kovačević Barbara 2001: 379) ga objašnjava kao substandardni specijalni jezik pojedine socijalne skupine govornika koji ih povezuje strukovno i statusno, i čini ih različitim od ostale društvene zajednice. Nadalje piše da veliku ulogu igraju kriteriji kao što su spol, životna dob, teritorijalna pripadnost, urbana sredina... U slovačkoj lingvistici žargon u *Kratkom rječniku slovačkoga jezika* (2003) definira se kao „*jako simptomatski neknjiž. način govora određenog društva. slojeva: židovski ž., ž. aristokracija; studentski, vojnički ž.*“⁶ Definiciju žargona možemo pronaći

4 Posljednji pristup 12.01.2025. [online] Dostupno na: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=n%C3%A1re%C4%8Die&s=exact&c=Z9af&cs=&d=sssj#>

5 „*nestabilizovaný útvar, ktorý vznikol ako výsledok postupného vyrovnávania sa jednotlivých areálov miestnych nárečí, predstavuje najvyššie vývinové štádium tradičných teritoriálnych dialektov (nárečí)*“ (Ripka 2000: 355).

6 „*silno priznakový nespis. spôsob reči istej spoloč. vrstvy: židovský ž., ž. aristokracie; študentský, vojenský ž.*“ (KSSJ 2003).

i u *Riječniku slovačkog slenga* (1993: 21) koja tvrdi da u žargonu nalazimo nekodificirana jezična sredstva, kojih svrhom i funkcijom je utajiti informacije i time istaknuti različitost i nadređenost svojih korisnika.

Sleng se u hrvatskom i slovačkom jeziku često koristi kao sinonim za žargon. Razlika između tih lingvističkih tradicija je u tome da u hrvatskome jeziku možemo vidjeti veću frekvenciju uporabe termina žargon, a u slovačkoj se lingvističkoj tradiciji više upotrebljava termin slang. U hrvatskom jeziku definira se sleng kao jezik zatvorenih društvenih krugova, koji razumije samo određena skupina govornika. Značenje korištenih riječi razlikuje se od općeprihvaćenog značenja i to se smatra kao niža govorna varijanta unutar jezika (HER, prema Ana Mikić Čolić 2018: 234). U slovačkome jeziku ima više definicija slenga, na primjer kao neknjiževna jezična sredstva koja narod koristi i su općerazumljiva i koja su izgubila oznaku svog podrijetla (Hochel 1993: 21). Druga definicija kaže da je to vrsta nestandardnih sredstava za izražavanje koja koristi određena zajednica koja ima iste interese, što može biti liječnički, vojnički, studentski ili profesionalni sleng (KSSJ 2003). Ol'ga Orgoňová i Alena Bohunická (2011: 149) kažu da sleng služi članovima određene zajednice za neslužbenu komunikaciju i da je to sredstvo pripadnosti neke skupine sa zajedničkim interesom.

Zadnja semivarijanta substandardnih idioma jest šatrovački jezik ili na slovačkom argot. U HER-u se šatrovački određuje kao „*žargon manje društvene skupine*“. Sabljak (1981, citirano po Čolić 2018: 234) piše da je šatrovački svaki napravljen jezik skupine ljudi, staleža ili klase koji su se odvojili od standardnoga govora zbog sporazumijevanja specifičnim načinom. S druge strane argot je govor antisocijalne skupine, koja se izražava tajno (KSSJ 2003). Hochel (1993: 21) kaže da argot koristi nestandardna jezična sredstva koje upotrebljava zatvorena skupina ljudi čija funkcija je tajno izraziti informacije. Uglavnom se argot smatra jezikom kriminalaca, zatvorenika, narkomana, beskućnika itd. ali ne isključivo njihovim, jer „tajni“ jezik mogu koristiti djeca, čak i političari.

4. Zaključak

Nakon pregleda i usporedbe hrvatske i slovačke lingvističke tradicije razvidno je da u slovačkoj lingvistici možemo pronaći više različitih podjela slovačkog jezika nego u hrvatskoj jezičnoj tradiciji, gdje imamo jednu najprihvaćeniju podjelu hrvatskog jezika. Razlog toga može biti to što u slovačkoj lingvistici granice među pojmovima nisu oštre.

U značenjima pojmova nema velikih razlika, ali možemo vidjeti da slovački jezik ima veći broj pojmova koji su povezani s podjelom jezika. Također možemo primijetiti da se u hrvatskom jezikoslovlju češće upotrebljava pojam dijalekt, a u slovačkoj lingvističkoj tradiciji preferiran je više pojam narječje, razlog je da u slovačkom jeziku su narječje i dijalekt u sinonimnim odnosima, a u hrvatskom jeziku nisu.

Razlika između lingvističkih tradicija je u tome da u hrvatskome jeziku možemo uočiti veću frekvenciju uporabe termina žargon, a u slovačkoj se lingvističkoj

tradiciji više upotrebljava termin slang, iako su ova dva termina sinonimi u oba jezicima.

Bibliography

- Dolník Juraj (1999), *Základy lingvistiky*. Bratislava, STIMUL.
- Hochel Braňo (1993), *Slovník slovenského slangu*. Nitra, HEVI.
- Horecký Ján (1982), *Spoločnosť a jazyk*. Bratislava, VEDA.
- Horecký Ján (1988), *Slovenčina v našom živote*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013.–2024. Pristupljeno 29.04.2024. [online] Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/standardni-jezik>
- Hrvatski enciklopedijski rječnik*, 2004. Zagreb: Jutarnji list, Novi liber, citirano po Mikić Čolić, Ana: Tvorbeni postupci u žargonu: jezična kreativnost i/ili posuđivanje. In: *Od norme do uporabe*. Hrvatska sveučilišna naklada, 2018, s. 232–242.
- Kačala J. – Pisárčiková M. – Považaj M. (ur.) (2003), *Krátky slovník slovenského jazyka*. Red. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava, Veda. Poslednji pristup 12.01.2025. [online] Dostupno na: <https://slovník.juls.savba.sk/>
- Kovačević Barbara (2001), Hrvatski žargon ili hrvatski žargoni? (uz Rječnik hrvatskog žargona Tomislava Sabljaka). In: *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. Zagreb, Institut za hrvatski jezik.
- Mistrík Jozef i suradnici (1993), *Enciklopédia jazykovedy*. Bratislava, Obzor.
- Orgoňová Oľga – Bohunická Alena (2011), *Lexikológia slovenčiny: učebné texty a cvičenia*. Bratislava, Stimul.
- Ripka, Ivor (1980), Miesto dialektov v súbore útvarov národného jazyka. In: *Jazykovedné štúdie*. 15. Horeckého zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda.
- Ripka, Ivor (2000), Slovenské miestne nárečia v súčasnosti. In: 29. zväzok zborníka *Studia Academica Slovaca*. Bratislava, STIMUL.
- Samardžija Marko (2006), *Hrvatski kao povijesni jezik*. Zaprešić, samoizdanje.
- Sičáková Ľuba (2002), *Fonetika a fonológia pre elementaristov* 1. vyd. Prešov, Náuka.
- Slovník súčasného slovenského jazyka A–G, H–L, M–N, O–Pn* (2006, 2011, 2015, 2021). Poslednji pristup 12.01.2025. [online] Dostupno na: <https://slovník.juls.savba.sk/>

Jakie są współczesne rodziny? Obraz relacji rodzinnych w powieściach współczesnych czeskich pisarek na przykładzie *Pod śniegiem* Petry Soukupovej i *Wron* Petry Dvořákovéj

Marta Koralewska

University of Warsaw, Poland

Abstract: The motif of family relationships appears very often in world literature. In my contribution, I will deal with how it is realized in two Czech novels – Petra Soukupová’s *Under the Snow* and Petra Dvořáková’s *Crows*. I will analyze the narrative techniques used in the books and examine how they affect the portrayal of families and relationships within them. When interpreting the works, I will be based on feminist theories and gender studies, which will allow me to compare which roles in the depicted families are played by women and which by men. I will try to show what affects the described family relationships. Based on the analysis and interpretation of these works, I will try to find out how, and with what purpose, Czech female authors depict portraits of contemporary families in their novels.

Keywords: Petra Soukupová, Petra Dvořáková, family relationships

Motyw relacji rodzinnych pojawia się w literaturze światowej bardzo często. W niniejszym artykule przeanalizuję, w jaki sposób jest on realizowany w dwóch współczesnych czeskich powieściach – *Pod śniegiem* Petry Soukupovej i *Wronach* Petry Dvořákovéj. Jak zauważa Anna Maślanka, po 1989 roku w literaturze czeskiej wzrosła liczba powieści opisujących złożone relacje rodzinne. Temat zyskał popularność zwłaszcza wśród młodszego pokolenia pisarek (Maślanka 2022). Obie autorki, których dzieła omawiam, można zaliczyć do tego pokolenia. Petra Soukupová urodziła się na początku lat 80., Petra Dvořáková zaledwie kilka lat wcześniej – w roku 1977. Powieści, na których opiera się poniższy artykuł, są dziełami współczesnymi, powstały na przestrzeni ostatnich lat (*Pod śniegiem* w 2015 r., a *Wrony* w 2020 r.).

W obu powieściach widać dążenie autorek do ukazania jak najwierniejszego obrazu rodziny. Przejawia się to w zastosowaniu odpowiednich technik narracyjnych pozwalających na ukazanie perspektywy więcej niż jednej osoby. W *Pod śniegiem* narracja personalna przeważa nad sytuacją, w której forma narracji jest trzecioosobowa. Perspektywy głównych bohaterek powieści przeplatają się, głos mają naprzemiennie: trzy siostry (Olga, Blanka i Kristýna) oraz ich matka – Marie.

W książce brakuje narratora wszechwiedzącego, nikt nie przedstawia czytelnikowi jednego słusznego poglądu na świat przedstawiony. Męscy bohaterowie nie mają głosu, nie poznajemy ich perspektywy na rozgrywające się wydarzenia. Co ciekawe, nie można powiedzieć, że postacie męskie nie są kluczowe dla fabuły. Dotyczy to zwłaszcza postaci ojca sióstr. Choć czytelnik nie poznaje nawet jego imienia, jest on niejako centralną postacią, o której miłość walczą córki, zarówno w dzieciństwie, jak i teraz. Co więcej, to dzięki niemu wyruszają we wspólną podróż – jadą świętować jego urodziny. Bezimienna postać ojca jest symbolem patriarchalnej dominacji. Drugą ważną męską postacią jest Libor, mąż Blanki. Choć Libor pojawia się z imienia, jego działania pozostają na peryferiach fabuły. Jego perspektywa również nigdzie się nie pojawia. Nie angażuje się zbyt w życie rodziny i nie interesuje się żoną. Skupia się głównie na pracy. W jednej ze scen flirtuje z najmłodszą siostrą, Kristą. Blanka również podejrzewa, że Libor może mieć kochankę, ale nie zastanawia się nad tym długo, skupiając się na dzieciach.

Powieść jest wyraźnie skierowana do kobiet i pokazuje tylko perspektywę kobiecych postaci. Autorką jest kobieta, a książka dedykowana jest „Mamie”. Wyrażona nieobecność mężczyzn pozwala na kobiecą narrację, pokazującą świat oczami kobiet, zwłaszcza ten codzienny, rodzinny. Wprowadzając i podkreślając kilka różnych postaci kobiecych, zilustrowano różne stereotypowe role kobiet w społeczeństwie. Olga, najstarsza siostra, jest pracoholiczką i samotną matką. Blanka, średnia siostra, jest głównie matką trójki dzieci, nie pracuje zawodowo, a jej małżeństwo nie układa się najlepiej. Najmłodsza siostra, Kristyna, jeszcze się nie ustatkowała. Ma partnera, Davida, ale on ma już rodzinę – żonę i młodą córkę. Mary, matka sióstr, która większość życia przeżyła według jednego modelu – niešťczęśliwa w małżeństwie, żona oddana dzieciom, podporządkowana mężowi. Takie nagromadzenie różnych charakterów jest jedną z przyczyn problemów w tej rodzinie.

We *Wronach* również widzimy świat wyłącznie z punktu widzenia kobiet. Przedstawiona rodzina składa się z czterech osób: matki, ojca i dwóch córek: starszej Katki i o rok młodszej Bary. Oglądamy ją dwiema parami oczu: narracja z punktu widzenia matki przeplata się z narracją z punktu widzenia Bary. W przedstawionej rodzinie pozornie panuje absolutny porządek – w domu zawsze jest czysto, dzieci są schludnie ubrane i dobrze wychowane. Jedynie kreatywna i bardzo wrażliwa Bára się wciąż wyróżnia, niejako stoi w opozycji do swoich krewnych.

W obu powieściach poznajemy perspektywę tylko niektórych członków rodziny. W *Pod śniegiem* głos mają jedynie kobiety, co pozwala nam pokazać różne perspektywy kobiet na świat. Wydaje się, że ma to na celu przywrócenie kobietom głosu, pokazanie, że ich perspektywa również jest ważna. Ten pomysł jest w pewnym sensie równoważny. Jednocześnie odmawia się głosu mężczyznom, przez co obraz staje się jednostronny, niepełny. We *Wronach* autorka zwraca uwagę na perspektywę dziecka. Narracja z punktu widzenia dziewczynki napisana jest w pierwszej osobie, a używany język postaci jest potoczny. Jej mowa jest wiarygodna, a czytelnik może łatwo wczuć się w myśli młodej boha-

terki. Automatycznie współczuje córce i potępia matkę. Jest to o tyle ciekawe, że w opisywanej rodzinie jest zupełnie odwrotnie – głos matki jest najważniejszy, nikogo nie interesuje perspektywa nastolatki. Zarówno Soukupová, jak i Dvořáková na swój sposób oddają głos często pomijanym i zaniedbywanym postaciom. Robią to jednak na różne sposoby i z dążeniem do różnych celów.

W analizowanych powieściach relacje rodzinne to głównie relacje między rodzicami, między rodzeństwem lub między dziećmi i ich rodzicami. Jak pisze Eva Klíčová: „Rodzina jest społecznym modelem badania charakteru narodowego i kultury politycznej. Inne powiązane zjawiska przenikają temat: emancypacja kobiet, rewolucja seksualna, nerwice indywidualizmu. Alkohol, polityka i nauka. Wszystko to również należy do (literackich) problemów rodzinnych” (Klíčová 2021). Rodziny są więc często postrzegane jako mikrokosmos całego społeczeństwa.

W *Pod śniegiem* główny nacisk położony został na pokazywanie relacji między siostrami, które są dość złożone. Z pojawiających się w książce retrospekcji wiemy, że jako dzieci rywalizowały ze sobą. Co ciekawe, już jako dorosłe kobiety robią to samo – każda chce być najlepsza, mieć najlepszy prezent dla ojca. Ich światopoglądy są różne, co powoduje ciągle kłótnie. Siostry nie mogą nawet dojść do porozumienia w kwestii tego, jak usiąść w samochodzie.

Marie, matka trzech siostr, przez wiele lat żyła w nieszczęśliwym małżeństwie z ojcem swoich dzieci. Na zerwanie więzi małżeńskich zdecydowała się dopiero, gdy jej córki dorosły i od dłuższego czasu nie mieszkały w rodzinnym domu. Zmiana w relacji rodziców zmienia cały schemat rodziny – a raczej pokazuje, że relacje rodzinne już wcześniej były złe. Siostry, które nigdy nawet nie zauważyły, że ich matka nie jest szczęśliwa, są zaskoczone, nie wiedzą, dlaczego to wszystko się dzieje. Doświadczają zniszczenia rodzinnego domu, a raczej iluzji, wyobrażenia, jakie miały o tym domu.

We *Wronach* relacja między Bářą a jej siostrą Katką jest skomplikowana, dziewczyny są zupełnie inne. Bára jest uzdolniona artystycznie i niezbyt zainteresowana obowiązkami domowymi, co jest zrozumiałe, biorąc pod uwagę jej wiek. Jej siostra lubi pomagać matce, aby ją pochwalić. Chce nadal być postrzegana jako lepsza córka. Matka Bary nie szanuje swojej córki. Dziewczynka nie może sama decydować o niczym, nawet o długości swoich włosów. Kontrola rodzicielska przekracza wszelkie granice. Barze to przeszkadza, ma silne poczucie indywidualności, które jej rodzina skutecznie tłumi. Matka kocha córkę na swój sposób, nie życzy jej źle, czasem ma wyrzuty sumienia. Jej miłość jest jednak bardzo egoistyczna, ogranicza wolność dziecka. Relacje między Bářą a jej matką nie są dobre, ale dziewczyna chce naśladować matkę, zwłaszcza gdy jest sama w domu z ojcem. Chociaż jest jeszcze młoda, stara się zachowywać jak dorosła kobieta, na przykład gotuje obiad według przepisów swojej matki.

Rodzice traktują swoje córki bardzo różnie. Imiona obu dziewczynek (Katuška i Baruna) mówią same za siebie. Ojciec, nieobecny i, jeśli w ogóle, bez własnego zdania, jest w jakiś sposób zawsze poza rodziną. Matka Bary nieustannie porównuje swoje córki do siebie i, co więcej, porównuje je do córek swojej koleżanki

z pracy. Także relacje między rodzicami są specyficzne, matka jest nieszczęśliwa, czuje, że musi się wszystkim zajmować. Ojciec zrzuca całą odpowiedzialność na żonę, nie dba o dom, rodzinę. Przez problemy w małżeństwie cierpią dzieci, zwłaszcza Bára. Schemat się powtarza: ojciec kłóci się z matką, a potem idzie do córki i ją bije. W innych sytuacjach ojciec stosuje również inne rodzaje przemocy wobec Báry, zarówno fizycznej, jak i psychicznej. Kiedy matka odchodzi, a ojciec zostaje w domu sam z córką, na początku wszystko jest w porządku. Wydaje się, że spędzają razem miły i spokojny weekend. Ale potem oglądają razem telewizję i ojciec zaczyna molestować seksualnie Báre. Dziewczyna nie do końca wie, co się dzieje, jest trochę zaskoczona, ale też szczęśliwa, że ojciec w ogóle zaczął ją zauważać. Kiedy po powrocie do domu matka dowiaduje się od córki, co się stało, bierze to wszystko za spisek przeciwko niej. Nie próbuje wczuć się w sytuację córki, porozmawiać z nią. Jest niedostępna emocjonalnie, nie potrafi wesprzeć córki. Złe relacje między ojcem a matką mają bezpośredni wpływ na relacje między ojcem a córką – co dodatkowo komplikuje ten złożony układ rodzinny.

Wszystko to dzieje się z Bárá w jej domu, który powinien być dla niej najbezpieczniejszym miejscem. Jej rodzice oczywiście dbają o to, by wszyscy wokół uważali ich za idealną rodzinę. Dopiero gdy spojrzymy na tę rodzinę oczami matki i córki, dostrzeżemy, jak wiele jest w niej problemów. Książka Petry Dvořákové z wyczuciem pokazuje, że za zamkniętymi drzwiami domu często rozgrywa się prawdziwy koszmar. To ostrzeżenie przed wszechobecnym złem, które zbyt często przyjmujemy za pewnik. W *Pod śniegiem* bohaterowie widzą w zasadzie tylko swój rodzinny mikrokosmos. We *Wronach* świat ten jest minimalnie poszerzony – poznajemy bohaterów także w przestrzeni ich pracy i szkoły, co pozwala nam dowiedzieć się nieco więcej o tym, co członkowie rodziny robią poza życiem stricte rodzinnym.

W obu powieściach bardzo istotne są metafory, a tytuły książek zwracają na nie naszą uwagę. Według Mieke Bal „słowo „metafora” jest wciśnięte w wolną przestrzeń, gdzie obraz spotyka się z językiem i wzrokiem” (Bal 2012). Tytuł *Pod śniegiem* jest właśnie taką metaforą, kluczową dla pełnej interpretacji dzieła. Pokazuje, że czytelnik nie powinien odczytywać dzieła tak dosłownie. Fabuła powieści rozwija tę metaforę, z kilkoma odniesieniami do śniegu, co podkreśla tytuł ostatniego rozdziału: „I wciąż pada śnieg”. Wszystko jest w słowach, w języku, a jednocześnie tworzy konkretne obrazy. Tytułowy śnieg przykrywa wszystkie troski i problemy przyjemnym białym kocem, podczas gdy pod spodem jest zdecydowanie źle. Pokazuje to zasady, na jakich funkcjonują poszczególni bohaterowie, ale także cały system rodzinny. Powieść Petry Dvořákové odzwierciedla metaforę wron. Wrony w kulturze symbolizują na przykład niepokój, chorobę, śmierć, okrucieństwo i samotność. Bára obserwuje wrony z okna swojego pokoju i rysuje je. Wrony również obserwują i opisują Báre – dzieje się to w przerywnikach między rozdziałami. Wrony są również świadkami problemów Báry i jej tragicznego końca.

Obie książki przedstawiają historie zwykłych rodzin, takich jakich doświadczają setki ludzi na całym świecie. Pokazują rzeczy, które nie powinny się zdarzać w rodzinach, ale niestety wszyscy wiemy, że często się zdarzają. Styl obu autorek

jest oszczędny, co tylko pomaga obrazowaniu tych intymnych historii. We *Wronach* pokazane momenty są kluczowe dla fabuły, po prostu takie, które w jakiś sposób eskalują atmosferę w rodzinie. Pozwala to na nakładanie się punktów widzenia na tę samą sytuację. W tej książce od początku jest dla czytelnika jasne, po czyjej stronie opowiada się autorka, a co za tym idzie, gdzie prawdopodobnie będą skierowane jego preferencje. Natomiast w *Pod śniegiem* Soukupová mnoży spojrzenie na jedną sytuację, by pokazać, że absolutnie każde subiektywne spojrzenie często niesie ze sobą pewne ograniczenia, nie faworyzując żadnego z uczestników fabuły.

W analizowanych powieściach mit rodziny zostaje zdekonstruowany. Co ważne, książki te zostały napisane przez kobiety. Pokazują, jak we współczesnym świecie, pod wpływem feminizmu i zmieniającego się miejsca kobiet w społeczeństwie, zmienia się również perspektywa i spojrzenie na rodzinę. Petra Soukupová i Petra Dvořáková to autorki, które zwracają uwagę na dysfunkcje rodziny, ale także na różne modele jej współistnienia. W swoich dziełach starają się naśladować współczesny świat i problemy, które w nim występują.

Bibliography

- Bal, Mieke (2012), *Narratologia. Wprowadzenie do teorii narracji*, tłum. zespół, Kraków.
- Bal, Mieke (2012), *Wędrujące pojęcia w naukach humanistycznych. Krótki przewodnik*, tłum. M. Bucholc, Warszawa.
- Dvořáková, Petra (2020), *Wrony*. Wołów.
- Ecler-Nocoń, Beata (2008), Postfeministyczny obraz kobiety w literaturze kobiecej a rodzina — studium pedagogiczne. In: *Chowanna*. Warszawa.
- Klíčová, Eva (2021), Moderní dějiny rodiny v několika literárních příkladech, In: „Revue Prostor”, <https://revueprostor.cz/moderni-dejiny-rodiny-v-nekolika-literarnich-prikladech>, dostęp: 15.10.2024.
- Malinowska, Ewa (2008), Płeć kulturowa a przestrzeń społeczna In: *Kultura i społeczeństwo*. Warszawa.
- Markiewicz, Henryk (1981), Postać literacka i jej badanie In: *Pamiętnik Literacki*. Warszawa.
- Maślanka, Anna (2022), Duszny mikroświat. Obraz relacji rodzinnych w powieściach Petry Soukupovej i Zoški Papužanki. In: *Konteksty Kultury*. Kraków.
- Pekaniec, Anna (2014), Rodzina w polskiej powieści po 1989 (rekonesans) In: *Nowa Dekada Krakowska*. Kraków.
- Soukupová, Petra (2015), *Pod sněhem*. Brno.

Staročeská šachová terminologie a ostrřihomský *Glosář*

Doman Kučera

Masaryk University, Czech Republic

Abstract: The aim of this article is to point out what the evidence of Old Czech chess terms, found in a medieval manuscript of Bohemian provenance sign. Ms. II 8 – nowadays kept in the Cathedral Library of Esztergom, Hungary – contributes to the knowledge of the Old Czech chess terminology. The *Wörter und Sachen* method and the relevant etymological literature allow us to discuss the origin of some chess terms from the Klaret's *Glossarius* (Latin-Old-Czech dictionary in verse) in the context of chess history.

Keywords: chess terminology, etymology, Old Czech language, Latin-Old-Czech dictionary, borrowing

Úvod

V tomto příspěvku se chceme věnovat šach. termínům, které se nachází v opisech Klaretova *Glosáře* v bohemikálním rkp. na území dnešního Maďarska (Ostřihom), a to hned dvakrát (viz níže). Přestože se jedná o pozdější opisy z 2. pol. 15. stol., památka svým vznikem časově předchází nejdůležitějšímu prameni k poznání stč. šach. terminologie, tzv. *Kniežkám o šašiech* Tomáše ze Štítného, které naposledy vydal F. Šimek (1956: 349–405, 487–498). Jejich komplikovaná analýza související s literární transformací moralizujících spisů (srov. Nievergelt 2018: 294) však dalece přesahuje rámec tohoto příspěvku. Podrobnosti o recepci traktátu *Liber de moribus hominum et officiis nobilium super ludum scaccorum* severoitalského dominikána Jakuba z Cessole ve středověkých Čechách a o všech souvislostech týkajících se šach. literatury střlat. i stč. byly naposledy shrnuty autorským kolektivem, zejména V. Žůrkem (2021: 87–103, 221–244, 435–445, 497–558) v monografii *Přenos vědění: Osudy čtyř bestsellerů v pozdně středověkých českých zemích*.

Nejprve pojednáme ve stručnosti o historii šachu, dále se zmíníme o vývoji šachu v českých zemích a s tím souvisejícím zkoumáním šach. terminologie stč. Následně představíme Klaretův *Glosář* v jeho rukopisném doložení a vytvoříme si pracovní edici dvojího svědectví stč. šach. terminologie z rukopisu sign. Ms. II 8 z Kapitulní knihovny v Ostřihomi, které doposud není součástí žádné publikované edice. Dále budeme srovnávat variantní čtení a závěr věnujeme problematice původu a motivace těch šach. termínů, které nevykazují vlastnosti ani lexikálních, ani sémantických výpůjček. Výklad etymologie těchto slov bude doprovázen v duchu metody *Wörter und Sachen* poznatky o souvislostech z historie šachu.

Počátky šachů ve světě a u nás

Šachy, jak je známe dnes, mají svůj původ nejpravděpodobněji v Indii. Ve staroindických písemných pramenech nacházíme počínaje 7. stol. n. l. zmínky o válečné deskové hře *čaturanga* (srov. Murray 1962: 25n, 51n). Tento název odkazuje k výchozímu vývojovému stadiu dnešních šachů. Z Indie byla hra převzata do sousední Sasánovské říše, jak o tom svědčí středoperské památky, ve kterých se nazývá *čatrang* (< stind. *čaturanga*). Odtamtud se později vlivem islámské expanze šířila arabským prostřednictvím pod názvem *šatrandž* (< střpers. *čatrang*) dále na západ, aby přes Pyrenejský poloostrov a Sicílii pronikla v 9.–10. stol. do Evropy (srov. Murray 1962: 149n, 186, 402–405). Arabský styl hry byl Evropou s drobnými změnami asimilován a udržel se až do pozdního středověku. Na prahu novověku došlo v Evropě k radikální proměně pravidel pohybu dvou figurek, která vyznačila spolu s pozdějším pravidlem rošády a dalšími úpravami přechod k současnému stadiu moderního globalizovaného a profesionálního šachu, které na mnoha místech světa včetně Indie překrylo předchozí či jiná vývojová stadia (srov. Murray 1962: 394, 776–780, 831n).

Ve středověkých Čechách musely být šachy známy již v 2. pol. 11. stol., jak ukázal český historik Č. Zíbrt (1888: 10) ve své kulturně-historické studii *Dějiny hry šachové v Čechách od dob nejstarších až po náš věk*, kde shrnul bohatý materiál latinských i českých pramenů a spíše pod vlivem tehdejších puristických tendencí se vyjádřil negativně k německému původu stč. šach. terminologie, jejíž první doklady pochází ze 14. stol. Jeden ze svých argumentů postavil na stč. germanismu *rytieř*, který však ve své době ještě považoval za ‘naše’ slovo. Tvrdil, že Němci měli pro šach. jezdce jiný termín *Springer* (Zíbrt 1888: 14). Ten je však pro význam ‘šach. figurka’ doložen až od 18. stol., zatímco střhn. *ritter* pro stejný význam již od 13. stol. (Sheidig 2024: 105).

Nejstarší známý stč. šach. termín nacházíme v *Dalimilově kronice*. Lexém *šach m.* ‘šach. figurka’ (MSS: 495) se v ní však nachází jen náhodou, mimo kontext šach. terminologie, jako součást komparačního frazému *budem kniežaty jako v šachy hráti* (Flajšhans 2013: 587). Ten je sám o sobě důkazem toho, že šachy nejpozději na poč. 14. stol. byly v českých zemích natolik rozšířené a známé, že mohly ve stč. sloužit jako prostředek srovnání či alegorie, a to ještě před rozšířením šach. alegorie společnosti Jakuba z Cessole (viz výše).

Klaretův *Glosář* a staročeská šachová terminologie

Vůbec první ucelené písemné svědectví o základních šach. termínech ve stč. přináší teprve tzv. Klaretův *Glosář* (= KlarGlos), latinsko-český veršovaný slovník, který je citován již prvním vydavatelem *Knížek o hře šachové* F. Menčíkem (1879: 8), dále Č. Zíbrtem (1888: 14), také H. J. R. Murrayem (1962: 420) v monumentálním díle *A History of Chess*, M. Karplukovou (1980: 92–96, 98) v příspěvku *Ze staropolskiej terminologii ludycznej: szachy*, W. Iwańczakem (2001: 457) v článku *Jak grano w szachy w średniowiecznych Czechach?* a naposledy také R. Nedomou (2014: 60p) v článku *Die Schachterminologie des Altwestnordischen und der Transfer des*

Schachspiels nach Skandinavien, jehož součástí je – navzdory svému úzkému zaměření – také obecný přehled o výzkumu šach. terminologie.

Posledním třem vyjmenovaným autorům nelze vyčítat, že kromě tzv. *Prešpurského slovníku* (= KlarGlosA) a *Rajhradského slovníku* (= KlarGlosB = *Slovník Kle-na Rozkochaného*) – vydaných V. Flajšhansem (1926: 104–202) v díle *Klaret a jeho družina: Sv. I. Slovníky veršované* – nepracují také s variantami *Glosáře* obsaženými v rkp. sign. Ms. II 8 (= KlarGlosM), který je dnes součástí fondu Metropolitní knihovny v Ostrihomi (Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár) a který byl objeven v pol. 20. stol. Ze zmíněného rkp. totiž byla doposud vydána a publikována pouze závěrečná část *Glosáře*, která byla do té doby považována za ztracenou (v. č. 2688–2846 – číslováno podle KlarGlosAB). Tuto zkrácenou edici poskytl B. Ryba (1951: 101–116) v příspěvku *K rukopisným latinsko-českým slovníkům ostrihomským*, avšak varianty k v. 1992–2687, obsahující mimo jiné i šach. terminologii (v. 2121–2125 – kapitola *De Civitate*), zůstávají bohužel až dodnes nevydány.

Tentýž rkp. sign. Ms. II 8 obsahuje také jiný anonymní *latinsko-český abecední slovník* (= SlovOstřR), ve kterém je na třech místech výslovně citován Klaretův *Glosář* (Ryba 1951: 89n). Pro nás je nejdůležitější první citace v rozsahu v. 2121–2140, uvedená opisovačem slovy *Bohemarius ponit genera <ludi>*, která se nachází hned na prvním foliu rkp.

V našem úzkém pohledu na šach. terminologii tak můžeme hovořit dokonce o dvojí variantě ostrihomského Klaretova *Glosáře*. Oba latinsko-české slovníky (KlarGlosM a SlovOstřR) datujeme do 2. pol. 15. stol. Jsou tedy vzdáleny nějakých 100 let od r. 1363/4, kdy byl dokončen originál *Glosáře*, což zvyšuje výskyt inovací a také chyb vzniklých vícerym opisem (Ryba 1951: 90, 92). Naproti tomu KlarGlosAB jsou opisy starší, provedené ještě v 2. pol. 14. stol.

Přestože KlarGlosM a SlovOstřR nebyly nikdy vydány celé, zahrnuli je autoři do excerpce *Slovníku středověké latiny v českých zemích* (= SSL), což nám umožňuje alespoň částečně rekonstruovat pracovní verzi šach. pasáže z kapitoly *De civitate*. Části, které nejsou pokryty hesly SSL, nebo které transliterujeme jinak, uvádíme ve vlastní edici v hranatých závorkách (tabulka č. 2). Pro přehlednost nejprve uvádíme Hankovu (1833: 98) edici KlarGlosB a Flajšhansovu edici KlarGlosA spolu s pasáží z Klaretova *Bohemáře* (= KlarBoh), která byla v KlarGlos rozšířena o šachy a vrhcáby (tabulka č. 1).

Srovnáním následujících čtyř variant vidíme, že KlarGlosB se odlišuje pořadím, ve kterém vyjmenovává šach. figurky. To lze vyložit snahou kopisty uspořádat figurky podle základního postavení na šachovnici, nehledě na rozrušení struktury veršovaného hexametrického archetypu.

(Tabulka č. 1)

KlarGlosB	KlarGlosA
(3061) <i>scacus ssach</i>	(2121) Sit <i>paydr</i> compa, globus <i>kule</i> , <i>ssach</i> scacus, <i>ghra</i> ludus,
(3062) <i>rexus kralyk cral</i>	(2122) Tesser <i>kostka</i> , rochus <i>roch</i> , rebus <i>kral</i> , <i>popek</i> aripus,
(3063) <i>rexa kralewna</i>	(2123) Citta <i>prczka</i> , pedus <i>piesek</i> , rytierzque militus.
(3064) <i>arippus pop</i>	(2124) Rexa <i>kralna</i> , decius <i>wrchczab</i> , <i>rinssaf</i> solatinus,
(3065) <i>militus rityerz</i>	(2125) Alea <i>wrchczabnicze</i> , sit scacabulum <i>wrchczabnicze ssachownycze</i> ,
(3066) <i>rochus roch</i>	
(3067) <i>pedus pessyeczech pyessecz</i>	KlarBoh
(3068) <i>decius wrchczab</i>	(757) <i>Paydr</i> tibi sit compa, globus <i>kule</i> , ludus est <i>ghra</i> ;
(3069) <i>scatabula ssachownycze</i>	(758) Tasser <sit> <i>kostka</i> , sed citta dicito <i>prczka</i> ,

KlarGlosM (s. 28)	SlovOstřR (fol. 1rb, číslo řádku)
(2121) [Sit <i>paydr</i> compa globus <i>kule ssach</i> scacus	(21) Alda alpinus <i>tatrman</i>
(2122) Tesser <i>kostka</i> rochus <i>roch</i> rebus <i>kral popek</i>] ampus	(22) <i>rubyk</i>
(2123) [<i>Prczka</i> citta pedus <i>piessek rietierzque</i> militus	(23) Alea <i>wrzab<ni>cze</i>
(2124) Rexa <i>kralna</i> decius <i>wrczab rinfas</i> solatinusque	(24) <Bohemarius ponit genera>
(2125) Alea] <i>wrczabnicze</i> [sit scacabulum <i>ssachownycze</i>]	(25) Globus <ludi> <i>kule</i>
	(26) [Scacus <i>hra</i> que ludus
	(27) Tasser <i>kostka</i>] (*rochus)
	(28) <i>Roth</i> , Rexus <i>kral pupek</i>
	(29) Anpus amphius <i>piessek</i>
	(30) [<i>Rzi</i>]tierzque milicus [Rexa
	(31) <i>kralowna</i>] decius <i>wrcza-</i>
	(32) <i>bnicze</i> [Scata<bulum> <i>jest</i>
	(33) <i>Ssachownycze</i>] [...]

(Tabulka č. 2)

KlarGlosB také jako jediný úplně vynechává heslo *tesser: kostka* (Flajšhans 1928: 312), jehož výskyt uprostřed výčtu šach. termínů v ostatních opisech potvrzuje známý fakt, že šachy se ve středověku často hrály s pomocí kostky a často docházelo ve střlat. textech k záměně jedné hry za druhou (Murray 1962: 409). Hry s kostkami však byly zvláště pro duchovní ve středověku často zakazovány církevními stanovami (Bubczyk 2015: 29n). Tento zákaz tak mohl vést k vynechání tohoto hesla.

V případě SlovOstřR je zřejmé, že heslo *alea* vedlo autora k citování KlarGlos. Ke spuštění citace šach. pasáže však mohlo přispět také předchozí heslo *alpinus*, které mělo ve střlat. platnost šachového termínu (Murray 1962: 425).

SlovOstřR vynechává střlat. *rochus* a na místě předpokládaného střlat. *pedus* nacházíme překvapivě střlat. *amphius*, což patří tvarově spíše k předchozímu *anpus*. Je možné, že autor tyto tvary uvedl vedle sebe, protože si nebyl jistý správným tvarem předlohy, zvláště pokud opisoval zkratku podobající se *âp(-us)* v KlarGlosM, kterou SSL (s. v. **alphilus*) transliteruje do podoby *ampus*. Další možnost je, že původní *arripus* bylo později chybně přepsáno na *ampus*, případně *aripus* na *anpus*, neboť sekvence *-rri-* se v lat. textu mohla snadno splést s *-m-* a *-ri-* s písmenem *-n-*.

Etymologická část

V případě lexikálních výpůjček stč. *šach* a *roch*, které jsou případem tzv. internacionalismů (Nedoma 2014: 48–53), bylo doposud přehlíženo připuštění možnosti přejetí z jiných kontaktních jazyků než střhn. (Rejzek 2014: 600, 683; Machek 1968: 601), případně také ze střlat., což by byl případ tzv. expanze, kdy dochází k přejímání kulturních migrujících slov knižní cestou (Boček 2014: 28n). Také pro sémantické výpůjčky (kalky) stč. *král* a *rytieř/řitieř* mohla být modelem pro terminologické ustálení opět střlat. nebo kterýkoliv kontaktní jazyk, kde platil pro figurku krále význam 'král' a pro figurku jezdce význam 'rytíř, jezdec' (Nedoma 2014: 55n, 58n).

Následující část příspěvku věnujeme *šach*. termínům, které na rozdíl od výše zmíněných výpůjček vykazují značnou neustálenost, což se projevuje množstvím variant napříč čtyřmi dochovanými opisy *šach*. pasáže KlarGlos.

poppek : aripus

StčS (s.v. *poppek*) uvádí pro stč. *poppek* m. významy '1) pohrabáč; 2) expr. kněžek, kněžík; 3) střelec v šachu ('pop')'. Jedná se nejspíše o Klaretem nově vytvořený *šach*. termín nedoložený ve stč. dříve (Flajšhans 1928: 399). Formálně jde o deminutivum odvozené od stč. *pop* sufixem *-ek* (Lamprecht et al. 1986: 289n). Motivací byla buď slabost a bezvýznamnost této figurky při hře, neboť byla po pěšci nejslabší (Murray 1962: 228), nebo také obecně malý rozměr *šach*. figurek.

Srovnání variantních čtení jasně ukazuje, že je potřeba přijmout tvar *poppek* pro KlarGlos jako výchozí. Flajšhans (1928: 399) navíc upozorňuje, že tvar *pop* v KlarGlosB odporuje metru, což by také vysvětlovalo tvar *králík* v KlarGlosB, který lze chápat jako kompenzaci za ztracenou slabiku ve stejném verši. Tvar *pupek* v SlovOstřR je snad chybou opisovače nebo jde o výsledek monoftonizace *uo > ú* (Lamprecht et al. 1986: 113n). V takovém případě by výchozím tvarem bylo stč. *pópek* s dlouhým kořenovým vokálem.

Střlat. tvar *aripus* mohl vzniknout ze zkratky *ařep(-us)*, která ve 14. stol. běžně stála v střlat. textu za *archiepiſcopus* (Cappelli 1928: 23). Před traktátem Cessoli se totiž existovala ještě jiná poměrně rozšířená moralizující alegorie společnosti, tzv. *Moralitas de scaccario*, ve které tato *šach*. figurka představovala arcibiskupa (Murray 1962: 560).

piešek : pedus

Flajšhans (1928: 385) považuje stč. *piešek* m. 'pěšec, šach. figurka' (StčS: s.v. *piešek*) za Klaretův novotvar, který se ujal. Zdá se však, že Klaret analogicky vytvořil také střlat. *pedus*, neboť ve významu 'šach. figurka' je tento střlat. výraz omezený pouze na české území (srov. Murray 1962: 420, 422).

Není příliš pravděpodobné, aby stč. deminutivum *piešek* bylo utvořeno od nedoloženého stč. **pěch*. Spíše jde v případě stč. dvojice *pěšec* – *piešek* o analogické tvoření podle dvojice stč. *měšec* – *miešek* za účelem získání jednoznačného termínu pro šach. figurku (Lamprecht et al. 1986: 288n). Protože se specifikační význam často prolínal s významem deminutivním, motivací jistě bylo také znovuoobnovení deminutivního významu (srov. motivaci předešlého hesla *poppek*), který byl

v případě stč. *pěšec* m. ‘chodec, pěší voják, pěšec’ (StčS: s.v. *pěšec*) – podobně jako v mnoha dalších případech původních deminutiv tvořených starým sufixem *-ec* – ztracen ve prospěch významu specifikačního (Lamprecht et al. 1968: 290).

Pokud srovnáme stč. *piešek* s významově odpovídajícími doklady stfr. *pëonet*, *pöonet*, *päonet*, střhn. *vendelîn* a střlat. *pesculus* (Nedoma 2014: 53p; Murray 1962: 422), které jsou zároveň formálně deminutivními tvary, je možné, že se nejedná o Klaretův novotvar, nýbrž o sémantický kalk.

králka : rexa

V KlarGlosM (v. 2124, s. 28) nacházíme výraz *králka* f. ‘šachová figurka stojící na začátku hry na místě dnešní dámy’. Zíbrt (1888: 23) a Gebauer (GbSlov: s. v. *kralka*) znali nejstarší doklad z poč. 16. stol. Jedná se nejspíše o přechýlený tvar od stč. *král* s produktivním sufixem *-ka* (Lamprecht et al. 1986: 286n). V případě stč. *králna* (KlarGlosA: v. 2124) by se potom jednalo o stejné tvoření s okrajovým sufixem *-na*, pokud se ovšem nejedná o chybu opisovače.

Frazém *králku vyvésti/provésti* ‘vykonat svůj úmysl, provést plán’ (Flajšhans 2013: 633) má svůj původ nejpravděpodobněji v šach. terminologii, jak navrhoval již Zíbrt (1888: 23), a nejspíše souvisí s tzv. proměnou pěšce v dámu. Patří však svým vznikem spíše až do přelomu 15./16. stol., kdy zásadní změna pravidel šachů způsobila, že se ze slabé figurky stala figurka nejsilnější (Murray 1962: 228, 776n). Tato emancipace dámy najednou obrátila na šachovnici větší pozornost na *provedení/vyvedení* pěšce (potenciální *králky*) na konec šachovnice s úmyslem proměny v *králku*, což bylo jistě nedílnou součástí plánu každého šachisty. Odtud se potom mohl rozšířit význam úsloví *králku vyvésti/provésti* na ‘provést plán’. Proměna pěšce však existovala i před 16. stol., a přestože nepůsobila tak náhlý zvrat, mohla být i dříve součástí promyšlených plánů hráčů starého středověkého šachu, tzv. šatrandže.

Důvody považovat šach. termín *králka* za původní čtení KlarGlos jsou jednak metrické – neboť podle Flajšhanse (1928: 315) byl původní tvar dvouslabičný – jednak také jeho užití v pozdějším poměrně rozšířeném frazému. Změna pravidel pohybu (viz výše) však mohla být příčinou zavedení nového termínu pro potřebu odlišení nové figurky od staré. V takovém případě snad došlo k nahrazení *králna* > *králka*.

Závěr

Srovnávali jsme variantní čtení šach. termínů stč. památky KlarGlos, která zachycuje šach. terminologii ve stč. vůbec poprvé. Při rozboru se ukázalo, že stč. šach. terminologie v KlarGlos obsahuje dvě sémantické výpůjčky (*rytieř* a *král*) a dvě lexikální výpůjčky (*roch* a *šach*). Termíny pro zbylé tři figurky (*piešek*, *popek* a *kralka*) jsou vytvořeny z domácího materiálu, avšak nebyly před KlarGlos ve stč. doloženy a nejspíše se nejedná ani o výpůjčky. Za normálních okolností platí, že v důsledku kulturního přenosu šachů mají názvy šach. figurek charakter lexikálních nebo sémantických výpůjček (Nedoma 2014: 45).

V případě stč. *piešek*, *popek* a *kralka/kralna* není vyloučeno, že byly převzaty z tehdejšího šach. slangu. Více pravděpodobné však je, že pro tyto méně významné figurky na šachovnici byly uměle dotvořeny novotvary až Klaretem ve snaze

o vytvoření jednoznačných – podle přístupu Bossonga (1978: 51) tzv. unisémních – standardizovaných termínů, které by se formálně lišili od hypoteticky původnějších, tzv. monosémních (stč. *pěšec, pop, královna/králová*) termínů, jejichž terminologický význam byl určen zpravidla kontextem. Je však otázkou, zda skutečně takové monosémní šach. termíny existovaly před KlarGlos a proč nebyly dotvořeny unisémní termíny také místo stč. kalků *rytieř* a *král*.

Je možné, že pozdější opisy KlarGlos odráží ve variantnosti šach. termínů určitý protest proti původně zavedeným novotvarům, nebo je to naopak spisovný jazyk, který protestuje proti slangismům. Když pozorujeme tak mnoho různých variant šach. termínů pro tytéž šach. figurky napříč čtyřmi variantami téhož stč. textu, nelze souhlasit se Zíbrtovým konstatováním, že stč. šach. terminologie byla již před koncem 14. stol. ustálená (Zíbrt 1888: 13n).

Teprve důkladnější srovnání s dalšími vrstvami stč. terminologie v jiných stč. památkách přinese jasnější představu o výše zmiňovaných novotvarech a jejich životnosti.

V příspěvku jsme příliš nevěnovali pozornost problematice hexametru a metru veršů. Do budoucna by bylo zapotřebí důkladněji prozkoumat, zda právě metrické důvody nevedly k modifikaci nejen stč., ale také střlat. termínů KlarGlos, které jsou často novotvary vytvořené *ad hoc* a které nebyly používány jinde. Střlat. výrazy *rexa, rexus, pedus, militus* a *aripus* jsou v platnosti šach. termínů omezeny pouze na české území (Murray 1962: 420–424).

Bibliography

Prameny:

KlarBoh = Flajšhans Václav (ed.) (1926), *Klaret a jeho družina: Sv. I. Slovníky veršované*. Praha, Česká akademie věd a umění.

KlarGlosAB = Flajšhans Václav (ed.) (1926), *Klaret a jeho družina: Sv. I. Slovníky veršované*. Praha, Česká akademie věd a umění.

KlarGlosB = Hanka Václav (ed.) (1833), *Zbjrka neydáwnějšjch slownjků latinsko-českých*. Praha, Arcibiskupská knihtiskárna.

KlarGlosM = Cod. capituli Strigoniensis Ms. II. 8, 25–46.

SlovOstřR = Cod. capituli Strigoniensis Ms. II. 8, fol. 1r–13v.

Slovníky:

GbSlov = Gebauer Jan (1916), *Slovník staročeský, Díl 2 (K–N)*. Praha, Academia.

Machek Václav (1968), *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha, Československá akademie věd.

MSS = Bělič Jaromír et al. (1979). *Malý staročeský slovník*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství.

Rejzek Jiří (2015), *Český etymologický slovník*. Praha, Leda.

StčS = *Staročeský slovník, seš. 1–26*. Praha: Academia, 1968–2008.

SSL = Silagiová Zuzana et al. (2018, 2019, 1995–2016), *Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum – Slovník středověké latiny v českých zemích, díl I–III (A–M)*. Praha, Academia.

Sekundární literatura:

- Boček, Vít (2014), Poznámka k pojmu expanze v etymologické lexikografii. In: *Sophia Slavica: Sborník prací věnovaných PhDr. Žofii Šarapatkové k osmdesátým narozeninám*. Brno, Tribun EU.
- Bossong, Georg (1978), Semantik der Terminologie: Zur Vorgeschichte der alfonsinischen Schachtermini. *Zeitschrift für romanische Philologie*. 94, 48–68.
- Bubczyk, Robert (2015), “Ludus Inhonestus Et Illicitus?” Chess, Games, and the Church in Medieval Europe. In: *Games and Gaming in Medieval Literature*. New York, The New Middle Ages.
- Cappelli Adriano (1928), *Lexicon abbreviaturarum: Wörterbuch lateinischer und italienischer Abkürzungen*. Leipzig, J. J. Weber.
- Flajšhans, Václav (ed.) (1928), *Klaret a jeho družina: Sv. II. Texty glossované*. Praha, Česká akademie věd a umění.
- Flajšhans Václav (2013), *Česká přísloví: sbírka přísloví a pořekadel lidu českého v Čechách, na Moravě a v Slezsku: přísloví staročeská. Díl 1–2. A–Z*. Olomouc, Univerzita Palackého.
- Karpluk, Maria (1980), Ze staropolskiej terminologii ludycznej: szachy. *Język Polski*. LX(2–3), 84–104.
- Kollár Ján (1907), *Cestopis obsahující cestu do horní Italie a odtud přes Tyrolsko a Bavorsko: se zvláštním ohledem na slavné živly roku 1841*. Praha, J. Otto.
- Lamprecht Arnošt et al. (1986), *Historická mluvnice češtiny*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství.
- Murray Harold James Ruthven (1962), *A History of Chess*. Oxford, Clarendon Press.
- Nedoma, Robert (2014), Die Schachterminologie des Altwestnordischen und der Transfer des Schachspiels nach Skandinavien. In: *Sport und Spiel bei den Germanen*. Berlin/Boston, De Gruyter.
- Nievergelt, Andreas (2018), Vom Elefanten zum Alten, vom Alten zum Sprinter. Onomasiologischer Wandel auf dem Schachbrett. In: *Sprachwandel im Deutschen*. Berlin/Boston, De Gruyter.
- Ryba, Bohumil (1951), K rukopisným latinsko-českým slovníkům ostruhomským. *Listy filologické*. 75(2/3), 89–123.
- Sheidig, Jan (2024), Vom Ritter über den Springer zum Pony – Die Schachfigur des Springers im onomasiologischen Wandel. *Sprachwissenschaft*. 49/1, 95–107.
- Šimek František (ed.) (1956), *Knížky o hře šachové a jiné*. Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění.
- Zíbrt Čeněk (1888), *Dějiny hry šachové v Čechách od dob nejstarších až po náš věk: Studie kulturně-historická*. Praha, Česká asociace šachová.
- Žůrek Václav et al. (2021), *Přenos vědění: Osudy čtyř bestsellerů v pozdně středověkých českých zemích*. Praha, Filosofia.

The antithesis “self – other” in the short story *Russian Accent* by Eugene Vodolazkin. An imagological analysis

Michael Kuhn

Jagiellonian University, Poland

Abstract: The novels by the contemporary Russian writer Eugene Vodolazkin enjoy incomparably more attention from the scientific community than his short stories, essays, and sketches. This article is a rare literary study of his short prose fiction. It focuses on the role of the ethnocentric antithesis “self – other” in his short story *Russian Accent* (2014). Using the approach of imagological analysis, it becomes clear that this literary work is not so much an ordinary love story of a young couple with a “happy ending” as it is, to a greater extent, a story of how one culture (German) consistently subjugates and absorbs another culture (Russian). Through the form of a short story, Vodolazkin creatively conceptualizes the binary opposition “self – other” and highlights the dangers it entails.

Keywords: self – other, Eugene Vodolazkin, *Russian Accent*, imagological analysis

Theoretical Introduction

In my article, I frequently refer to imagological terminology, such as the antithesis “self – other,” as well as “auto-” and “hetero-images”. Therefore, before moving on to the analysis itself, these terms should be briefly introduced.

German comparative scholar Manfred Beller, one of the main modern popularizers of imagology, provides the following definition of this academic discipline: “Literary [...] imagology studies the origin and function of the characteristics of other countries and peoples, as expressed textually, particularly in the way in which they are presented in works of literature, plays, poems, travel books and essays” (Beller 2007: 7).

According to imagology, the binary opposition “self – other” is an ethnocentric antithesis, meaning it is directly dependent on the perceiving subject and their belonging to a particular community. Thus, the perceiving subject tends to attribute positive qualities and a sense of superiority to “their own”, while automatically assigning negative properties to representatives of “other” communities and belittling them (Nowakowski 2018: 37–38).

The next important term for my analysis is “image.” In imagology, this concept takes on its own specific meaning. An image is “the mental silhouette of the other, who appears to be determined by the characteristics of family, group, tribe, people, or race. Such an image rules our opinion of others and controls our behaviour

towards them. Cultural discontinuities and differences (resulting from languages, mentalities, everyday habits, and religions) trigger positive or negative judgements and images” (Beller 2007: 4). Depending on the perceiving subject, the imagological image becomes either an “auto-image” or a “hetero-image”. An auto-image reflects the perception of one’s own community (typically positive), while a hetero-image reflects the perception of a foreign community (often negative).

The Study of the Works by Eugene Vodolazkin

Eugene Vodolazkin (*1964) is one of the most renowned modern Russian-language prose writers. He has authored several best-selling novels, including *The Aviator* (2016), *Brisbane* (2018), *A History of the Island* (2020), *Chagin* (2022), and, of course, *Laurus* (2012). Numerous academic articles, monographs, and dissertations have been devoted to the study of various aspects of his literary work (see, e.g., Skotnicka/Świeży 2019). Researchers typically focus on the long prose fiction of this St. Petersburg writer. The reason is clear – his novels have garnered the greatest reader interest, won literary prizes, been translated into foreign languages (including Hungarian), and actively adapted for the stage and cinema.

In contrast, Vodolazkin’s short prose fiction – such as the novella *Close Friends* (2013), his short stories, essays and sketches – remains overshadowed by his novels. Nevertheless, the writer’s short prose fiction offers equally interesting material for literary analysis.

Imagological Analysis of *Russian Accent*

The short story *Russian Accent* was written by Vodolazkin in early 2014 at the request of the editors of the popular geographic magazine *Around the World* (*Vokrug sveta*) (Kuhn 2024). The main characters of the story – a German teacher for foreigners, Marta Schreiber, and a Russian student, Yuri Frolov – are the same age. The young German woman, originally from Munich, initially regards her student with ironic arrogance. Most likely, she has never traveled outside the European Union. The student, from Chelyabinsk Technological University, came to the Bavarian capital as part of a student exchange program, where he began intensive language studies. For the first time, the Russian is traveling abroad – and to such a distant destination, too. Over time, mutual sympathy develops between Marta and Yuri, eventually leading to marriage. The time setting is not explicitly specified in the story. However, we learn from an interview with Vodolazkin that in this fictional text, the writer sought to combine his personal impressions from the 1990s with the somewhat altered realities of the 2000s (*ibid.*).

From an imagological perspective, the short story *Russian Accent* presents itself as both extremely rich and challenging material for analysis, as it contains numerous nuances. The central characters establish a clear binary opposition of “self – other” from the very first lines of the text. The German Marta and the Russian Yuri embody different cultural traditions and values. However, as the plot develops, this antithesis gradually crumbles, and by the end of the story, it disappears

entirely – the young people become “their own” for each other. From this, natural questions arise: how were the two antipodes able to overcome significant cultural differences in a matter of months? Was it the protagonists’ openness to the “alien” culture, or was it the almighty power of love that allowed them to see “their own” in each other? Let us attempt to explore this.

As a citizen of Germany, Marta sees herself as a representative of an advanced Western European state with a reliable law enforcement system and a set of clear rules that must be followed. Life in prosperous Munich has given the young woman a naive belief that components of her self-image – such as law-abidingness, rationality, and safety – are universal, even beyond her homeland. The German heroine is trapped in conventional thinking and, tragically, shows no purposeful effort to break free from it or critically evaluate her worldview.

At the start of the six-month language course, Marta perceives her student Yuri, with his limited German proficiency, as a semi-savage native of an “alien,” geographically remote, unknown, and irrational space. The German woman is entirely unprepared to accept Yuri’s “otherness.” This is evident both in the teacher’s unwillingness to learn how to pronounce her student’s name correctly and in her lack of desire to understand his worldview. Instead of self-reflection, the heroine prefers to place the burden of adaptation entirely on the Russian. Marta highlights his perceived “otherness” as inappropriate in the German context and publicly ridicules his pronunciation. At the same time, she sets a specific goal for her student: “[...] ‘Your task, Yuri, is to get rid of your Russian accent’” (Vodolazkin 2020: 190).

After class, the story’s protagonists ride their bicycles home. They live next door to each other. Evening trips provide an opportunity for casual conversation, but the teacher fails to get rid of the mentoring tone immediately. The distance between them lingers: “From time to time, Marta suggested stopping and gave short excursions. She spoke slowly, as if in class, but Yuri still did not understand much” (ibid.: 192). The German woman does not merely introduce the foreigner to her auto-image – she imposes it upon him. From the Munich resident’s perspective, it is the only correct one. Unlike the Russian protagonist, she finds no discrepancies in it. On the contrary, the heroine categorically rejects the hetero-image that Yuri shares with her. To her, it is fundamentally “abnormal”; it should be criticized, and its serious flaws should be pointed out. Moreover, the German woman “infects” her student with her skepticism. Yuri’s “natural” desire to cycle through a city park (the English Garden) at night strikes the woman as more than strange. Marta is unable to find a rational explanation for his behavior. Thus, the German and Russian auto-images collide: “He was riding through a dark park, while she was riding along a brightly lit street that ran alongside the park. Marta tried more than once to talk her student out of riding through the park, but he did not give in. ‘What do you lack on this street for a normal ride?’ she asked him. ‘Risk,’ Yuri answered, looking into her eyes. ‘For a Russian, Munich is too prosperous a city. I need to feel risk constantly.’ Marta’s eyes reflected nothing but surprise” (ibid.: 191).

The gap between the characters is significantly narrowed by Yuri's remarkably rapid progress in learning German. His Russian accent disappears. It is Yuri's progress that enables Marta to see a likable person behind the schematic image of an eccentric foreigner. Thanks to the disappearance of the language barrier, the characters' conversations soon become more candid. The growing sympathy between them allows the German woman to briefly deviate from the rules of her own auto-image. She convinces Yuri to commit a "Russian act" – riding together through a night park. The deviation from the norm leads to unfortunate consequences – the cyclists become victims of a robbery. The woman draws two conclusions from the situation: on the one hand, the consequences of the "Russian act" serve as further confirmation of the "correctness" of her native auto-image in her eyes. According to "German logic", riding through an unlit park is inherently unsafe. On the other hand, Yuri's reaction to the robbery – or rather, the lack thereof – pleases the young woman. As law-abiding citizens, they wisely choose not to resist the criminals and, after the robbery, file a police report together. From this point onward, the logic behind the Russian's behavior becomes understandable and familiar to the German heroine. Now she can see "her" young man in him – someone with whom she can not only fall in love but also build a future. Thus, Marta, aside from a fleeting triumph of emotions over reason, remains unchanged throughout the story.

As for the hero, he demonstrates significantly greater flexibility compared to the heroine. Yuri is wholeheartedly open to the German auto-image, yet he also shows a hasty willingness to completely reject the Russian auto-image. The rapid evolution of the Chelyabinsk student – marked by his consistent acceptance of the distortion of his name, swift progress in German, the loss of his Russian accent, conversion to Catholicism, refusal to travel through the unlit English Garden, and decision not to resist robbers – facilitates his quick integration into German society. Under Marta's influence, however, the hero goes even further – his transformation is aimed at completely rejecting his native auto-image and adopting a hetero-image (the German auto-image) as his own. Thus, all of Yuri's actions are directed toward rapid assimilation into German society ("Germanization") and becoming indistinguishable from other German citizens (fully merging with the surrounding majority).

Summing Up and Conclusion

Vodolazkin's short story *Russian Accent* is less a romantic tale with a happy ending and more an exploration of the antithesis "self – other" and the complex issues surrounding it. In his work, the writer step by step describes the process of subordination and subsequent absorption of one culture by another: German culture, embodied by Marta, absorbs Russian culture, represented by Yuri. At the same time, it cannot be said that the process of "Germanization" occurs against the hero's will. On the contrary, the Russian actively contributes to it and even significantly accelerates it. Based on this, the German woman in the short story *Russian*

Accent serves as a representative of a Western European state – or, if you will, the entire Western world – who, due to her isolation within her native auto-image and her lack of desire to understand or accept the specifics of the hetero-image, first draws Yuri to herself, seduces him, then systematically reshapes him according to her own standards, and, having achieved her goal, takes him as her husband. In such a situation, it is a big question to what extent their marriage can be considered equal. On the contrary, the figure of Yuri serves as a cautionary tale for readers, particularly Russian ones, who in the 1990s sought to emulate the Western way of life and worldview with excessive zeal (Kuhn 2024). A hasty rejection of one's own "auto-image" and assimilation into an "other" community carry the risk of losing one's identity and thoughtlessly exchanging one worldview for another. Conversely, an excessive focus on one's native auto-image – as seen in Russia today, for example – represents the opposite extreme. It fosters hostility toward everything "foreign" and an arrogant exaltation of "one's own".

Bibliography

- Beller, Manfred (2007), Perception, Image, Imagology. In: Beller, Manfred / Leerssen, Joep (ed.): *Imagology. The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters. A Critical Survey*. Amsterdam-New York, Rodopi, 3–16.
- Kuhn, Michael (2024), Евгений Водолазкин: «Миф – это определённая оболочка, в которой воспринимается человек». [PDF] Katedra Kultury Słowian Wschodnich Instytutu Filologii Wschodniosłowiańskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego. Available at: <https://kksw.ifw.filg.uj.edu.pl/documents/42052856/156197373/2+Wywiad+Michaela+Kuhna+z+Jewgienijem+Wodo%C5%82azkinem+%2802.03.2023%29.pdf/d8740ace-ef96-4347-b146-c3114ea68f82> [Accessed 5 Nov. 2024].
- Nowakowski, Adam (2018), *W kraju tysiąca jezior. Obraz Finlandii w rosyjskiej literaturze podróżniczej (1809–1917)*. Krosno, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Stanisława Pigońa w Krośnie.
- Skotnicka, Anna / Świeży, Janusz (ed.) (2019), *Знаковые имена современной русской литературы: Евгений Водолазкин / Wybitni pisarze współczesnej literatury rosyjskiej: Jewgienij Wodołazkin*. Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Водолазкин, Евгений (2020), Русский акцент. В: *Идти бестрепетно. Между литературой и жизнью*. Москва, Издательство АСТ: Редакция Елены Шубиной, 189–198.

Особенности и различия активных библейских пословиц в современном польском и русском языках: этимология, контекст, форма

Ivan Kuimov

Saint Petersburg State University, Russia

Abstract: The presented study examines a number of active biblical proverbs used in modern Polish and Russian. Specific paremiological units were selected based on the “Russian-German-Polish Dictionary of Active Proverbs,” edited by H. Walter, V. Mokienko, E. Komorowska, and K. Kusal. The study investigates the differences in their etymology, forms, and components. Additionally, it considers the variations in the forms of proverbs in these languages within the context of canonical translations of the Bible, as well as in a synchronic aspect with reference to paremiological dictionaries from the 19th and 20th centuries.

Keywords: biblical proverbs, paremiology, active proverbs, Russian language, Polish language, proverbial parallels

Пословицы для каждого живого языка являются его важной составляющей, репрезентирующей картину мировоззрения и ценностей его носителей. Через них можно получать информацию не только об этических, культурных и общественных реалиях и традициях того или иного народа, но и смотреть на указанные параметры в синхроническом контексте: как для прошлого, так и для настоящего. При этом, этимология пословиц, природа их появления, остаётся вопросом многих исследовательских работ и в наши дни.

Пословицы, в первую очередь, представляют собой малый жанр фольклора, а значит источником их появления зачастую является сам народ, где посредством образного сравнения, коммуникации, получается определённая, в последствии зафиксированная форма паремии. Помимо этого, частыми первоисточниками пословиц в европейских языках являются латинские изречения и библеизмы. Учитывая особую роль религиозного дискурса в культуре и истории Польши и России, в рамках данного исследования внимание будет уделено именно пословицам из последней группы.

В качестве теоретической основы исследования были изучены научные труды, рассматривающие библеизмы как в русском (например, обширная монография «Наследие Библии в языках и культурах народов России и Беларуси»), так и в польском (например, исследования Станислава Козяры) языках.

Несмотря на то, что и в польском, и в русском языке мы гарантировано можем выделить группу пословиц-библеизмов, её состав не будет идентич-

ным для разных языков. Это связано с рядом факторов: во-первых, пословичный фонд каждого языка своеобразен и не обязательно имеет точные параллели в подобных фондах других языков – т.е. часть пословиц в одном языке просто не находит отражение или закрепление в виде пословицы в другом языке, а во-вторых, часть пословиц хоть и имеет примерные или прямые аналоги в пословицах другого языка, тем не менее обладают иными субъектами пословиц, изменённым синтаксисом, не всегда следующим из грамматической разницы в языках.

Исходя из обозначенного, целью данного исследования являлся анализ «библейских» пословиц в польском и русском языках на предмет их взаимного соответствия и особенностей формы, в которых они выражены. Для достижения цели были поставлены следующие задачи: осуществить среди активных пословиц выборку с этимологическим библейским компонентом; изучить на основе словарей варианты и наличие параллелей среди отобранных пословиц в двух языках; рассмотреть этимологическую основу выбранных пословиц, учитывая особенности их форменного выражения; исследовать причины различий в пословичных параллелях. Актуальность данного исследования состоит в анализе активного пословичного фонда в контексте паремиологической этимологии – раздела, в котором и в настоящее время имеется большой научно-исследовательский потенциал.

В качестве основного материала исследования мной был выбран «Русско-немецко-польский словарь активных пословиц» (Walter, 2014) Харри Вальтера, Валерия Мокиенко, Евы Комаровской и Кшиштофа Кусаля, который для удобства употребления я буду именовать как «Опорный словарь». Указанный словарь является сравнительно новым – с момента издания прошло около 10 лет, а также в данном словаре имеется ряд основополагающих для данного исследования параметров – активность пословицы в представленных языках и наличие авторского комментирования в контексте истории и этимологии пословицы.

В части уточнения критерия активности и пословичных параллелей также были использованы выпуски 6 (Котова, 2019) и 9 (Котова, 2023) «Тетрадей паремиографа» – сборников материалов, полученных в ходе проведения социолингвистического исследования по определению паремиологических единиц среди носителей польского и русского языка соответственно, проведённого и изданного под руководством и редакцией М.Ю. Котовой на базе Санкт-Петербургского государственного университета и кафедры славянской филологии.

Опорный словарь содержит 626 групп паремиологических единиц, в каждой из которых приведено несколько вариантов пословицы для каждого из рассматриваемых языков. 67 групп имеют в авторском комментарии упоминание о связи с текстом Библии в разных характеристиках: как прямые цитаты из Библии, так и как возможные первоисточники или актуализированные через её текст известные ранее изречения.

Из отобранных 67 групп паремиологических единиц, для 23 из них авторы приводят полные пословичные параллели, т.е. параллели с сохранением синтаксиса, объектных компонентов и смыслового значения. Например, пословица «*Вино сердце веселит*» и «*Wino serce rozwesela*», отсылающие к Псал. 103: 14–15.

Исследуя различия в пословичных параллелях для паремий в польском и русском языках, достаточно частым явлением можно обозначить ситуацию потери или замены компонента пословицы. Истоки подобных отличий могут быть достаточно разнообразными. Одним из примеров такого различия может послужить влияние культурных интенций, созданных уже после появления в языке паремиологической единицы, изменённой под воздействием внешних факторов. Данный пример показателен в контексте пословицы «*Кто с мечом к нам придёт, тот от меча и погибнет*». Этимологический комментарий для пословицы в Опорном словаре отсылает нас к Матф. 26:52, где Иисус говорит: «*возврати меч твой в его место, ибо все, взявшие меч, мечом погибнут*». Польский язык также не дословно следует Священному писанию и иллюстрирует пословицу следующим образом: «*Kto mieczem wojuje, ten od miecza ginie*». В данном случае меняется субъект действия и непосредственно глагол, это действие определяющий. Различие с параллелью пословицы в русском языке заключается лишь в указании направленности действия, которое осуществляет субъект – «*к нам*». Подобное «дополнение» в корне меняет семантику пословицы, переводя её из нравоучительной, притчевой в предостерегающую. Как и текст Библии, так и польский вариант пословицы не указывают направленности действия субъекта на определённый объект, а указывают на недопустимость, бессмысленность, неправильность использования силы и оружия. Пословица, представленная в русском языке, помимо данного контекста актуализирует семантику предостережения. Подобные изменения в русском варианте достаточно известной паремиологической единицы обусловлены внешним культурно-историческим влиянием, а именно влиянием репрезентации указанной пословицы в устоявшейся современной форме в сценарии советского кинофильма «Александр Невский», где эта фраза является одной из стержневых в восприятии зрителей. Популярность фильма и его историческая актуальность трансформировала в сознании общества исходную форму пословицы «*Взявшие меч, мечом погибнут*», тем самым изменив современную пословичную картину мира носителей русского языка.

Данная пословица также является потенциальным примером того, как текст Библии сохраняет и актуализирует имевшиеся до неё устойчивые выражения. В частности, В.В. Серов (2004), автор «Энциклопедического словаря крылатых слов и выражений», указывает на существование представленной паремии ещё в Древнем Риме, где она существовала в качестве «крылатого» выражения: «*Кто воюет мечом, от меча и погибает*» («*Qui gladio ferit, gladio perit*»). Однако, несмотря на добиблейский период суще-

ствования пословицы, именно популярность Библии и её значение для большинства европейских языков является наиболее значимым фактором в вопросе сохранения данной паремии до нашего времени.

Примером различия в пословичных параллелях для польского и русского языков по критерию синтаксиса являются паремии «Яблоко от яблони недалеко падает» и «*Niedaleko pada jabłko od jabłoni*». Данные пословицы этимологически восходят к Матф. 12:33. Однако часть исследователей считает, что этимологическая основа данных паремий исходит от народных наблюдений за окружающим миром и аллегорических представлений с процессом человеческой репродукции и воспитания, оставляя за Библией лишь вторичную причину активности в современных языках.

Обращаясь к историческим формам данных пословиц, возможно попытаться дать ответ на причину различий данных пословиц в наши дни на основе «Книги польских пословиц, притч и поговорок» («*Księga przysłów, przypowieści i wyrażeń przysłowiowych polskich*») Самуэля Адальберга (Adalberg, 1894). В этом авторитетном паремическом сборнике, по компоненту *Jabłko* (рус. яблоко) автор приводит 8 пословиц, одна из которых имеет наибольшую степень сходства с вариантом современного польского языка – «*Niedaleko drzewa jabłko pada*». В данной форме глагол переходит на последнее место предложения, переводя акцент с действия на объект, с которым сравнивается яблоко, при этом сохраняя семантику и компоненты. Также в представленной статье словаря имеются и иные варианты данной пословицы, среди которых можно найти и абсолютно идентичный современному.

Для анализа данной пословичной параллели в русском языке в синхроническом контексте XIX века, был рассмотрен сборник Вл. Даля «Пословицы русского народа» (Даль, 1989), где в тематической группе «Род — Племя», соответствующей семантике современного варианта пословичной параллели, обнаружено 6 паремий с компонентом «яблоко». Из них, соответствующих семантически, выделяются три: «Яблоко от яблоньки не далеко откатывается», «Не далеко от дерева яблочко падает», «Каково деревце, таковы и яблочки». Сравнивая первые две паремии, можно определить их частичное сходство с активной формой пословицы в современном русском языке, структурно повторяющую начало первой и конец второй, на основе чего можно сделать предположение об определённом синтезе данных вариантов пословиц в современной её форме.

Также была выделена как минимум одна пословица, семантическая разница в которой обусловлена разницей, содержащейся в самих текстах Библии на русском и польском языках. В Еккл. 1:18 русского синодального перевода написано: «потому что во многой мудрости много печали; и кто умножает познания, умножает скорбь». В актуальном «каноническом» переводе Библии на польский язык – Библии Тысячелетия, тот же стих звучит следующим образом: «*bo w wielkiej mądrości - wiele utrapienia, a kto przysparza wiedzy - przysparza i cierpień*». В контексте указанной пословицы, нас интере-

сует именно первая часть данного стиха. По своей синтаксической структуре, пословицы абсолютно идентичны. Принципиальная разница в данном случае представляется только в словах «печаль» и «*utrapienie*», что в переводе на русский означает не печаль, а неприятности, проблемы или беспокойство, что никак не соотносится с семантикой слова из русского перевода. Таким образом, в русском языке используется пословица «*Во многих мудрости много печали*», тогда как самая близкая польская параллель данной пословицы – «*W wielkiej mądrości – wiele utrapienia*». При этом, в Опорном словаре, для данной пословицы в польском языке хоть и представлена контекстная реализация, но авторы помечают её как редко употребительную.

Подводя итоги проведённого исследования, с определённой убеждённо-стью можно говорить о широком употреблении пословиц, так или иначе связанных с библейскими текстами и теми идеями, что заложены в них. Среди данных пословиц есть достаточно большое число, имеющих полную параллель в обоих языках. Представленные пословицы семантически чаще всего напрямую следуют текстам Священного писания. При этом, чем больше пословицы по своему содержанию отдаются от Библии, тем сильнее прослеживается тенденция к расхождению в их форме у параллелей. В исключительных случаях встречается влияние внешних факторов – изменение формы пословицы в культурном контексте или унификация схожих по семантике пословиц, а также значения переводов текстов на определённый язык, когда пословицы прямо следуют тексту Библии и привносят семантическую разницу из него. Актуальной остаётся проблема этимологии большого количества пословиц. В Опорном словаре около половины пословиц не имеют никакого этимологического комментария, наличие которого выводит исследования по паремиологической компаративистике в разных языках на иной уровень, когда можно исследовать причины различий в пословичных параллелях, а вследствие и особенности языковой картины мира как таковой.

По итогам представленных результатов, цель и задачи исследования выполнены, при этом сохраняется возможность расширения объёмов исследуемого материала, путём подключения дополнительных паремиологических и этимологических источников, а также актуализации активной пословичной картины носителей языка через проведение паремиологического социолингвистического эксперимента.

Bibliography

- Adalberg, S. (1894), *Księga przysłów, przypowieści i wyrażeń przysłowiowych polskich*. Warszawa, Kasa pomocy dla osób pracujących na polu naukowym imienia D-ra Józefa Mianowskiego.
- Koziara, S. (2009), *Frazeologia biblijna w języku polskim, wyd. II*. Łask, Oficyna Wydawnicza LEKSEM.

- Koziara, S. (2009), *Tradycyjne biblizmy a nowe polskiej przekłady Pisma Świętego (ujęcie filologiczno-normatywne)*. Kraków, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Walter, H., Mokienko, V., Komorowska, E., Kusal, K. (2014), *Русско-Немецко-Польский словарь активных пословиц (с иноязычными параллелями и историко-культурологическими комментариями)*. Greifswald – Szczecin, Volumina.
- Даль, В.Н. (1989), *Пословицы русского народа в 2-х томах. Том 2*. Москва, Художественная литература.
- Иванов, Е.Е., Маслова В.А., Мокиенко В.М. (2022), *Наследие Библии в языках и культурах народов России и Беларуси*. Москва, Российский университет дружбы народов.
- Котова, М.Ю., Колпакова, А.А., Раина, О.В., Шестакова-Стукун, А.С. (2019), *Тетради паремнографа: Учебно-методическое пособие для студентов. Выпуск 6*. Санкт-Петербург, Издательство Санкт-Петербургского государственного университета.
- Котова, М.Ю., Колпакова, А.А., Гусева, О.В. и др. (2023), *Тетради паремнографа: Учебно-методическое пособие для студентов. Выпуск 8*. Санкт-Петербург, Издательство Санкт-Петербургского государственного университета.
- Серов, В.В. (2004), *Энциклопедический словарь крылатых слов и выражений: более 4000 статей*. Москва, Локид-Пресс.

Ustvarjalno pisanje pri komunikativnem jezikovnem pouku za učence slovenščine kot drugega ali tujega jezika

Erika Kum

University of Ljubljana, Slovenia

Abstract: Communicative teaching is more important than frontal teaching when teaching a second or foreign language, as it is the only way for students to actively use the language and learn how to use it correctly in context. One method of communicative teaching can be the use of creative writing. Using communicative teaching method, I have prepared worksheets with tasks that teachers of Slovene as a second and foreign language can use in their lessons as additional activities to help students to be more independent in a new language and to make it easier for them to learn grammar rules and put them into practice.

Keywords: communicative teaching, language teaching, Slovene as a second or foreign language, creative writing

1. Uvod

Pri poučevanju drugega ali tujega jezika je pomembno, da se učne metode izmenjujejo in dopolnjujejo, da se lahko učenci naučijo tako pravil in slovnic, kot tudi, da to preizkusijo v praksi. Za uspešno učenje jezika je nujen komunikativen pouk (ang. communicative language learning), saj lahko študenti le tako aktivno uporabljajo jezik in se ga naučijo pravilno uporabljati v kontekstu. Ena od metod komunikativnega pouka je tudi uporaba kreativnega pisanja. Naloge kreativnega pisanja so koristne za učenje jezika, saj študenti začnejo slovnična pravila uporabljati v praksi, poleg tega ima tudi prednosti na drugih področjih, saj je dokazano, da je kreativno pisanje koristno za razvoj možganov, pripomore pa tudi k večji ustvarjalnosti in samozavesti.

V skladu z idejami komunikativnega poučevanja sem pripravila delovne liste z nalogami za kreativno pisanje, ki jih lahko učitelji slovenščine kot drugega in tujega jezika uporabijo pri pouku kot dodatne dejavnosti, ki bodo pomagale študentom, da so bolj samostojni v novem jeziku in da slovnična pravila lažje usvojijo in jih začnejo uporabljati v praksi.

2. Komunikativni jezikovni pouk

V mednarodnem merilu sta poučevanje in učenje jezikov dve od najpomembnejših dejavnosti v sodobnih šolskih okoljih. Skozi stoletja se je razvilo veliko število teorij in strategij poučevanja in učenja, da bi zadovoljili potrebe različnih učencev,

ciljnih jezikov, geografskih regij in okolij učencev. Kljub temu je pristop komunikativnega poučevanja jezika ena najpomembnejših in najbolj uporabnih metod poučevanja in učenja v sodobnem jezikovnem poučevanju. Gre za pristop in ne teorijo. Za razliko od tradicionalnih teorij pristop komunikativnega poučevanja zagotavlja veliko prožnosti in možnosti, ki jih lahko učitelji in učenci občasno uporabijo (Kennedy 2002).

Pomembno je dejstvo, da učenje jezikov ne pomeni le usposabljanja in jezikovnih spretnosti, ampak se osredotoča tudi na sposobnost sporazumevanja. Z drugimi besedami, komunikativni pristop je v središču učnega procesa, procesa sporazumevanja (Krashen 1982). Osnovno načelo pristopa komunikativnega pouka je učenje v tem jeziku in učenje uporabe jezika, ne pa učenje znanja jezika (Savignon 2002). Namen tega pristopa je torej pomagati učencem obvladati sporazumevalne spretnosti ciljnega jezika.

a. Prednosti

Pri komunikativnem jezikovnem pouku gre predvsem za proces, ki je usmerjen v učenca in v situacijsko naravnost poučevanja jezika. Pogosto pri govorjenju morda ni velikega poudarka na slovnicni in natančnosti prevajanja stavkov, vendar pa lahko učenci s temi pristopi povečajo svoje razumevanje in znanje o rabi jezika, izvedljivosti in sporazumevalnih zmožnostih. Pomembna prednost je tudi, da pri komunikativnem pouku spodbujamo interakcijo med učitelji in učenci ter učenci med sabo.

Komunikacijski pouk običajno tudi poveča splošno zanimanje učencev za učenje jezika. Prav tako lahko, če učenci sodelujejo pri nekaterih zgodbah in vajah iz resničnega življenja, to razvija interese učencev tudi zunaj učnega okolja. Povezane zgodbe, vaje, problemsko gradivo in študije primerov so tesneje povezane z vsakodnevnimi dejavnostmi. Učenci tako postanejo protagonisti in ne samo gledalci. Poleg tega sorodne dejavnosti ne delujejo le v učilnici, temveč učencem omogočajo, da po končanem pouku dejavnosti v učilnici prenesejo v uporabo v vsakdanjem življenju.

b. Slabosti

Pristop komunikativnega jezikovnega pouka ponuja učiteljem in učencem številne prednosti za sodelovanje v učinkovitem okolju za učenje jezika. Vendar pa lahko nekatere možne ovire služijo kot slabosti v okolju poučevanja in učenja. Ena večjih težav, s katerimi bi se srečali, če bi učili izključno po komunikativnem pristopu, je ta, da bi prišlo do pomanjkljivega znanja jezika. Če se osredotočimo izključno na znanje jezika, je lahko klasičen način poučevanja veliko bolj učinkovit – slovnične vaje ter ponavljanje slovničnih tabelic in besedišča nas bo hitreje pripeljalo do cilja, da si to zapomnimo.

Tako lahko sklepamo, da je najučinkovitejša kombinacija komunikativnega pouka s klasičnim načinom poučevanja. Učenci se morajo klasično naučiti določene

vzorke, besede in pravila, to pa potem utrjujejo in nadgrajujejo pri komunikativnem pouku, ki učence dejavno vključuje.

3. Priprava delovnih listov in predhodne dejavnosti

Za pripravo delovnih listov sem se odločila, ker so študenti kazali zanimanje za umetnost in kreativno pisanje. Pri pouku smo za uvodno motivacijo večkrat poslušali kakšno slovensko pesem, pogosto smo tudi prebrali besedilo in se ob pesmi pogovorili. Izrazili so, da je to ena od njihovih ljubših aktivnosti, zato sem se odločila, da jo nadgradim s kreativnim pisanjem. Ker pa sem želela še eno stopnjo pred dejanskim pisanjem, sem se odločila za vodene delovne liste, ki jim bodo pomagali pri analizi in kasneje pisanju neke pesmi.

Te dejavnosti sem izvedla v skupini Erasmus+ študentov, ki so na Centru za slovenščino kot drugi in tuji jezik na Filozofski fakulteti na Univerzi v Ljubljani dodatno obiskovali tečaj slovenščine v letnem semestru študijskega leta 2023/2024. Šlo je za skupino nadaljevalcev, od vseh študentov pa je bil prvi jezik eden od slovanskih jezikov.

Vse delovne liste je mogoče uporabiti tudi pri pouku slovenščine kot prvega jezika, lahko se le oteži določene naloge in doda zahtevnejše besedišče.

c. Prvi delovni list – rima

Za prvi delovni list sem se odločila, da ga bom posvetila rimi. Rima se lepo povezuje z iskanjem mesta naglasa, kar se mi je zdelo še posebej koristno za študente, ki že govorijo vsaj enega od slovanskih jezikov, saj imajo ti najpogosteje težave z mestom naglasa.

Tako pri prvi nalogi iščejo mesto naglasa, pri drugi pa besede povežejo med seboj, ko iščejo, katere so med seboj enake od naglašene zloga naprej. Pri zadnji nalogi jih že vzpodbudim, da sami napišejo kratek verz, ki vsebuje vsaj eno rimo.

Delovni list smo reševali vodeno, to pomeni, da smo se pri vsaki nalogi skupaj pogovorili in pogledali, kaj so naredili, saj je razumevanje vsake naloge pomembno, da so lahko nadaljevali z naslednjo.

1. Pri besedah podčrtajte mesto naglase

čebela	dežnik	sladoled
zaspan	dan	muha
juha	govorim	letim
spimo	kamela	glavnik
med	živimo	

2. Med zgornjimi besedami poiščite rime

Rima nastane, ko so besede enake
od naglašene samoglasnika
naprej.

Na primer: ba^lgn - bon^ogn

3. S pomočjo zgornjih rim sestavite kratek verz

Primer:

Ko sedela sva na travi,
gledala sva leteči balon,
obrnila si se k meni,
oči sladke kot bonbon.

Slika 1: Delovni list – rima

d. Drugi delovni list – metafora

Pri drugem delovnem listu so študentje spoznali metaforo. Večina jo je že poznala iz svojih prvih jezikov, v slovenščini pa so se prvič srečali z njo. Poudarek je bil predvsem na tem, kaj lahko v jeziku razumemo kot dobesedno in kaj ne. Tako so pri prvi nalogi ločevali, katere besedne zveze so mišljene dobesedno in katere ne. Dotaknili smo se tudi uporabe roditelja v zvezi dveh samostalnikov. Pri drugi nalogi so sami razložili, kdaj je ista beseda uporabljena metaforično in kdaj ne ter zakaj, pri tretji nalogi pa so ob primeru tudi sami napisali svojo metaforo in jo nato razložili.

Metafore smo tudi primerjali s tistimi, ki se pojavljajo v njihovih prvih jezikih. Nekaj metafor so tudi prevedli iz svojih jezikov, ostali pa so ugibali, kaj pomenijo.

1. Ali lahko besedno zvezo razumemo dobesedno?

šef kuhinje - <u>DA</u>	modre oči - _____
hči mesta - <u>NE</u>	moder pogled - _____
kozarec vode - _____	strupen jezik - _____
jesen življenja - _____	veliko jabolko - _____
sonce se smeji - _____	lačen sem kot volk - _____

2. V katerem primeru gre za metaforo? Razložite, kdo ali kaj je 'sonce'?

3. Tudi vi poskusite sestaviti svojo metaforo

Megla objema mesto.

Slika 2: Delovni list – metafora

e. Tretji delovni list – pesem

Pri tretjem delovnem listu pa smo združili na prejšnjih dveh pridobljeno znanje na konkretnem primeru. Poslušali smo pesem Bepopa Moje sonce in jo prebrali. Študentom je bila pesem všeč, razumeli so večino besed. Pogledali smo si najprej, kaj je nerazumljivo, potem pa smo začeli iskati rime. Označili so vse rime, ki so jih našli v besedilu, pri naslednji nalogi pa so razlagali metafore, ki so se pojavile v pesmi. Pogovarjali smo se tudi o ostalih metaforah in prenesenih pomenih, ki se pojavijo v pesmi, pa jih nisem izpostavila že v sami nalogi.

Študentom je bilo všeč, da so na praktičnem primeru pesmi opazili stvari, o katerih smo govorili. Všeč jim je bilo tudi, da je bila pesem lahkotna in spevna, zato so jo prepevali tudi po uri. Pesem se lahko glede na skupino učencev spremeni.

Sama sem izbrala enostavno pesem, ker študentje niso bili na zelo visoki stopnji znanja jezika, mogoče pa je najti pesem z bolj zapletenim besedilom ali pa tudi lažjim za bolj začetniške skupine.

1. Poslušajte in preberite pesem

Bepop: Moje sonce

Ti si moje sonce,
ti si moje sonce.

Spomni se na sončen dan,
ko skrbi odnese stran,
spomni se, takrat midva
skupaj eno sva.

Spomni se, ko srce razganja
in opaziš, da podnevi sanja,
spomni se, da kot prsta mala,
na eni roki sva.

Zame ni noči in ne pogledov temnih,
v očeh ti sije sreča, da te imam.

Moje sonce si, ki prežene oblake,
moja svetla zvezda, ki kaže poti
Mene ne zanimajo tvoje napake,
ko zagledam te srce ponori.

Spomni se na toplo dian,
ki ti daje njen pristan,
spomni se na veter, ples
in igro dveh teles.

Ko nasmeh drug nasmeh nariše,
ko se sreča pod večer podpiše,
topel val nas vse zajame,
kakor tvoj objem.

Vem kako boli, če se srce boji,
da izgubilo bi vse za kar živi.
Nič bolj pomembno ni,
le to, da z mano si, vse do konca dni.

2. V pesmi pobarvajte rime

3. Razložite, kaj pomenijo podčrtane besedne zveze

midva sva skupaj eno _____

si svetla zvezda, ki kaže poti _____

nasmeh drug nasmeh nariše _____

Slika 3: Delovni list – pesem

4. Aktivnosti po delovnih listih

Po delovnih listih smo se odločili, da naredimo še eno aktivnost, kjer bodo študentje pripravili svojo pesem, vendar je še ne bodo pisali povsem samostojno. Vnaprej sem pripravila izrezane kose besedila iz lokalnega časopisa. Nisem se osredotočala na vsebine člankov ali na to, da izrežem celotni članek, pomembno je le, da izrezek vsebuje dovolj besedila, da študentje v njem poiščejo besede, ki jih potrebujejo za svojo pesem.

Naloga študentov, ko so dobili ta izrezek, je bila, da pobarvajo besede in tako sestavijo pesem, da se bodo brale le pobarvane besede. Študentje so uporabljali besede, ki jih poznajo, nekaj besed so si tudi prevedli in jih spoznali na novo, predvsem pa so razmišljali, v kakšnem kontekstu lahko uporabijo določeno besedo in kako jo lahko povežejo z naslednjimi besedami.

Spodaj prilagam izdelka, ki sta nastala med poukom.

D Pomladni vetrič, svež in poln sladkobnih vonjav, je božal zlato zarobljenje kronice, požgečkal košati teloh, zanihal nežne veje vrb, polne mehkih mačic in pognajal razprtih sončkom lapuha. **Trobenice** so skupaj z zvončki trobile in cingljale življenjske radosti. Prebudila so se speča semena in pognala mehko zelene lističe proti soncu. Nabrekli popki dreves so sporočali rastlinam, da morajo pohiteti s cvetenjem, preden jih zajamejo sence zastora krošenj. Vse življenje je brstelo v vznesenem kipeњу prebujenja in pomladna radost se je dotaknila tudi src prebivalcev bregov **prelepe gorske reke**. Mnogo občudovalcev ima, manj pozimi, pa toliko več spomladi, ko tudi osebe bolj mrzle npravi priklči iz toplih zavetij domov, da se naučijo lepote razcvetele narave. Klic pomladi poživlja otopele duše in odganja tesnobo zimskega časa!

Toda **to pomlad** so obiskovalci reke ugledali razdejanje, ki je marsikomu priklčalo sveto jezo, drugim **nemo grozo**, nekaterim celo solze v oči, vsem pa ogorčenje nad barskim uničevanjem bregov naše **Kamniške Bistrice**. **Jeklena rezila žlic bagrov in ostrí grebeni gosenic težke mehanizacije** so zdrobili

uzurpatorji tega boja uprizorni oga-ben zločin proti naravi bregov Kamniške Bistrice. Divjaški ples težke mehanizacije je **bil ples smrti**, je bil mrtvaški ples oboževalcev profita, **ki ne vedo več za prelesti čudeža življenja**. To je bila predstava 'uporabnih idiotov', ki služijo profitnim interesom kapitala. Cilj je jasen, prigrabiti si koncesijo nad 'upravljanjem' vodotokov zaradi zagotavljanja poplavne varnosti, uničiti vso **vegetacijo**, kar povzroči hitro in hudo erozijo brežin in se potem pojaviti kot **rešitelji problema** poplavne varnosti. Njihov končni cilj je jasen, erozija bregov, ki **so jo sami povzročili**, bo priklčala edino rešitev, betoniranje bregov. Reko bodo spremenili v odtočni kanal in zaslužili še dodatne milijone evrov. **Toda kriminalka se bo nadaljevala kot na številnih vodotokih po Sloveniji**. Reka, zabetonirana v odtočni kanal, pospešuje hitrost pretoka, in po Bernoullijevem zakonu hidrologije povzroča srk talne vode, torej upad nivoja podtalnice. Posledica je kmetijska suša in zahteve kmetov po namakanju. Za umetno povzročeno kmetijsko sušo je pri roki uporaben izgovor, 'klimatske spremembe', kaj pa drugega! Vendar se prst namaka od spodaj iz podtalja in ne le od zgoraj, iz padavin. To je

Slika 4: Primer napisane pesmi 1

skih režiserjev animiranih filmov, Japonca Hayaa Miyazakija, prisegajo, da gre pri Fantu in Čaplji za njegov najšibkejši filmski izdelek do zdaj, medtem ko **je svetovna filmska javnost enostavno navdušena**. Kaj je torej na stvari? Pri iskanju odgovora na to nič kaj **preprosto vprašanje** se čutim dolžnega opozoriti, da pravi fani določenega avtorja pogosto o njem vedo **veliko več** od sleherne javnosti, saj skrbno in pod tankočutnim drobnogledom spremljajo vse detailje njegovega opusa, medtem ko se javnost po navadi zdržne šele, **ko neka osebnost že doseže kultni status**, zato ji s te perspektive pritiče pozicija določenega 'ziheraštva', saj **praviloma igra na sigurno**. Tudi sam moram na tej točki zavzeti določeno apologetsko držo, saj prejšnjih njegovih filmskih del enostavno nisem videl.

Ena prvih stvari, ki mi je pri Miyazakijevem filmu padla v oči, je klasična daljnevzhodna animacija, ki me je v mislih popeljala v otroštvo, ko sem s posebno vnemo in slastjo spremljal prav ianonske risanke, za katere se je ginalnosti, večplastnih presenečenj, predvsem pa neizživetega hrepene-nja in strahov, ki se tičejo naših sanj in podzvesti. Za razmišljujoči um na trenutke konfuzna zgodba z obilico likov, predvsem v podobi živali, največ krilatih, nas nemudoma popelje v sanjski svet neomejenih možnosti, kjer za nameček **ni nobenega linear-nega reda**, kot smo ga nemara vajeni iz našega t. i. budnega sveta, **kar nas nedvomno zmede**. Pa še v tem kontekstu bi se dalo razpravljati, koliko omenjenega reda **je v našem** – na videz sicer racionalnem in smiselnem, dejansko pa nelogičnem, če že ne no-rem –, svetu sploh še ostalo. Danes **smo namreč ljudje priče počasnem**, a zato nič manj bolečem, padcu ustaljenih družbenih struktur, ki so zgodovinsko gledano veljale desetletja, verjetno pa še precej več. **Smo še, denimo, sploh še zmožni doživljajsko** ustrezno spopasti z žalovanjem za bližnjo umrlo osebo, s katero se soo-ča deček Mahito? Iz te perspektive je Miyazakijev sanjski svet pravzaprav realna reprezentacija naše osebne

merah tako ponujena **simbolika sanj** ponuja prenekatero zanimivo interpretacijo naših potlačenih hotenj, ki imajo svoj izvor v brezmadežnosti in čistosti, zato njihova narava ne obsoja, obenem pa tudi ne dela nobenih zaključkov. **Enostavno je**. Poleg soča-snosti sveta živih in mrtvih, našo sen-co (t. i. temno plat) režiser prikaže kot nekaj vsakdanjega, in **le zorni kot je** tisti, ki odloča o njeni praktični velja-vi. Največja težava vidnega tako po-čiva v dejstvu, da živimo v svetu, kjer mora vsak kakaj imeti svoj zato, ki **nas z 'nujnimi' predznaki deli na do-bre in slabe, črne in bele, leve in de-sne, itd.** in kjer ni več niti potrpljenja, kaj šele tolerance za pravi medčloveški dialog. Miyazakijev film zato lahkoko razumemo kot poziv k obliki člo-večnosti, ki zna gojiti in razvijati tiste vrste domišljijo, katere temelj ni (in tudi ne more biti) algoritem umetne inteligence, ki nas prav gotovo čaka v prihodnosti. Gre enostavno za ne-izmerno in neskončno človeško spo-sobnost **fantazije in imaginacije**, ki jo morda še najbolj lahko zaslutimo,

Slika 5: Primer napisane pesmi 2

5. Zaključek

Naloge, ki vodijo študente h kreativnem pisanju, so lahko prijeten in enostaven začetek za izvajanje kreativnih dejavnosti pri pouku slovenščine kot drugega ali tujega jezika. Z nalogami se študentje spoznajo s kreativnimi besedili v slovenščini in začnejo z njimi operirati. Tako zanje ni prevelik preskok, ko začnemo z dejavnostmi kreativnega pisanja.

Kreativno pisanje pri pouku slovenščine kot drugega ali tujega jezika prinaša mnoge koristi. Seveda pomaga pri učenju slovnice in služi kot vaja v uporabi jezika. Poleg tega tudi pripomore k razvijanju ustvarjalnih sposobnosti in divergentnega mišljenja. Ena glavnih značilnosti kreativnega pisanja je namreč, da pravilna rešitev ni le ena, ampak gre za odprt način mišljenja, kjer je lahko pravilnih rešitev več. Do takih pozitivnih lastnosti pa bomo prišli, če se bodo dejavnosti izvajale v sproščenem in spodbudnem okolju brez ocenjevanja, poudarek pa je na razvoju ustvarjalnega procesa in ne le na končnem izdelku (Mileva Blažič 2003: 8–10).

Ravno zaradi tega se mi zdijo koristne naloge, ki jih izvajamo pred samo dejavnostjo kreativnega pisanja. Delovni listi, ki sem jih pripravila in reševala s študenti, so samo eden od načinov, kako študentom približati kreativne dejavnosti in na koncu tudi samo kreativno pisanje. Uporabo teh delovnih listov sem preizkusila na skupini študentov na tečaju slovenščine. Dosegli so dobre rezultate. V mislih pa je treba seveda imeti tudi to, kakšno skupino imamo, saj niso vsi odprti za kreativne dejavnosti pri pouku. Pomembno je namreč upoštevati cilj tečaja in njegove udeležence. Šele ko so udeleženci odprti za kreativne dejavnosti, učitelj pa je sproščen in prijazen ter ne kritizira poskusov kreativnega ustvarjanja, bodo dejavnosti prinesle vse pozitivne lastnosti, ki jih lahko.

Bibliography

- Kennedy, Peter (2002), Learning cultures and learning styles: Myth-understandings about adult (Hong Kong) Chinese learners. *International Journal of Lifelong Education*. 21(5), 430–445.
- Krashen, Stephen D. (1982), *Principles and practice in second language acquisition*. Oxford, UK, Pergamon.
- Mileva Blažič, Milena (2003), *Kreativno pisanje: vaje za razvijanje sposobnosti kreativnega pisanja*. Ljubljana, GV Izobraževanje.
- Savignon, Sandra J. (2002), *Interpreting communicative language teaching: Contexts and concerns in teacher education*. New Haven, CT, Yale University Press.

Pogođena i potopljena? Jugoslavenski židovi 1930-ih i bojkot njemačke proizvodnje

Jindra Lavrenčíková

University of Pardubice, Czech Republic

Abstract: In the 1930s, Yugoslavia faced its own difficulties and a change in political course after Adolf Hitler came to power. The Yugoslav Jewish community monitored the situation of its co-religionists abroad and responded to the growing repression by boycotting German production. The so-called chain letter, which appeared in Zagreb and Sarajevo, spread awareness of the boycott movement. In general, the boycott also affected other areas: culture, sports and everyday life in general. As the following text shows, supportive Jewish initiatives could also be followed through the period Yugoslav press.

Keywords: Yugoslavia, Jews, Nazis, Germany, boycott

Židovske općine u Kraljevini Jugoslaviji

U Kraljevini Jugoslaviji koegzistirale su različite etnokonfesionalne zajednice: pravoslavni Srbi i Makedonci, katolički Hrvati i Slovenci, muslimanski Bošnjaci, Albanci i Turci te Židovi raštrkani po više regija (Tejchman 2017: 55). Na početku postojanja Kraljevine SHS židovsko stanovništvo brojalo je oko 70 tisuća ljudi, od čega su 60 % bili Aškenazi a 40 % Sefardi. Međutim, položaj ovih skupina u društvu značajno je varirao. Srpski Židovi, koji su aktivno sudjelovali u borba-ma tijekom Prvog svjetskog rata, doživljavani su kao lojalni i integrirani građani. Sefardi u Bosni su zbog svoje dugogodišnje prisutnosti smatrani sastavnim dijelom domaćeg stanovništva. Nasuprot tome, Aškenazi, koji su u Zagreb, sjevernu Hrvatsku, Slavoniju i Vojvodinu doselili uglavnom s područja bivše Austro-Ugarske, često su doživljavani kao stranci (Goldstein 1999–2001: 1–2).

Temeljna prekretnica logično je nastupila 1933. godine, kada je nacistički režim u Jugoslaviji počeo financijski podupirati pronacističke skupine, što je logično dovelo do eskalacije antisemitskih osjećaja i kampanja. Iako su jugoslavenski političari potkraj 1930-ih deklarirali svoje opredjeljenje za osiguranje građanskih prava židovskog stanovništva, stvarni razvoj situacije bio je u oštroj suprotnosti s tim izjavama. Godine 1939. uvedena je stroga politika protiv židovskih izbjeglica iz nacističke Njemačke i drugih europskih zemalja. Sljedeće godine donesen je niz zakonskih mjera kojima su njihova prava dodatno sustavno ograničena (Goldstein 1999–2001: 10–11).

Bojkot njemačke proizvodnje kao znak otpora

Židovska zajednica u Jugoslaviji bila je potpuno svjesna svog ranjivog položaja, ne samo unutar tadašnje Kraljevine, već i prema novouspostavljenog nacističkog režima u Njemačkoj. Dana 1. travnja 1933. nacisti su u Njemačkoj započeli organizirani gospodarski bojkot usmjeren na židovsku populaciju, a na taj je čin međunarodna zajednica ubrzo odgovorila protubojskom njemačke robe.

Tijek nastojanja da se bojkotiraju njemački proizvodi varirao je od zemlje do zemlje ovisno o političkom, gospodarskom i društvenom kontekstu, ali se ipak mogu identificirati određeni opći trendovi. U razdoblju mira niti jedna od analiziranih zemalja nije bila za nedvosmisleno prihvaćanje. Demokratske države zapadnog tipa uglavnom su zauzimale neutralan stav, dok su autoritarni režimi aktivno suzbijali bojkot i nisu bježali od represivnih mjera. Štoviše, učinkovitost oslabila je podjela unutar židovskih organizacija, čiji su se interesi često sukobljavali (Friedländer 2017: 109). Sljedeći značajan problem bilo je zaobilazanje bojkota od strane nekih židovskih poduzetnicima, koji su donosili odluke na temelju vlastitih ekonomskih interesa.

Djelovanje židovske zajednice u Jugoslaviji sastojalo se uglavnom od lokalnih događanja. Štoviše, hrvatsko stanovništvo više je nagnjalo njemačkom utjecaju, što je dovelo do sve većeg prezira prema lokalnim Židovima (ta je averzija proizlazila, među ostalim, iz percepcije Židova kao ekonomske konkurencije). Židovski trgovci i industrijalci stoga često nisu otvoreno podržavali bojkot njemačke robe, ali su neki nastojali zakomplicirati njezinu distribuciju manje izravnim inicijativama. Jedan od takvih koraka bilo je i tzv lančano pismo koje je apeliralo na sugrađane Židove da se pridruže bojkotu. Taj se dokument prvi put pojavio u Sarajevu sredinom lipnja 1933., a kasnije, u prosincu iste godine, i u Beogradu. Točna procjena učinaka protunjemačkog bojkota u narednim godinama komplicirana je nedostatkom arhivskih izvora, no postupno joj pomaže analiza tadašnjeg židovskog i nežidovskog tiska. Ograničena količina dostupnih izvora može biti djelomično rezultat činjenice da su se aktivnosti usmjerene na otpor njemačkom utjecaju i proizvodnji uglavnom odvijale u privatnoj sferi, ostajući tako izvan šireg javnog diskursa.

Jedan od specifičnih izazova pokreta bio je poziv na bojkot Ljetnih olimpijskih igara u Berlinu 1936. Unatoč intenzivnim naporima, posebno židovskih organizacija u Sjedinjenim Državama, nijedna zemlja nije povukla svoje sudjelovanje na temelju progona Židova. Ako bi se takav potez dogodio, mogao bi poslati snažan međunarodni signal. Umjesto toga, olimpijada u Berlinu postala je propagandni uspjeh nacističkog režima i zadale značajan udarac pokretu bojkota (Cater 2024: 95).

Lančano pismo

Lančano pismo podiglo je svijest o područjima u kojima je bilo moguće pridružiti se bojkotu njemačke proizvodnje. Nudilo je onima koji su željeli podržati bojkot, ali su se bojali moguće represije od strane okupatorskih ili kolaboracionističkih režima, diskretan i relativno siguran način da se uključe.

Dijelilo se privatno i pod strogo određenim uvjetima. Prvenstveno se distribuiralo na njemačkom jeziku, što je odgovaralo jezičnim vještinama značajnog dijela europskih Židova toga doba. No, sredinom lipnja 1933. ovo se pismo pojavilo i u prijevodu na srpskohrvatski u Sarajevu, zahvaljujući aktivnostima Svjetske organizacije za njemački bojkot. Koncept ovog sistema nastao je u Sjedinjenim Državama, odakle se postupno proširio Europom. Upute za njegovo širenje formilirane su kako bi se osigurala najveća moguća pokrivenost uz zadržavanje suštavnosti. Svaki je primatelj trebao napraviti osam kopija izvornog teksta i zatim ih dostaviti osobama od povjerenja u svom krugu. Ključni zahtjev bio je dodati osnovne identifikacijske podatke (imena i mjesto stanovanja primatelja i pošiljatelja), uključiti informaciju da je pismo treći prijevod i osigurati da je prilagođeno jeziku koji odgovara zemlji daljnje distribucije. Cijeli je proces organizacijski trebao biti dovršen najkasnije do 15. rujna 1933. Krajnji primatelji dobili su uputu da posljednje primjerke pošalju na adresu „N. Y., Waldorf-Astoria Hotel, James W. Parker“. Ovaj potez sugerira da je središnja koordinacija inicijative bila usredotočena u Sjedinjenim Državama. Točan opseg njezine raširenosti na jugoslavenskom području nije moguće dokumentirati. Izvjesno je, međutim, da ga je u prosincu 1933. uspjelo dobiti njemačko veleposlanstvo u Beogradu, koje je odmah obavijestilo vodstvo u Berlinu (Jiráněk – Vydra – Zubáková 2020: 226–232).

Jugoslavenski tisak i židovsko pitanje

Tijekom 1920-ih u javnosti i na stranicama novina počelo je rasti antižidovsko raspoloženje. Razlog se nije promijenio u odnosu na prethodne godine: Židovi su i dalje označeni kao krivci za mnoge probleme, zadržala se vjerska netrpeljivost i strah od ekonomske konkurencije. Tisak je općenito odražavao raspoloženje u Njemačkoj u to vrijeme, čak i prije službenog uspona Adolfa Hitlera na vlast 1933. godine. Novinari nisu pošteđjeli ni jugoslavensku židovsku zajednicu: neki su listovi čak potpuno prešli na otvoreno antisemitsku i agresivnu propagandu.

U pogledu sadržaja prezentiranih vijesti usmjerenih prema židovskoj zajednici, za svoju analizu odabrala sam tjednike *Židov* i *Jevrejski glas* iz nekoliko ključnih razloga. Ovi tjednici predstavljaju dvije značajne židovske zajednice u Kraljevini Jugoslaviji, kako po broju židovskog stanovništva tako i po zemljopisnom opsegu utjecaja. Dio su arhiva Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, što osigurava njihovu dobru dostupnost u istraživačke svrhe. Štoviše, jedini su sačuvani u gotovo potpunom obliku unatoč razornim posljedicama Drugog svjetskog rata, što ih čini jedinstvenim izvorom za povijesno istraživanje i analizu židovske kulture i društva u regiji. Tjednik *Židov* nastao je kao izravan nastavak ranijeg lista *Židovska smotra*, koji je zagrebačka Židovska općina izdavala na hrvatskom jeziku od 1906. do 1914. Samo izlaženje *Židova* počelo je u rujnu 1917. i trajalo je do ožujka 1941., s pojedinačnim izdanja koja se objavljuju gotovo redovito svakog petka.

U 1930-ima sadržaj je bio značajno usmjeren na pitanja vezana uz izgradnju nove židovske domovine i popularizaciju cionističkih ideja. Strane vijesti često su dolazile od Židovske telegrafske agencije, koja je funkcionirala kao ključni izvor

informacija za židovske medije diljem svijeta. List *Jevrejski glas* izlazio je u Sarajevu od siječnja 1928. do siječnja 1941. i, kao i *Židov*, izlazio je petkom. Međutim, za razliku od *Židova*, *Jevrejski glas* nije stavljao toliki naglasak na promicanje cionističkih ideala i radije se usredotočio na aktualna događanja u Kraljevini i inozemstvu. Oba tjednika bavila su se pitanjem protunjemačkog bojkota osobito u godinama 1933.-1935. No, oni se nisu fokusirali samo na situaciju unutar Jugoslavije, već su odražavali događaje na međunarodnoj razini. Pokret bojkota imao je širu međunarodnu dimenziju, pri čemu su ne samo Jugoslavija, već i druge zemlje aktivno sudjelovale u prosvjedima koji su uključivali različite sektore trgovine i kulture.

Jedan od prvih koraka u Jugoslaviji bila je odluka zagrebačke sportske udruge Makkabi koja je javno podržala bojkot njemačkih proizvoda i pozvala na nesudjelovanje u prikazivanju njemačkih filmova (*Židov* 13/1933: 3). Ovu manifestaciju naknadno je podržao Savez saveza židovske omladine Kraljevine Jugoslavije (*Židov* 13/1933: 3). Ovim se koracima Jugoslavija uključila u širu međunarodnu inicijativu u kojoj je sudjelovao istaknuti američki židovski aktivist Samuel Untermyer. (*Židov* 16/1933: 2). Taj apel brzo se proširio svijetom: posebno u Poljskoj, Nizozemskoj, Belgiji, Čehoslovačkoj, Francuskoj i Engleskoj, gdje je postao dio šireg otpora nacističkom progonu. U Jugoslaviji su neke židovske zajednice razmišljale o pridruživanju ovoj masovnoj akciji, ali su se istovremeno bojale negativnih posljedica za položaj židovskih istovjeraca u Njemačkoj i za trgovačke odnose s tom državom. Unatoč zabrinutostima, u Zagrebu je održan prosvjedni skup na kojem je predsjednik Židovske općine Hugo Kon istaknuo potrebu organiziranog pristupa pomoći progonjenim Židovima te apelirao na povećanje međunarodne suradnje među narodima (*Židov* 21/1933: 1). Poslije su u Sarajevu i drugim gradovima podijeljeni leci s pozivom na bojkot njemačkih filmova, što je predstavljalo prosvjed mladih koji su na taj način ukazali na sve veći progon židovske zajednice u Njemačkoj (*Jevrejski glas* 41/1933: 5).

Trgovinski gubici koje je Njemačka pretrpjela zbog bojkota bili su znatni. Izvoz robe, uključujući knjige i tiskane materijale, navodno je 1933. pao za više od 50 % (*Jevrejski glas* 2/1934: 1). Ekonomske sankcije i bojkot pokazali su se učinkovitim sredstvom koji je imao širok utjecaj ne samo na njemačke tvrtke nego i na vanjske odnose Njemačke. Osim toga, američke robne kuće, poput Macy'sa, preselile su svoje urede u druge europske gradove (*Židov* 12/1934: 7), a slične su korake poduzele i neke velike filmske kompanije, preselivši svoja sjedišta iz Berlina u Pariz (*Židov* 15/1934: 4).

Godine 1935. u Njemačkoj su nastavljeni prosvjedi protiv nacizma. U SAD-u, posebice u Kaliforniji, šira se javnost pridružila bojkotu. Sindikat uvoznika u San Diegu odbio je prihvatiti njemačku robu, a lučki su radnici odbili iskrcati teret s njemačkih brodova (*Židov* 23/1935: 5). U Poljskoj, gdje je bojkot doveo do dramatičnog pada njemačkog izvoza, ne samo Židovi nego i šira javnost pridružila se prosvjedima. Dok je 1928. njemački izvoz u Poljsku iznosio gotovo 500 milijuna maraka, 1934. navodno je pao na samo 82 milijuna (*Židov* 28/1935: 4).

Globalna kampanja bojkota nacističkog režima, koja je židovskoj javnosti predstavljena kroz oba tjednika, pokazala je ne samo snagu međunarodne židovske

solidarnosti, već i sposobnost prosvjeda da utječu na gospodarstvo i politiku. Kontinuirani međunarodni protesti rezultirali su povećanim sankcijama i trgovinskim pritiscima na nacističku Njemačku, koja se počela suočavati s ozbiljnim ekonomskim problemima.

Zaključak

Povijest židovskih zajednica u prošlosti je dobivala značajnu pozornost, ali i dalje ostaje bogato polje za daljnja istraživanja. Problemom židovskog bojkota njemačke produkcije uglavnom se bave strani autori, dok su hrvatski i srpski povjesničari odavno više usmjereni na opće ili lokalne aspekte povijesti židovskih zajednica. Kako se pokazalo, vrijedan izvor informacija na ovom području bio je suvremeni jugoslavenski židovski tisak, koji je, iako je bio usmjeren prvenstveno na odražavanje bojkota u inozemstvu, donosio i povremena izvješća o događajima neposredno na području Kraljevine. Novine *Židov* i *Jevrejski glas* doprinose ne samo informacijama o bojkotu, već i sposobnošću šireg pregleda i pokrivanja širokog spektra tema, što ih čini neprocjenjivim izvorom za razumijevanje složenog razvoja jugoslavenske židovske zajednice u tom razdoblju.

Bibliography

- Cater, Evan (2024), In Defence of Fair Play: Boycott Campaigns and the 1936 Olympic Games, *Waterloo Historical Review* 10/2021, 95.
- Friedländer, Saul (2017), *Nacistické Německo a Židé 1933–1945*, Ostrava, Pant.
- Goldstein, Ivo (1999–2001), *The Jews in Yugoslavia 1918–1941: Antisemitism and the Struggle for Equality*, <https://jewishstudies.ceu.edu/sites/jewishstudies.ceu.edu/files/attachment/basicpage/70/02goldstein.pdf>, 1–2, 10–11 (pristupljeno: 10. prosinca 2024.).
- Jiránek, Tomáš – Vydra, Zbyněk – Zubáková, Blanka (2020), *Židovský bojkot nacistického Německa 1933–1941*, Pardubice, Univerzita Pardubice.
- Tejchman, Miroslav (2017), *Balkán ve 20. století*, Praha, Karolinum.

Tiskovine

- Macy ne kupuje u Njemačkoj*, *Židov* 12, 23. 3. 1934, 7.
- Odgovor na neprekidno i sustavno uništavanje židovskih egzistencija u Njemačkoj*, *Židov* 16/1933, 21. 4. 1933, 2.
- Oko zabrane Max Baer filma u Njemačkoj*, *Židov* 15/1934, 13. 4. 1934, 4.
- Povodom letaka o njemačkim filmovima*, *Jevrejski glas* 41/1933, 20. 10. 1933, 5.
- Protest Makabija*, *Židov* 13/1933, 31. 3. 1933, 3.
- Protestni miting u Zagrebu protiv progona Jevreja u Njemačkoj*, *Židov* 21/1933, 26. 5. 1933, 1.
- Rezultat bojkota*, *Jevrejski glas* 2/1934, 12. 1. 1934, 1.
- Zrcalo galuta. Djelovanje protu-njemačkog bojkota u Poljskoj*, *Židov* 28/1935, 12. 7. 1935, 4.
- Zrcalo galuta. Stopostotni bojkot njemačke robe u Kaliforniji*, *Židov* 23/1935, 7. 6. 1935, 5.

Frazeologizmy z komponentem *serce* w języku polskim i rosyjskim – aspekty porównawcze

Aleksandra Majewska

University of Szczecin, Poland

Abstract: The article will focus on analyzing phraseological expressions that include the concept of “heart” in both Polish and Russian. The goal is to conduct a lexical-semantic analysis of these expressions. The material for this analysis has been gathered from two key sources: S. Skorupka’s Phraseological Dictionary of the Polish Language and A. Molotkow’s Phraseological Dictionary of the Russian Language.

Keywords: lexis, semantics, phraseology, culture

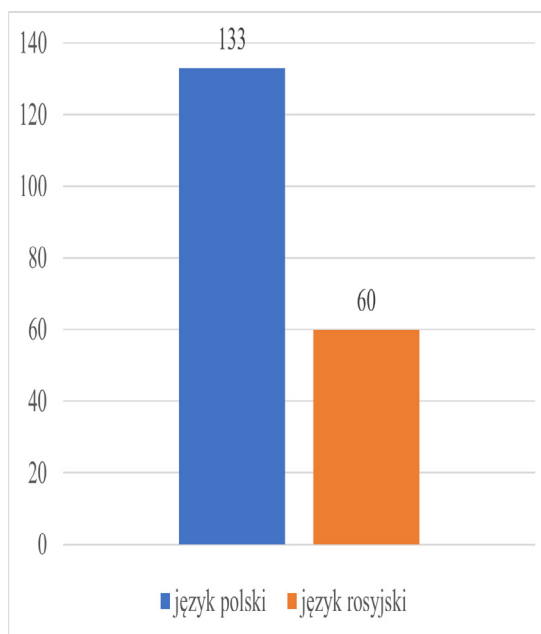
Wstęp

Przedmiotem opisu w niniejszym artykule są frazeologizmy z komponentem *serce* w języku polskim i rosyjskim. Materiał badawczy do analizy został wyekscerpowany z dwóch słowników: S. Skorupka, Słownik frazeologiczny języka polskiego oraz Фразеологический словарь русского языка, ред. А. Молюков. Celem pracy jest lingwistyczna analiza frazeologizmów z komponentem *serce* w aspekcie porównawczym z punktu widzenia leksyki i semantyki, a zastosowana metodologia to metodologia leksykalno-semantyczna.

Ilościowa charakterystyka frazeologizmów z komponentem *serce* w języku polskim oraz z komponentem *сердце* w języku rosyjskim

Zebrano 133 frazeologizmy z komponentem *serce* w języku polskim oraz 60 frazeologizmów z komponentem *сердце* w języku rosyjskim. Ilościową charakterystykę porównawczą frazeologizmów z komponentem *serce/сердце* przedstawia poniższy wykres.

Wykres 1. Ilościowa charakterystyka frazeologizmów z komponentem *serce* w języku polskim oraz z komponentem *сердце* w języku rosyjskim.

Widoczna jest bardzo duża rozbieżność pod względem ilości frazeologizmów w języku polskim a w języku rosyjskim. Może być to spowodowane przyjęciem przez autora polskiego słownika dość szerokiego pojęcia frazeologii. Jak wiadomo, każdy badacz związki frazeologiczne klasyfikuje według wybranych przez siebie norm i zasad. Na przykład z badań Wojciecha Chlebdy wynika, że frazeologia obejmuje między innymi: standardową frazeologię idiomatyczną, wyrażenia komparatywne, zwroty werbo-nominalne, terminy i terminologizmy złożone, przysłowia, sentencje, maksymy, skrzydlate słowa, aforyzmy rekursywne, hece, czy też prawa, quasi-prawa, formuły. Jednakże jest to tylko jeden z rodzajów podejść do tego tematu i jak można zauważyć, mimo że oba słowniki powstały w podobnych okresach i wydawać by się mogło, że powinny stanowić dobry materiał porównawczy, to tak naprawdę kluczowym aspektem, podczas tego typu badań, jest to co autor uważa i zalicza do frazeologii.

Charakterystyka leksykalno-semantyczna frazeologizmów z komponentem *serce* w języku polskim oraz z komponentem *сердце* w języku rosyjskim

W wyekscerpowanym materiale 133 frazeologizmów w języku polskim z komponentem *serce*, można wyróżnić następujące pola semantyczne: „Uczucie negatywne” (24), „Miłość” (21), „Sytuacja pozytywna” (18), „Szczerość” (16), „Doznanie” (16), „Cecha pozytywna” (6), „Cecha negatywna” (5), „Odwaga” (4), „Osoba” (4), „Naiwność” (4), „Zwrot” (2), „Stałość” (2), „Ekscytacja” (2), „Miejsce” (2), „Obojętność” (2), „Skrytość” (2), „Śmierć” (1), „Tęsknota” (1), „Niepokój” (1).

Analizę leksykalno-semantyczną frazeologizmów z komponentem *serce* w języku polskim przedstawia tabela nr 1.

Tabela 1. Leksykalno-semantyczna charakterystyka frazeologizmów z komponentem *serce* w języku polskim

Lp	Nazwa pola semantycznego	Wybrane przykłady	Ilość	Udział
1.	Uczucie negatywne	Zajęcze serce	24	18%
2.	Miłość	Mieć czyje serce	21	16%
3.	Uczucie pozytywne	Zapaść komu głęboko w serce	18	13,5%
4.	Szczerość	Z całego serca	16	12%
5.	Doznanie	Kryje się coś na dnie czyjegoś serca	16	12%
6.	Cecha pozytywna	Mieć serce	6	5%
7.	Cecha negatywna	Człowiek bez serca	5	4%
8.	Odwaga	Lwie serce	4	3%
9.	Osoba	Znawca serc ludzkich	4	3%
10.	Naiwność	Serce dyktuje coś komuś	4	3%
11.	Zwrot	Moje serce	3	3%
12.	Stalość	Spokój serca	2	1,5%
13.	Ekscytacja	Z biciem serca	2	1,5%
14.	Miejsce	W sercu czegoś	2	1,5%
15.	Obojętność	Z lekkim sercem	2	1,5%
16.	Skrytość	Tajemnica serca	2	1,5%
17.	Śmierć	Serce bić przestało	1	1%
18.	Tęsknota	Serce czyjeś rwie się do czegoś	1	1%
19.	Niepokój	Z bijącym sercem	1	1%

Natomiast w języku rosyjskim w wyekscerpowanym materiale 60 frazeologizmów z komponentem *сердце* wyróżniono takie pola semantyczne jak: „Uczucie negatywne” (19), „Miłość” (7), „Szczerość” (7), „Cecha pozytywna” (6), „Uczucie pozytywne” (3), „Trwoga” (3), „Cecha negatywna” (2), „Nieszczerość” (2), „Obojętność” (2), „Ulga” (2), „Niechęć” (2), „Skrytość” (1), „Staość” (1), „Naiwność” (1), „Tęsknota” (1), „Niepewność” (1).

Analizę leksykalno-semantyczną frazeologizmów z komponentem *сердце* w języku polskim przedstawia tabela nr 2.

Tabela 2. Leksykalno-semantyczna charakterystyka frazeologizmów z komponentem *сердце* w języku rosyjskim

Lp	Nazwa pola semantycznego	Wybrane przykłady	Ilość	Udział
1.	Uczucie negatywne	Писать кровью сердца	19	32%
2.	Miłość	Держать сердце	7	12%
3.	Szczerość	От всего сердца	7	12%
4.	Cecha pozytywna	С чистым сердцем	6	10%
5.	Uczucie pozytywne	Брать за сердце	3	5%
6.	Trwoga	Сердце не на месте	3	5%
7.	Cecha negatywna	Сердце обросло мхом	2	3%
8.	Nieszczerość	В сердцах	2	3%
9.	Obojętność	С легким сердцем	2	3%
10.	Ulga	Отлегло от сердца	2	3%
11.	Niechęć	Не по сердцу	2	3%
12.	Skrytość	В глубине сердца	1	1,5%
13.	Staość	До глубины сердца	1	1,5%
14.	Naiwność	Принимать (близко) к сердцу	1	1,5%
15.	Tęsknota	Скребет на сердце	1	1,5%
16.	Niepewność	С замиранием сердца	1	1,5%

Jak możemy zauważyć zarówno w języku polskim jak i w języku rosyjskim najliczniejszym polem semantycznym jest pole „Uczucie negatywne”. W języku polskim reprezentuje je 18% przypadków (24 frazeologizmy), natomiast w języku rosyjskim 32% przypadków (19 frazeologizmów). Drugim w kolejności, pod kątem liczebności, polem semantycznym również w obu językach jest pole „Miłość”. W tym wypadku w języku polskim stanowi ono 16% wszystkich przykładów (21 frazeologizmów), zaś w rosyjskim 12% przykładów (7 frazeologizmów).

Taki sam procentowy udział w obu językach ma pole semantyczne „Szczerość”, które jest reprezentowane przez 12% spośród wszystkich wyekscerpowanych przypadków w odpowiednich językach. W języku polskim jest to czwarte pod względem liczebności pole semantyczne i jest reprezentowane przez 16 frazeologizmów. Natomiast w języku rosyjskim znaleziono 7 frazeologizmów odpowiadających tej grupie, a samo pole z punktu widzenia liczebności zajmuje drugą pozycję wraz z polem semantycznym „Miłość”.

W języku polskim pominięte zostało pole semantyczne „Uczucie pozytywne”, zajmujące trzecie miejsce biorąc pod uwagę liczbę zebranych frazeologizmów. Jego procentowy udział wynosi 13,5%, co z kolei wskazuje na dość sporą rozbieżność z językiem rosyjskim, gdzie wskazane pole semantyczne reprezentują 3 przypadki, stanowiące 5% wszystkich wyekscerpowanych frazeologizmów w języku rosyjskim.

Kolejną sporą grupę w języku polskim stanowi pole semantyczne „Doznanie”, którego nie znajdziemy w analizowanej grupie rosyjskich frazeologizmów. W języku polskim jego procentowy udział oraz ilość przykładów są takie same jak dla pola semantycznego „Szczerość” – 16 przykładów stanowiących 12% wszystkich zebranych frazeologizmów.

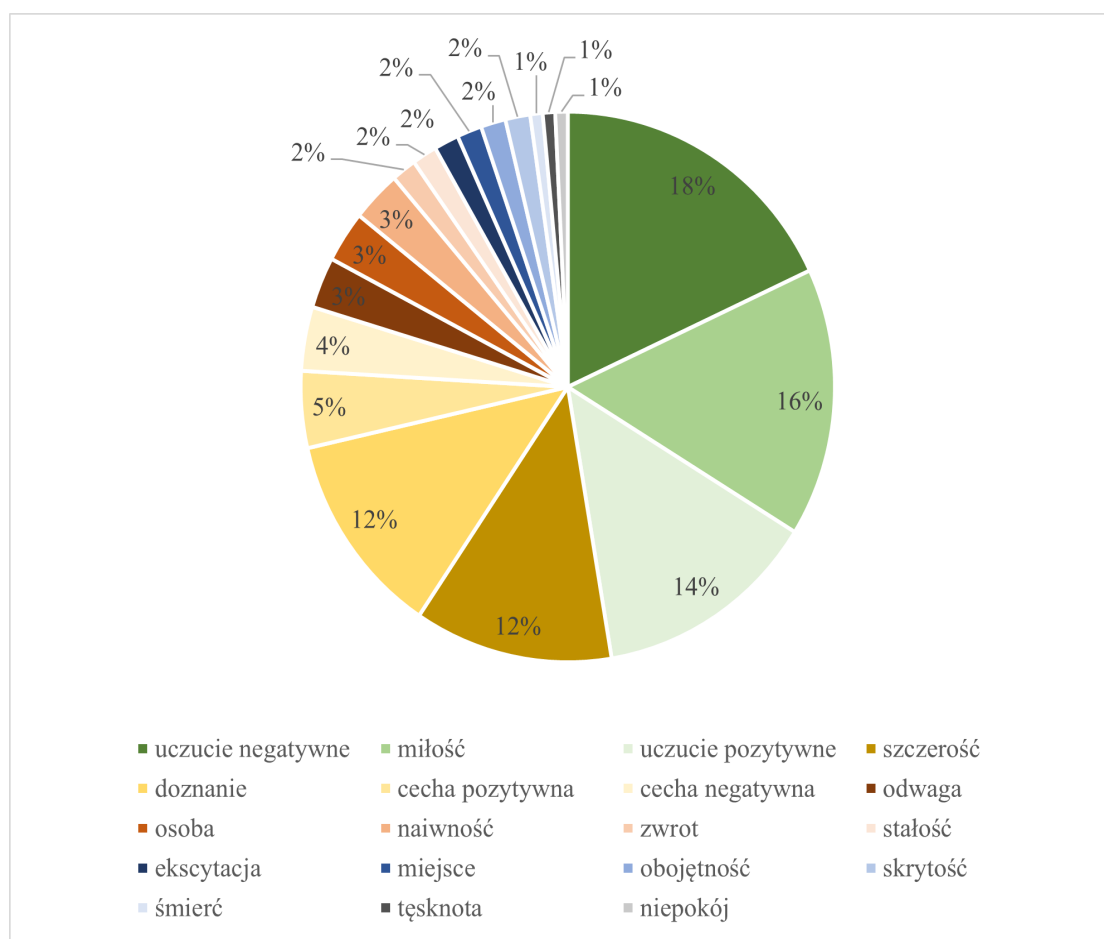
Pozostało jeszcze jedno pole, którego procentowy udział jest dwucyfrowy. Jest to pole semantyczne „Cecha pozytywna”, który w języku rosyjskim stanowi 10% wszystkich wyekscerpowanych przykładów. W języku rosyjskim znajdziemy 6 należących do niego przykładów – dokładnie tyle samo co w języku polskim, jednak jego udział we wszystkich wyekscerpowanych frazeologizmach w tym języku wynosi jedynie 5%.

W języku polskim wyłoniłoby się jeszcze 13 innych pól semantycznych, jednak procentowy udział ich wszystkich łącznie jest mniejszy niż 25%. Są one reprezentowane przez maksimum 5 przykładów co stanowi zaledwie 4% wszystkich wyekscerpowanych frazeologizmów. Wspomniane pola to: „Cecha negatywna” (5 przypadków – 4%), „Odwaga” (4 przypadki – 3%), „Osoba” (4 przypadki – 3%), „Naiwność” (4 przypadki – 3%), „Zwrot” (3 przypadki – 2%), „Stałość” (2 przypadki – 1,5%), „Ekscytacja” (2 przypadki – 1,5%), „Miejsce” (2 przypadki – 1,5%), „Obojętność” (2 przypadki – 1,5%), „Skrytość” (2 przypadki – 1,5%), „Śmierć” (1 przypadek – 1%), „Tęsknota” (1 przypadek – 1%), „Niepokój” (1 przypadek – 1%).

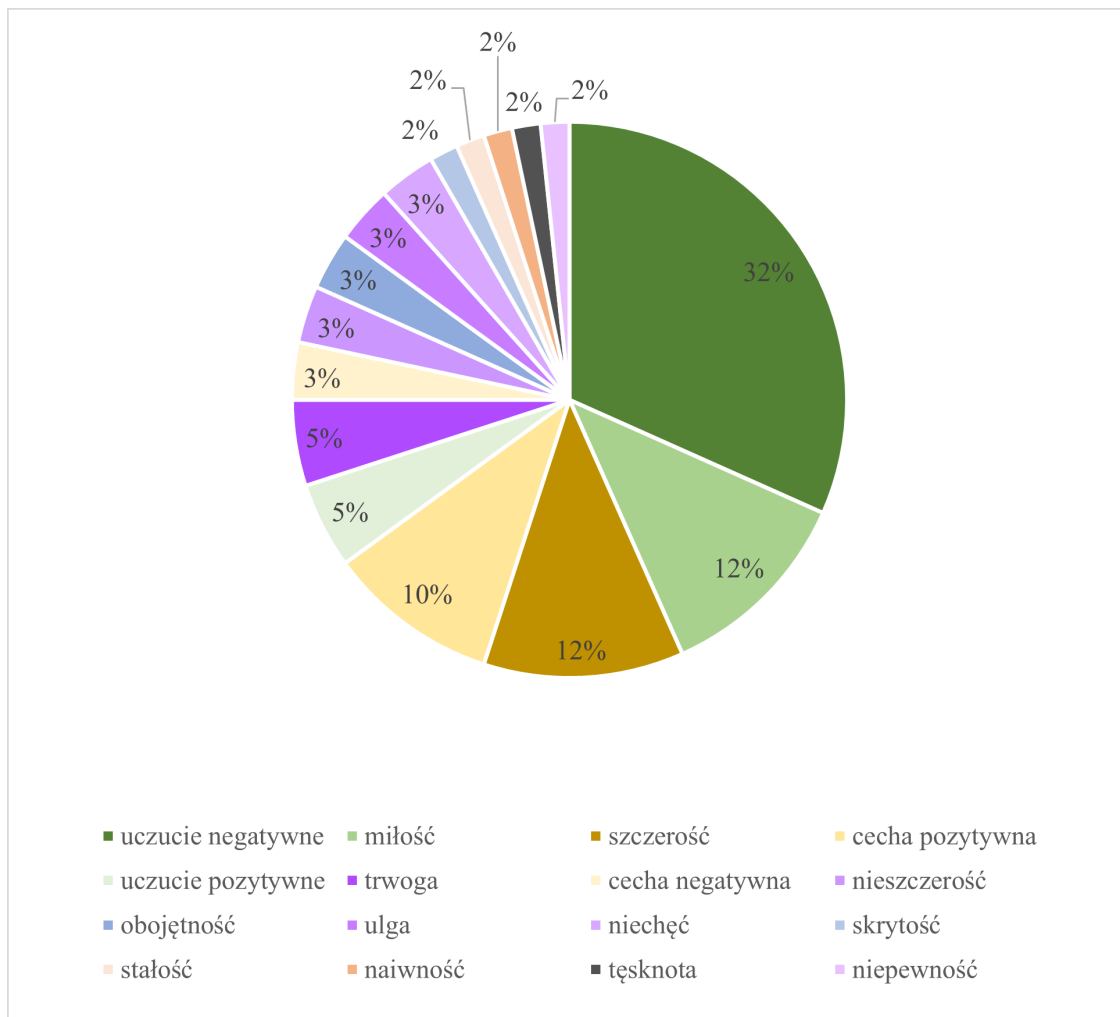
Natomiast w języku rosyjskim ogólny udział wszystkich pozostałych jedenastu pól jest odrobinę większy, ponieważ stanowią one około 29%, jednak są one reprezentowane przez niewielkie grupki przykładów – maksymalnie 3 przykłady stanowiące 5% wszystkich zebranych przypadków. Omawiane pola to: „Trwoga” (3 przypadki – 5%), „Cecha negatywna” (2 przypadki – 3%), „Nieszczerość” (2 przypadki – 3%), „Obojętność” (2 przypadki – 3%), „Ułga” (2 przypadki – 3%), „Niechęć” (2 przypadki – 3%), „Skrytość” (1 przypadek – 1,5%), „Stołość” (1 przypadek – 1,5%), „Naiwność” (1 przypadek – 1,5%), „Tęsknota” (1 przypadek – 1,5%), „Niepewność” (1 przypadek – 1,5%).

Analizę leksykalno-semantyczną frazeologizmów z komponentami *serce* i *cepдye* w języku polskim i rosyjskim przedstawiają również wykresy 2 i 3.

Wykres 2. Leksykalno-semantyczna charakterystyka frazeologizmów z komponentem *serce* w języku polskim

Wykres 3. Leksykalno-semantyczna charakterystyka frazeologizmów z komponentem *cepдye* w języku rosyjskim

Kolejnym ciekawym spostrzeżeniem jest to, jak wygląda ogólny rozkład poszczególnych komponentów na wykresie. W języku polskim jest on dość równomierny, każde kolejne pole semantyczne jest odrobine mniejsze od poprzedniego, tylko z jednym większym przeskokiem między polem semantycznym „Doznanie” (16), a polem „Cecha pozytywna” (6). W języku rosyjskim natomiast rozkład ten nie jest tak równomierny. Najliczniejsze pole semantyczne w języku rosyjskim – „Uczucie negatywne” – ma prawie taki sam udział procentowy jak dwa najliczniejsze pola semantyczne w języku polskim.

Na podstawie przeprowadzonej analizy można stwierdzić, że kluczowym wskaźnikiem w tym badaniu jest procentowy udział poszczególnych pól semantycznych w odniesieniu do wszystkich wyekscerpowanych frazeologizmów. Z racji, że zebranych frazeologizmów w języku polskim jest dwa razy więcej niż w języku rosyjskim porównywanie jedynie ilości zebranych frazeologizmów może nie wpływać dobrze na ogólną interpretację badań.

Podsumowanie

Powyższa ilościowa i leksykalno-semantyczna charakterystyka frazeologizmów pokazuje, że:

1. W języku polskim wykscerpowano 133 frazeologizmy.
2. W języku rosyjskim wykscerpowano 60 frazeologizmów.
3. Wyróżniono 19 pól semantycznych w języku polskim oraz 16 pól w języku rosyjskim. Jedenaście spośród wyróżnionych pól jest wspólnych dla obu języków.
4. Najliczniejsze pola semantyczne w języku polskim to: „Uczucie negatywne” (24), „Miłość” (21), „Uczucie pozytywne” (18).
5. Najliczniejsze pola semantyczne w języku rosyjskim to: „Uczucie negatywne” (19), „Miłość” (7), „Szczerość” (7).

Bibliography

- Skorupka, Stanisław (1967), *Słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa, Wiedza Powszechna.
- Wojciech, Chlebda (2005), Szkice o skrzydlatych słowach. *Interpretacje lingwistyczne*, Opole, 81–82.
- Komorowska, Ewa (2019), *Frazeologizmy z wykładnikiem время w języku rosyjskim*, [w:] *Czas w języku. Język w czasie. Время в языке. Язык во времени*. Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Krawiec-Złotkowska, Krystyna (2013), Florialium w Dworzankach Jana z Wielomowic Gawińskiego. W: A. Janicka, G. Kowalski, Ł. Zabielski (red.), *Prace dedykowane Profesorowi Swietłanowi Musijenko*. Białystok, Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego 345, 329–348.
- Stanulewicz Danuta, Komorowska Ewa (2010), *Frazeologizmy z nazwami barw we współczesnej polszczyźnie – badania ankietowe*. Szczecin.
- Молотков, Александр Иванович (1968), *Фразеологический словарь русского языка*. Советская энциклопедия, Москва.

Роль Дежё Амброзовича в восприятии творчества Л. Н. Толстого в Венгрии

Márk Murányi

Eötvös Loránd University, Hungary

Abstract: This paper presents the life and career of Dezső Ambrozovics, who was the translator of the first critically acclaimed Hungarian versions of Leo Tolstoy's *Anna Karenina* and *War and Peace*, and, as such, played a crucial role in the early reception of Tolstoy's work in Hungary. The research intends to shed light on the most important circumstances of these translations' coming into being, including the publisher's intentions and the characteristics of said novels' previous Hungarian translations.

Keywords: Dezső Ambrozovics, Leo Tolstoy, *Anna Karenina*, *War and Peace*, history of translation

С 2021 года с интервалом в один год были опубликованы новые, современные переводы всех трех великих романов Л. Н. Толстого «Анна Каренина», «Война и мир» и «Воскресение». Они были выполнены Ласло Дь. Хорватом (László Gy. Horváth), который известен прежде всего как переводчик английских и американских произведений, и лишь в последние годы начал переводить произведения российских авторов. Следует отметить, что в истории перевода великих романов Толстого в Венгрии он является первым переводчиком, который перевел все три упомянутых произведения на венгерский язык.

В связи с этим важным событием для рецепции Толстого в Венгрии, в предлагаемой статье рассматривается начало венгерской истории перевода романов писателя. В центр исследования ставится первый признанный переводчик толстовских романов Дежё Амброзович (Dezső Ambrozovics; годы жизни: 1864–1919). Хотя его личность, его роль в рецепции Толстого в Венгрии и его переводы уже обсуждались в венгерской литературной критике (см. Radó 1961; Albert 2014), его упоминали лишь в контексте истории перевода отдельных произведений, а исследование по его деятельности в целом еще не проводилось. В настоящем исследовании делается попытка заполнить этот пробел, для чего необходимо рассмотреть карьеру Амброзовича и обстоятельства создания его переводов.

Дежё Амброзович был литератором с широким кругозором и разнообразными интересами. Стоит отметить, что помимо его литературной, журналистской и переводческой деятельности, он приобрел докторскую степень по юридическим наукам и имел квалификацию адвоката. К тому

же, он разбирался в музыке: он был театральным и музыкальным критиком газеты „Egyetértés” («Согласие»), а также редактором журнала „Zenevilág” («Мир музыки») на некоторое время. Он также работал в газетах „Fővárosi Lapok” («Столичный вестник») и „Új Idők” («Новые времена»), в которой было опубликовано множество его переводов. Его очерки, рассказы, стихи также регулярно публиковались в журналах „A Hét” («Неделя»), „Magyar Lányok” («Венгерские девушки»), „Művészet” («Искусство») и „Ország-Világ»» («Весь мир»). Кроме этого, он был сотрудником журнала „Műcsarnok»» («Зал искусств»). Хотя сегодняшняя венгерская литературная критика не обращает внимание на его оригинальные литературные произведения, для полного обзора следует упомянуть несколько из них: например, рассказ „Hajótöröttek»» («Потерпевшие кораблекрушение», 1893 г.) и комедию „A mogyoró»» («Орех», 1900 г.). Его стихи были опубликованы в следующих сборниках: „Versek»» («Стихи», 1898 г.), „Újabb versek»» («Новые стихи», 1903 г.) и „Szimfóniák»» («Симфонии», 1918 г.) (Markó 2001: 110).

С точки зрения настоящей статьи, ключевым моментом в карьере Амбрововича является то, что он был одним из первых и значительных венгерских переводчиков русской литературы, которые делали переводы непосредственно с русского языка, а не через языки-посредники. Он таким образом переводил на венгерский язык Пушкина, Гоголя, Тургенева, Толстого и Горького (Markó 2001: 110; D. Zöldhelyi 1985: 22).

Для раскрытия роли Дежё Амбрововича в рецепции Толстого в Венгрии нужно вернуться к началу 1900-х годов. К этому времени Амбровович уже считался известным переводчиком русской литературы, так как венгерские читатели уже в его переводах могли читать, например, «Песнь торжествующей любви» и «Затишье» Тургенева, рассказ Чехова «Сапожник и нечистая сила», а также «Макара Чудру» Горького. Под названиями этих произведений каждый раз указывалось на то, что Амбровович перевел их с русского оригинала. Можно предположить, что положительное восприятие его переводов и признание его компетентности (о которых свидетельствует рецензия на его перевод «Войны и мира», см. ниже) привели к тому, что он получил заказ от издательства Мора Яноша Реваи (Mór János Révay) на переводы романов Толстого «Война и мир» и «Анна Каренина», которые издательство планировало выпустить в серии „Klasszikus Regénytár»» («Библиотека классических романов») (Révay 1920).

Далее представляется несколько сведений об издательстве Реваи и о серии „Klasszikus Regénytár», которые предоставляют важные дополнения. Реваи в начале 1900-х годов начал этот проект, в рамках которого планировал предоставить венгерским читателям широкий выбор произведений величайших классиков мировой литературы. Его целью было предложить эти шедевры по льготной цене, сделав их как можно более широко доступными для читателей. Проект основывался на трех ключевых принципах: во-первых, планировалось выпускать произведения, которые отсутствовали у

конкурентов. Здесь важно отметить, что это было вызвано, с одной стороны, юридическими причинами (право на издание существующих переводов обычно уже принадлежало конкретным издателям), а с другой стороны, художественными, так как пришлось перевести заново произведения классической литературы, у которых существующий перевод был неудачным или неполным. Во-вторых, произведения немецкой литературы исключили из плана, так как венгерские читатели того времени уже хорошо знали их, и они были легкодоступными. В-третьих, и это связано с первым пунктом, было решено, что все переводы (включая повторные переводы) сделают с оригиналов. Последовательно, если не находили соответствующего переводчика с нужными навыками для какого-либо языка, произведения на том языке тоже исключались из серии (Révay 1920).

Составлением списка произведений для серии и ее редакцией занимались знаменитые венгерские литераторы Зольтан Амбруш (Zoltán Ambrus) и Геза Войнович (Géza Voinovich). «Это означало, – пишет Реваи, – что в процессе выбора книг играют роль не только коммерческие и издательские аспекты, но прежде всего литературные и художественные критерии»¹ (Révay 1920). Как это было упомянуто выше, Амбровович мог попасть в кругозор редакторов «Klasszikus Regénytár» благодаря своим успешным и признанным переводам, в результате чего был опубликован его перевод «Анны Карениной» в 1905 г., а затем «Войны и мира» в 1907 г.

Следует отметить, что переводы Амбрововича были повторными переводами, поскольку в то время уже существовал один перевод «Анны Карениной» и два перевода «Войны и мира» на венгерском. Первый перевод «Анны Карениной» был выполнен Хугоне Р. Трукс (Hugóné R. Trux) в 1887 г. на основе французского перевода. Этот вариант текста, помимо своей значительной неполноценности, даже по мнению критиков того времени не соответствовал качеству оригинала Толстого:

«Каждая страница 'Анны Карениной' полна позорных ошибок и непонятностей, и несмотря на то, что это является настоящим оскорблением к одному из величеств мировой романной литературы, пресса не привлекает виновницу к ответственности, в результате чего способствует это недопустимое поведение» (Lyka 1889: 1423).

Оба упомянутых перевода «Войны и мира» являются работами неизвестных переводчиков. Первый перевод был опубликован издательством Мора Рата (Mór Ráth) в период с 1885 по 1886 гг., и согласно текстологическим исследованиям, он также был выполнен на основе французского текста (Radó 1961: 345–347) – а именно, по всей вероятности, перевода Ирины Ивановны Паскевич (под псевдонимом „Une Russe”), который появился в 1879 г (Рогаев 2003: 5). Его ранняя рецепция, аналогично «Анне Карениной» Хугоне Р.

¹ Все переводы с процитированных венгерских текстов на русский язык сделаны мной – М. М.

Трукс, была отрицательной, о чем свидетельствует замечание одного из критиков перевода: «Роман переведен не с оригинального русского, а с французского, хотя уже и у нас не так сложно найти переводчика, который бы переводил с русского, но перевод, сделанный с французского, неудачен даже по сравнению с французским» (Péterfy 1888: 143). Второй перевод романа издавали в журнале „Jövendő” («Будущее») в течение 1903–1905 гг. Хотя редакторы заявили, что публикуется перевод с оригинала, исследования показывают, что это утверждение не соответствует действительности, к тому же, журнал даже не успел опубликовать роман в полном объеме (Radó 1961: 353–355).

Исходя из вышеупомянутых рецензий и исследований, мы можем заключить, что переводы Толстого, выполненные Амброзовичем, уже по своему характеру – полные переводы, сделанные с оригинального русского текста – были по-настоящему необходимы для венгерской читательской публики. Это подтверждают и критики того времени. В текущем исследовании мы нашли информацию только о рецензиях на перевод «Войны и мира», но все они были положительными. Они по содержанию похожи друг на друга; нашим примером заслужит короткая рецензия, опубликованная в журнале „Vasárnapi Újság” («Воскресный журнал»):

«Самый крупный и художественно написанный исторический роман в мире, несомненно, самый серьезный результат литературной деятельности Толстого, роман 'Война и мир', был известен у нас всем, кто имеет хоть какое-то представление о литературе. Однако большинство читателей знало его из немецких или французских переводов, и те, кто хотел читать его на венгерском языке, имели только сокращенное венгерское издание, сделанное с поразительными ошибками при переводе французского текста. Теперь впервые мы получаем полный венгерский перевод этого романа с оригинала от Дежё Амброзовича. То, что Амброзович переводит с тщательностью и пониманием, наши читатели прекрасно знают; из его работы они увидят, что он обладает всеми необходимыми навыками для такой важной и сложной задачи, как перевод 'Войны и мира'» (Ismeretlen szerző [Неизвестный автор] 1908: 368).

Однако, согласно последующему восприятию, переводы Амброзовича не выдержали испытания временем. Причину этого Дьёрдь Радо (György Radó) прежде всего видит в изменениях в подходе к переводу. По его мнению,

«в первой трети 20-го века основная цель прозаического перевода заключалась в том, чтобы предоставить аудитории приятное чтение. В этом духе сформировался плавный, легко читаемый стиль, который не мешает читателю сосредоточиться на содержании, но на самом деле этот стиль искажал смысл оригинала, потому что смысл никогда не отделяется от стиля. И переводчик, раз научившись этому стилю, без усилий и головной боли переводил на венгерский самые разнообразные тексты.

С 1945 г. – может быть, сначала медленно, после 1947 г. с бóльшим размахом – сложился переводческий стиль, который можно назвать реалистическим. Реалистический, то есть он хочет передать произведение таким, как оно есть в оригинале – если там приятный плавный стиль, то именно таким; если сырой, грубый, то сырым и грубым; если он содержит несколько слоев стиля, то в нескольких слоях стиля» (Radó 1961: 370).

С другой стороны, Шандор Альберт (Sándor Albert) обращает внимание на то, что «хотя мы можем найти в этом переводе множество стилистических неуклюжестей и неловкостей, можно отметить, что этот перевод порой удивительно красивый, плавный, и несмотря на то, что ему более ста лет, он является относительно хорошо читаемым текстом» (Albert 2014: 84).

Подводя итоги, значимость Дежё Амброзовича в рецепции Толстого в Венгрии заключается в том, что он впервые представил венгерским читателям «Анну Каренину» и «Войну и мир» в полном объеме, переведя их с оригинала и соответствуя литературному вкусу и представлениям о переводе начала 20 века. К тому же, его переводы были первыми переводами названных романов Толстого на венгерский, которые критики признали и одобрили.

Bibliography

- Albert, Sándor (2014), *Az Anna Karenina magyar fordításairól*. In: *Fordítás – nyelv – filozófia: Tanulmányok*. Budapest, Áron. 193–208.
- D. Zöldhelyi, Zsuzsa (1985), Bevezető. In: D. Zöldhelyi, Zsuzsa (ed.), *Orosz írók magyar szemmel II. Szemelvények a műfordítás történetéből*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Ismeretlen szerző [Неизвестный автор] (1908), Háború és béke. *Vasárnapi Újság*. 55/18, 368.
- Lyka, Károly (1889), A lelkiismeretlen fordítások ellen. *Fővárosi lapok*. 26/192, 1423.
- Markó, László (ed.) (2001), *Új Magyar Életrajzi Lexikon: A-Cs*. Budapest, Magyar Könyvklub.
- Péterfy, Jenő (1888), Háború és béke: Történelmi korrajz. Írta gróf Tolsztoj Leó. Buda-Pest, 1885. – Ráth Mór, 1887. *Budapesti Szemle*. 54/136, 141–144.
- Radó, György (1961), Lev Tolsztoj „Háború és béke” című regényének magyar fordításai. In: Kemény G., Gábor (ed.), *Tanulmányok a magyar-orosz irodalmi kapcsolatok köréből II*. Budapest, Akadémiai. 340–388.
- Révay, Mór János (1920), *Írók, könyvek, kiadók: Egy magyar könyvkiadó emlékiratai*. Budapest, Révay. <https://mek.oszk.hu/07200/07234/07234.htm#29> (2025.01.02.)
- Рогалев, А. Ф. (2003), „Une Russe” – Первый переводчик романа Л. Н. Толстого «Война и мир» на французский язык. *Вестник ВГУ. Серия Гуманитарные науки*. 11/2, 4–9.

Slovenská sci-fi literatúra pre deti a mládež ako alternatívny komunikačný priestor v období neskorej normalizácie¹

Olha Norba

Slovak Academy of Sciences, Slovakia

Abstract: The genre of socialist science fiction, intended for both adult readers and children or young adults, originally aimed to convey a conformist vision of a collective „bright“ future. However, during the 1980s, it began to abandon these optimistic ideals. The main task of this article is to show through the analysis of selected science fiction works for children and young adults (Jozef Žarnay *Kolumbovia zo základne Ganymedes*, 1983, Alta Vášová *7,5 stupňa Celzia*, 1984 or Ján Fekete *Romanca o ehylte*, 1983), how the genre was used as an alternative communication space to express critical reservations about the societal developments like environmental pollution, rapid progress of science and technology, the threat of nuclear catastrophe, war or of a general abuse of power.

Keywords: grey zone, Czechoslovak normalization, science fiction, subversive strategies, social criticism

Sci-fi ako súčasť fantasticko-utopickej literatúry sa v socialistickej literatúre často zameriavala na reálne spoločenské pomery, ale načrtnuté konflikty a problémy situovala do abstraktnej polohy fantastiky. Podobne to bolo aj pri sci-fi pre deti a mládež, v ktorej sa únik do svetov, vzdialených od reality, implicitne spájal s kritikou rozhodnutí dospelých a tematizovaním rizík technického pokroku (porov. Meißner 1989: 215). Tento prehliadaný priestor na realizáciu spoločenskej kritiky, ktorý v rámci svojho výskumu pomenúvam šedou zónou, odhalili viacerí autori, ktorí sa predtým nevenovali písaniu pre deti. Jeho funkčnosť potvrdzuje výrazný vzostup sci-fi pre deti a mládež v druhej polovici 70. a začiatkom 80. rokov vo viacerých socialistických literatúrach (porov. tamže: 214). Aj v slovenskej literatúre je sledovateľné kontinuálne pribúdanie sci-fi diel „juvenilnej fantastiky“ (Herec – Ferko 2000) pre dospievajúce publikum (porov. Stanislavová 2010: 25–26).

Žáner sci-fi súčasne ponúkal autorom detskej literatúry väčší priestor na vyjadrenie nepokoja z aktuálnych pomerov, keďže najväčšiemu ideologickému tlaku bola vystavená spoločenská próza, reagujúca na aktuálny život detí (porov. tamže: 23). V detskej literatúre sa tak posilňuje tendencia šírenia negatívnych obrazov, ktorú začína odcudzovať oficiálna kritika, odporúčajúc autorom zbaviť sa zaťažujú-

¹ Príspevok vznikol v rámci projektu *Normalizácia v slovenskej literatúre: mechanizmy, aktéri, tvorba*, VEGA 2/0021/23, doba trvania 2023–2026, zodpovedný riešiteľ doc. Mgr. Vladimír Barborík, CSc. (ÚSIL SAV, v. v. i.).

júcej dospeljej optiky na svet a nahradiť ju obrazmi idylického sveta detskej hravosti a predstavivosti (porov. Oberfeld – Kaufmann 1978: 8). Literatúra, vnímaná účelovo ako súčasť detskej výchovy, cez načrtnutie zjednodušených idealizovaných vzorcov mala ponúknuť nielen zábavno-odľahčený čitateľský zážitok, ale aj sprostredkovať socialistické hodnoty (porov. tamže: 9–11). Napriek tomu v dieľach z 80. rokov je sledovateľná zmena paradigmy – z optimistického tónu blížiaceho sa pokroku k problematizovaniu a vyostreniu konfliktov (porov. Richter 2010: 32). Postava dieťaťa je koncipovaná ako obeť, narážajúca na deformácie či ohrozenia moderného sveta, alebo ako záchranca, alternatíva ohrozenému svetu dospelých, keďže práve detské predstavy o živote zodpovedajú humanistickým ideálom (porov. tamže: 33). Takáto idealizácia svedčí o absencii reálnych riešení pribúdajúcich problémov, je prejavom beznádeje a rezignácie dospelých (porov. tamže: 39).

Spoločensko- a civilizačnokritické motívy v sci-fi literatúre pre deti a mládež sa tak realizovali v rámci dvoch línií: zábavno-dobrodružnej (Jozef Žarnay) a katastroficko-filozoficky ladenej sci-fi, v ktorej prvky populárnej literatúry ustupujú do úzadia (Alta Vášová, Ján Fekete). Písaním detskej literatúry, „[...] ktorá aj v horších časoch bývala azylovým priestorom pre nejedného talentovaného tvorca“ (Štrasser 2015: 101) Alta Vášová našla spôsob „[...] vyjadriť sa k súčasnosti tak, aby to prešlo cez bdelych a ostražitých cenzorov“ (tamže: 93). Podobne Ján Fekete, ktorý v dôsledku protestu proti nástupu normalizácie stratil povolanie a mal dlhší čas sťažené životné podmienky, sa písaním v „únikových žánroch“ detskej literatúry postupne vracal do oficiálneho literárneho obehu. Zároveň medzi najčastejšie témy patrí varovanie pred znečistením prírody, apely na mier, ohrozenie možnosťou vypuknutia jadrovej katastrofy a zneužívania technického pokroku alebo vládnej moci.

Odvážnosť detí ako alternatíva ohrozenému svetu dospelých na príklade románu Jozefa Žarnaya *Kolumbovia zo základne Ganymedes* (1983)

Román rozvíja dobrodružný príbeh skupiny deti, ktorá sa prebudí v priestoroch medzihviezdnej lode na ceste po vesmíre. Vďaka smelosti a zodpovednosti sa jej podarí zachrániť neznámu civilizáciu pred jadrovou katastrofou („od strely s atómovou náložou“, Žarnay 1983: 180). Ústredným motívom románu sa stáva tematizovanie zlyhania techniky a skepticizmus voči vedecko-technickému pokroku, ktorý sa tematizuje už na začiatku románu, keďže sa rodičia protagonistov neprebudia z umelého spánku, a zodpovednosť za chod lode na seba musia prevziať ich deti. Po ceste postupne narážajú na vyhynuté civilizácie, mŕtvoly ich obyvateľov či zničený prírodný priestor s neistotou, či nenájdu v takom ohrození celý vesmír. Stretávajú aj tých, ktorí sa zachránili pred „všeobecnou skazou“ a „mŕtvym vtákom“, prinášajúcim z oblohy smrť, a teraz žijú primitívnym spôsobom a sledujú rady Nesmrteľného alebo jedinca, ktorý minulé tragické udalosti prežil: „nikto tu nesmel nič budovať ani používať technické prostriedky, aby sa nenarúšal život prírody“ (tamže: 175).

Ako možné východisko sa podáva návrat k primitívnemu spôsobu života dávnych predkov („Naučili sa stavať domce z dreva a obrábať pôdu ručne, ako sa to robilo pred mnohými generáciami“, tamže: 175) a úplne zbavenie sa od techniky „z ktorej by sa časom zasa mohla vyvinúť skazonosná zbraň“ (Žarnay 1983: 175). Z ekokritického hľadiska sú výpovedné tiež opisné pasáže objavovania zničeného prírodného prostredia, v ktorom deti narážajú na pozostatky bývalej krásy, tešia sa z prírodného bohatstva, ktoré pre nich niekedy bolo samozrejmosťou (napr. si nemôžu dať svieže ovocie, pretože všetko muselo predtým prejsť chemickým rozborom, aby sa zistilo, či nie je otrávené). Z tohto dôvodu si nostalgicky spomínajú na domov, symbolicky stelesňujúci miznúci svet harmonického spolužitia s prírodou, a v tejto pochmúrnej atmosfére napätia z neistej budúcnosti ako zázrak vnímajú studenú vodu z čistého pramienka či zeleň („po týždňoch pobytu na púšti zapôsobila na chlapcov priamo opojne [...] vychutnávali pružnosť, poddajnosť a vôňu sviežej trávy“, tamže: 135).

Príčinou katastrofy obyvatelia príznačne pomenúvajú úsilie dvoch strán o dominanciu, spálenisko a smrť na planéte ako výsledok ich konkurencie a boja o moc, a opisy „mŕtveho vtáka, ktorý pokryl zem plameňmi“ (tamže: 176) evokujú obrazy atómového výbuchu: „Svetadiely pokryl prach, padajúci z oblohy ešte dlho po výbuchoch, vzduch i voda boli nasýtené otravnými látkami“ (tamže: 174). Mierová tematika a odsúdenie jadrových zbraní, patriace k dobovo silným, konformným motívom, sa prelínajú s kritikou modernizácie, keďže sa výsledky vedecko-technického pokroku podávajú ako nekontrolovateľný zdroj záhuby: „technici boli nútení vyvíjať čo najničivejšie prostriedky na zahubenie protivníka. Keďže v rukách vládcov boli mohutné ozbrojené sily [...] vypukla vojna medzi svetadielmi a obe strany v nej neváhali využiť najnovšie poznatky vedy a techniky“ (tamže). Technika nevyhnutne musí byť zneužitá zlými úmyslami, a práve prírodu „postupujúci svet techniky pomaly, ale isto nivočil“ (tamže).

Spolu so spoločenskou kritikou sa v diele realizovali aj signály žánrovej príslušnosti (početné inovatívne nástroje ako tradičné prvky sci-fi) alebo didaktizujúce pasáže, adresované detskému čitateľovi. Napriek nedetskému varovaniu dielo vyúsťi pozitívne, a vyrovnaný koniec koreluje s tradičnou schémou populárnej literatúry so zábavnou funkciou, keď po konfrontácii dobra a zla sa víťazstvo dobra stáva pôsobivou kulmináciou (porov. Honsza 1978: 109).

Antiutópia pre detského čitateľa: Alta Vášová 7,5 stupňa Celzia (1984)

Dej, zasadený do malej slovenskej dedinky, ktorá je postihnutá globálnou klimatickou kataklizmou, „[...] prepája prázdninový román s katastrofickým“ (Ferko 2007: 64). Príznačne práve deti stoja na čele plánu záchrany obyvateľstva, zdôrazňuje sa ich smelosť a prispôbovitosť: „Vzťah medzi mestskými zvieratami a deťmi bol taký, aký sa vyvinul medzi ľuďmi a zvieratami v prírode. Lovec a obeť [...] Zabíjanie nie je kruté, pokiaľ ide o obživu“ (Vášová 1984: 76). Zároveň sa mesto podáva ako zdroj nebezpečného pohodlia a ničivého rozvoja, kým dedinské pros-

tredie sa idealizuje („všetko obklopovala vrstva čerstvého ovzdušia bez škodlivých výparov. Nafta a benzín ako keby zmizli z povrchu zemskeho“, tamže: 192).

Nečakané ochladenie narušilo nielen logistiku a poľnohospodársku výrobu, ale zapríčinilo všeobecný kolaps, zrútilo základy modernej spoločnosti, v dôsledku čoho došlo k civilizačnej degradácii („Naradovane prijala drevo a mäso [...] dary, ktoré opäť získali pôvodnú hodnotu, akú mali pre našich predkov“, tamže: 89). Návrat k primitívnemu spôsobu života so sebou priniesol nielen obnovenie patriarchálnych poriadkov (chlapci lovci, dievčatá opatrovatelky domácností), ale aj potrebu kolektívnej súdržnosti „s tými, čo sa boria so zimou tak ako my“ (tamže: 170). Napriek výraznej kritike byrokracie a doterajšieho spoločenského zriadenia nedochádza k anarchii, ale k obnove, a oslava kolektívu, spoločnej práce a života podľa princípu presnosti a poriadku by sa dala interpretovať ako konformný motív („Celé mestečko sa čoraz väčšími podobalo dobre zriadenému stroju. Mal som temný pocit, že aj z obyvateľov sa podarí vykresiť súmerné a dobre naolejované ozubené kolieska“, tamže: 201). V románe navyše dochádza k legalizácii organizovanej hospodárskej práce, zastrešenej Družstvom, uplatňuje sa striktná racionalizácia („teória železných zásob“, tamže: 216) a prídellové hospodárenie: „nastúpili disciplinované vedno s ostatnými pracujúcimi a so svojimi učiteľmi na družstevné autá a traktory a neskôr si našli inú, rovnako tvrdú prácu“ (tamže: 126).

Zároveň dielo implicitne kritizuje ľudstvo, ktoré nespolupracuje s prírodou, preto sa na ňu nemôže spoľahnúť, a schladenie planéty vidí ako príležitosť zmeny kurzu smerom k ústretovejšiemu správaniu („sa na krátky čas zriekneme márnotravného spôsobu života, na aký sme privykli“, tamže: 30). Príbeh nadobúda čoraz viac katastrofický ráz, a nové životné podmienky sa už nevnímajú ako dočasné, ale ako „obraz skazy [...] prírodný svet, zakliaty do nehybnosti“ (tamže: 116), čas v núdzi, „rozkladajúcej sa civilizácie“ (tamže: 187). Napriek tomu dielo vyúsťi do (miestami až utopického) obrazu rovnoprávnej spoločnosti, ktorá žije v súlade s prírodnými zákonmi. Nečakané oteplenie, ktoré na konci diela vymení tzv. „novú dobu ľadovú“, je možné iba vďaka „prerodu“ dospelých, ktorí si uvedomujú spôsobené škody („sám chemický odpad, množstvo umelých látok, ktorými sme obklopili našu planétu, je schopný zapríčiniť podobný prírodný neporiadok“, tamže: 144). Román tak apeluje k tomu, že ľudia sú podriadení prírode, musia sa jej nielen prispôbiť, ale aj hľadať cestu k „prirodzenému životu“, preto by dosiahnutie harmonického spolužitia nemalo byť len krátkodobým riešením.

Senzibilizácia o naliehavých civilizačných problémoch v zbierke poviedok *Romanca o ehylte* (1983) Jána Feketeho

Dej poviedok sa odohráva na Zemi a iných planétach kedysi v treťom tisícročí, aj tu máme signály žánrovej príslušnosti – inovatívne nástroje komputery, omladzovacie kabíny, rozmnožovače života, spojenie ľudského tela s technickými doplnkami slúžiacimi na dosiahnutie telesnej dokonalosti, až všemocnosti. Keďže kybernetika počas komunizmu patrila k nepriateľským odvetviam „buržoáznej vedy“ (porov. Hykisch 2024: 26), tieto sci-fi motívy by sa dali interpretovať aj ako

zaujímavý pomedzný fenomén. Texty majú najčastejšie otvorený koniec, ktorý evokuje atmosféru neistoty a napätia. Implicitný apel riešiť nastolené problémy často prerastá do varovaní, posilňujúc katastrofickú náladu rozprávania, napr. poviedka *Dážď* na malej ploche podáva neúnavný „príval dažďa“ (Fekete 1983: 25) ako „prírodnú katastrofu [...] vzburu ovzdušia [...] pomstu“ (tamže: 26) či dokonca „potopu“ (tamže: 27). Neistota ohľadom rozvoja situácie zo strachu prerastá do myšlienok na koniec sveta, ktoré kulminujú v záverečnom varovaní: „Sťahujeme sa späť do morí... Dážď neprestane“ (tamže: 29).

Spoločenská kritika tu osciluje medzi ospevovaním nedotknuteľného sveta prírody ako hodnoty a zobrazením civilizácie ako ohrozenia, pričom sa aj tu technický rozvoj nevyhnutne spája s utrpením prírody (napr. v *Príbehu z Vivaldiho hudby*: „zem je už unavená, vyrabovaná a zničená ako prístupná baňa na zlato“, tamže: 21). Vzdialenie sa človeka od prírody, jej ovládnutie vedie k strate autentického prežívania, preto je častým tiež motív stretu s civilizačným pokrokom, napr. v poviedke *Dekameron z priestoroletu* pozemšťania navštívia nadpriemerne rozvinutú planétu a zistia, že na nej chýbajú včely, med a stromy. Obdiv k pokrokovosti na začiatku rozprávania sa postupne mení na skeptickosť („čo fantastické ste vynášli v poslednom čase?“, tamže: 108) a nostalgiu za domovom („Medík mi chutil výborne. Akoby som bozkával slnko“, tamže: 106). Varovanie pred bezpodmienečným obdivom technických inovácií sa realizuje aj cez motív zneužívania techniky (napr. v poviedke *Osud vynálezcu Miška Samaritána*, ktorý „svoj veľký vynález časopriestorového vreca [...] neodovzdal ľudstvu“, tamže: 154).

Zbierka sa tak stáva manifestom vnímania človeka ako neoddeliteľnej súčasti prírody: „Ľudia a hviezdy sú jedna rodina, sú si príbuzní ako konár a vtáča alebo farba a tvar“ (tamže: 21). V poviedke *Dieťa a zemetrasenie* sa poučný príbeh o existenčnej nevyhnutnosti láskavého vzťahu s prírodou („Zemička je predsa moja kamarátka“, tamže: 160) dopĺňa o motív bezmocnosti človeka, keďže „sily Zeme sú neúprosne kruté, neovládateľné a nepredvídateľné“ (tamže: 159). Podobné motívy rozvíja poviedka *Rozhovor s transgalaktickým pilotom*, ktorý konštatuje, že „človek, nech je už kdekoľvek, nech je akokoľvek silný, vždy bol a aj bude iba všivavou, nič neznamenajúcou molekulou“ (Fekete 1983: 83).

V zbierke sa realizovali aj niektoré konformné motívy, napr. poviedka *Ludkovia* v pozitívnom svetle tematizuje atómovú energiu a s ňou spojené riziká podáva ako vylúčené („si chránia atómy ako matky svoje deti“, tamže: 14), zároveň zdôrazňujúc jej pozitívny podiel pri inováciách. Súčasne sa ale vyjadrujú obavy z jej zneužitia v cudzích rukách ako zdroj „výbuchu, ktorý by nás zmenil na číry tieň na stene“ (tamže). K tomuto okruhu patria aj početné utopické motívy, napr. rovnomená poviedka zbierky *Romanca o ehylte* podáva príbeh o planéte, ktorej občania sú kontrolovaní nástrojom dobromerom, v ktorom „[...] je zachytená tarifa zásluh a úsilia, ktorou sa automaticky určuje, či si človek zaslúži žiť ešte [...] prípadne nemá nárok na ďalší život, lebo sa na svete neosvedčil“ (tamže: 55). „Tyrania ehlyty“, ktorá zbavovala životy od „osudovosti a nespravodlivosti, vyplývajúcej z náhodných udalostí“ (tamže: 56), funguje zároveň ako kritická alúzia na obme-

dzenia slobody jednotlivca. Utopicko-sentimentálny príbeh *Obchodu s úsmevmi* kritizuje zisk a bohatstvo, presadzujúc predstavy o spravodlivom svete bez nerovnosti a vykorisťovania („budem najšťastnejší [...] keď môj obchod skrachuje. Keď ho nebudú ľudia potrebovať“, tamže: 68), poviedka *Planéta jednorukých* presadzuje „odpor k vojne, a tým aj zmysel pre pokoj a krásu“ (tamže: 69), a príznačný názov odkazuje na miesto, kde sa zhromaždili „vojnoví invalidi z celého vesmíru“ (tamže). Spolu s antivojnovým apelom („keby sme boli generáciou, ktorá poznala hrôzy vojny. Raz-dva by sme sa zmierili s podobou ich dokaličených tiel i s tým, že si vybavujú účty lacnou, krvavou cestou“, tamže) sa tu odsudzuje individualizmus, a oslavuje sa súdržnosť kolektívu ako zdroj životaschopnosti každého jednotlivca: „Len dvaja ľudia mohli mať dve ruky [...] Každý predmet okolo nás volal na človeka nevyhnutnosťou dvojitosti“ (tamže: 72).

Záver

Príspevok poukázal na doteraz prehliadanú funkčnosť sci-fi diel pre deti a mládež ako alternatívneho komunikačného priestoru v období neskorej normalizácie, ktorého rozšírenie prispelo k postupnému ideologickému rozkladu komunistického štátneho systému. Napriek signálom žánrovej príslušnosti a prispôsobeniu sa detskému čitateľovi, časť diel tohto okruhu vďaka vysokej miere kritickosti, reflexívnosti a problematizovaniu je možné interpretovať ako priestor pre vyjadrenia nepokoja a realizácie autorských stratégií subverzie. Analýzy spoločenskej kritiky v rámci vybraných dobových diel potvrdili, že miera kritickosti v nich varovala a často bola relativizovaná konformnými motívami, ktoré mali legitimizovať publikovanie diela v oficiálnej prevádzke.

Bibliography

- Ferko, Miloš (2007), *Dejiny slovenskej literárnej fantastiky*. Bratislava, LIC.
- Herec, Ondrej – Ferko, Miloš (2000), *Slovenská fantastika do roku 2000*. Bratislava, Národné osvetové centrum.
- Honsza, Norbert (1978), *Moderne Unterhaltungsliteratur. Bestandsaufnahme- Thesen-Analysen*. Wrocław, Wydawn. Uniw. Wrocławskiego.
- Hykisch, Anton (2024), *Nočné zápisky*. Bratislava, Marenčin PT.
- Meißner, Wolfgang (1989), *Phantastik in der Kinder- und Jugendliteratur der Gegenwart. Theorie und exemplarische Analyse von Erzähltexten der Jahre 1983 und 1984*. Würzburg, Königshausen & Neumann.
- Oberfeld, Charlotte – Kaufmann, Heiko (1978), *Zwischen Utopie und heiler Welt: zur Realismusdebatte in Kinder- und Jugendmedien*. Frankfurt am Main, Haag + Herchen.
- Richter, Karin (2010), Kindheitsbilder im Wandel: Kind, Familie, Gesellschaft in der Kinderliteratur der DDR. In *Kindheit zwischen West und Ost: Kinderliteratur zwischen Kaltem Krieg und neuem Europa (Europäische Kinder- und Jugendliteratur im interkulturellen Kontext)*, 23–43. Wien, Peter Lang.

Stanislavová, Zuzana a kol. (2010), *Dejiny slovenskej literatúry pre deti a mládež po roku 1960*. Bratislava, LIC.

Štrasser, Ján (2015): *Sledoslov. Rozhovory s Altou Vášovou*. Bratislava, LIC.

Pramene

Fekete, Ján (1983), *Romanca o ehylte*. Bratislava, Mladé letá.

Vášová, Alta (1984), *7,5 stupňa Celzia*. Bratislava, Mladé letá.

Žarnay, Jozef (1983), *Kolumbovia zo základne Ganymedes*. Bratislava, Mladé letá.

Ku genéze emigrantskej literatúry karpatských Rusínov v USA

Dominika Novotná

Prešov University, Slovakia

Abstract: This thesis examines the historical and social events that preceded the emergence of Carpatho-Rusyn emigrant literature in the USA. The historical and political situation in Europe in the first half of the 19th century and the related poor socio-economic situation of the population triggered migration impulses. Many nations found themselves on the American continent, and the Carpatho-Rusyns were no exception. The Carpatho-Rusyn diaspora began to establish their own associations, cultural and youth organizations, publishing houses, printing houses, editorial offices of several newspapers and magazines, and drama circles. Thus, they created cultural centers of Carpatho-Rusyn emigrants, in which Carpatho-Rusyn emigrant literature of the USA was born in several variants of their language, reflecting their new sociocultural conditions.

Keywords: emigrant literature, national identity, Carpatho-Rusyn literature, diaspora

Úvod

Táto práca hovorí o karpatorusínskych emigrantoch, ako obyvateľoch historickej Karpatskej Rusi, ktorí boli v čase najväčšej vlny vystahovalectva do Ameriky obyvateľmi vtedajšej Rakúsko-Uhorskej monarchie. Mnoho emigrantov z Európy sa okrem USA ocitlo aj v Kanade, či Argentíne, my sa však v tejto práci budeme zaoberať rusínskou diasporou a jej literatúrou v USA.

Nedostatok práce aj pôdy boli prvotnými príčinami emigrácie z Európy. Tieto príčiny boli spoločné pre všetky európske štáty, ktorých sa emigrácia týkala. V niektorých prípadoch dochádzalo k emigrácii z dôvodu náboženských, politických, či národnostných perzekúcií. Jedným z dôvodov bola aj masová reklama. Majitelia amerických priemyselných spoločností sa dohodli s majiteľmi lodných spoločností a podnikli masívnu kampaň, ktorá nalákala milióny ľudí emigrovať na americký kontinent. Taktiež korešpondencia medzi emigrantami a domovom prispela k lákavej predstave Nového sveta. Rozhodnutie emigrovať ovplyvnila aj povinná vojenská služba, teda snaha vyhnúť sa jej.

1. O prvých rusínskych emigrantoch v USA

Archívne dokumenty nasvedčujú tomu, že obyvatelia Karpatskej Rusi emigrovali do Ameriky už v polovici 19. storočia. Padiak uvádza, že zmienka o prvých emigrantoch z Prešovskej Rusi sa nachádza vo viedenskom časopise *Vistnyk: Politický časopis pre Rusínov Rakúskej ríše* (Padiak 2018: 220). Neznámy autor informuje, že skupina tridsiatich ľudí z okolia Prešova sa s rodinami i dobytkom presídľuje do

Ameriky: „Z Prešova v Uhorsku prichádzajú zvesti, že z tamojšieho okresu sa do tridsať osôb s rodinami i všelijakým dobytkom vybralo osídľovať Ameriku.”

Podľa sčítania bádateľov medzi rokmi 1880-1914 do USA emigrovalo za prácou 225 000 karpatských Rusínov, ktorí osídľovali najmä industriálne centrá na severovýchode USA v štátoch New York, New Jersey, Connecticut, Ohio, no najviac Pensylvánii (Magocsi 2016). Rusíni emigrovali s víziou finančného prilpenia a následného návratu domov. Lenže kvôli nepriaznivej politickej situácii v Európe mnohí ostali na americkom kontinente neplánovane dlhodobo, niektorí navždy.

2. Začiatky národnostno-kultúrnej aktivity rusínskej diaspóry v USA (Náboženské a svetské organizácie)

V reakcii na kultúrne, či duchovné potreby rusínskych emigrantov, odchádzala zo Európy do Spojených štátov inteligencia (kňazi, spisovatelia), ktorá sa tam taktiež usádzala natrvalo. Do polovice 80. rokov 19. storočia nemali karpatskí Rusíni v USA vlastných kňazov ani kostoly. V čase, keď začali vznikať prvé farnosti, navštevovali omše v kostoloch rímskeho obradu. Nespokojnosť s touto situáciou vyriešili tak, že písali do Európy listy gréckokatolíckym biskupom a žiadali ich, aby im poslali kňazov. Prvý gréckokatolícky kňaz, Ivan Volanskij, prišiel z Haliče do Ameriky v roku 1884. V roku 1894 už bolo v USA okolo dvadsať gréckokatolíckych kňazov a okrem štyroch boli ostatní karpatskí Rusíni z Uhorska. Rozdiel medzi fungovaním farností v domovine a v Amerike bol ten, že vlastníkmí pozemkov a kostolov boli veriaci, ktorí z vlastnej iniciatívy zakladali laické výbory (Magocsi 2016).

Väčšina karpatských Rusínov sú gréckokatolíckeho alebo pravoslávneho viero-
vyznania. Centrom karpatorusínskeho kultúrneho a spoločenského života bola práve cirkev spolu s bratskými spoločenstvami a bratstvami, ktoré vznikli ešte pred vybudovaním prvých kostolov. Ich úlohou bola vzájomná, najmä finančná podpora. Imigrantskí robotníci prispievali do organizácie malou mzdou a v prípade choroby, úrazu alebo smrti dostal robotník alebo jeho rodina finančnú kompenzáciu, teda poskytovali svojim členom výhodu poistenia. Niektoré bratstvá sa spojili, čím vznikli väčšie organizácie. Medzi prvými bola v roku 1892 vo Wilkes Barre (Pennsylvania) založená organizácia *Spolok gréckokatolíckych rusínskych bratstiev* (*Sojedenenije greko-katoličeskych russkich bratstv*, dnes známa ako *Greek Catholic Union of the USA*). Ďalšou veľkou organizáciou založenou v McKeesport (Pennsylvania) bola organizácia *Združenia gréckokatolíckych cirkevných bratstiev* (*Sobranije greko-katoličeskych cerkovnyh bratst*, dnes známa ako *United Societies of Greek Catholic Brotherhoods*). Aj keď boli tieto bratstvá svetského pôvodu, boli úzko späté s gréckokatolíckou cirkvou, o čom svedčí aj ich názov. Tieto, ale aj ďalšie bratstvá vydávali rusínske noviny a výročné zborníky. Noviny *Americký rusínsky vestník* (*Amerikansky russky viestnik*, 1892-1952, Homestead, Pennsylvania) boli najstaršími a najrozsiahlejšími novinami (v kontexte objemu výtlačkov), ktoré vydávalo spomínané *Sojedenenije*. Do roku 1926 sa vydávali v cyrilike aj latinským písmom. Svoj vrchol dosiahli v 20. rokoch keď vychádzali trikrát týždenne v náklade cca 40 000 kópií. Redaktorom (1892-1914) a zakladateľom týchto novín

bol Pavol Žatkovič. Medzi vplyvných redaktorov patrili aj Michael Hančin, George Jurion Thegze, Stefan Varzaly, Michael Roman. Namiesto rusínskojazyčného vydania novín *Amerikansky russky viestnik* v roku 1952 začali vychádzať noviny Posol gréckokatolíckej únie v anglickom jazyku (*Greek Catholic Union Messenger*) (Magocsi, Pop 2010). Rusínska diaspóra okrem bratstiev, cirkevných spolkov, redakcií, typografií tiež začala zakladať svoje národné školy, či amatérske divadelné krúžky.

3. Literárny život karpatských Rusínov v USA

Pôvodné literárne práce rusínskych autorov sa objavili v takmer šesťdesiatich novinách a iných periodikách, vydaných pre rusínsko-americkú komunitu v USA a najrozšírenejšími z nich boli *Amerikansky russky viestnik*, *Prosvita* (1917-2000), *Vostok* (1919-1950), *Lemko* (1928-1939), *Deň* (1922-1926) a tiež mesačník *Niva* (1916), ktorý sa vydával len krátko. Okrem toho bola rusínska literatúra USA publikovaná v almanachoch, ktoré každoročne vydávali bratské organizácie. Okrem prózy a poézie boli ich obsahom aj životopisy slávnych Rusínov, články o rusínskej histórii a mesačný kalendár. „Rusínski spisovatelia pôvodne písali v cyrilike, ale do 30. rokov 20. storočia väčšina prevzala latinskú abecedu používajúc systém transliterácie založený na slovenskom pravopise.“ (Rusinko 2011: 99). V rannom štádiu literárneho života karpatských Rusínov v USA (koniec 19. storočia), kedy bolo v Spojených štátoch ešte málo rusínskej inteligencie, sa aktívne popularizovali diela z domova. Boli to najmä diela A. Duchnoviča, A. Pavloviča, A. Kralického, J. Stavrovského-Popradova, E. Fencyka, I. Silvaja a ďalších (Paďak, Muliar 2018).

Rusinko rozdeľuje autorov karpatorusínskej americkej literatúry do troch generácií. Prvú generáciu rusínskych spisovateľov v USA predstavujú predovšetkým gréckokatolícki kňazi. Najplodnejším z nich bol Emilij Kubek, ktorý sa preslávil nielen svojou poéziou, ale najmä trojdielnym románom *Marko Šoltys* (1922), napísaným v rusínskom jazyku a vydaným v USA. Ďalej to boli kňazi Stefan Varzaly a Vasil Šereghy, ktorí v novinách a almanachoch vydávali básne a dramatické diela. Medzi rusínskych autorov USA patria aj novinári ako Peter Maczkov, ktorý napísal zbierku náboženskej poézie *Vinec nabožnych stichov* (1958). Stefan Telep a Nicholas Cyslak písali hry pre amatérske divadelné krúžky. Znáмым lemkovským spisovateľom pôsobiacim v Kanade a USA bol novinár Dymytrij Vyslockyj, ktorý písal pod pseudonymom Vaňo Huňanka (Rusinko 2011). Poézia a dráma boli najpopulárnejšími žánrami prvej generácie rusínskych spisovateľov USA. Amatérske divadelné krúžky, pôsobiace pri bratských organizáciách a farnostiach mali plný repertoár krátkych divadelných hier, ktoré reflektovali sociálnu problematiku rusínskych emigrantov v USA (Magocsi, Pop 2010). V krátkej dráme *Fedorišinovy* (1925) gréckokatolícky kňaz Valentín Gorzo vyobrazil hneď niekoľko aspektov sociálnej problematiky Rusínov-emigrantov. Sú to problémy ako alkoholizmus, generačný konflikt a snaha stať sa plnohodnotným Američanom (čo najlepšie zapadnúť do amerického prostredia ovládaním anglického jazyka, preberaním amerických kultúrnych zvykov, odevom a pod. – pozn. D.N.). Za zmienku stojí

rad ďalších dramatických diel, ktoré reflektujú boj proti patriarchálnej autorite (S. Telep – *Chytra divčyna*, 1927), či stret rusínskych imigrantov s americkým právnym systémom (*V sudi*, 1944). V týchto dielach často vidíme rusínske texty s prímесou anglických slov. Niektoré poukazujú na prirodzenú jazykovú asimiláciu (najskôr preberanie anglických slov do rusínskej reči, neskôr prechod na anglický jazyk – pozn. D.N.), iné sú akýmsi ponaučením vážiť si jazyk domoviny. Poézia sa predovšetkým venuje témam smútku za domovom. „Zatiaľ čo divadelné hry boli predovšetkým ľahké a zábavné, poézia bola skôr vážna, náboženská a ideologická.“ (Rusinko 2011: 101).

Po druhej svetovej vojne, kedy už bola rusínska diaspóra v USA dostatočne jazykovo aj kultúrne asimilovaná, z umeleckej karpatorusínskej literatúry USA sa vytratil rusínsky jazyk. Druhá generácia rusínskych spisovateľov USA písala po anglicky, čím rozšírili okruh čitateľov mimo rusínskej komunity. Títo autori boli deti imigrantov, väčšinou už narodení v Amerike. Vzniklo niekoľko vážnych populárnych diel rusínskej umeleckej literatúry napísanej v anglickom jazyku (Magocsi, Pop 2010). „Prvým rusínsko-americkým spisovateľom, ktorý hľadal divákov mimo rusínskej komunity, bol Vasil S. Koban.“ (Rusinko 2011: 102). Jeho román *The Sorrows of Marienka* (*Marienkine žiale*, 1979) vznikol na základe rozprávania jeho matky. Najpopulárnejší z autorov tejto generácie a zároveň jeden z popredných amerických spisovateľov 20. storočia bol Thomas Bell, syn rusínskeho imigranta Michajla Belejčáka, ktorý zahynul v metalurgickom závode v Pittsburghu. Život rusínskych imigrantov z východného Slovenska z Prešovskej Rusi (Prešovská Rus alebo Prešovsko je názov označujúci časť historického územia zvaného Karpatská Rus) je zobrazený v jeho prvom románe *The Brood of Vasil* (1930). Vrcholom jeho literárnej tvorby je autobiografický román *Out of This Furnance* (1941), ktorý je venovaný trom generáciám prisťahovalcov z východného Slovenska, pracujúcich v oceliarnach v Pennsylvánii od roku 1880 do začiatku prvej svetovej vojny. Za zmienku stojí aj román Soni Jason s názvom *Icon of Spring* (1987), ktorý opisuje ťažké obdobie Veľkej hospodárskej krízy v 30. rokoch 20. storočia. Autorka je dcéra imigrantov z Podkarpatskej Rusi a vo svojej tvorbe využíva rusínsku tematiku. Ann Walko v diele *Eternal Memory* (1999) zobrazuje spomienky imigrantov, ich rozprávania o domovine, piesne, či recepty.

Do tretej generácie rusínsko-amerických spisovateľov patrí Mark Wans, ktorý napísal vedecky podložený historický román *The Linden and the Oak* (2010). Rusinko tiež spomína román Nicholasa S. Karasa Hunky: *The Immigrant Experience* (2004) a tiež dielo Pete Bohaczyka *Less Than Diamonds* (2002), ktoré, žiaľ obsahujú mnoho nejasností v kontexte rusínskej histórie a identity a majú nízku estetickú hodnotu (Rusinko 2011).

Záver

V tejto práci zďaleka nespomíname všetkých autorov a ani všetky diela v štúdiu spomínaných autorov, ktorí prispeli do pomyslenej knižnice karpatorusínskej literatúry USA. O mnohých dokonca ešte stále nevieme, pretože mnoho neprebá-

daných materiálov stále leží v zaoceánskych archívoch. Treba spomenúť, že v rôznych špecifických skupinách na sociálnych sieťach objavuje aj rusínska prekladová literatúra (diela svetovej literatúry preložené do rôznych dialektov karpatorusínskeho jazyka) z tohto obdobia, ktorej by bolo vhodné tiež venovať väčšiu pozornosť a realizovať hlbší výskum tejto prekladovej literatúry. Z uvedeného vyplýva, že emigrácia karpatských Rusínov do Ameriky bola determinantom zrodu novej literatúry Rusínov a obohatila kultúrny život Rusínov nielen v zámorí ale i v domácom prostredí. Rusínsky kultúrny rozvoj v USA v súčasnosti podporujú rôzne svetské organizácie.

Bibliography

- Bade, Klaus (2004), *Evropa v pohybu. Evropské migrace dvou staletí*. Praha, Lidové noviny.
- Bielik, František (1976), *Slovenské vysťahovalectvo. Dokumenty III*. Martin, Matica Slovenská.
- Harušťák, Igor (2013), Príspevok k diskurzu o dejinách slovenského vysťahovalectva. Migračné impulzy a vysťahovalectvo z hornouhorských žúp na americký kontinent v kontexte migračných pohybov v strednej a východnej Európe v poslednej štvrtine 19. storočia. In: *Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí: monografia*, Bratislava, Historický ústav SAV v Typoset Print s.r.o.
- Magocsi, Paul Robert (2016), *Chrbtom k horám*. Prešov, Vydavateľstvo Universum – EU s.r.o.
- Magocsi, Paul Robert (2004), *Our People: Carpatho-Rusyns and Their Descendants in North America*. Fourth revised edition, printed in Canada.
- Rusinko Elain (2011), Karpatskorusínska literatúra v USA. In: *Studium Carpato-Ruthenorum 2011: Штудії з карпаторусиністики*, Prešov, Prešovská univerzita v Prešove – Centrum jazykov a kultúr národnostných menšín, Ústav rusínskeho jazyka a kultúry.
- Paďák, Valerii (2016), *Narys istoriji karpatorusyňskoj literatury*. Toronto, Chair of Ukrainian Studies.
- Šatava, Leoš (1989), *Migrační procesy a české vystěhovalectví 19. století do USA*. Praha, Univerzita Karlova.
- Wyman, Mark (1993), *Round-Trip to America: The Immigrants Return to Europe, 1880–1930*. Ithaca and London, Cornell University Press.
- Американскій русскій вѣстник*, ч. 2., 1894
- Магочій, Паул Роберт, Поп, Іван (2010), *Енциклопедія історії та культури карпатських Русинів*. Ужгород, Видавництво В. Падяка.
- Падяк, Валерій (2018), *Історія карпаторусинського національного театру і драматургії*. Пряшів, Видавельство Пряшівського університета.
- Падяк, Валерій, Муляр Каріна (2018), Розвивання літературного життя карпатських Русинів у США у другій половці XIX – першій половці XX століття. In: *20 років високошкольської русиністики на Словакії/ 20 rokov vysokoškolskej rusinistiky na Slovensku*, Prešov, Prešovská univerzita v Prešove – Centrum jazykov a kultúr národnostných menšín, Ústav rusínskeho jazyka a kultúry.

Konceptualizácia času a priestoru vo významoch syntaktických konštrukcií (na príklade slovenskej prepozície „pod” a maďarskej postpozície „alatt”)

Stella Ondrejčíková

Slovak Academy of Sciences, Slovakia, [ORCID: 0009-0002-9720-8256](https://orcid.org/0009-0002-9720-8256)

Abstract: Our research deals with primary prepositions with temporary meanings and their specificities in Slovak dialects. The analysis stems from their spatial meanings, from which secondary temporal meanings are metaphorically derived. When analysing the relationship between time and space, the approaches of cognitive linguistics are applied. This paper deals with constructions with the Slovak preposition “pod” [under] with regard to its temporal meanings and functioning in Slovak dialects and historical texts. When exploring the meanings of this preposition, a contextual approach is applied. The paper traces the historical connection and analogy in the expression of time meanings in constructions with the preposition “pod” in confrontation with the meanings of constructions with the Hungarian postposition “alatt”.

Keywords: primary preposition, temporal meaning, spatial meaning

Úvod

Problematiku predložiek v slovenskej lingvistike zachytáva literatúra najmä z pohľadu súčasného slovenského jazyka a jeho spisovnej variety. V odborných článkoch sa venuje pozornosť predložkám z hľadiska preskriptívneho prístupu a posudzujú sa na základe ich „správneho“ používania. Gramatické práce sa zhodujú v pohľade na predložky z hľadiska flektívnosti i funkcie predložiek, v otázke významu predložiek sa však už pohľady jednotlivých prác rozchádzajú.

1. Prístupy k sémantizácii predložiek

Niektoré práce prisudzujú predložkám len gramatickú funkciu a chápu predložky ako slovné druhy bez lexikálneho významu (napr. J. Furdík 1980: 23). *Morfológia slovenského jazyka*, ďalej MSJ (1966: 619 a nasl.), charakterizuje predložky ako neplnovýznamové slovné druhy, t. j. jednotky s čiastkovým, nie lexikálne „plným“, významom. Z pohľadu J. Oravca (1968: 8–11; 1984: 185 a nasl.) možno významovú stavbu predložky uchopiť buď z paradigmatického hľadiska (na základe vzťahov s inými predložkami) alebo z kontextového hľadiska, ktoré sa zameriava na čiastkové významy, ktoré predložka nadobúda až pod vplyvom kontextu. V prácach E. Horáka (1972, 1976a, 1976b) sa stretávame s prístupom k sémantizácii predložiek, ktorého podstatou je odhalenie vlastného (invariant-

ného) významu predložiek uplatnením štruktúrneho (paradigmatického) prístupu. V jeho prácach sú predložky chápané ako autosémantiká.

Vychádzajúc z našich predošlých výskumov sme presvedčení, že schopnosť významovej transformácie vytvára polysémickosť prvotných predložiek, ktorá ich spája s jednotkami plnovýznamových slovných druhov, na základe čoho možno podporiť názor, že predložky nie je vhodné charakterizovať ako nevýznamové, synsémantické. Pri výskume sémantickej transformácie a polysémickosti plnovýznamových jednotiek sa uplatňujú postupy komponentovej i prototypovej analýzy, ako aj kognitívne zamerané analýzy a interpretácie (porov. Ondrejčíková 2023).

2. Časové významy konštrukcií s predložkou *pod*

V našom výskume sa zaoberáme stavom v slovenských nárečiach, sledujeme osobitosti v používaní konštrukcií s vybranými prvotnými predložkami z hľadiska ich významu, pričom sa zameriavame na významy priestoru a času (Ondrejčíková 2022, 2023 v tlači, 2024a, 2024b v tlači). Excerpujeme aj z historických prameňov a slovníkov, v ktorých nachádzame aj také kontextové významy, ktoré v súčasnom jazyku nie sú známe, čím možno získať bohatší obraz historickej polysémickosti prvotných predložiek. V našom výskume uplatňujeme kontextový prístup a prístupy kognitívnej lingvistiky a sledujeme metaforickú sémantickú transformáciu, ktorú budeme ilustrovať významami syntaktických konštrukcií s predložkou *pod* a možnými paralelami s maďarským komponentom *alatt*.

2.1 Významy konštrukcií s predložkou *pod* v súčasnom jazyku

Predložka *pod* v spisovnej slovenčine v spojení s akuzatívom vyjadruje vo svojom primárnom význame priestor, v ktorom označuje (Ružička 1966: 648 a nasl.) ,smerovanie deja do priestoru nižšie od niečoho, pod úroveň niečoho' (*zahrabat' pod zem*). Druhotné významy predložky *pod* sú odvodené od priestorového významu totožného so staršou podobou praslovanského *po* – čiže v pôvodnom význame ,dolu k niečomu' (Králik 2015: 451). Predložka *pod* v spisovnej slovenčine v spojení s inštrumentálom v základnom priestorovom význame vyjadruje ,statický význam miesta, ktoré je nižšie od niečoho' (*ležať pod stromom*).

V súčasnom štandardnom jazyku sa s časovým významom tejto predložky stretávame len v spojení ,pod chvíľou“ vo význame ,každú chvíľu, často, resp. ako s príslovkou ,podchvíľou“, ktorej významy sú v *Krátkom slovníku slovenského jazyka* (2003) zachytené nasledovne: 1. ,každú chvíľu, často: *podchvíľou pozeral von oknom*; 2. ,rýchlo, razom: *podchvíľou to mal hotové*; 3. ,chvíľami, občas: *v lese podchvíľou zahúkala sova* (porov. Doruľa 1989: 358–359; *Slovník slovenského jazyka* 3 (1963)).

V prípade príslovky *podchvíľou* sa 2. význam ,rýchlo, razom, resp. ,za veľmi krátky čas' udržiava len v stredogemerských nárečiach, porov. *Slovník slovenských nárečí II.* (2006), ďalej SSN: 2. ,hneď, o chvíľu, čochvíľa, za veľmi krátky čas: *Poškaj, potchvílô je už aj tu* (Kameňany REV).

Ďalší časový význam konštrukcie mena s predložkou *pod* – ‚cez, za, počas‘ (*pod kázňou, pod hodinou*) – označuje MSJ (1966: 648) kvalifikátorom ľudové.

2.2 Významy konštrukcií s predložkou *pod* v historických a nárečových varietách

Východiskom nášho výskumu sú lexikografické a korpusové pramene súčasného slovenského jazyka, ako aj materiál excerpovaný z historických a nárečových archívnych textov, korpusov a kartoték Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. Pramenný materiál označujeme skratkami: HSSJ – *Historický slovník slovenského jazyka* (1994); SSJ – *Slovník slovenského jazyka* (1963); SSN – *Slovník slovenských nářečí* (2006); DK SSN – dialektologická kartotéka Slovníka slovenských nářečí; HK HSSJ – historická kartotéka Historického slovníka slovenského jazyka.

Po excerpácii konštrukcií, v ktorých sa predložka *pod* spájala s menom v akuza­tíve a s menom v inštrumentáli, sme pristúpili k analýze materiálu uplatnením kontextového prístupu (pozri Ondrejčíková 2024a). Vzhľadom na to, že aj z etymologického hľadiska je základným významom predložky *pod* ‚smerovanie na miesto nižšie položené od niečoho, pod, nižší stupeň‘ (pozri napr. *Český etymologický slovník* Rejzek 2001, *Stručný etymologický slovník slovenčiny* Králik 2019), vychádzali sme z predpokladu, že doména čas sa v jazyku konceptualizuje na základe domény priestor. Použitím tejto predložky v spojeniach so substantívami označujúcimi časový úsek (*chvíľa, deň* a *pod.*) sa aj jej priestorový význam metaforicky transformuje. V týchto konštrukciách nadobúda predložka *pod* aj časový význam a vyjadruje významy:

1. v priebehu, počas daného časového úseku, nie dlhšie, ako daný časový úsek, za uvedený čas:

Pot pár hodínami už boli doma [Muránska Dlhá Lúka REV] SSN; **Pod obedom** Skladanský neustal hovoriť (Vaj.) SSJ.

Predložka *pod* sa často vyskytuje v konštrukciách v ustálenom spojení *pod tým časom* vo význame ‚vtedy‘: *hoc interim spatio: pod tymto časem* [KS 1763] HSSJ; *Vinšó otec pot tim šäsom na dvar* [Repištia REV] SSN.

2. súbežne s inou udalosťou:

Aľe to xto videu pod omšou f krčme sedieť? [Dolná Lehota, DK 1971] DK SSN.

3. časový úsek, časová hranica na vykonanie deja:

Po smrti palatínovej nová volba sa najďalej pod jednim rokom stať musí [Slovenskej Národnej Noviny, 1847] HK HSSJ.

Uvedené časové významy predložky *pod* už zanikli a v podobných kontextoch sa v súčasnosti nahrádzajú inými väzbami (*pod rokom – počas roka*). Ďalšie doklady uvádzame v príspevku Ondrejčíková 2024a.

3. Konštrukcie s postpozíciou *alatt* a maďarizmy v slovenčine

Časový význam predložky *pod* v inštrumentáli v spojení so substantívom vo význame ‚v krátkom čase‘ (*pod krátkym časom*) a ‚za chvíľu‘ (*pod chvíľou*), ktorý sa v súčasnosti hodnotí ako zastaraný, a ktorého relikty nachádzame v stredoge-

merských nárečiach, bol predmetom úvah už v minulosti. Pôvodne sa vysvetľoval ako vplyv maďarčiny, pri ktorom konštrukcia „pod krátkym časom“ vznikla podľa vzoru maďarského *rövid idő alatt*. Henrik Bartek (1936–1937: 181–182) hodnotí spojenie „pod chvíľou“ ako „priam rovnaký maďarizmus“. Vo Výkladovom slovníku maďarčiny (*A magyar nyelv értelmező szótára* 1959–1962) tomu zodpovedá význam č. 11 postpozície *alatt*, k tomu pozri aj výklad významu príslovky *alatt*: II. zastar. ‚dolu, pod‘ (nasledujúca časť je prekladom slovníkovej state z maďarčiny): 11. Od začiatku do konca vymedzeného časového obdobia. Pod hodinou, pod minútou to bude hotové.

a) Niekedy medzi začiatkom a koncom vymedzeného časového obdobia. Mohol si to urobiť pod jedným mesiacom.

b) Súčasne s vymedzeným stavom, procesom, konaním al. súčasne s akoukoľvek jeho časťou; kým trvá. Pod vojnu; pod jeho neprítomnosťou; pod (vládou) Štefana; pod prvým dejstvom.

c) V spojení s deverbatívny substantívom al. substantívom vyjadrujúcim trvanie deja vyjadruje, že dej vymedzený substantívom začal a pokračuje. Je pod konaním, vybavovaním → stojí pod vybavovaním; dedičstvo je pod súdnym sporom.

Ján Doruľa (1987, 1989a, 1989b) poukazuje na príklady zo starších slovenských písomností, ľudových rozprávok a obdobné spojenia v ďalších jazykoch, v dôsledku čoho dospel k záveru, že v slovenčine tieto spojenia nevznikli na základe prevzatého modelu z maďarčiny, ale že šlo v týchto rôznych jazykoch o paralelný domáci vývin (podľa Doruľa 1989b). V tomto príspevku argumentuje aj spojeniami vyjadrujúcimi význam ‚trvanie počas vymedzeného časového obdobia, za, počas‘ z dokladov zo staršej slovenčiny, napr. *pod gednu qvindenu* (1752); *pod dwema tjdney* (1759); aj z iných jazykov, napr. lat. *sub una quindena*, *sub bruma*; nem. *unter der Arbeit*, *unter Tags*; rus. *prijechal pod večer*; bielorus. *uznou pad pounač zlučylasia*; srb. *pa bi tebi pod starost* rdjavi dani došli.

Na základe vyššie uvedených dokladov predpokladáme, že ide v slovenčine o starší jav, ktorý bol v minulosti rozšírenejší (pozri kap. 2.1), no dnes už v slovenčine zaniká, pričom sa dlhšie udržiava v gemerských nárečiach, čo môže byť dôsledkom toho, že gemerské nárečia v minulosti boli (a stále sú) v blízkom jazykovom kontakte s maďarčinou. Aj napriek tomu, že v slovenčine nejde o prevzatie tohto významu z maďarčiny (čo dokazuje paralelný vývin aj v ďalších jazykoch), jazykový kontakt a paralelný jav prispieva k udržaniu tohto významu v Gemeri, zatiaľ čo v štandardnej slovenčine a v ďalších slovenských nárečiach zaniká.

Záver

Pôvod syntaktickej konštrukcie *pod chvíľou* v slovenčine ostáva naďalej nevyjasnený. Časový význam konštrukcie „pod chvíľou“ vo význame ‚za veľmi krátky čas, rýchlo, razom‘ je však už v slovenčine zastaraný, reliktný a zachováva sa len v gemerských nárečiach. K objasneniu jeho pôvodu by mohli prispieť aj výskumy maďarských historických a nárečových prameňov.

Uplatnením prístupov kognitívnej lingvistiky pozorujeme spoločný prejav konceptualizácie dvoch základných domén ľudského vnímania – času a priestoru v typologicky odlišných jazykoch. Aj na porovnaní dvoch jazykov vidíme možnú dynamiku v kognitívnych konceptualizáciách, príp. ich prepojenie s vonkajšími faktormi, akými sú jazykové kontakty.

Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu VEGA č. 2/0114/22 *Slovník slovenských nárečí IV*. ORCID: 0009-0002-9720-8256

Bibliography

- Bárczi, Géza – Országh, László a kol. (1959–1962). *A magyar nyelv értelmező szótára*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Bartek, Henrik (1936–1937). Maďarský vplyv na slovenčinu. *Slovenská reč*. 5, 178–184.
- Doruľa, Ján (1989a). Ešte o jazyku rozprávok Dobšinského zbierky. In: *Literárnomúzejný letopis*. 23. Martin, Matica slovenská.
- Doruľa, Ján (1987). O jazyku rozprávok zo zbierky Pavla Dobšinského. In: *Literárnomúzejný letopis*, 21. Martin, Matica slovenská.
- Doruľa, Ján (1989b). Slovenské slovo priš a „maďarizmy“ v slovenčine. *Slovenská reč*. 54/6, 354–360.
- Furdík, Juraj (1980). Slovo a jeho významová štruktúra. In: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia*. Bratislava, SPN.
- Horák, Emil (1976a). Metodologické a teoretické východiská opisu sémantiky slovanských predložiek. *Slovenská reč*. 41, 85–97.
- Horák, Emil (1972). Predložkový systém spisovnej slovenčiny. *Slovenská reč*. 37/ 6, 341–354.
- Horák, Emil (1976b). Významové jadro slovanskej predložky o. *Slavica slovaca*. 11/3, 263–271.
- Kačala, Ján – Pisárčiková, Mária – Považaj, Matej a kol. (2003). *Krátky slovník slovenského jazyka*. Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV.
- Králik, Lubor (2019). *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava, Veda.
- Ondrejčíková, Stella (2023). Osobitosti časových významov v konštrukciách s predložkou „od“. In: *Synsémantické slovní druhy ve slovanských jazycích*. (v tlači)
- Ondrejčíková Stella (2024a). Predložka pod ako operátor časových vzťahov a jej osobitosti v historických a nárečových varietách. In: *VARIA XXXI. Zborník príspevkov z XXXI. kolokvia mladých jazykovedcov. (Danišovce 30. 11.–1. 12. 2022)*. Košice, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Vydavateľstvo ŠafárikPress.
- Ondrejčíková, Stella (2022). Predložky ako operátory časových vzťahov a ich osobitosti v germerských nárečiach. In: *VARIA XXX. Zborník príspevkov z XXX. kolokvia mladých jazykovedcov. (Bratislava 3.–5. 11. 2021)*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV.
- Ondrejčíková Stella (2024b). Priestorové a časové významy konštrukcií s predložkou v. In: *VARIA XXXII. Zborník príspevkov z XXXII. kolokvia mladých jazykovedcov. (Prešov 30. 11.–1. 12. 2023)*. (v tlači).

- Oravec, Ján (1984). *Predložky*. In: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia*. Bratislava, SPN.
- Oravec, Ján (1968). *Slovenské predložky v praxi*. Bratislava, SPN.
- Peciar, Štefan a kol. (1963). *Slovník slovenského jazyka. III. P–R*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV.
- Rejzek, Jiří (2001). *Český etymologický slovník*. Vozice, LEDA.
- Ružička, Jozef a kol. (1966). *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava Veda, vydavateľstvo SAV.

Sources

- Archív nárečových textov*. Dialektologické oddelenie JÚLŠ SAV.
- Dialektologická kartotéka Slovníka slovenských nárečí*. Dialektologické oddelenie JÚLŠ SAV.
- Ferenčíková, Adriana – Ripka, Ivor a kol. (2006). *Slovník slovenských nárečí. II. L–P (povzchádzat)*. Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV.
- Historický archív L. Štúra a A. Bernoláka*. Oddelenie dejín slovenčiny, onomastiky a etymológie JÚLŠ SAV.
- Historická kartotéka Historického slovníka slovenského jazyka*. Oddelenie dejín slovenčiny, onomastiky a etymológie JÚLŠ SAV.
- Majtán, Milan a kol. (1994). *Historický slovník slovenského jazyka. O–P (pochytka)*. Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV.
- Omnia Slovaca IV Maior Beta (22.01)*. Spojené slovenské korpusy. Bratislava, JÚLŠ SAV. Dostupné online: <<https://korpus.juls.savba.sk>>
- Peciar, Štefan (1963). *Slovník slovenského jazyka. III. P–R*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV.

К вопросу о конкуренции видо-временных форм в плане будущего времени

Balázs Pálincás

Eötvös Loránd University, Hungary

Abstract: The topic of the present paper is the competition of Russian verb forms that are used for conveying future actions. The author examines the relative synonymy that may occur between the following verb forms: 1) the future perfective (e.g. *помогу*) and future imperfective (e.g. *буду помогать*), which express the concrete-factual and general-factual meanings, respectively; 2) the present imperfective (e.g. *читаю лекцию*) – which realizes the praesens propheticum (настоящее профетическое) meaning – and the future imperfective (e.g. *буду читать лекцию*).

Keywords: functional grammar, Russian verbal aspect, future time, future tense, competing verb forms

Настоящая работа рассматривает две разновидности конкуренции видо-временных форм в плане будущего времени. В первой части статьи обсуждается относительная синонимия форм простого будущего (выступающего в позиции конкретно-фактического) и сложного будущего (реализующего общефактическое значение), например: *Ты сделаешь/будешь делать ей предложение?* Во второй части рассмотрим взаимозаменяемость форм настоящего несовершенного (передающего значение настоящего намеченного действия) и сложного будущего, например: *В университете я обычно провожу семинары, но на этой неделе я читаю/буду читать лекцию.* В аспектологических исследованиях принято говорить о т. н. конкуренции видов, когда «речь идёт о взаимозаменяемости видов, не сопровождаемой изменением основного смысла высказывания (изменяются лишь оттенки выражения этого смысла)» (Бондарко 1971: 36). В первой части данной работы речь пойдёт о подлинной видовой конкуренции (хотя и в плане будущего времени), а во второй части рассматривается принципиальная взаимозаменяемость исключительно глаголов НСВ, однако в данной статье мы намерены применить процитированную выше трактовку А. В. Бондарко и к взаимозаменяемости видо-временных форм.

Конкуренция форм простого и сложного будущего

Видовая конкуренция при реализации конкретно-фактического значения СВ и общефактического значения НСВ освещена в научной литературе, в первую очередь, в плане прошедшего времени (см. Бондарко 1971: 37–38;

Шведова 1984; Маслов 2004: 102–105; Падучева 2010: 53–65). Это не удивительно, если учесть, что доминантная позиция общефактического значения — прошедшее время (Ясаи 2000: 118). На наш взгляд, это объясняется, в частности, следующими причинами: 1) количество глаголов формы сложного будущего, способных выражать общефактическое значение, лексически ограничено, в то время как формы прошедшего несовершенного весьма свободно могут выступать в данном частно-видовом значении (Рассудова 1982: 76), и 2) при употреблении форм сложного будущего грань между значениями конкретно-процессного и общефактического действий не так ярко выражена, как в случае форм прошедшего времени (Гловинская 2001: 230).

Несмотря на вышесказанное, мы считаем, что конкуренцию видов в плане будущего времени также нельзя оставить без внимания. Когда контекстуальные условия способствуют семантическому сближению общефактического и конкретно-фактического значений, может развиваться относительная синонимия между соответствующими глаголами НСВ и СВ, и, следовательно, появляется возможность взаимозаменяемости членов оппозиции без значительного изменения смысла (см. Ясаи 2005: 181; Jászay 2019: 55). Данный механизм так же характерен для будущего времени, как и для плана прошедшего времени.

Начнём с примеров видовой конкуренции в контексте вопросительных предложений, поскольку при употреблении формы сложного будущего общефактическое значение преимущественно проявляется в вопросах (см. Рассудова 1982: 76). Обратим внимание на следующие примеры:

- (1а) Ты **будешь оформлять** визу?
- (1б) Ты **оформишь** визу?
- (2а) Ты **будешь подавать** на него в суд?
- (2б) Ты **подашь** на него в суд?

Разумеется, как мы уже упоминали выше, здесь речь идёт об относительной синонимии. Хотя данные высказывания очень близки друг к другу по смыслу, нельзя заявить, что (1а и 1б) и (2а и 2б) полностью эквивалентны. В зависимости от лексического значения глагола и от контекста могут возникать разные интерпретации предложений (тонкие семантические, модальные и прагматические различия).

Мы представим одно из возможных толкований различия конкурирующих форм в вышеприведённых примерах. В случае вопросов, содержащих глаголы НСВ, имеется нейтральное отношение к обозначаемому действию. Человек, задающий вопрос, не проявляет заинтересованности в реализации действия, он просто интересуется, есть ли *намерение* у собеседника совершить данное действие (иначе говоря: он хочет знать, будет ли иметь место действие или нет), см. (1а и 2а). В отличие от этого, в вопросах, содержащих глаголы СВ, уже можно уловить признак *ожидаемости* при реализации дей-

ствия со стороны субъекта; говорящий полагает, что действие *должно произойти*, см. (16 и 26).

Следует сказать, что вышеуказанное истолкование можно применить и к плану прошедшего времени. В примерах (3а и 3б) с глаголами НСВ акцент говорящего делается на *наличии* или *отсутствии действия*, в то время как в предложениях (4а и 4б), содержащих глаголы СВ, на первый план выдвигается атрибут *ожидаемости*:

- (3а) Ты **делал** ей предложение?
- (3б) Ты **будешь делать** ей предложение?
- (4а) Ты **сделал** ей предложение?
- (4б) Ты **сделаешь** ей предложение?

В зависимости от контекста и лексического значения глагола, в вопросительных предложениях с глаголом СВ – типа (16, 26 и 4б) – может развиваться не только атрибут ожидания, но и явное желание, заинтересованность говорящего в выполнении действия. См. следующие примеры: *Ма, а ты купишь мне на эти деньги свисток, — попросил я* (В. Н. Вещунов); *Но ты ведь еще позвонишь? — загрустила Ирина. Часов до восьми я всегда одна. Он заверил почти машинально, что скоро позвонит, и вновь поплыл к дивану.* (Игорь Сахновский).

М. А. Шелякин (1983: 86), описывая различия значений данных видо-временных форм, сосредоточивается на признаке *степени вероятности реализации действий*. Он пишет, что при использовании форм сложного будущего выражается *намеренность* совершения действия, а в случае употребления формы простого будущего — *непременность, обязательность* выполнения действия. Для иллюстрации автор приводит следующие примеры: «Вы *будете выходить/выйдете* на следующей остановке? Вы *будете садиться/сядете*? Или: Ты *будешь* сегодня *оставаться/останешься* после работы?» (Шелякин: 1983: 86) (курзив мной – Р.В.). В этой связи Й. Крекич (1997: 78) отмечает, что в вопросах форма сложного будущего обладает меньшей иллокутивной силой, чем форма простого будущего «с признаком "непременной обязательности"» (там же), и, следовательно, это может произвести более вежливое впечатление. Продолжая рассуждения Шелякина, можно добавить, что реализация значения «*непременной обязательности*» во многом зависит от таких факторов как: интонация говорящего, относительная разница в их социальных статусах (напр., отношения начальника и подчинённого vs. равноправие) и сама ситуация.

При использовании утвердительных предложений глаголы видовой пары также могут семантически сближаться. См. следующие примеры:

- (5а) Я **буду писать** ему завтра.
- (5б) Я **напишу** ему завтра.

(6а) Она **будет подавать** на него в суд.

(6б) Она **подаст** на него в суд.

Вышеприведённые предложения можно рассмотреть и в плане модального содержания, с точки зрения *уверенности говорящего о выполнении действия*. На наш взгляд, можно сказать, что предложения, типа (5б и 6б) с глаголами СВ звучат более *категорично, решительно*, чем (5а и 6а) с глаголами НСВ, т. е. предложения (5б и 6б) передают бóльшую степень уверенности о выполнении действия. Это легко можно усмотреть, если учесть тот факт, что глаголы СВ всегда выражают достижение предела и делают упор на результате действия, в то время как глаголы НСВ в этом отношении нейтральны (они могут выражать или не выражать данные аспектуальные признаки).

Настоящее несовершенное время VS будущее несовершенное время

Видо-временная форма настоящего несовершенного способна обозначать единичное будущее действие, которое твёрдо запланировано или может быть предсказано с высокой степенью уверенности, при условии, что говорящий воспринимает его как не далёкое во времени (Гловинская 2001: 155). В лингвистической литературе данный семантический комплекс упоминается под разными названиями: настоящее намеченное, настоящее предстоящего действия, настоящее профетическое; в данной статье мы будем употреблять последнее название. Так, формы настоящего несовершенного в футуральных контекстах по умолчанию передают значение настоящего профетического, тогда как формы будущего времени выражают намерение со стороны говорящего. Однако встречаются и такие ситуации, в которых форма настоящего несовершенного может быть заменена формой будущего несовершенного времени без существенного изменения смысла. Обратите внимание на следующий диалог:

- (7) – Давай встретимся завтра утром.
– К сожалению, не смогу. Завтра утром я **играю** / **буду играть** в теннис; я уже договорился с другом.

Эти два варианта чрезвычайно близки друг к другу по значению; можно указать лишь на тонкие интерпретационные различия. Обращает на себя внимание, что в случае *играю* акцент делается на твёрдый план, и значение настоящего профетического передаётся явно. В отличие от этого, *буду играть* акцентирует действие, которым будет занят субъект, в то время как заранее запланированный характер действия, раскрываемый только лексическим контекстом, остаётся на заднем плане.

Мы полагаем, что отношения между формами настоящего и будущего НСВ можно концептуализировать как приватную оппозицию, в которой форма настоящего профетического – сильный (маркированный, положительный)

член противопоставления – всегда явно передаёт данное значение в контекстах будущего времени без необходимости какой-либо контекстной поддержки. В случае такого высказывания, как, например, *завтра я лечу в Лондон*, ясно, что действие запланировано на определённое время; по всей вероятности, субъект уже купил билет на самолёт и имеет определённый маршрут. Форма же будущего НСВ – слабый (немаркированный) член оппозиции – может или не может выразить значение настоящего профетического, в зависимости от таких факторов, как лексическое значение глагола и ситуация. Когда данная видо-временная форма передаёт значение настоящего профетического, то это осуществляется лишь имплицитно, на заднем плане, исключительно при поддержке контекста. Сравним следующие два примера:

- (8) – Я **буду помогать** отцу по хозяйству.
(9) – Какие у вас планы на завтрашний день?
– Я **буду помогать** отцу по хозяйству. Мы уже договорились с ним.

В примере (9) лексический контекст позволяет нам воспринимать действие как твёрдо запланированное единичное (хотя и растянутое) действие в ближайшем будущем, тогда как (8) не выражает такой коннотации.

Заключение

Настоящая статья была посвящена интерпретационным различиям, возникающим при конкуренции видо-временных форм в плане будущего времени. Касательно взаимозаменяемости форм простого и сложного будущего мы сделали следующие выводы.

- В случае вопросительных предложений часто реализуются следующие значения. При использовании НСВ говорящий «нейтрально» интересуется у собеседника, *намерен* ли тот выполнять действия или нет. При употреблении же СВ у говорящего есть *ожидание* (или, в некоторых случаях даже *заинтересованность, желание*) совершить обозначенное действие.
- В некоторых обстоятельствах вопросительные предложения с глаголом СВ могут развивать модальный признак *непременности, обязательности* выполнения действия.
- Утвердительные предложения будущего времени, содержащие глаголы СВ, потенциально способны реализовывать бóльшую степень уверенности о выполнении действия чем аналогичные предложения с глаголами НСВ. Они могут быть насыщены модальными оттенками *категоричности, решительности*.

В отношении конкуренции между формами сложного будущего и настоящего несовершенного (выступающего в значении профетического настоящего), мы пришли к следующим выводам.

- Форма настоящего профетического в каждом случае реализует семантический комплекс настоящего намеченного, в то время как форма сложного будущего – в зависимости от лексического значения глагола и ситуации – может или не может передавать значение настоящего профетического. Исходя из этого, в отношении признака выражения семантического комплекса настоящего намеченного данные видо-временные формы представляют привативную оппозицию.
- При собственной конкуренции форма настоящего профетического подчёркивает запланированный характер действия, а форма сложного будущего выдвигает на первый план то, чем будет занят субъект в намеченное время.

Bibliography

- Бондарко, Александр Владимирович (1971), *Вид и время русского глагола (значение и употребление)*. Москва, Просвещение.
- Гловинская, Марина Яковлевна (2001), *Многозначность и синонимия в видо-временной системе русского глагола*. Москва, «Азбуковник» и «Русские словари».
- Крекич, Йожеф (1997), *Педагогическая грамматика русского глагола: Семантика и грамматика*. Szeged, JGyTF Kiadó.
- Маслов, Юрий Сергеевич (2004), *Избранные труды. Аспектология. Общее языкознание*. Москва, Языки славянской культуры.
- Падучева, Елена Викторовна (2010), *Семантические исследования. Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива*. Москва, Языки славянской культуры.
- Рассудова, Ольга Петровна (1982), *Употребление видов глагола в современном русском языке*. Москва, Русский язык.
- Шелякин, Михаил Алексеевич (1983), *Категория вида и способы действия русского глагола: Теоретические основы*. Таллинн, Валгус.
- Шведова, Лилия Николаевна (1984), *Трудные случаи функционирования видов русского глагола (к проблеме конкуренции видов)*. Москва, Издательство Московского университета.
- Ясаи, Ласло (2000), К вопросу об общефактическом значении несовершенного вида. *Studia Slavica Hung.* 45, 117–129.
- Ясаи, Ласло (2005), *Видовые корреляции русского языка в системе грамматических оппозиций*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Szláv és Balti Filológiai Intézet.
- Jászay, László (2019), *Az orosz igeszemlélet oktatásának nyelvészeti alapjai*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.

Analysis of the Translation Strategies Into Italian of the *Modes of Action* of Russian Verbs on the Basis of the Data Collected From the Russian National Corpus

Lorenzo Pellegrini

University of Macerata, Italy

Abstract: In Russian linguistics, the term *mode of action* (cf. Russian *способ действия*, German *Aktionsart*) refers to morphologically differentiated verbal classes, in which morphemes add spatial, phasic, qualitative, etc. meanings to the semantics of the basic verb. Since Russian and Italian differ in this respect, this paper analyzes the strategies used to translate into Italian the Russian verbs belonging to these classes, using data collected from the Russian–Italian parallel corpus of the Russian National Corpus. It was observed that these Russian verbs are translated into Italian using either one or more lexical items, omitting the meaning of the *mode of action*, or translating the meaning of the *mode of action* only, thus ignoring the semantics of the basic verb.

Keywords: *mode of action*, translation studies, corpus, Russian, Italian, comparative linguistics

1. Introduction

Sigurd Agrell was the first scholar to talk about *aktionsart* as the lexicalization of the semantic distinction of verbs through morphemes. The Swedish linguist explored this topic in his 1908 paper *Aspektänderung und Aktionsartbildung beim polnischen Zeitworte: ein Beitrag zum Studium der indogermanischen Präverbia und ihrer Bedeutungsfunktionen* (Comrie 1976: 7). Here, he proposes the following definition:

Под *способом действия* (Aktionsart) я подразумеваю не две основные категории славянского глагола, не формы, обозначающие незаконченные и законченные действия (имперфективный и перфективный глагол), – эти категории я называю *видами* (Aspekte). Термином *способ действия* я обозначаю те до сих пор почти вовсе не привлекавшие внимания и тем более никем не классифицировавшиеся *семантические функции* приставочных глаголов (а также некоторых бесприставочных глаголов и суффиксальных образований), *которые уточняют, как совершается действие*, обозначают способ его осуществления (Агрелль 1962: 36).

However, as M. Krongauz states, over the years, the concept of *способ действия* became wider since it started to include the semantic functions of verbs with suffixes or with more complex morphological means such as circumfixes (Кронгауз 1998: 123).

After the Swedish scholar, many linguists studied this topic, and among the most important to do so, it is worthwhile naming Yu. Maslov and A. Isačenko. They had different points of view on what verbs should belong to these verbal classes.

On the one hand, according to Yu. Maslov, both morphologically derived verbs and verbs without any affixes are part of a given *mode of action*, and he classified them according to their morphological characteristics: *характеризованные*, *нехарактеризованные* and *непоследовательно характеризованные способы действия*. First, *характеризованные способы действия* include verbs featuring affixes that add a lexical-aspectual meaning to the main verb (e.g. *заплакать*, *отработать*, *накупить*, etc.). Second, *нехарактеризованные способы действия* include verbs expressing a given aspectual meaning that is not expressed by any specific morphological item (*стоять*, *спать*, *болеть*, etc.). Finally, *непоследовательно характеризованные способы действия* are a class that stands in-between the first two and combines their characteristics (e.g. *разбогатеть*, *мигнуть*, *капать*, etc.) (Маслов 2004: 386).

On the other hand, according to A. Isačenko, it is only the *modes of action* which are expressed morphologically that can be considered as such (Исаченко 1960: 301). Indeed, the linguist from Saint Petersburg proposes another term for Maslov's *нехарактеризованный способ действия*, calling it *характер глагольного действия*. For this new label, he intends the general semantic characteristics of simple verbs, i.e. verbs without any affixes. Furthermore, the linguist goes on proposing the use of *совершаемость* instead of Maslov's *характеризованный способ действия*, which could be literally translated as 'perfectibility'. He defines it as follows:

Под *совершаемостью* следует понимать те общие значения глаголов, которые, будучи выражены формальными средствами (приставками, суффиксами), модифицируют значение исходного бесприставочного или приставочного глагола в отношении фазисности, кратности или количества действия и семантически с ним соотнесены. Глаголы, выражающие ту или иную *совершаемость*, представлены всегда лишь одной видовой формы (Исаченко 1960: 218).

However, as Maslov points out, the terms *характеризованные способы действия* and *совершаемость* do not actually correspond since Isačenko's concept is narrower: a verb which is part of a given *совершаемость* must be aspectually defective (Маслов 2004: 386, Исаченко 1960: 218). Moreover, it seems necessary to point out that according to Isačenko, a given *совершаемость* can be expressed by prefixes and suffixes only, while it is perfectly possible to do so through circumfixes, as in the *сатуративный способ действия*, and infixes, as in the *однократный способ действия*.

Nowadays, Isačenko's point of view is widely accepted, but scholars prefer the term *способ действия* over *совершаемость*.

1. Analysis and Results

The present study analyzes 30 examples of sentences translated from Russian into Italian for each *mode of action*, and it aims at finding translation trends that can help linguists working as translators, interpreters, and language teachers. All the data was extracted from the Russian–Italian parallel corpus of the Russian National Corpus. However, it was not always possible to analyze 30 sentences for each *mode of action* due to the lack of data, and this probably influenced the results of the research. The *types of action* analyzed are the ones described in Zaliznjak and Šmelev's book *Введение в русскую аспектологию* (Зализняк–Шмелев 2000), with the addition of the *репетитивный способ действия*. This choice is explained by the widespread use of this *mode of action* and by the parallelism between its distinctive prefix *непе-* and the Italian prefix *re-*, which, as its Russian counterpart, is used to add a repetitive meaning to the verb to which it is added. The Russian sentences of which it was chosen to study the translation were selected following three criteria. First, they contain verbs that were proposed as examples of verbs belonging to a particular *type of action* in the main works that were studied to carry out the present research (Исаченко 1960, Бондарко 1967, Шведова 1980, Шелякин 1983, and Зализняк–Шмелев 2000). Second, the verbs must match the *mode of action* they belong to from a semantic, morphological, and grammatical point of view. Finally, these verbs must be formed from non-prefixed simple verbs to which, according to scholars, it is possible to add an affix to form a given *type of action*.

2.1. How the *Modes of Action* are Translated into Italian

At the end of the study, it was discovered that the analyzed *modes of action* are translated using 12 different translation strategies, which have been arranged into 4 groups: IgFp, Ig+Fp, Ig<Fp, and Ig>Fp. These names are composed of the acronyms Ig and Fp, where Ig stands for *исходный глагол* (basic verb), and Fp stands for *формальный показатель* (formal marker). These groups are created considering the semantics of the analyzed Russian verbs not as a unity but as composed of two elements: the meaning of the basic verb and the meaning of the *type of action*, which is conveyed by its characteristic formal marker or markers. This classification is inspired by Slavkova's paper *Стратегии перевода русских приставочных глаголов на итальянский язык (на материале русско-итальянского параллельного подкорпуса НКРЯ)* (Славкова 2018: 526–528).

2.1.1. The Group IgFp

The Russian verbs that are part of this group are translated into Italian using translation strategies where only one lexical item translates the semantics of both the basic verb and the formal marker. This lexical item can be, for example, a word or an idiomatic expression. An example of a *mode of action* that can be translated using this group of translation strategies is the *репетитивный способ действия*. The verbs in this *mode of action* express repetitive actions:

- Я **передумала**, – сказала Тася, – мне лошадь жалко.
- Ci ho **ripensato** – aveva detto Tasja – mi dispiace per il cavallo.

Looking at the example, it can be noticed that both the semantics of the prefix *пере-* (repetition) and of the verb *думать* ‘to think’ are translated into Italian using one lexical item, i.e. *ripensare*. This is possible thanks to the semantic parallelism between the Russian prefix *пере-* and the Italian prefix *ri-*. Indeed, it is possible to draw a structural parallelism between *передумать* and *ripensare* where, from a semantic point of view, *пере-* equals to *ri-*, and *думать* equals to *pensare*.

2.1.2. The Group Ig+Fp

The Russian verbs that are part of this group are translated into Italian using translation strategies where two or more lexical items translate the semantics of the basic verb and of the formal marker. An example of a *mode of action* that can be translated using this group of translation strategies is the *сатуративный способ действия*. The verbs in this *mode of action* express an action that is performed to its fullest, until satisfaction, sometimes excessively:

Действительно, европейский избиратель голосует за «Брексит», за Марин Ле Пен или «Альтернативу для Германии» не потому, что **насмотрелся** передач Russia Today.

Effettivamente, se un elettore europeo vota per la Brexit, per Marine Le Pen oppure per l'AfD, questo non dipende dal fatto che **si sia guardato tutte** le trasmissioni di Russia Today.

Looking at the example, it is clear how the Russian verb *насмотреться* ‘to watch a lot, enough (of)’ is translated into Italian using many lexemes. In this case, the meaning of the *mode of action* that is conveyed by *на-...-ся*, is mainly translated through the indefinite pronoun *tutte*, and it is reinforced by the reflexive form of the verb. On the other hand, the semantics of the verb *смотреть* perfectly corresponds to the one of the verb *guardare* (‘to watch’ in both cases).

2.1.3. The Group Ig<Fp

The Russian verbs that are part of this group are translated into Italian using translation strategies where only the semantics of the formal marker characteristic of the given *mode of action* is translated, thus ignoring the meaning of the basic verb. An example of a *type of action* that can be translated using this group of translation strategies is the *пердуративный способ действия*. The verbs in this *mode of action* express an action that lasts for a period that is considered too long:

Как же в таком случае мне **прожить** без нее два месяца – летних, бессонных?

Come avrei potuto **sopportare** di non vederla per due mesi di insonnie estive?

Looking at this example, it can be noticed that only one lexical item is used to translate the Russian verb into Italian. However, in contrast to the group IgFp, the semantics of the Italian verb *sopportare* ‘to bear with something or someone’

includes the semantics of the *mode of action* only, which is conveyed by the formal marker *по-*. Indeed, the verb *sopportare* stresses that the timeframe when the action expressed by the verb *жить* ‘to live’ takes place is considered too long, without translating the verb *жить*.

2.1.4. The Group Ig>Fp

The Russian verbs that are part of this group are translated into Italian using translation strategies where only the semantics of the basic verb is translated, thus ignoring the meaning of the formal marker. An example of a *mode of action* that can be translated using this group of translation strategies is the *кумулятивный способ действия*. The verbs in this *mode of action* express an action that accumulates incrementally over time:

– Это ты все сама **нарвала**? – спросила Одинцова.

– Gli hai **colti** tutti da te? – domandò la signora Odinzow.

Looking at the example, it can be noticed that only one lexical item translates the Russian verb into Italian. However, in contrast to the group Ig<Fp, in this case, the semantics of the *mode of action* which is conveyed by the prefix *на-* is ignored. Indeed, its meaning is also expressed by the indefinite pronoun *все*. Consequently, since the Italian language is less redundant than the Russian language, it does not need to transfer the meaning of the formal marker (*mode of action*) because it is already present in the sentence, so only the verb *рвать* is translated.

2.2. The Results

The results of the analysis have been summarized in Table 1. The table shows which group of translation strategies can be used to translate a given *mode of action* according to the analyzed data:

Table 1.

	IgFp	Ig+Fp	Ig>Fp	Ig<Fp
<i>Начинательный способ действия</i>	✓	✓	✓	
<i>Делимитативный способ действия</i>	✓	✓	✓	
<i>Пердуративный способ действия</i>		✓	✓	✓
<i>Финитивный способ действия</i>	✓	✓	✓	✓
<i>Кумулятивный способ действия</i>		✓	✓	✓
<i>Сатуративный способ действия</i>	✓	✓	✓	
<i>Интенсивно-результативный способ действия</i>	✓	✓	✓	✓

<i>Однократный способ действия</i>	✓	✓	✓	
<i>Смягчительный способ действия</i>	✓	✓	✓	
<i>Множественный способ действия</i>		✓	✓	
<i>Прерывисто-смягчительный способ действия</i>	✓	✓	✓	
<i>Дистрибутивный способ действия</i>		✓	✓	
<i>Взаимномножественный способ действия</i>	✓	✓	✓	✓
<i>Сопроводительный способ действия</i>	✓	✓	✓	
<i>Репетитивный способ действия</i>	✓	✓	✓	✓

As the table shows, the groups Ig+Fp and Ig>Fp were used to translate all the *modes of action*, the group Ig<Fp was used to translate 6 *types of action* out of 15, and the group IgFp was used to translate 11 *modes of action* out of 15. If we consider some of the differences between Russian and Italian verbs highlighted by F. Straniero Sergio (2008: 34–35), these results come as no surprise. Indeed, Italian verbs are less complex semantically than the Russian ones. Consequently, to translate a Russian verb belonging to a given *mode of action*, the Italian language will have to break it down and translate all its semantic components separately, i.e. the semantics of the basic verb and of the formal marker. This explains the wide use of the group Ig+Fp. However, the widespread use of the translation strategies of the group IgFp seems to reflect a high semantic density of Italian verbs, contradicting the previous statement. Nevertheless, it is necessary to remember that the group IgFp also includes translation strategies such as transposition and the use of idioms. Thus, in these cases, Russian verbs are not translated using an Italian verb that is semantically as complex but they are translated using a noun in the case of transposition and using more than just a verb in the case of idioms. Finally, Straniero Sergio also states that the Italian language gives less importance to *aktionsart* than Russian, so it tends to ignore it during translation. As a confirmation, the group of translation strategies Ig>Fp was more common than Ig<Fp and it was used to translate all the *modes of action*.

3. Conclusions and Future Developments

Considering the above, it is possible to conclude that the differences between the verbal systems of the two languages force translators to find many solutions to translate the Russian *modes of action*. We saw that the category of *aktionsart* is expressed in Russian and Italian dramatically differently, and the results of this study could help linguists working as interpreters, translators, and language teachers

since they reveal the most common translation strategies used to translate the analyzed *modes of action*. However, it is also necessary to acknowledge that these results are limited to the data provided by the Russian National Corpus. It would be interesting to increase and complement this data by analyzing, for example, Russian–Italian parallel corpora of oral texts, subtitles, dubbed texts, and consecutive and simultaneous oral translations. In this way, it would be possible to compare the results obtained from the analysis of data from different types of parallel corpora and provide more comprehensive results.

Bibliography

- Comrie B. (1976), *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Straniero Sergio F. (2008), *Elementi di grammatica contrastiva russo-italiano*. Roma, Aracne.
- Агрелль С. (1962), О способах действия польского глагола. В кн.: Маслов Ю. С. (ред.), *Вопросы глагольного вида*. Москва, «Издательство иностранной литературы». 35–37.
- Бондарко А. В. (1967), *Русский глагол*. Санкт-Петербург: «Просвещение».
- Зализняк А. А., Шмелев А. Д. (2000), *Введение в русскую аспектологию*. Москва, «Языки русской культуры».
- Исаченко А. В. (1960), *Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким*. Т. 2. Морфология. Bratislava, Slovenská akadémia vied.
- Кронгауз М. А. (1998), *Приставки и глаголы в русском языке: семантическая грамматика*. Москва, «Языки славянской культуры».
- Маслов Ю. С. (2004), *Избранные труды. Аспектология. Общее языкознание*. Москва, «Языки славянской культуры».
- Славкова С. (2018), Стратегии перевода русских приставочных глаголов на итальянский язык (на материале русско-итальянского параллельного подкорпуса НКРЯ). In: *Studi e ricerche. Studi di linguistica slava. Nuove prospettive e metodologie di ricerca* 20 (2018): 511–529.
- Шведова Н. Ю. (ред.), 1980, *Русская грамматика*. Т. 1. Фонетика, фонология, ударение, интонация, словообразование, морфология. Москва, «Наука».
- Шелякин М. А. (1983), *Категория вида и способы действия русского глагола*. Таллинн, «Валгус».

Analiza kulturowo-polityczna wybranych bałkańskich występów eurowizyjnych w ujęciu polityzacji

Maja Piasecka

Adam Mickiewicz University, Poland

Abstract: The purpose of this article is to show the problem of the politicization of the Eurovision Song Contest using the example of the countries of the former Yugoslavia over the past three decades. Despite the European Broadcasting Union's assumption that the contest is apolitical, egalitarian and inclusive, it has been criticized over the years due to its numerous references to political issues. Based on an analysis of selected Balkan performances, their politicization is also discernible. Significantly, despite the wars of the 1990s, antagonistic sentiments have not become a domain among the issues raised. Above all, references to domestic as well as European politics are present. Thus, the Eurovision Song Contest, being a kind of stage for politics, has become a space for the manifestation of local, global and identity issues.

Keywords: Balkans, Eurovision Song Contest, Eurovision, politics, politicking, controversy.

Poniższa praca przedstawia problem polityzacji popkultury na przykładzie Konkursu Piosenki Eurowizji, uwzględniając przypadki wybranych państw bałkańskich, tj. Chorwacji, Serbii, Czarnogóry i Macedonii Północnej. Poniższa analiza wybranych występów konkursowych obrazuje obecność polityki w konkursie rozrywkowym, stając się swoistą areną rozgrywania lokalnej polityki. Eurowizja jest konkursem pełnym kontrowersji, niemniej jednak warto wspomnieć, iż tematyka eurowizyjna regionu Bałkanów nie zyskuje rozgłosu na arenie międzynarodowej w porównaniu do innych konfliktów obecnych w świecie, jak i na Eurowizji np. między Rosją a Ukrainą czy Armenią a Azerbejdżanem.

Kontrowersje na Konkursie Piosenki Eurowizji

Mniejszości seksualne wciąż są tematem tabu, wzbudzającym nienawiść i nietolerancję zwłaszcza w konserwatywnym bałkańskim społeczeństwie. Vasil Garvanliev, reprezentant Macedonii Północnej podczas Eurowizji w 2020 roku, wykonał utwór *Here I stand*, uzyskując zaledwie piętnaste miejsce w pierwszym półfinale, co nie zapewniło awansu do części finałowej. Piosenkarz pochodzi z miasta Strumica, które znajduje się blisko granicy z Bułgarią, dlatego też posiada korzenie bułgarskie i ma podwójne obywatelstwo. Garvanliev w wywiadzie podzielił się ze swoim bogatym życiorysem, codziennością w Stanach Zjednoczonych oraz światową karierą operową. Widzów Eurowizji, mimo bogatej biografii i wielu osiągnięć,

najbardziej zainteresował jednak popularny i kontrowersyjny temat mniejszości seksualnych oraz samej orientacji seksualnej Vasila. Garvanliev po latach zdecydował się wrócić do ojczyzny, rozpocząć karierę popową i po dwóch latach wziąć udział w Konkursie Piosenki Eurowizji, chcąc być motywacją dla społeczności LGBT, która wciąż jest dyskryminowana w Macedonii. Vasil stanowczo nie popiera sytuacji mniejszości seksualnych w Macedonii, współczując mieszkańcom żyjącym w strachu przed osądami, zastraszaniem i dyskryminacją. Dlatego artysta zapragnął zaważać o równość i wolność, której zaznał mieszkając w Stanach Zjednoczonych, tłumacząc, że dopóki nie wróciłem ponownie do Macedonii, nie zajmować się i myśleć o tym, z czym mierzy się wiele młodych ludzi ze społeczności LGBT, dorastających w Macedonii.

Piosenkarz przyznał, że wywierano na nim presję, by nie udzielał wywiadu portalowi *Attitude*, dodając, że w Macedonii Północnej nieukrywanie się ze swoją seksualnością jest niespotykane i często niemile widziane. Natomiast krótko po podjętej decyzji o powiedzeniu o przynależności do społeczeństwa LGBT pojawiły się głosy kontrowersji wokół teledysku utworu *Here I Stand*.

Teledysk został nakręcony w Galerii Narodowej Macedonii. W tle są widoczne dzieła sztuki, a największe zainteresowanie wzbudził pokazany tryptyk Janety Vangeli, który składa się z trzech pionowych paneli w kolorze kremowym, zielonym i czerwonym. Według krytyków ów dzieło odzwierciedla bułgarską flagę, tym samym wywołując oburzenie w kraju, zważywszy konflikt etniczny i kulturowy między Macedonią Północną a Bułgarią. Artysta ze względu na umieszczony klip został oskarżony o szerzenie bułgarskiej propagandy. Macedońskie Radio i Telewizja (MRTV) poinformowało o zwołaniu specjalnej komisji w celu rozpatrzenia problemu. W następstwie MRTV i Garvanliev przeprosili za niezamierzony błąd i usunęli z teledysku fragment z pracą Janety Vangeli. Niemniej komentarze i apele widzów, by Vasil wycofał się z konkursu Eurowizji, były coraz bardziej liczne. Szczególnie w momencie, kiedy pojawiło się nagranie z wywiadu, w którym piosenkarz wyjawia swoje podwójne obywatelstwo (macedońskie i bułgarskie). Vasil zwrócił się do fanów za pomocą nagrania na platformie Facebook, wyjaśniając sytuację, natomiast głosy niezadowolenia nie ucichły, a cała sprawa nabrała charakteru politycznego i etnicznego. Głos w sprawie zabrał macedoński artysta Saso Tasevski, który skrytykował zachowanie Garvanlieva, oskarżając go o szerzenie bułgarskich „kłamstw”: „Zrobiłeś to w bardzo złym momencie. Zamiast do nas podejść, wolicie prowokować, a teraz nawet ignorować to, co się dzieje... Dlatego cieszę się, że kłamstwo, którym żyliście, które wmawiano wam w domu, jak przypuszczam, zostało obnażone w najtrudniejszy sposób – że Macedończycy są Bułgarami! Spójrz, w jaki sposób dowiedziałeś się, że nie są!!! To nie jest przyjemne, prawda?” (Marusic 2021: North Macedonia Eurovision Contestant Accused of Spreading Bulgarian Propaganda)

Tymczasem w sprawie Garvanlieva zaangażował się świat polityki – głos w sprawie zabrał Kostadin Kostadinov, były burmistrz miasta Strumica, rodzinne-

go miasta piosenkarza: Swoją piosenką dałeś nam prezent... Bądź pewien, Vasilu, że ogromna liczba obywateli popiera twoją pracę, choć niestety niektórzy widzieli w tym szansę na polityczne spekulacje. Jestem przekonany, że żadna różnica, czy to polityczna, etniczna, religijna czy jakakolwiek inna, nie przebije pragnienia naszego wspólnego sukcesu, kierowanego przez Vasilu Garvanlieva (Marusic 2021: North Macedonia Eurovision Contestant Accused of Spreading Bulgarian Propaganda).

Kostadinov przeniósł konflikt na płaszczyznę polityczną, co spowodowało odpowiedź byłego premiera Macedonii Północnej, który potępił zachowanie Garvanlieva, nazywając je aktem szowinizmu. Kontrowersje wokół występu na konkursie Eurowizji ponownie angażują świat polityki. Co więcej, teledysk z domniemanym nawiązaniem do sporu bułgarsko-macedońskiego jest odzwierciedleniem pogorszonych stosunków międzynarodowych między stronami konfliktu, co może tłumaczyć niezadowolenie ze strony słuchaczy.

Jeden z wyższych wyników w historii Eurowizji Serbii miał miejsce w 2022 roku dla Konstrakty, a w zasadzie Any Đurić prezentującej utwór *In Corpore Sano*. Utwór prócz popularności w całej Europie wzbudził wiele kontrowersji. Na początku utworu Konstrakta śpiewa *Koja li je tajna zdrave kose Meghan Markle?* Początkowo zainteresowanie przyciągnęło samo przytoczenie osoby księżnej Sussexu, a kolejno warstwa artystyczna występu, przez co Đurić została nazwana „serbską Lady Gagą”.

Jednakże, kiedy wgłębimy się w interpretację tekstu utworu *In Corpore Sano*, uwzględniając kontekst polityczny, piosenka o „zdrowych włosach Meghan Markle” nabierze głębszego i znacznie ważniejszego przekazu. Jedną z możliwych, najczęściej spotykanych, interpretacji piosenki to nawiązanie do sytuacji politycznej w Serbii oraz komentarz do obecnego otaczającego nas świata, pełnego idealizmu. Nawiązują one tylko z pozoru do włosów księżnej Sussexu, natomiast są odniesieniem do współczesnej obsesji na punkcie wyglądu i piękna, a pierwsza zwrotka utworu może satyrycznie nawiązywać do artykułów w magazynach plotkarskich. Sama artystka wyjaśniła: „Meghan Markle nie jest tutaj tak ważna, ale jest reprezentantem wszystkich tych ludzi w mediach, na których się skupiamy”. Kolejno Konstrakta śpiewa: *Mówi się, że nasza skóra i włosy pokazują wszystko*, a następnie wymienia problemy zdrowotne, o które się martwi i nie może poddać się leczeniu z powodu braku ubezpieczenia zdrowotnego. Problem braku zagwarantowanej opieki ma być tylko przenośnią do braku wsparcia i bezpieczeństwa, co wytłumaczyła artystka: Ubezpieczenie zdrowotne w utworze jest metaforą niepewności, strachu i braku ochrony ze strony służby zdrowia i państwa. Tym samym artyści są bezbronni. Życie prywatne i sytuacja Konstrakty nie jest aż tak istotna, chociaż nie ma ubezpieczenia zdrowotnego – jak mówi artystka – serbska służba zdrowia ogółem nie zapewnia artystom bezpłatnej opieki zdrowotnej i jest to manifestacja problemu dla grupy – nie jednostki. Artyści w Serbii są w pewnym sensie niewidzialni i pozostawieni bez opieki.

Manifestacja *Boże daj nam zdrowie, daj nam, daj nam zdrowie!* jest ponownie nawiązaniem do sytuacji braku ubezpieczeń medycznych w Serbii, współczesnego

społeczeństwa skupionego na zdrowiu, wierzącego w pomoc. Dodatkowo Konstrakta nawiązuje do ikony serbskiej sztuki Mariny Abramović i jej performancu „Art must be beautiful, artist must be beautiful” słowami w utworze *Artysta powinien być zdrowy*. Niemniej ostatnia część opiera się na łacińskim przysłowiu *Mens sana in corpore sano*, które w tłumaczeniu oznacza „w zdrowym ciele zdrowy duch” komentując presję bycia zdrowym, podążanie za trendami i słuchanie „rad”.

Oprócz ważnej warstwy lirycznej, nie można pominąć części artystycznej całego występu. Konstrakta jest ubrana na biało, co może symbolizować służbę zdrowia, która intensywnie myje ręce, co jest metaforą jej oczyszczania się z winy, kiedy musi „umyć ręce” po odmówieniu pomocy w leczeniu ze względu na brak ubezpieczenia chorego.

Na podstawie występu Konstrakty można zauważyć, jak ważnym społecznie był to występ, będący głosem sprzeciwu, żalu i niezadowolenia. Ponadto jest to kolejna egzemplifikacja problemu społecznego, krytyka współczesnego świata na scenie Konkursu Piosenki Eurowizji.

Utwór *Mama ŠČ!* wykonany przez grupę Let 3 w 2023 roku, gdzie na pozór tekst wydaje się niezrozumiały i irracjonalny. Natomiast po przeanalizowaniu warstwy leksykalnej tekst staje się swoistym nawiązaniem i komentarzem do obecnej sytuacji politycznej na świecie. Tytułowa mama nawiązuje do Rosji jako matki, natomiast dwie z pozoru nieznaczące głoski z chorwackiego alfabetu ŠČ [szcz], nawiązują do głoski do rosyjskiego alfabetu i litery III [szcz]. W wywiadach zespół potwierdził, iż piosenka jest metaforą Federacji Rosyjskiej, w ten sposób kpiąc z rosyjskich dyktatorów, a w szczególności z Władimira Putina. Natomiast wielokrotnie powtarzane słowo w tekście „traktor” jest pogardliwym odniesieniem do prezydenta Białorusi – Aleksandra Łukaszenki. Utwór krytykuje i wyśmiewa dwóch dyktatorów, nazywając ich „psychopatami” (chorw. psihopat).

Kolejną egzemplifikacją przeniesienia problemów politycznych jest utwór *Euro Neuro* wykonany przez czarnogórskiego artystę Rambo Amadeusa (właściwie: Antonije Pusic). Leksem *euro* odnosi się zarówno do Europy, UE, Eurowizji, jak i waluty, natomiast leksem *neuro* do osoby neurotycznej. Występ uważany jest również za satyrę i autoironię stosunków Czarnogóry i Unii Europejskiej tj. brak członkostwa w UE oraz korzystanie z waluty euro. Ponadto Amadeus odniósł się do ówczesnej sytuacji politycznej i niejako wyśmiał UE, zważywszy na problem zadłużenia z jakim wówczas borykała się Europa. Celem występu miało być zjednoczenie Europejczyków w humorystyczny sposób. Amadeus wyjaśnił motyw powstania piosenki, mówiąc, że Unia Europejska, jak i euro są w neurotycznej sytuacji, dlatego też chciał „pomóc” stawiając diagnozę neurotyczności, bowiem *Euro Neuro* to piosenka diagnostyczna z terapeutycznymi skutkami ubocznymi.

Podsumowanie

W powyższej pracy przedstawiono wybrane wydarzenia, które nawiązują do kwestii politycznych. Ostatnie trzydziestolecie wskazuje bowiem na obecność nawiązań politycznych podczas Konkursu Piosenki Eurowizji wśród wszystkich państw

uczestniczących, niemniej jednak celem tej pracy było odnalezienie polityki wśród bałkańskiej Eurowizji, tym samym coroczny rozrywkowy konkurs stał się nową sceną polityczną. Przytoczone występy nawiązują do polityki wewnętrznej (przykład serbski), zewnętrznej (przykład chorwacki i czarnogórski) oraz równościowej (przykład macedoński) na scenę konkursową. Pomimo świeżych, brutalnych bałkańskich doświadczeń z lat 90-tych to antagonistyczne nastroje wojenne nie zostały przeniesione na scenę konkursu, tak jak w przypadkach innych państw uczestniczących. Powyższe rozważania mogą stanowić swoisty wstęp do głębszego analizowania obecności polityki na bałkańskiej scenie Eurowizji.

Bibliography

- Alpatova, Oksana E. (2022), A song for Europe: music or politic? *Journal of globalization studies. European Journal of Political Economy*. 3(2), 105–118.
- Baczyński, Maciej Adam (2022), Konkurs piosenki Eurowizji jako platforma międzynarodowej rywalizacji politycznej. Przykład nadawców z Ukrainy, Macedonii (Północnej) i Serbii. *Consensus – Studenckie Zeszyty Naukowe, Wydział Politologii i Dziennikarstwa*, numer specjalny, 81–100.
- Borić, Zrinka; Kapor Ana Radović (2017), The European Song Contest as a tool of cultural diplomacy. *Izvorni znanstveni rad Primljeno*, 3, 225–240.
- Vuletić, Dean (2018), *Postwar Europe and the Eurovision Song Contest*. London, Bloomsbury Academic.

<https://balkaninsight.com/>
<https://eurovision.tv/>
<https://wiwibloggs.com/>
<https://www.attitude.co.uk/>
<https://www.balcanicaucaso.org/>
<https://www.dw.com/>
<https://www.youtube.com>

Czech pronominal clitics on the syntax-phonology interface: an experimental study

Anna Połomská

Masaryk University, Czech Republic

Abstract. In this paper, we explore the syntax-phonology interface, focusing on pronominal clitics (PCL) in Czech. Syntactically, PCL are classified as *Wakernagel's clitics*. Phonologically, they are *enclitics*. Typically, these two aspects of clitic-hood are studied independently, but our aim is to investigate their *interaction*, specifically whether the degree of phonological integration (*enclisis*) is influenced by the syntactic function of the pre-clitic constituent. We hypothesize a lower degree of *enclisis* with non-verbal phrases (N, Adv) compared to verbal ones. To test this hypothesis, we analyzed two phonological phenomena whose presence or absence indicates a prosodic boundary in Czech: *regressive voicing assimilation* (VA), and *final obstruent devoicing* (OD). For our experiments, we used Czech PCL *ho* ('he/it.ACC').

Keywords: enclisis, interface, voicing assimilation, final obstruent devoicing, experiment

The study of clitics typically examines how clitic placement is influenced by the prosodic and/or syntactic size of the clitic's host (Diesing et al. 2017; Zec et al. 1990). This paper focuses on Czech, where pronominal clitics appear in *the second position* after the first syntactic constituent, regardless of its size (Lenertová 2004; Toman 1996). Since Czech pronominal clitics are classified as *enclitics*, they are expected to integrate phonologically with their syntactic host. Following this, we decided to test the phonological integration of Czech pronominal clitics experimentally, aiming to explore the extent to which enclisis is influenced by the syntactic nature of the clitic's host.

The relationship between enclisis and the syntactic status of the host is a relevant issue because the ordering of the host (i.e., the first constituent) and the PCL results from movement, involving different syntactic mechanisms for various constituents (Kayne 1991). Verbal and non-verbal constituents differ, as evidenced by the fact that non-verbal pre-clitic constituents can be modified (1bb/1cc), unlike verbal ones (1aa).

(1)	a. [Kous] <u>ho</u> pes. bit CL.3.SG.ACC dog	aa. *[Trochu kous] <u>ho</u> pes. a_bit bit CL.3.SG.ACC dog
	b. [Pes] <u>ho</u> kous. dog CL.3.SG.ACC bit	bb. [Zuřivý pes z útulku] <u>ho</u> kous. angry dog from shelter CL.3.SG.ACC bit
	c. [Dnes] ho kous. today CL.3.SG.ACC bit	cc. [Ještě dnes ráno] ho kous. just today in the morning CL.3.SG.ACC bit

If the syntactic constituency determines phonological processing (Newell 2008; Wagner 2005), we hypothesize that the pronominal clitic is processed in one phonological cycle with the verbal host but in separate cycles with non-verbal (adverbial or nominal) hosts. Therefore, we predict a lower degree of phonological integration of the pronominal clitics in examples like (1b) compared to (1a/1c).

To test the hypothesis about the integration of clitics, we analyze three phonological phenomena observed in spoken Czech: (i) regressive obstruent voicing assimilation, and (ii) word-final obstruent devoicing. These processes are applied with respect to the phonological word in Czech (Palková 1997). While the first process occurs within the phonological word, the second one (final obstruent devoicing) indicates a boundary between the phonological words (Booij 1996). Since such a boundary implies a cycle-boundary (Selkirk 1986), we expect the first process occurs to apply more productively to verbal hosts, which are expected to form a single syntactic constituent with the pronominal clitic. In contrast, final devoicing should be more productive in case of nominal and adverbial hosts that are expected to be syntactically separated from the pronominal clitic. These hypotheses were tested experimentally on the Czech pronominal clitic /ho/ (CL.3.SG. ACC; ‘him’).

The experiments comprise recordings from 47 Czech native speakers, testing a total of 517 items (47 x 11 = 517, a list of sentences pronounced by the native speakers is provided in (2)). Experiment 1 assessed the degree of voicing assimilation of the last consonant of the clitic-host with the voiced-obstruent-initial clitic /ho/, and experiment 2 investigated the degree of final obstruent devoicing before this clitic (Bjorndahl 2022). The phonetic characteristics of the bolded strings /C+**h**/ were analyzed using the *Praat* program (Boersma et al. 2025).

(2)	host	Experiment 1: voicing assimilation	Experiment 2: final obstruent devoicing
	V	<i>Přine/s ě/o do kanceláře.</i> “He <u>brought</u> <u>him</u> to the office.” <i>Pi/x ě/o do ruky.</i> “He <u>poked</u> <u>him</u> in the arm.”	<i>Přive/z ě/o do soboty.</i> “He <u>brought</u> <u>him</u> by Saturday.” <i>Přisti/ě ě/o během podvodu.</i> “He caught him in the act of fraud.”
	N	<i>Pe/s ě/o pokousal.</i> “The <u>dog</u> bit <u>him</u> .” <i>Pra/x ě/o zaprášil.</i> “The <u>dust</u> covered <u>him</u> .”	<i>Mrá/z ě/o spálil.</i> “The <u>frost</u> burnt <u>him</u> .” <i>Vra/ě ě/o zranil.</i> “The <u>killer</u> injured <u>him</u> .”
	ADV	<i>Dne/s ě/o obváže.</i> “He will bandage <u>him</u> <u>today</u> .” <i>Navr/x ě/o ozdobil petrželkou.</i> “He garnished <u>him</u> with parsley <u>lastly</u> .”	<i>Sná/z ě/o obváže.</i> “He will bandage <u>him</u> more <u>easily</u> .”

The results of both experiments confirm that pronominal clitics are more integrated with verbal hosts than with nominal and adverbial hosts. Table 1 shows that higher enclisis with verbal hosts is indicated by more productive obstruent voicing assimilation at the end of the verbal host (where the pronominal clitic /*ě*/o/ is the source of the assimilation). Table 1 compares the absolute frequency of occasions when the cluster /*C+h*/ is fully voiced in the case of verbal hosts with the absolute frequency of this phenomenon in the case of adverbial and nominal hosts. The results indicate that there is a hierarchical order **verbal** > **non-verbal** reflecting the fact that voicing assimilation is more frequent with verbal hosts than with non-verbal ones.

TABLE 1	REGRESSIVE VOICING ASSIMILATION: χ^2 -test for the voicing patterns of <i>C+h</i> (based on the presence of voicelessness in <i>C+h</i>)									
what do we compare	ITEMS	ABS. FREQ. <i>C+h</i> is fully voiced	ABS. FREQ. devoicing appears in <i>C+h</i>	ITEMS	ABS. FREQ. <i>C+h</i> is fully voiced	ABS. FREQ. devoicing appears in <i>C+h</i>	ν	χ^2	χ^2 -test statistical table values (quantiles 1- α) $\alpha = 5\%$	statistically relevant difference
V vs Adv	<i>přine/s ě/o</i> <i>pi/x ě/o</i>	60	24	<i>dne/s ě/o</i> <i>navr/x ě/o*</i>	44	45	1	9,412	3,840	strong
V vs N	<i>přine/s ě/o</i> <i>pi/x ě/o</i>	60	24	<i>pe/s ě/o</i> <i>pra/x ě/o</i>	50	39	1	5,389	3,840	strong
N vs Adv	<i>pe/s ě/o</i> <i>pra/x ě/o</i>	50	39	<i>dne/s ě/o</i> <i>navr/x ě/o*</i>	44	45	1	0,812	3,840	none

Table 2 shows very similar results for the phenomenon of the final obstruent devoicing before the pronominal clitic /*ě*/o/. While the final obstruent devoicing reaches the level of chance in the case of adverbial hosts (the results for Adv are almost 50-50), in case of nominal hosts, the absence of this process increases, but still does not reach the level of verbal hosts where final obstruent devoicing is the

weakest. According to our hypothesis, this implies that enclisis is more productive in the case of verbal hosts compared to non-verbal ones.

TABLE 2	FINAL OBSTRUENT DEVOICING: χ^2 -test for the voicing patterns of the <i>C+fi</i> cluster (based on the presence of voicelessness/devoicing in the cluster)									
what do we compare	ITEMS	ABS. FREQ. <i>C+fi</i> is fully voiced	ABS. FREQ. devoicing appears in <i>C+fi</i>	ITEMS	ABS. FREQ. <i>C+fi</i> is fully voiced	ABS. FREQ. devoicing appears in <i>C+fi</i>	v	χ^2	χ^2 -test statistical table values (quantiles 1- α) $\alpha = 5\%$	statistically relevant difference
V vs Adv	<i>přisti/fi fi/o</i> <i>přive/z fi/o</i>	68	22	----- <i>sná/z fi/o</i>	25	22	1	7,083	3,840	strong
V vs N	<i>přisti/fi fi/o</i> <i>přive/z fi/o</i>	68	22	<i>vra/fi fi/o</i> <i>mrá/z fi/o</i>	59	35	1	3,517	3,840	weak*
N vs Adv	<i>vra/fi fi/o</i> <i>mrá/z fi/o</i>	59	35	----- <i>sná/z fi/o</i>	25	22	1	1,193	3,840	none

*The length of the vowel in word *mráz* ‘frost’ probably influences the results.

In conclusion, our research provides experimental **evidence for the interaction** between syntax and phonology. We investigated two phonological processes that are sensitive to the syntactic constituency of enclitic structures. The **varying productivity** of these processes, depending on the syntactic nature of the enclitic host, demonstrates as well that the marking of prosodic boundaries is relative rather than absolute (Wagner et al. 2010).

This research is supported by Czech Science Foundation (grant no. GF23-04856K, Behavior of clitics in Czech and Slovenian)

Bibliography

- Bjorndahl, Christina (2022), Voicing and frication at the phonetics-phonology interface: An acoustic study of Greek, Serbian, Russian, and English. *Journal of Phonetics* 92.
- Boersma, Paul et al. (2025), *Praat: doing phonetics by computer* [Computer program]. Version 6.1.53, retrieved from <http://www.praat.org/>.
- Diesing Molly et al. (2017), Getting in the first word: Prosody and predicate initial sentences in Serbian. *Glossa* 2.
- Booij, Geert (1996), Cliticization as prosodic integration: The case of Dutch. *The Linguistic Review* 13.
- Hedia, Sonia Ben (2019), *Gemination and degemination in English affixation: Investigating the interplay between morphology, phonology and phonetics*. Berlin, Language Science Press.
- Kayne, Richard (1991), Romance Clitics, Verb Movement, and pro. *Linguistic Inquiry* 22.
- Lenertová, Denisa (2004). Czech Pronominal Clitics. *Journal of Slavic Linguistics* 12.
- Matushansky, Ora (2006), Head Movement in Linguistic Theory. *Linguistic Inquiry* 37.
- Newell, Heather (2008), *Aspects of the morphology and phonology of phases*. Doctoral Dissertation. McGill University.
- Palková, Zdena (1997), *Fonetika a fonologie češtiny*. Prague, Charles University Press. [Phonetics and phonology of Czech]

- Rivero, María-Luisa (1991), Long Head Movement and Negation: Serbo-Croatian vs. Slovak and Czech. *The Linguistic Review* 4.
- Selkirk, Elisabeth (1986), On derived domains in sentence phonology. *Phonology Yearbook* 3.
- Toman, Jindřich (1996), A note on clitics and prosody. In *Approaching second. Second position clitics and related phenomena*. Stanford, Center for the Study of Language and Information (CSLI) Publications.
- Wagner, Michael (2005). *Prosody and Recursion*. Doctoral dissertation. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology.
- Wagner, Michael et al. (2010), Relative Prosodic Boundary Strength and Prior Bias in Disambiguation. *Speech Prosody*. Chicago, Chicago University Press.
- Wilder, Chris (1994), Long Head Movement? Verb movement and cliticization in Croatian. *Lingua* 93.
- Zec, Draga (1990), Prosodically constrained syntax. *The phonology-syntax connection* Chicago, Chicago University Press.

Nešpor či vešpery? Analýza pôvodu, použitia a sémantického vývoja dvoch slovenských slov označujúcich večernú modlitbu liturgie hodín

Katarína Rausová

Slovak Academy of Sciences, Slovakia, [ORCID: 0000-0002-7855-2839](https://orcid.org/0000-0002-7855-2839)

Abstract: The evening prayer of the Liturgy of the Hours is in Slovak denoted by the terms *nešpor* and *vešpery*. However, these are not perfect-synonyms. The term *nešpor* is in Slovak documented since the 16th century and it is also recorded in the explanatory dictionaries of contemporary Slovak with the meaning ‘evening worship, litany’. In the Slovak dialects we can find the derived meaning ‘time around 4 to 5 p.m. and food served at this time (between lunch and dinner)’. On the other hand, the term *vešpery* is not recorded in lexicography, but is used in the official translations of the Liturgy of the Hours published since 1980. In the paper, we will explain the formal and semantic development of both lexemes and their use in the Slovak language.

Keywords: *vešpery*, *nešpor*, *večiereň*, semantic development

Na označenie večernej modlitby liturgie hodín nachádzame v slovenčine tri výrazy: *nešpor*, *vešpery* a *večiereň*. Kým prvý výraz je zachytený v Historickom slovníku slovenského jazyka (1991–2008, ďalej HSSJ, s. v. *nešpor*), v Slovníku slovenských nárečí (1994–2021, ďalej SSN, s. v. *nešpor*) i v dvoch slovníkoch súčasnej slovenčiny (v Slovníku slovenského jazyka, 1959–1968, ďalej SSJ, s. v. *nešpor*) a v Slovníku súčasného slovenského jazyka (2006–2021, ďalej SSSJ, s. v. *nešpor*), výraz *večiereň* objavujeme len v slovníkoch súčasnej slovenčiny: v SSJ (s. v. *večiereň*) a v kodifikačnej príručke Krátky slovník slovenského jazyka (2003, ďalej KSSJ, s. v. *večiereň*) a *vešpery* zatiaľ lexikograficky spracované nie sú (SSSJ ho spracovať ani nemohol, keďže posledný vydaný zväzok končí pri heslách začínajúcich na „Pn“; výraz sa však uvádza vo výklade hesla *nešpor*). A práve posledný z výrazov je podľa Slovenského národného korpusu najfrekvencovanejší (2822 výskytov), po ňom nasleduje *večiereň* (909 výskytov) a posledný je *nešpor* (s 326 výskytmi).

Kým výraz *nešpor* stretneme tak v katolíckych, ako i evanjelických textoch (i keď u gréckokatolíkov len výnimočne), *večiereň* a *vešpery* sú používané v závislosti od ritu, či denominácie.

V súčasnej slovenčine v oficiálnych dokumentoch rímskokatolíckej cirkvi sa na označenie večernej pobožnosti zvyčajne používa výraz *vešpery*, ktorým sú označené i príslušné časti breviára v súčasných prekladoch *Liturgie hodín*. Východiskom pre slk. výraz *vešpery* je cirk. lat. *vesperae* ‘večerná pobožnosť’, čo je pl. od

lat. *vespera* 'večer' (Sleumer 1996: 817). V slk. sa tento výraz dostal do popredia pravdepodobne až po 2. vatikánskom koncile v kontexte nových prekladov breviára (porov. prvé vydanie prvého zväzku breviára – *Liturgia hodín podľa rímskeho obradu* 1980), hoci doložený je už skôr – výraz používa napr. Mihályfi (1937). V *Malom teologickom lexikóne*, ktorého prvé vydanie je z roku 1977, sú uvedené ešte i v druhom vydaní z roku 1989 štyri rôzne pomenovania, a to lat. *vesperae* (Višňovský et al. 1989: 181), lat. *vesper* a slk. *nešpory* i *vešpery* (477). Podľa korpusových dokladov začal výraz *vešpery* dominovať až koncom 20. stor. (najstarší doklad v prim-10.0-public-sane je v dokumente z r. 1994).

V terminológii byzantsko-slovanského obradu sa pre večernú modlitbu liturgie hodín používa výraz *večiereň* (Časoslov 2017), pričom výraz *nešpor* sa pre večernú modlitbu liturgie hodín nezvykne používať, výnimkou je použitie výrazu *nešpory* v preklade J. Lukačku diela *Život Konštantína-Cyrila* z r. 1999, na ktoré upozorňuje vo svojej štúdii A. Škoviera (2016: 107). Výrazom *večiereň* sú označené i popoludňajšie alebo večerné služby Božie u evanjelikov (KSSJ, s. v. *večiereň*), tento výraz zachytáva i *Evanjelická encyklopédia Slovenska* (Petrík – Rybár 2001), ale výraz *nešpor* neuvádza. S *nešporami* sa však stretávame ako so stále živým výrazom v rôznych evanjelických textoch: výraz *nešpor* používa i *Agenda Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania na Slovensku* (Filo a kol. 1996). V súčasnosti možno nájsť výraz *nešpory* na stránkach evanjelických cirkevných zborov (napr. *Cirkevný zbor Záriečie*), častejšie je však spojenie *nešporné služby Božie*, doložené napr. v časopise *Patmos* (Ščešňáková 2021: 8–10).

Doklad výrazu *večiereň* nachádzame už v 19. stor. v diele J. Chalupku pôvodne z r. 1830 (Chalupka 1871: 81). Východiskom pre výraz *večiereň* je stsl. *večerbnja(ja)* 'nešpory', čo je derivát od stsl. *večerъ* 'večer' (Janyšková 2014: 1040).

Výraz *nešpor* (i *nešpory*) vo význame cirk. 'popoludňajšia pobožnosť, litánie' je v slk. doložený už od 16. stor. (HSSJ, s. v. *nešpor*). J. Rejzek uvádza, že čes. *nešpory*, stčes. tiež *mešpory* vychádza podobne ako *vešpery* z lat. *vesperae* 'večerná pobožnosť' (Rejzek 1995), s východiskom lat. *vesper* i *vespera* 'večer'. Nahradenie začiatočného lat. *v* za stčes. *m* vysvetľuje vplyvom ľudovej etymológie, keďže ide o zmenu ojedinelú a pri objasnení navrhuje vychádzať zo spojenia s *mše*, *mešní* (Rejzek 1995). Zmenu *m>n* vysvetľuje ako fonetickú disimiláciu *m* pred *p*, ale i ako asociáciu s predponou *ne-* (*ibid.*).

Význam 'litánie' predstavuje už významový posun, keďže tie nie sú súčasťou liturgie hodín. V liturgii hodín *nešpory* (alebo *vešpery*) predstavujú kánonickú modlitbu, ktorá je súčasťou breviára. Breviár (tiež posvätné oficium) je liturgická modlitebná knižka obsahujúca denné modlitby, ktoré majú svoju ustálenú štruktúru a sú rozložené počas celého dňa, aby ho posväcovali. Pôvod týchto modlitieb siaha až k prvotnej cirkvi, ktorá nadviazala na židovskú tradíciu, avšak priebeh liturgie bol ustálený v prostredí západných mníšskych spoločenstiev až Benediktovou regulou v 6. stor. (Prociková 2010: 73). *Nešpory* (*vešpery*) patria spolu s rannými chválami medzi hlavné modlitby dňa (Đurica: 968). „Čas vyznačený na

modlitbu vešpier bol vždy určený západom slnka, keď sa na oblohe ukázala večierka – *vesper* a v domoch sa zapalovalo svetlo.“ (Filipek 2001: 259).

Paralelu významu ‘litánie’ nachádzame v maď. *vecsernye* ‘popoludňajšia, príp. večerná cirkevná pobožnosť; litánie’ (Bárczi – Országh, s. v. *vecsernye*). Výraz *vecsernye* je doložený od 15. stor., predstavuje slavizmus pravdepodobne prevzatý zo srbochorvátčiny alebo slovinčiny (Gerstner 2011–2022, s. v. *vecsernye*).

Význam sa mohol vyvinúť vplyvom spojenia alebo nahradenia pôvodnej modlitby breviára inou pobožnosťou slávenou v tom istom čase, ako to dokladá i liturgická príručka r. 1937: „Nakoľko však ľud, menovite v nerománskych krajoch, nemohol si navyknuť na spievanie latinského textu, preto v menších obciach večpery odbavovali len na väčšie sviatky; na iné nedele a sviatky odbavili t. zv. pobožnosť litánií, pri ktorej zaspievali niektoré litánie, dve – tri cirkevné piesne a bolo udelené požehnanie so Sviatosťou Oltárnou“ (Mihályfi 1937: 331). Publikácia uvádza, že pomenovanie *litánie* označovalo popoludňajšiu pobožnosť, ktorej hlavnou čiastkou je spev alebo modlitba litánií (329), čo SSN označuje výrazom *nešpor*.

Spojenie *nešporov* s litániami zachytáva i J. I. Bajza (1976: 4. kap.): „Najprv sa odbavovali *nešpory*, potom litánie“. Možno tu potom predpokladať sémantický vývoj ‘modlitba breviára neskoro popoludní spojená s (alebo nahradená) litániami’ > ‘litánie v čase *nešporov*’ > ‘litánie’.

Okrem uvedeného významu SSN zachytáva i ďalší význam ‘čas okolo 16. až 17. hod. i jedlo podávané v tomto čase (medzi obedom a večerou), olovrant’ (SSN, s. v. *nešpor*). Spojenie s olovrantom výnimočne nachádzame v diele *Hrnčiarovo pole* aj pri výraze *vešpery*, kde B. Belák (2016) ich okrem olovrantu spája i s desiatau (*prim-10.0-public-sane*). Význam ‘popoludnie, čas olovrantu’ je doložený už od 16. stor. a význam ‘olovrant’ od 17. stor. (HSSJ, s. v. *nešpor*).

Paralely významu spojeného s časovým údajom nachádzame v staršej češtine – *nešpor* ‘doba uprostred medzi poludním a večerom’ (Gebauer 1970, s. v. *nešpor*), v poľ. *nieszporny* pren. ‘večerný’ (Doroszewski 1958 – 1969, s. v. *nieszporny*) a v nem. *Vesper* ‘určenie času dané zvončením (na večpery)’ (Grimm – Grimm 1854–1961, ďalej DWB, s. v. *Vesper*) i *Vesperzeit* ‘čas vešpier, popoludňajší čas’ (DWB, s. v. *Vesperzeit*). Paralelu významu spojeného s jedlom nachádzame v nem. *Vesper* ‘malé občerstvenie (najmä popoludní); večera’ a slovese *vespern* ‘jesť na večpery (zur Vesper essen)’ (Duden online 2019, s. v. *Vesper*).

Keďže *nešpory* majú svoj ustálený čas, mohli slúžiť aj ako orientačný bod v čase. Prepojenie konkrétneho času s touto modlitbou mohlo upevniť i zvonenie, ktoré na *nešpory* zvolávalo, ako to zachytáva aj DWB: *Vesper* ‘určenie času dané zvončením (na večpery)’. Predpokladaný významový posun by sa potom vyvíjal od ‘modlitba breviára neskoro popoludní’ > ‘čas okolo 16. až 17. hod. (popoludnie, čas olovrantu)’.

V HSSJ nachádzame i spojenie *nešporný vietor* vo význame ‘južný vietor’ (HSSJ, s. v. *nešpor*). Význam sa pravdepodobne vyvinul z pozície slnka v čase *nešporov*, čomu nasvedčuje i výklad u Jungmanna (1836: 702): „*nešpornj* strana swěta, kde slunce mezi polednem a večerem běžj“. Podobný výklad zachytáva i DWB (s. v. *Vesper*).

Význam 'jedlo podávané v čase medzi obedom a večerou, olovrant' sa mohol vyvinúť podobne ako v nem., kde z fráz ako *jest' na vespery* [zur vesper essen] sa pre vespery vyvinul význam 'ľahké občerstvenie pred večerou' (DWB, s. v. *Vesper*). Pomenovanie jedla podľa času, kedy sa podávalo, nie je v slk. ojedinelé – pomenovanie *desiata* označuje 'desiatu hodinu', ale aj 'jedenie medzi raňajkami a obedom; príslušné jedlo' (KSSJ, s. v. *desiata*). Podobne *raňajky* a *večera* sú derivátmi od výrazov označujúcich úsek dňa *ráno* a *večer*.

V príspevku sme predstavili tri výrazy označujúce v slk. večernú modlitbu liturgie hodín. I keď sa najstarší z výrazov (*nešpor*) dostáva v rámci cirkevného použitia do úzadia, v evanjelickej cirkvi je popri *večerni* naďalej živým termínom. Navyše v nárečiach má jedinečnú sémantiku, ktorú novšie výrazy nepokrývajú. Na jeho sémantický vývoj mal dominantný vplyv najmä ustálený čas, v ktorom sa modlitba konala. U novších významov môžeme predpokladať vývoj 'modlitba v konkrétnom čase' > 'čas' > 'jedlo v danom čase' (resp. 'poloha slnka v danom čase' > 'smer odkiaľ svieti slnko v danom čase').

Štúdiá vznikla s podporou grantu VEGA č. 2/0126/24 – *Stručný etymologický slovník slovenčiny – 3., rozšírené a prepracované vydanie (1. etapa)*.

Skratky jazykov:

čes. – český; gr. – grécky; lat. – latinský; lit. – litovský; maď. – maďarský; nem. – nemecký; pol. – poľský; psl. – praslovanský; slk. – slovenský; stčes. – staročeský; stsl. – staroslovienský.

Bibliography

- Časoslov (2017). Prešov: Petra, n. o.
- Đurica, Ján (hl. red.) (2015), *Stručný katolícky teologický slovník*. Trnava: Dobrá kniha.
- Filipek, Andrej (2001), *Cez symbolickú reč liturgických znakov bližšie ku Kristovi*. Trnava, Dobrá kniha.
- Chalupka, Ján (1871), *Kocúrkovo alebo Len aby sme v hanbe nezostali*. Turčiansky Sv. Martin, Tlačou a nákladom kníhtlačiarsko-účastinársky spolok.
- Janyšková, Ilona (hl. red.) (2014), *Etymologický slovník jazyka staroslověnského. 17. sešit*. Brno: Tribun EU.
- Jungmann, Josef (1836), *Slovník česko-německý, Díl II., K–O*. Praha, Knížecí arcibiskupská knihtiskárna.
- Liturgia hodín podľa rímskeho obradu* (1980). Trnava, Spolok sv. Vojtecha.
- Mihályfi, Ákos (1937), *Verejné Bohoslužby (katolícka liturgia), II. diel*. Banská Bystrica, kníhtlačiareň Havelka a spol.
- Petrík, Borislav – Rybár, Peter (2001), *Evanjelická encyklopédia Slovenska*. Bratislava, BoPo.
- Prociková, Anna (ved. red.) (2010), *Encyclopaedia Beliana. Slovenská všeobecná encyklopédia. Šiesty zväzok, His – Im*. Bratislava, Encyklopedický ústav SAV.

- Sleumer, Albert (1996), *Kirchenlateinisches Wörterbuch*. Hildesheim – Zürich – New York: Georg Olms Verlag.
- Ščešňáková, Drahomíra (2021), Evanjelický a. v. cirkevný zbor Prešov. Filiálka Petrovany – Močarmany. In: *Patmos. Časopis cirkevného zboru ECAV na Slovensku Prešov*, 26/1, 8–10.
- Škoviera, Andrej (2016), Slovenské preklady cyrilo-metodských prameňov. S osobitným zreteľom na dielo Jána Stanislava. In: *Ján Stanislav a slovenská slavistika*. Bratislava, SÚJS SAV, Slovenský komitét slavistov.
- Višňovský, Mikuláš et al. (1977 a 1989), *Malý teologický slovník*. Bratislava, Cirkevné nakladateľstvo.

Korpusy

- Korpus textov z r. 864–1843 – *r864az1843-1.0*. Bratislava: JÚLŠ SAV 2015. Dostupný z <https://korpus.juls.savba.sk>.
- Slovenský národný korpus – *prim-10.0-public-sane*. Bratislava: JÚLŠ SAV, v. v. i. 2022. Dostupný z <https://korpus.juls.savba.sk>.

Online zdroje

- Bajza, Jozef Ignác (1976), *Príhody a skúsenosti mládenca Reného, 2. diel*. Dostupné na <https://zlatyfond.sme.sk>. Cit. 16. 5. 2024.
- Bárczi, Géza – Országh, László (hl. red.) (1959–1962), *A Magyar nyelv értelmező szótára*. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. Dostupné na <https://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/elolap.php>.
- Belák, Blažej (2016), *Hrnčiarovo pole*. In: Slovenský národný korpus – *prim-10.0-public-sane*. Bratislava: JÚLŠ SAV, v. v. i. 2022. Dostupný z <https://korpus.juls.savba.sk>.
- Cirkevný zbor Záriečie* [webová stránka]. Dostupné na <https://ecav.zariecie.sk/>. Cit. 16. 5. 2024.
- Doroszewski, Witold Jan (hl. red.) (1958–1969), *Słownik języka polskiego*. 11 zväzkov. Warszawa: Polska Akademia Nauk. Dostupné na www.doroszewski.pwn.pl.
- Duden Online*. Publikované 2019. Dostupné na www.duden.de.
- DWB: Grimm, Jacob – Grimm, Wilhelm (1854–1961), *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm*. Leipzig: Verlag von S. Hirzel. Dostupné na: <http://woerterbuchnetz.de/DWB/>.
- Filo, Július a kol. (1996), *Agenda Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania na Slovensku*. ECAV na Slovensku. Dostupné na <https://files.vlastnawebstranka.websupport.sk/websupport69072/file/agenda.pdf>. Cit. 16. 5. 2024.
- Gebauer, Jan (1970), *Slovník staročeský, I–II*. Praha: Academia. Dostupné na <https://vokabular.ujc.cas.cz/>.
- Gerstner, Károly (hl. red.) (2011–2022), *Új magyar etimológiai szótár*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet/ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont. Dostupné na <https://uesz.nytud.hu/index.html>.
- HSSJ – Majtán, Milan (hl. red.) (1991–2008), *Historický slovník slovenského jazyka*. 7 zväzkov. Bratislava: Veda. Dostupné na <https://slovník.juls.savba.sk/>.
- KSSJ – Kačala, Ján (hl. red.) (2003), *Krátky slovník slovenského jazyka*. Bratislava: Veda. Dostupné na <https://slovník.juls.savba.sk/>.

- Rejzek, Jíří (1995), Lidová etymologie a česká náboženská terminologie. *Naše řeč*, 78/5, 239–242. Dostupné na <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7268>. Cit. 6. 2. 2024.
- SSJ – Peciar, Štefan (hl. red.) (1959 – 1968), *Slovník slovenského jazyka*. 6 zväzkov. Bratislava: Veda. Dostupné na <https://slovník.juls.savba.sk/>.
- SSN – Ripka, Ivor – Ferenčíková, Adriana (hl. red.) (1994–2006), *Slovník slovenských nárečí*. 3 zväzky. Bratislava: Veda. Dostupné na <https://slovník.juls.savba.sk/>.
- SSSJ – Buzáasyová, Klára – Jarošová, Alexandra (hl. red.) (2006–2015), *Slovník súčasného slovenského jazyka*. 3 zväzky. Bratislava: Veda. Dostupné na <https://slovník.juls.savba.sk/>.

The social phenomenon of bride kidnapping amongst Bulgarian and Serbian communities

Anna Rákóczi

Eötvös Loránd University, Hungary

Abstract: Since the establishment of the Hungarian state, many kinds of nationalities have lived and thrived within its borders while keeping their customs as an important part of their heritage. Most of these customs were unknown to the wider public but with the ever-growing presence of the press in the 19th and 20th centuries this has drastically changed. Bulgarians and Serbs had a unique approach to marriage, on some occasions fetching a bride by force which often caused public sensation. Press, as the only source of information at that time, often reported on such cases. The aim of this paper is to get a more detailed look on the matter.

Keywords: bride kidnapping, bride price, Hungarian press, press history, marriage customs

Hungarian press as a primary source may have not always been in the center of attention, even though it has highly valuable information on nationalities living within the borders of the Hungarian state. The press had a tremendous amount of power, it made these nationalities and their customs somewhat more appealing, or – in the opposite case – despicable in the eyes of the public, depending on the context. One of these customs were the marriage practices of Bulgarians and Serbs. Research on the topic highlights the many aspects of this custom and not just from a women's rights perspective. Traditions and belief systems of the communities represented in these materials can also be observed in more detail. Even though the main sources are from the 19th and 20th centuries, the topic is widely discussed even to this very day, it hasn't lost its actuality. As for the Hungarian sources *Pesti Hírlap* (1841–1944) and *Pesti Napló* (1850-1939) were the most popular at their time, reporting on a wide range of different kinds of social phenomena. These were the most accessible to readers of any kind of social status. After some thorough research in the newspapers mentioned above, a range of fascinating articles can be found related to the topic. These materials primarily date from the period between the 1880s and 1940s, newspapers served as the primary source of information for the public, offering rich content on not just current events, but on various social phenomena as well. Unlike the modern press, which tends to focus predominantly on simply reporting the facts, reading newspapers was more or less a form of entertainment as well. Certain regions and countries became more known for readers, allowing people to gain more knowledge on different customs of nationalities inside and outside the borders of historical Hungary, one of such customs that emerged from these articles was bride kidnapping,

marriage by force which – according to the articles found in various newspapers – was very often perceived as a really foreign and barbaric practice particularly amongst people of Slavic origin, especially amongst Bulgarians and Serbs.

To understand this custom more thoroughly, it is essential to examine its broader context. Bride kidnapping is not restricted to specific communities only but has been observed in various parts of the world. Nowadays it is still present though, mainly in Third World countries and patriarchal societies, parts of Africa and in the post-Soviet regions, which are less developed and with less opportunities for higher education. The motivation behind this practice is usually tied to the social or economic status of the families involved, though emotions can also play a significant role (Lundberg 2021). Across regions there can be some differences in the underlying factors though.

The focus has to be narrowed down a bit more, specifically to the Slavic people. The first source that is mentioning some marriage customs – with bride kidnapping involved – is the chronicle of Nestor from the 12th century. Nestor's work was thoroughly examined in the study of Kowalewsky (1890: 463) who stated that to the early Slavs the abduction of women was not unknown especially to one specific tribe, – the Drevlians – and here he states: *“(they) lived like beasts ; they killed one another, they fed on things unclean ; no marriage took place amongst them, but they captured young girls on the banks of rivers.”* Kowalewsky mentions that even the famous Serbian linguist and anthropologist Vuk Karadžić was also observing this custom, which is called “otmica” in Serbian. In his words: *“On such occasions they are equipped and armed as if they were going out to do battle. They conceal themselves and quietly await the moment till the girl passes near them on her way to look after the cattle. Sometimes they make a direct attack on the homestead she inhabits. In either case her resistance has no other result than a direct appeal to physical force. The young men seize her by her long, plaited tresses, drag and push her along, and sometimes use a whip or a stick to quicken her pace.”* (Kowalewsky 1890: 476)

Given that these sources primarily originate from the 19th century, it is evident that this was a regular, recurring theme among Serbians in the author's lifetime. This practice frequently appears as a motif in folklore as well, folk songs, mocking phrases and poems were inspired by such occurrences. A similar pattern can be observed Amongst Bulgarians. According to Dimitar Marinov (1995) the customary law of the Bulgarians states that the decisions over marriage are exclusively made by the head of the family or an elder. Women have no rights, no say in it. So, if the decision is not in the favour of the two halves involved (or just one), this can be the perfect breeding ground for abduction. The other huge factor is the economical status of the families involved, female children are meant to work at home, if they marry, the work is not done in the family household and the dowry has to be assembled, so the future groom has to pay a bride price. Marriage is always expensive for both families. If the groom doesn't have the desired amount of money, then he takes the bride by force. Another interesting thing is the so-called

self-abduction where the youngsters make a deal, and the girl pretends to be abducted, so that she can be with the man she desires, and the family of the girl are resigned to their fate. But these are the more fortunate cases (Marinov 1995).

Detailed descriptions of bride kidnapping can be found in various literary works, such as the book of Ivailo Petrov (1968) who describes such cases in a somewhat goofy tone: “*Some maidens stole themselves, [...] Other maidens had to be stolen at all costs because their fathers would not allow them to marry their chosen ones. There was a third class of maidens who pretended to be stolen from their future husbands in order to raise their price to them and to society.*” As seen, the circumstances may vary.

The situation of these communities was slightly different though in the territory of the Hungarian Kingdom and later in the Austro-Hungarian Monarchy. The Hungarian Ethnographic Lexicon states that even though this practice was present in the native Hungarian community as well, it was severely punished by law, and obviously wasn’t supported by the Catholic Church either, mainly for moral and monetary reasons (Ortutay 1979). Regardless of whether the girl consented to the abduction, such acts were also punished. Religious sources in Hungary also categorize bride kidnapping as a distinctly pagan custom. Over time, kidnapping occurred the very day prior to the girl’s marriage ceremony, often leading to serious legal proceedings. Violence took part in nearly all instances and if the abduction was successful, it often allowed the perpetrator to avoid the expenses of a large wedding. Oszkár Asbóth (1892) wrote a very detailed study on the customs of Bulgarians and in it the following sentences can be read: “*no doubt that the father tries to look for an older wife for his childlike son with the purpose, that the wife would replace his yet immature son as the head of the family, there can be no doubt about it, because this horrendous custom is not unknown to the Bulgarians in Hungary.*” This obviously could result in trouble. But he also states that the majority of cases are often staged as well.

Cases of bride kidnapping in Hungarian press materials

Specific cases mentioned in the Hungarian press should also be examined. Bride kidnappings are seen as a public sensation during the second half of the 19th and at the beginning of the 20th century. These are often discussed in detail, simply because this is a custom that wasn’t so common within the native Hungarian community. It’s clearly visible from the tone that they are not written by researchers of this topic but by common journalists, even by self-proclaimed scientists with shallow knowledge. These texts are often poorly composed, filled with shallow statements, written in a cynical tone.

The first case to be mentioned is from 1891 when Milan Krnjajac from the town of Földvár fell in love with Ida Petrović, but his feelings were not reciprocated. One night “*according to the old national custom*”¹ (Pesti Hírlap 1891), when the girl went home alone, he grabbed her, tossed her onto a cart and fled the scene

¹ *Pesti Hírlap* 1891, Nov 4, 303, 7.

with her. The girl spent a whole day at his house and when the parents reported their daughter missing to the gendarmerie, they found her and took the boy to court. The second report from 1893 says that in the town of Moholy a young man, named Milivoj Fraić fell in love with Marija Marić and asked for her hand, but his feelings were not reciprocated. So, he discussed the matter with his brother and a friend, and they decided to take the girl by force. They rode out on horseback and when Marija went out to shop for a few things at the market, Milivoj stood in her way, tried to convince her to marry him, but to no avail. Then they grabbed her, pulled the girl into the saddle and disappeared. They took her to a barn and here the kidnap turns into a case of sexual violence. The parents obviously reported this to the authorities, the young men were captured and were handed to the court (Pesti Napló 1893). The third article from 1895 begins with the following: *“there is still romanticism left in this world, Serbs from Vojvodina are still devoted to the old sport of kidnapping maidens”* (Pesti Napló 1895), this article describes an occasion, where a young woman was abducted by her lover before her wedding day. She spent the whole night with him, then she was returned home by her parents.

In 1908, the orthodox bishop of Temesvár, Georgije Letić sent a pastoral letter to Serbs to put an end to this – according to him – barbaric custom, for which they should be ashamed in front of the cultured West.

The most discussed occasion was from 1933 though, since a follow-up can also be read in 1934. László Radoszáv kidnapped Ludmilla Kruncsics (in certain articles written as Gruncsics), who at the beginning went along with them willingly, but on the way to László she changed her mind and began to scream, but since this reaction was common even among the girls who initially consented to the abduction, László and the others did not take it seriously. As they arrived, Ludmilla expressed her desire to return to her parents. As the day progressed, the men returned her to her house and apologised. The father, infuriated by the act, escalated the matter, turned the whole situation into a court case, and in Szeged the young men were sentenced to a few months in prison on the first degree (Délmagyarország 1933). The following article from 1934 states that the case was closed on the second degree without penalty due to cultural reasons, since it's a habit of Serbs, and the screams of the young woman were mistaken for “play” (Délmagyarország 1934). So it's clearly visible that the clergy and the law tries to intervene, to put an end to this, but to no avail, since the practice continues up until the second half of the 20th century.

Hungarian legislature and legal practice

Since the establishment of the Hungarian state, the issue of bride kidnapping has been addressed by legislators. In the 11th century, the first king of Hungary, Stephen I, included a provision in his Second Book of Laws (chapter 25) which stated, that men who abduct women for themselves must return them to their families, regardless of whether the woman has been violated, and must compensate the family with 10 oxen if the perpetrator was of noble status, or 5 oxen if the perpe-

trator was from common folk². Fast forward to the 19th century, a legal provision from 1878 declared that any young men who abducted a young girl – even with her consent – should be imprisoned for 5 years. The penalty was even more severe if the abducted was legally still a child – from 10 to 15 years of imprisonment³.

Conclusion

The law applied to every single nationality within the borders of the state, there wasn't any exception. Judging from the different kinds of texts on this very matter, bride kidnapping is seen as "ordinary" kidnapping, marriage as a purpose does not play a significant role in this. But the greatest obstacle was hundreds of years of customary law, which can't be erased from the minds of ordinary people. Particularly when these nationalities are deeply committed to preserve their traditions as they represent the very core of their identity in a foreign country. These two systems, two distinct ways of thinking, are constantly in conflict. The only factor capable of alleviating this tension is the gradual, yet intensely growing influence of the modernised world.

Bibliography

- Asbóth, Oszkár (1892), Bolgár népköltészet. In: Pál Gyulai (ed.), *Budapesti Szemle*. 70/184, 60. Budapest, Franklin-Társulat, pp. 53–82.
- Kowalewsky M. (1890), Marriage among the Early Slavs. In: *Folklore* 1/4, pp. 463, 476. London, Folklore Society.
- Lundberg, A. M. (2021), Prosecuting Bride Kidnapping: The Law Isn't Enough; Aligning Cultural Norms with the Law. *Case Western Reserve Journal of International Law*. 53/1, 475. Cleveland, OH, USA, Case Western Reserve University Press. Retrieved 14 Jan 2025, from: <https://scholarlycommons.law.case.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2607&context=jil>
- Ortutay Gy. (ed.) (1979), Házasságon kívül elismert nemi kapcsolat. *Magyar Néprajzi Lexikon*. II. Retrieved 14 Jan 2025, from: <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/2-1176.html>
- Маринов, Димитър (1995), *Българско обичайно право*. София, Академично издателство "Проф. Марин Дринов".
- Петров, Ивайло (1968), *Преди да се родя и след смъртта ми*. София, Захарий Стоянов. Retrieved 14 Jan 2025, from: <https://bgmateriali.com/материал/ивайло-петров-преди-да-се-родя>

2 Szent István Király Dekrétomainak Második Könyve 25. Fejezet leányok elrablásáról. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=03800025.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei> (Retrieved 14 Jan 2025).

3 1878. évi V. törvénycikk XXII. fejezet, 319-321. §. A személyes szabadságnak megsértése magánszemélyek által. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87800005.TV> (Retrieved 14 Jan 2025).

Sources

Leányrablás (1891, Nov 4), *Pesti Hírlap*. 303, 7. Budapest, Légrády Testvérek.

Leányrablás (1893, May 18). *Pesti Napló*. 141, 2. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt.

Leányrablás (1895, Oct 10). *Szegedi Napló*. 242, 6. Szeged, Endrényi Lajos.

Nőrablásért börtönre ítélték három battonyai legényt (1933, May 25), *Délmagyarország*. 9/118, 4.

A kuria érdekes ítélete a battonyai leányrablás ügyében (1934, Febr 7), *Délmagyarország*. 10/29, 4.

Ezer év törvényei, Szent István Király Dekrétomainak Második Könyve 25. Fejezet leányok elrablásáról. Retrieved 14 Jan 2025, from: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=03800025>.
TV

Ezer év törvényei, A személyes szabadságnak megsértése magánszemélyek által. 1878. évi V. törvénycikk XXII. fejezet, 319-321. §. Retrieved 14 Jan 2025, from: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87800005>.TV

Ema Řezáčová a nakladatelství *Československý spisovatel*

Šárka Rusnáková

University of Pardubice, Czech Republic

Abstract: This paper deals with the discovery of the unpublished memoirs of the writer Ema Řezáčová, which were scheduled for publication by the publishing house *Československý spisovatel* in 1990. However, the publishing house eventually refused to print them. Until then, author published all her books at this publishing house. As the wife of its founder and first director, Václav Řezáč, she was closely associated with the publishing house and, as a prominent communist writer, published all her books there. The example of Ema Řezáčová's works can also illustrate the situation in the field of book culture in Czechoslovakia, first after February 1948 and then after November 1989.

Keywords: literature, history, czech culture, memoirs, publishing houses

Spisovatelka, autorka divadelních her a redaktorka Ema Řezáčová (1903–1997), vdova po uznávaném prozaikovi a taky autorovi děl, která byla vnímána jako vzor angažované socialistické literatury, Václavu Řezáčovi (1901–1956), patřila mezi komunistickým režimem prosazované autory. Její knihy tak automaticky mířily do *Československého spisovatele*, nejvlivnějšího nakladatelství v Československu 2. poloviny 20. století. Vydat tam měla v roce 1990 i memoáry s názvem *Zastávky na trase života*. Nikdy nevyšly, zůstal ale rukopis.

O tom, že se paměti Emy Řezáčové po smrti autorky dochovaly, odborná veřejnost dlouho nevěděla. Existovalo jen několik zmínek o nich. Například v roce 1992 v rozhovoru spisovatelky pro časopis *Vlasta* (Uhrová 1992: 7), kde taky ve dvou po sobě následujících číslech otiskli ukázky z první a pak z jedné z posledních kapitol. Později, v roce 1996, Řezáčová publikovala úryvky z textu v *Haló novinách*. Ve *Vlastě* mluví o tom, že hledá pro své memoáry nakladatele. V *Haló novinách* pak, že už nakladatele má. Je jím ETC Publishing, který taky už inzeruje vydání pamětí v několika knihách své produkce (Hennezel 1997: 142, Rétyl 1997: 220). Ani tam ale Řezáčové paměti nakonec nevyjdou a autorka 29. června 1997 umírá. Nicméně je zřejmé, že je má ETC Publishing stále v plánu vydat. Uvádí to ještě následující rok *Almanach Labyrint 1998* (Dvořák 1998: 158).

Paměti a pozůstalost

Řezáčové memoáry s názvem *Zastávky na trase života* jsem objevila v roce 2020 při výzkumu k diplomové práci, která se věnovala tvorbě Václava a Emy Řezáčových. Podařilo se mi pak zkontaktovat jednu ze dvou dědiček a vnuček autorky,

dceru mladšího syna Tomáše Řezáce, Kláru Gočárovou. Kromě memoárů vlastní také celou zbývající literární pozůstalost své babičky, stovky dokumentů, dopisů, deníků a fotografií.

Memoáry čítají okolo 680 stran strojopisu. Začínají rokem 1903, kdy se budoucí spisovatelka narodila, a končí někdy před 2. světovou válkou v době, kdy Řezáčová pracovala jako redaktorka v prestižním ženském časopise *Eva*. V knize se nachází taky několik přesahů týkajících se pozdějšího života Řezáčové, např. po smrti jejího manžela v roce 1956 atp.

Přes všechny limity, které prameny osobní povahy mají, a stylizaci, která je nejproblematictější možná právě u memoárů, lze tvrdit, že je kniha taky zajímavým svědectvím doby, o které pojednává. Autorka například vzpomíná na oslavy vzniku Československa 28. října 1918, připomíná počátky *Osvobozeného divadla*, produkci *Národního divadla*, život v prostředí *Umělecké besedy*, spolku sdružujícím české umělce atd.

V knize se objevuje i množství zajímavých osobností české kulturní scény: Eliška Tylová, dcera Josefa Kajetána Tyla, filozof Ladislav Klíma, básník, historik a kritik František Táborský, spisovatelé Růžena a František Xaver Svobodovi, zakládající člen *Devětsilu* Ladislav Süß, spisovatelka Maryna Fričová, herečka Milada Matysová, hudebník Jaroslav Ježek, spisovatelky Marie Pujmanová a Marie Majerová, novinářka Milena Jesenská, básník Vilém Závada, spisovatelé Václav Kopta a Vladislav Vančura atd.

Memoáry zavádí čtenáře i do zákulisí prvorepublikových nakladatelství a vydavatelství. Především prvního Řezáčové zaměstnání v nakladatelství Karel Šolc. Když v roce 1920 nastoupila, krátce ho vedl Felix Cammra (zeť původního majitele Karla Šolce) a posléze jeho syn, Felix de la Cámara, (spisovatel, scénárista a posléze nacistický kolaborant). Významný prostor v pamětech zaujímá počátek a první léta vztahu s Václavem Řezáčem. Václav, tehdy ještě Voňavka (manželčino příjmení používali oba jako umělecké jméno, později si jej také nechali úředně změnit), byl úředníkem Statistického úřadu a stejně jako jeho manželka pocházel z velmi nuzných poměrů. Ty dvojici provází také v době narození prvního syna Ivana v roce 1924 a v dalších letech soužití, které kniha paměti zahrnuje.

Z dochovaného strojopisu memoárů je také vidět, že byl skutečně plánován k vydání v nakladatelství *Československý spisovatel*. Jedná se totiž s velkou pravděpodobností o materiál, který měl tehdy mířit rovnou k sazeči. Označení skutečnosti, že knihu vydává *Československý spisovatel*, se nachází na první stránce a objevuje se pak ještě několikrát.

Československý spisovatel Řezáčových

Ema Řezáčová je s *Československým spisovatelem* spojena od počátku. Na jeho vzniku na jaře roku 1949 se totiž podílel její manžel, Václav Řezáč, který byl poté až do své smrti v roce 1956 jeho generálním ředitelem. Nakladatelství vzniklo spojením nakladatelských domů *Fr. Borový*, *F. Topič*, *Nakladatelského družstva Máje* a *Evropského literárního klubu*, která měl Václav Řezáč po únorovém puči

v Československu v roce 1948 v národní správě. A v roce 1950 Ministerstvo informací navíc stvrdilo statut nakladatelství jako účelového zařízení *Svazu československých spisovatelů*, a to se tak stalo kmenovým nakladatelstvím členů svazu a jeho ekonomickou základnou. Členkou byla i Ema Řezáčová, navíc aktivní členkou, která například v letech 1954–1962 vedla jeho filmovou sekci. V dochované pozůstalosti se například nachází i dokumenty o jejím působení ve školské sekci od roku 1969 atd.

První knihou, kterou u *Československého spisovatele* Řezáčová vydala, je sbírka angažovaných budovatelských povídek z prostředí české vesnice *Nový svět* z roku 1953. V roce 1994 následovala další kniha budovatelských povídek, *Proudy* atd. U nakladatelství pak vyšly všechny její publikace s výjimkou tisků divadelních her. S nakladatelstvím je pak Řezáčová spojena i řadou vzpomínkových fejetonů (např. Řezáčová 1979: 7)

Poslední tiskem vydanou knihou Řezáčové je *Blázen z Horní Dolní*, který *Československý spisovatel* publikoval v roce 1983. A jak uvádí například *Přehled knižní produkce českých nakladatelství v roce 1990* (Přehled 1989: 75), plánovaná tam byla i kniha *Zastávky na trase života*. Listopad 1989 ale přinesl zásadní změny do československé společnosti i kultury a Řezáčové memoáry už nevyšly.

Československo po listopadu 1989

Po sametové revoluci se dostali do popředí autoři, kteří dosud nesměli být vydáváni. Hned počátek roku 1990 je také ve znamení rychlého odchodu zástupců normalizačních struktur v podstatě odevšad, kde to bylo možné. To značí i z plánů nakladatelství, včetně *Československého spisovatele*. O tom se zmiňuje nový šéfredaktor Vladimír Novák (1990: 1). Zároveň dodává, že v nakladatelství stihli přeformovat ediční plán na rok 1990 a doplnit je o řadu děl z tzv. neoficiální literatury. Jako příklad uvádí *Přítelkyně z domu smutku* Evy Kantůrkové, *Tovaryšstvo Ježíšovo* Jiřího Šotoly nebo *Katyni* Pavla Kohouta, román Ivana Klímy *Láska a smetí* a řadu dalších.

A naopak autoři režimem prosazovaní se v té době ocitli zcela na okraji zájmu. A byli to hlavně představitelé tzv. socialistické literatury. Ema Řezáčová se sice už od 60. let snažila profilovat jako autorka psychologicky laděných románů a polemik o ženském údělu nebo poslání, k autorům, které režim protěžoval, patřila ale beze sporu. Obzvláště jako vdova po vzorovém autorovi socialistické literatury. Na periferii autory typu Řezáčové možná ještě výrazněji než politická příslušnost vytlačoval v tržních podmínkách čtenářsky nepřitažlivý ráz jejich tvorby (Hruška 2008: 15).

Konec nakladatelství

Není možné snadno dohledat dokument, který by verifikoval skutečný důvod, proč *Československý spisovatel* poslední text Řezáčové nevydal. Zbylý archiv nakladatelství se nachází v *Památníku národního písemnictví* v Litoměřicích a tento fond obsahuje 1218 kartonů, které nejsou z naprosté většiny nijak uspořádané. Jistou

naději skýtal seznam lektorských posudků, ve kterém nějaký systém existuje. Na knihu Emy Řezáčové ale neodkazuje jediná poznámka. Zbývalo zkusit oslovit ty, kteří situaci na přelomu 80. a 90. let 20. století v *Československém spisovateli* zažili. Jsou to například bývalí redaktori Marie Bělíková, Lenka Štěrbaničová a Petr Bílek. Posledně jmenovaný si vzpomíná i na samotnou Emu Řezáčovou, stejně jako problémy, které s texty „staré paní“ v 80. letech měl jeho kolega, redaktor Jaroslav Šanda. Bílek uvádí jako příklad novelu *Mráz*, kterou nakladatelství vydalo roku 1981. Nicméně všichni údajně věděli, že se jí žádný rukopis nikdy vrátit nesmí. Bílek tvrdí, že mu byla Řezáčová osobně sympatická, ale její knihy čtivé nebyly.

Marie Bělíková zase například pamatuje na způsob nakládání s odmítnutými strojopisy po změně poměrů ve společnosti po listopadu 1989. Tvrdí, že autorům, které už nakladatelství vydávat nechtělo, se jednoduše celý rukopis vrátil. Předpokládá taky, že v případě takových textů, si nakladatelství nenechávalo ani lektorské posudky. Pamatuje si, jak se množství dokumentů z nakladatelství vozívalo (ač v rozporu s nakladatelským zákonem) ke skartaci. Myslí si, že mezi nimi byli právě i materiály týkající se po převratu odmítnutých knih. To znamená, podle ní, že žádné doklady o nich už skutečně neexistují a nejsou ani ve fondu nakladatelství v litoměřickém *Památníku*.

Lenka Štěrbaničová je také přesvědčená o tom, že rukopis Řezáčové nevyšel z komerčních důvodů. Vzpomíná si na snahu svého zaměstnavatele vydávat téměř výhradně jen to, kde se očekával dobrý finanční výsledek. Nakladatelství muselo navíc téměř od počátku 90. let čelit obrovské konkurenci.

V té době se totiž v Československu začala neuvěřitelnou rychlostí zakládat soukromá nakladatelství. První z nich, brněnská *Atlantis*, požádala o registraci už před listopadem 1989 (Hruška 2008: 14). Silnému konkurenčnímu prostředí nedokázalo nakladatelství *Československý spisovatel* čelit. Nemluvě o skladech plných neprodejných knih a nutnosti splnit řadu smluvních závazků například na vydání dalších těžce prodejných knih. Ale nebyl to problém jen tohoto nakladatelství. Už počátkem 90. let se dokonce objevily obavy z kolapsu knižního trhu, když např. roku 1991 bylo registrováno okolo dvou tisíc nakladatelských subjektů (Hruška 2008: 16). Pak také došlo ke zdražení výroby, papíru, polygrafických služeb a cena knih postupně stoupala. A navíc v tak široké nabídce pozvolna přestávala být kniha tolik žádaným zbožím. To všechno směřovalo také k pádu *Československého spisovatele*, po rozpadu Československa v roce 1993 *Českého spisovatele*. Nakladatelství nakonec v roce 1997 zcela zaniklo.

Celkem vyšlo v *Československém spisovateli* (a *Českém spisovateli*), od jeho vzniku v roce 1949 do zániku v roce 1997 asi 6500 titulů (Příbáň 2014: 71). Knih od Emy Řezáčové vydalo toto nakladatelství dohromady deset. Plánovaná jedenáctá zůstává stále pouze v rukopisu.

Bibliography

- Catalano, Alessandro (2004), *Rudá záře nad literaturou: Česká literatura mezi socialismem a undergroundem (1945–1959)*. Brno, Host.
- Dvořák, Joachim ed. (1998), *Almanach Labyrint 1998: ročenka revue Labyrint*. Praha, Hynek.
- Hruška, Petr ed. (2008), *V souřadnicích volnosti: Česká literatura devadesátých let dvacátého století v interpretacích*. Praha, Academia.
- Machala, Lubomír ed. (2015), *Panorama české literatury 2: po roce 1989*. Praha, Knižní klub.
- Novák, Vladimír (1990), Editorial. *O knihách a autorech*. 34/1, 1.
- Přehled knižní produkce českých nakladatelství v roce 1990* (1990), Praha, Novinář.
- Přibáň, Michal ed. (2014), *Česká literární nakladatelství 1949–1989*. Praha, Melantrich.
- Rusnáková, Šárka (2020), *Od populární četby k budovatelskému románu: komparace děl Václava a Emy Řezáčových na pozadí sociální regulace literatury 30.–50. let 20. století*. Pardubice, Univerzita Pardubice.
- Řezáčová, Ema (1979), Jak se zrodilo nakladatelství. *O knihách a autorech*, 24/1, 7.
- Řezáčová, Ema (1996), Událost. *Haló noviny*. 66/3, 5.
- Řezáčová, Ema, *Zastávky na trase života – rukopis*.
- Řezáčová, Ema (1992), Zastávky na trase života: Na Olympu. *Vlasta*, 46/10, 21–22.
- Řezáčová Ema (1992), Zastávky na trase života: Událost. *Vlasta*, 46/11, 21–22.
- Uhrová, Eva (1992), Kdy přijde Eva?, *Vlasta*, 46/10, 21–22.
- Van Hennezel, Marie (1997), *Smrt zblízka: umírající nás učí žít*. Praha, ETCS Publishing.
- Von Rétyi, Andreas (1997), *Kometa století Hele-Bopp*. Praha, ETCS Publishing.
- Wögerbauer, Michael ed. (2016), *V obecném zájmu: Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014: Svazek II/ 1938–2014*. Praha, Academia.

Miniatúrne formy v ruskej próze 20. rokov 20. storočia

Alena Ružbaská

Ústav svetovej literatúry SAV, Slovakia

Abstract: The 1920s were a period of significant change for Russian society and literature. This article aims to explore how the socio-political context of the period is reflected in the prose of Mikhail Zoshchenko, focusing on his poetics and a selection of his short satirical stories. It also seeks to uncover the techniques through which the author managed to maintain brevity in form while achieving depth and richness in meaning.

Key word: Mikhail Zoshchenko, short story, soviet Russian literature, soviet satire, 1920s

Obdobie 20. rokov 20. storočia bolo prechodným obdobím, kedy sa uzatvárala doba ruskej moderny a avantgardy a obdobím druhej polovice 20. rokov, kedy sa začal prejavovať silný vplyv zo strany vládnej komunistickej moci, ktorá zaujala vedúce postavenie aj v kultúrnych otázkach. V tomto období sa prejavuje v ruskej literatúre zvýšený záujem o krátke žánre. Vzhľadom na to, že v danom období vznikalo značné množstvo diel tohto charakteru, bolo potrebné vyčleniť niekoľko základných foriem, a to satirickú, lyrickú prózu, lyricko-filozofickú a absurdnú prózu a až následne sa zaoberať poetikou jednotlivých autorov, napríklad M. Zoščenka (výber próz zo zbierky *Kolotoč*), I. Babel'a (*Конармия* – Prvá jazdecká), M. Prišvina (výber próz zo zbierky *Koruna tvorstva*) či D. Charmsa (*Случаи* – Príbehy) a pod.

Príspevok je venovaný krátkym satirickým poviedkam M. Zoščenka, ktorý nadviazal na bohatú satirickú tradíciu v Rusku (D. Katemir, D. I. Fonvizin, V. I. Daľ, N. V. Gogoľ, N. S. Leskov, A. P. Čechov a pod.). V tomto období v Rusku písali krátke satirické poviedky tiež I. Ilf a J. Petrov (napr. zbierka *Необыкновенные истории из жизни города Колоколамска* – Neobyčajné príbehy zo života mesta Kolokolamsk), J. Zozuľa (napr. zbierka *Живой архив* – Živý nábytok) či M. Bulgakov (napr. fejtóny *Буза с печатями* – Škandál s pečiatkami, *Сон* – Sen a pod.) a pod. Príspevok sa nezaoberá autormi, ktorí tvorili tento typ prózy počas daného obdobia v exile, ako napríklad N. A. Teffi, T. A. Averčenko a pod.

Pri výskume sa ukázali ako dôležité dve základné špecifiká vplývajúce na tvorbu sovietskych krátkych próz 20. rokov 20. storočia. Po prvé sociálno-politický kontext, v ktorom diela vznikali, a ktorý ovplyvnil texty najmä tematicky aj jazykovo. Po druhé to, akými prostriedkami sa v poviedkach dosahuje krátkosť, hutnosť próz.

Po októbrovej revolúcii sa Rusko ocitlo v hlbokkej ekonomickej a sociálno-politickej kríze: priemysel a doprava boli zničené, poľnohospodárska výroba prudko

klesla, obyvateľstvo trpelo hladom a nezamestnanosťou, čo viedlo k nepokojom a povstaniam. Zásadnú zmenu spoločenského života 20. rokov znamenala nová hospodárska politika (NEP) zavedená v roku 1921, ktorou sa V. I. Lenin pokúsil o stabilizáciu krajiny a urovanie vzťahov s roľníkmi. NEP priniesol napríklad obnovu trhu či možnosť súkromného podnikania a pod.

Pre prvú polovicu 20. rokov bola charakteristická relatívne nezávislá literárna tvorba, relatívne preto, lebo ideologický faktor vstupuje do literatúry už po revolúcii, keďže „[b]oľševikom bolo od začiatku jasné, že ich moci chýba dostatočná demokratická legitimita, a preto ju museli neustále symbolicky upevňovať,“ ako píše holandský historik Sjeng Scheijen (2023: 208). Príkladom toho, že situácia nebola politicky uvoľnená boli napríklad vykonštruované procesy, ktoré mala na starosti Mimoriadna komisia ČEKA, ktorá v roku 1921 v týchto procesoch zatkla viac ako 200 tisíc ľudí, pričom 9 tisíc bolo popravených, ďalší boli väznení a pod. (Mozochin, 2006). Medzi popravenými na základe takéhoto procesu bol aj známy ruský básnik N. Gumilov (Švankmajer – Veber – Sládek – Moulis, 1999: 592). Napriek tomu však mohla v tomto období literatúra „istý čas existovať vďaka nezávislým vydavateľstvám“ (Kusá, 2020: 145) a mnoho spisovateľov sa rozhodlo v Rusku zostať. Kultúrny život vychádza na ulice, ako píše M. Kusá „[š]pecifickými podobami kultúry tohto obdobia boli aj masové – dnešným jazykom povedané - happeningy, „akcie“, performance, ako napríklad divadelné predstavenia na verejných priestranstvách.“ (2020: 144) Otvárali sa literárne kaviarne, kde sa umelci stretávali a recitovali svoje diela a pod. Dôkazom je aj citát spisovateľa J. Petrova, ktorý píše:

“(…) *dovtedy (do NEP) som žil takto: myslel som si, že mi zostali tak tri-štyri dni, maximálne týždeň života. [...] Tu v nepovskej Moskve som však zrazu videl, že život sa ustálil, že ľudia jedia a dokonca pijú, že je tu kasíno s ruletou a zlatou izbou. [...] Pochopil som, že ma čaká dlhý život, a začal som si robiť plány*” (2006: 52).

V druhej polovici 20. r. sa však situácia menila s nástupom J. Stalina a prijatím rezolúcie *O politike strany v oblasti umeleckej literatúry* (1925), ktorá kultúru ešte viac priblížila socialistickej ideológii. Strana rozhodovala napríklad v „otázkach štýlu a formy umeleckých diel či metód vypracovania nových umeleckých foriem“ (*O politike strany v oblasti umeleckej literatúry*, ods. 8.). V tejto rezolúcii sa tiež zdôrazňuje dôležitosť marxistickej kritiky, ktorá „je jedným z hlavných výchovných nástrojov v rukách strany“, ktorá má, parafrázujem, nemilosrdne bojovať proti akýmkoľvek kontrarevolučným prejavom v literatúre (Tamže.).

V Zoščenkových krátkych poviedkach možno nájsť narážky, napríklad na vtedy nové komunálne bývanie a život v ňom, na masové likvidovanie negramotnosti spojené s kultúrno-technologickým progresom, na kultúru – ktorá bola odrazu prístupná širokým masám obyvateľstva, na novú buržoáziu - tzv. nepmanov (sovietsku buržoáziu), a tiež na prívál nových slov spojených s ideologickým aparátom či industrializáciou, kolektivizáciou a pod.

K druhému špecifiku, čiže spôsobu, ktorým autori docielili stručnosť svojich diel patria už spomínané naznačenia alebo alúzie na mimotextovú skutočnosť.

Podľa francúzskej vedkyne F. Goyetovej sa rozlišujú „dva základné prostriedky stručnosti“ (2014: 55–69), a to použitie tzv. predpripraveného materiálu, pod ktorým rozumie využívanie existujúcich historických udalostí, postáv alebo typických charakterov, ktoré čitateľ pozná už pred čítaním istej krátkej prózy. Tým je u Zoščenka hľadanie inšpirácie v každodennom živote a novinách (2015: 54), čo mu umožnila jeho bohatá skúsenosť s rozličnými profesiami, ktorými prešiel „od dôstojníka Červenej armády cez agenta kriminálnej polície, inštruktora králikarstva a hydinárstva, herca, milicionára, truhlára či obuvníka až po úradníka“ (Földvári, 2002: 274–275). Tieto príbehy potom funkčne „ozvlášťňoval použitím zaujímavých, neobyčajných, žargónových slov, ktoré si zapisoval, aby ich neskôr mohol použiť“ (Zoščenko, 2015: 54). Ďalším prostriedkom je striktné zameranie sa na jednu tému, čiže vynechanie akéhokoľvek materiálu, ktorý sa úzko netýka danej témy. Toto sa prejavuje zameraním na tému človeka vhoďeného do nového sveta začínajúceho sovietskeho Ruska či človeka hľadajúceho miesto v nepovskom Rusku. V neposlednom rade je špecifikom krátkych próz to, že „krátke prózy sa viac ako väčšie prozaické formy spoliehajú na čitateľa, jeho poznanie sveta a jeho rôznych aktérov, aby mohol prejsť okamžite k príbehu“ (Goyetová, 2014: 58). V tomto prípade ide o prepojenosť Zoščenkových próz na politicko-spoločenskú situáciu 20. rokov 20. storočia a skúsenosť s proletárskym obyvateľstvom, ktoré sa snažilo existovať vo svete, ktorému nerozumelo. Bez znalostí o dobovej situácii, tak môže čitateľ prísť o jednu významovú rovinu textu. To by znamenalo, že by na tieto texty nazeral len ako na humoristické poviedky a nie ako na kritiku dobovej situácie či zobrazenie dobovej spoločnosti.

Avšak tieto techniky sú prítomné aj v rozsiahlejších novelách či poviedkach. Krátke poviedky a iné minimalistické či fragmentárne prózy môžu byť stručnejšími vďaka trópom a figúram, ktoré to umožňujú, pričom text ostáva bohatý na významy. Zoščenko využíva okrem spomínaných narážok na dobovú situáciu, ktoré šetrí priestor, napríklad prirovnania. Tie u neho zároveň prehlbujú komický efekt poviedok, napríklad prirovnaním postáv k zvieratám či veciam a ich negatívnym alebo komickým črtám (Propp, 1976: 98–99). V nasledujúcich príkladoch sú uvedené slovenské preklady ruských originálov, ktoré pochádzajú zo zbierky *Kolotoč* (2002), ktorú zostavil a preložil J. Ferenčík. *Волочусь что szuka* [voločus čo ščuka] (teperím sa ani slon) či *хожу вокруг нее, что нетух* [chožu vokrug nej, čo petuch] (obchádzam okolo nej ani kohút); *а я таким гусем* [a ja etakim gusem] (a ja, ako taký trubiroh) a pod. Zoščenko tiež využíva paradoxné spájanie výrazov ako *грамотность* [gramotnosť] (gramotnosť) a *ликвидировать* [likvidirovať] (likvidovať) ako likvidovanie gramotnosti, pričom z kontextu vyplýva, že myslí *likvidovanie negramotnosti*. K takémuto paradoxu, tak ako ho chápe V. Propp, dochádza zjavne kvôli nevzdelanosti zoščenkovho rozprávača, ktorý nepozná zápor slova gramotnosť a používa ho tak, ako ho niekde počul. Postavy tiež používajú slová bez toho, aby poznali ich čiastočný alebo úplný význam. Najčastejšie ide o nové slová, ktorými chce rozprávač pôsobiť vzdelane, ale efekt je opačný, napríklad slovo *конфузиться* [konfuziŕsia], ktorého pôvodný význam je chovať

sa zmätene, byť v rozpakoch, ale z kontextu vyplýva, že ho rozprávač používa v zmysle *hanbiť sa* a pod.

Ak v zoščenkovských krátkych poviedkach hovoríme o komike, takmer vždy ide o nedokonalý charakter postáv, ich nekultúrnosť, nevzdelanosť či nedostatok sebareflexie, len v niektorých prípadoch je u Zoščenka predmetom výsmechu vzhľad postáv (výnimkou sú prirovnania).

Posledným analyzovaným prostriedkom, ktorý vplýva tak na stručnosť, ako aj na komickosť Zoščenkových krátkych poviedok je kontrast, ktorý je založený predovšetkým na protiklade človeka vychovaného starým svetom a novým prostredím, do ktorého sa dostáva po revolúcii a tiež kontrast medzi tým, aký má byť ideál socialistického človeka a tým aký skutočne ruský človek 20. rokov 20. storočia je. Samotný protiklad však nie je garantom komickosti. Keď V. Propp hovorí o komickom, zdôrazňuje, že v definícii komického sa „vyskytujú výlučne negatívne pojmy: komické je niečo nízke, bezvýznamné, nekonečne malé, materiálne“ (1976: 10). V prípade spomínaných Zoščenkových poviedok je kontrast posilnený negatívnymi vlastnosťami postáv, ako sú arogantnosť, pažravosť, povýšenosť či lakomosť, preto aj javy ako nedostatok vzdelania či neovládanie etikety, ktoré sú pri roľníckej triede prirodzené, nadobúdajú komický efekt.

Zoščenkové krátke satirické poviedky sú napísané vo forme skazu, čiže „v naratívnej forme (...) štylizovanej ako typ ústneho podania z aspektu personálneho rozprávača (...)“ (Ejchenbaum, 1969). Aj vďaka použitiu skazu je Zoščenkov rozprávač v neustálom dialógu s publikom v rámci príbehu (so svojimi spolubesedníkmi) alebo s publikom mimo neho, čiže s čitateľmi. Oslovuje ich frázami typu *братьи мои* [bratcy moji] (bračekovci moji), pričom sa spolieha na to, že publikum je mu mentálne podobné, a že zdieľa jeho názory a pocity, a preto im nemusí nič vysvetľovať či obhajovať sa pred nimi. Spomínané príbehy sú vždy rámcované rozprávačovým obmedzeným vnímaním sveta a podané obmedzeným jazykom, v ktorom vedľa seba stoja častokrát nárečové slová a odborná lexika, knižné slová a vulgarizmy, neologizmy a historizmy či dialektizmy a cudzie slová a pod.

Zoščenkovské krátke satirické poviedky predstavujú významný príspevok do tradície ruskej satiry, pričom reflektujú dynamické a turbulentné obdobie 20. rokov 20. storočia v sovietskom Rusku. Cieľom príspevku bolo identifikovať špecifiká vybraných krátkych satirických poviedok. Skúmané poviedky sa vyznačujú stručnosťou a hutnosťou, ktoré dosahuje využitím predpripraveného materiálu, štylizovaním rozprávača v podobe skazu, používaním alúzií na dobové reálie a kontrastu medzi ideálmi socialistického človeka a realitou. Autor ostro, no humorne kritizuje spoločenské zmeny, pričom sa zameriava na jednoduchých ľudí, ktorí sa snažia zorientovať v novom svete, v novej spoločenskej realite. Jeho komika vychádza z jazykových paradoxov, nevzdelanosti postáv a ich nedostatku sebareflexie. Zoščenkov štýl je jedinečný svojou ústnou štylizáciou a dialógom s čitateľom, čím ho aktívne zapája do procesu interpretácie.

Bibliography

Primárna literatúra:

- Petrov, Jevgenij (2006), *Môj priateľ Il'f*. prel. Ivana Kupková. Bratislava, Európa.
Suchich, Igor (2008), *Zoščenko M. M. Raznotyk: Rasskazy i fel'jetony (1914–1924) – Sobranije sočinenij*. Moskva, Vremia.
Zoščenko, Michail (2002), *Kolotoč*. prel. Ferencík, J. Bratislava, Európa.

Sekundárna literatúra:

- Čenská, Natalia (2019), *Jazyk kresťan načala 20-tych godov XX. veka: na osnove analiza anket-ných listov J. Šafira*.
Ejchenbaum, Boris (1969), *O proze*. Leningrad, Chudožestvennaja literatura.
Földvári, Kornel (2002), Najduchapľnejší z generácie. In: *Kolotoč*. Bratislava, Európa.
Goyetová, Florence (2014), *The Classic Short Story, 1870–1925. Theory of a Genre*. Cambridge, OpenBook Publisher.
Hrala, Milan (2007), *Ruská moderní literatura. 1890–2000*. Praha, Karolinum.
Hunter, Adrian (2007), *The Cambridge Introduction to the Short Story in English*. New York, United States of America by Cambridge University Press.
Kupko, Valerij (2020), Ruská nezávislá literatúra (20.–80. roky). In: *Ruská literatúra 18.–21. storočie*. Bratislava, VEDA.
Kusá, Mária (2020), Ruská literatúra sovietskej epochy (1925–1985). In: *Ruská literatúra 18.–21. storočie*. Bratislava, VEDA.
Scheijen, Sjeng (2023) *Avantgardisté – Ruská revoluce v umění 1917–1935*. Brno, HOST. 2023.
Skorospelovová, Jekaterina (2003), *Russkaja proza XX veka – Ot A. Belogo (Peterburg) do B. Pasternaka (Doktor Živago)*. Moskva.
Zoščenko, Michail (2015), Kak ja rabotaju. In: *Mich. Zoščenko: Pro et contra*. Petrohrad, Izdatel'stvo christianskoj gumanitarnej akademii.
Zoščenko, Michail (1928), *O sebe, o kritikach i o svojej rabote*. Leningrad, Academia.

Tehnike stilističkog i pragmatičkog transfera u prevodima Službenog lista Autonomne Pokrajine Vojvodine sa srpskog na mađarski

Timea Tot Juhas

University of Novi Sad, Serbia

Abstract: In order for the translator to adequately translate the given text, he uses various translation techniques during his work. These techniques are usually divided into four groups, namely grammatical, lexical, stylistic and pragmatic. This paper deals with the study of the last two mentioned types of transfer in the translations of the Official Journal of the Autonomous Province of Vojvodina from Serbian to Hungarian. Given that the corpus of this work is administrative-legal, that is, it belongs to the administrative-legal style, it is therefore assumed that this influenced the use of translation techniques on a stylistic and pragmatic level.

Keywords: Serbian language, Hungarian language, specialized translation, Official Journal of the Autonomous Province of Vojvodina

Uvod

Osnovni cilj prevodilačkog posla jeste prenos poruke s jedne strane na drugu stranu (Zubac 2018: 17). Za prevođenje stručnih tekstova poznavanje izvornog i ciljnog jezika nije dovoljno, ono zahteva još i izvanredno znanje date stručne oblasti. Korpus ovog rada čine prevodi administrativno-pravnih tekstova Službenog lista Autonomne Pokrajine Vojvodine sa srpskog na mađarski. U slučaju pomenutog materijala, motivaciji prevodioca doprinosi to što mnogi smatraju da je njegov rad uzaludan, uz napomenu da prevod službenih listova ionako niko ne čita (Andrić 2017: 271)¹. Zadatak stručnih prevodilaca otežava i činjenica da u Srbiji ne postoji institucionalna obuka za prevodioce na mađarski, pa je stoga usvajanje znanja iz pravnog jezika pretežno plod sopstvenog truda pojedinca, tj. njegovog učestvovanja na seminarima, konferencijama i radionicama (Beretka – Lulić 2021. 161).

Stilističke i pragmatičke tehnike prevođenja

Tokom procesa prevođenja, način razmišljanja prevodioca nije jasno vidljiv, te samo možemo da pretpostavimo kako taj proces tačno teče. Međutim, ono što je nesumnjivo jeste to da prevodilac prvo razlaže i analizira tekst koji treba prevesti (faza analize), a potom gradi svoj prevod (faza sinteze) (upor. Klaudy 1994, 56). Ipak, ispratiti tok misli koji se odvija između ove dve etape već nije tako jednostavan zadatak. Transfer između izvornog i ciljnog jezika postiže se upotrebom

¹ Ovdje i drugde prevod citata s mađarskog delo je autora.

određenih tehnika prevođenja. One se mogu klasifikovati na više načina, a ovaj rad se zasniva na podeli koja ih deli po prirodi i razlogu konverzije, na osnovu čega razlikujemo gramatičke, leksičke, stilističke i pragmatičke tehnike prevođenja (prema Klaudy 1994).

Tekst se zasniva na komponentama stilskog potencijala, sociokulturne pozadine i stilskog pripisivanja (Cs. Jónás 2010: 7). Identifikacija stilskih karakteristika originala nužan je preduslov da se stil izvornika prenese u prevod (Hlebec 2009: 157). Na prevođenje administrativno-pravnih tekstova utiču pojedine žanrovske karakteristike, tj. stilske specifičnosti stručnih tekstova. Zahtevi za pisanje propisa su jasne, kratke, precizne formulacije, koje u celini moraju da obuhvataju ideju, a rečenice koje obuhvataju tu ideju moraju biti potpune, smislene i razumljive (Végh 1983: 638). Od prevoda očekujemo poštovanje gramatičkih pravila, odgovarajuće upotrebe reči, ali on takođe mora biti usklađen i sa stilom izvornog teksta. O tehnikama stilističke konverzije se obično govori kada tekst koji je nastao na ciljnom jeziku kao rezultat gramatičkih i leksičkih konverzija – mora da se ispita i sa stanovišta saobraženosti određenim žanrovskim zahtevima (Klaudy 1994: 101–102).

Kada je reč o tehnikama pragmatičkog transfera, situacija je slična: naime, prevod je potrebno ispitati i iz ugla pragmatike. Drugim rečima, u obzir se moraju uzeti navike i predznanje čitalaca, dakle tekst se razmatra i sa stanovišta kulturnih obeležja ciljnog jezika (upor. Klaudy 1994: 102). Sa jedne strane, ove pragmatičke tehnike pomažu prevodiocima u stvaranju preciznih, jasnih i funkcionalnih prevoda koji su prilagođeni ciljnoj publici i pravnom okruženju. A sa druge strane, administrativno-pravni stil karakteriše upotreba terminologije, pri čemu se ne sme smetnuti s uma jedna od odlika termina – ona da su oni nezavisni od pragmatičkih faktora (upor. Heltai 2004: 28–29), pa samim tim prevodilac nastoji da prenese pragmatički efekat originala.

Pregled i analiza korpusa

Uopšteno govoreći, administrativno-pravni tekstovi se odlikuju preciznošću, objektivnošću, upotrebom terminologije, bezličnim i emocionalno uzdržanim tonom; međutim, oni imaju pojedine svojevrsne specifične stilske karakteristike koje prosečnom govorniku mogu otežati tumačenje datog teksta, pri čemu su one takve da ne olakšavaju posao ni stručnog prevodioca. Takve su, na primer, isuviše duge rečenice sa velikim brojem reči koje nisu sintaksički uspešno strukturirane i zato su teško razumljive, gomilanje reči u istom padežu, što stvara dvosmislenost i zabunu – koje Katnić-Bakaršić (1999) naziva stilskim greškama. Međutim, ove specifičnosti daju pravilnost strukturi stručnih tekstova, te redukuju mogućnost da lični stil prevodioca dođe do izražaja.

Korpus je na gramatičkom planu nominalni, i u njemu se ističe upotreba imenica. U srpskom korpusu dominira upotreba deverbativnih imenica, i to u kombinaciji sa genitivom koji je u funkciji bespredložnog objekta.² Slična je situacija

² Rezultat istraživanja koje je bio predstavljen na Sedmom međunarodnom interdisciplinarnom skupu

i u mađarskom, gde morfologiju pravnog jezika karakteriše dominiranje imeničkih konstrukcija (Hengl 2023: 76). Kao mađarski ekvivalent gore pomenutom obliku srpskog objekatskog genitiva treba istaći atributske zavisne sintagme, među kojima dominiraju prisvojne konstrukcije. Npr.:

- (1) unapređivanje saradnje – az együttműködés előmozdítása
- (2) finansiranje programa, mera i aktivnosti – programok, intézkedések és tevékenységek finanszírozása

Važna stilska karakteristika jeste anonimnost teksta, koja se postiže izostavljanjem ličnih zamenica i upotrebom pasivne konstrukcije u kojima se ne navodi agens, čemu valja pridodati i tzv. sivevremenski prezent, koji označava da propis deluje (upor. Savić–Konstantinović–Vilić–Petrušić 2006). Na mađarskom pak u navedenim primerima pasivna konstrukcija je prevedena aktivnom. Na primer:

- (3) Osniva se Gimnazija i stručna škola „Nikola Tesla” u Apatinu – Megalakul az apatini Nikola Tesla Gimnázium és Szakiskola.
- (4) Sredstva za početak rada i obavljanje delatnosti Škole obezbeđuju se u skladu sa zakonom – Az Iskola működésének megkezdéséhez és a tevékenységének végzéséhez szükséges eszközöket a törvénnyel összhangban kell biztosítani.

U srpskom korpusu se umesto veznika i predloga pojavljuju veznički i predložki izrazi, na primer: *kako*→*na način*, *radi*→*s ciljem*, *ako*→*pod uslovom*. Na leksičkom planu oni su karakteristični za kancelarizam, tj. upotrebu ustaljenih reči i izraza svojstvenih tom registru (upor. Savić–Konstantinović–Vilić–Petrušić 2006: 33). Na mađarskom se ova stilska karakteristika ispoljava na identičan način (*ahogy*→*módon*, *végett*→*céljából*, *ha*→*azzal a feltétellel*).

- (5) Direktni korisnik dužan je da vodi evidencije *na način* propisan ovim uputstvom... – A közvetlen felhasználó köteles nyilvántartást vezetni a jelen utasításban előírt *módon*...
- (6) *s ciljem* modernizacije privrednih društava – gazdasági társaságok korszerűsítése *céljából*
- (7) *pod uslovom* da je za odluku glasao predsednik Pokrajinske vlade – *azzal a feltétellel*, hogy a Tartományi Kormány elnöke is igennel szavazott.

Jedna od pragmatičkih karakteristika ovog korpusa jeste deontička modalnost. Posebnost modalnih glagola može biti sagledana i sa aspekta strukture jezika i semantike, tj. značenjskih varijacija koje se javljaju u zavisnosti od konteksta upotrebe, tako da literatura koja se bavi modalnošću upućuje na isprepletanost gramatike, semantike i pragmatike (Dragaš 2021: 467). Deontička značenja najčešće obuhvataju obaveze i dozvole, ali u sebe mogu uključiti i savet, davanje uputstava, preporuku itd. (Radonjić 2017: 36). U pitanju su srpski glagoli *trebati*, *morati*, *moći*, *smeti*. Glagol *trebati* (8) izražava objektivnu nužnost, nalog, a takođe

mladih naučnika društvenih i humanističkih nauka *Konsteksti* (2023) pod nazivom *Prevođenje srpskog genitiva na mađarski u Službenom listu Autonome Pokrajine Vojvodine*.

i oslabljeni zahtev (prema Kordić 2002: 186), što se u mađarskom na sintaksičkom planu postiže redosledom reči i upotrebom prezenta, dok je sam glagol *trebati* izostavljen. Glagol *morati* (9) u vezi je sa pojmovima nužnosti, a glagol *moći* (10) sa pojmovima mogućnosti i dopuštenja (prema Batistić 1983: 101). Primer (9) na mađarski je preveden glagolom *kell*, kojim Kiefer (1990) ilustruje deontičku logiku u tekstovima propisa, regulacija, zakona kao značenje koje nas obavezuje i dopušta (Kiefer 1990: 12). Deontičku modalnost na mađarskom izražava još i sufiks *-hat/-het* (Kiefer 1990: 13), koji je upotrebljen za prevođenje srpskih glagola *moći* (10) i *smeti* (11). Glagol *smeti* se upotrebljava u funkciji izražavanja sopstvene smelosti, odnosno usušivanja subjekta da izvrši neku radnju (Zvekić-Dušanović 2011: 153), a u primeru (11) on se javlja u negiranoj formi.

(8) Zapisnik iz stava 1. ovog člana sačinjava ovlašćeno lice i *treba* da sa-
drži... – A jelen szakasz 1. bekezdésében szereplő jegyzőkönyvet a meg-
hatalmazott személy állítja össze és a következőket tartalmazza...

(9) Pravni osnov plaćanja *mora* da bude u pisanom obliku... – A kifi-
zetés jogalapját jogi aktusban, írott formában *kell* rögzíteni...

(10) Protiv odluke veća Žalbene komisije *može* da se pokrene
upravni spor – A Fellebbezési Bizottság határozata ellen közigazgatási
per indítható.

(11) Zaposleni ne *sme* da utiče na političko opredeljenje drugih
zaposlenih – A foglalkoztatott nem befolyásolhatja a többi foglalkozta-
tott politikai meggyőződését.

Za postizanje stilističkog i pragmatičkog transfera prvo je neophodno realizovati gramatički i leksički transfer. Zbog svojevrsne prirode jezika koji se proučavaju u radu, ne mogu se zanemariti razlike u strukturama srpskog i mađarskog jezika. Stoga su na gramatičkom planu u prevodima primenjene gramatičke zamene – kao što je promena vrste reči, zamena deverbativnih imenica i trpnih glagola aktivnim glagolom, gramatička dodavanja – dodavanje određenog člana, gramatička izostavljanja – izostavljanje pomoćnog glagola u trećem licu prezenta³ itd. Na leksičkom planu se javlja sužavanje i proširivanje značenja reči izvornog jezika na ciljni jezik, izostavljanje i dopunjavanje značenja⁴ itd.

Zaključci

U radu su analizirani mađarski prevodi srpskih administrativno-pravnih tekstova Službenog lista APV. Radi postizanja stilističkog i pragmatičkog transfera tekst je neophodno prilagoditi na gramatičkom i na leksičkom nivou, te se ove adaptacije ne mogu isključiti iz analize. Na stilističkom planu korpus odlikuje nominalizacija, čije je sredstvo deverbativna imenica u kombinaciji sa genitivom, a ta je konstrukcija na mađarski najčešće prevedena prisvojnom atributskom zavisnom sintagmom. Srpski tekst odlikuje česta upotreba pasiva. Budući da pasiv nije česta pojava u mađarskom jeziku, srpski je pasiv u većini slučajeva preveden aktivom.

³ Na osnovu podele gramatičkih transfera od autorke Klaudy (1994).

⁴ Na osnovu podele leksičkih transfera od autorke Klaudy (1994).

Umesto jednočlanih veznika i predloga upotrebljavaju se veznički i predloški izrazi. Na pragmatičkom planu korpus karakteriše deontička modalnost sa glagolima *trebati*, *morati*, *moći* i *smeti*. Ona nije uvek prevedena ekvivalentima nabrojanih glagola, već je izražena i redosledom reči, prezentom i sufiksima *-hat/-het*.

Bibliography

- Andrić, Edit (2017), Szakfordítás. In *Fordítás- kritika prevoda*. 267–292. Novi Sad, Filozofski fakultet.
- Batistić, Tatjana (1983), O nekim pitanjima u vezi sa analizom glagola *morati* i *moći*. *Južnoslovenski filolog* 39: 99–111. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik.
- Beretka, Katinka – Lulić, Emil (2021), A szerb nyelvű és a magyar jogi terminológia helyzete, avagy az ország, ahol előlátják a büdzsé-rebalanszt. *Terminológiastratégia és jogi alapterminusok a szomszédos országok nyelvén*, szerk. Szoták Szilvia, Tamás Dóra Mária. 156–174. Budapest, OFFI Zrt.
- Cs. Jónás, Erzsébet (2010), Fordításstiszttika kognitív keretben. *Fordítástudomány* 12 (1): 5–16. Preuzeto: 15.11.2024. <https://ojs.mtak.hu/index.php/fordtud/issue/view/255/119>
- Dragaš, Mina Z. (2021), Deontička modalnost u govornim činovima u sportskom diskursu. *Filolog – časopis za jezik, književnost i kulturu* 12 (23): 465–483. Preuzeto: 10.11.2024. https://www.researchgate.net/publication/353765275_Deonticka_modalnost_u_govornim_cinovima_u_sportskom_diskursu
- Heltai, Pál (2004), Terminus és köznyelvi szó. *Szaknyelv és szakfordítás*, szerk. Dróth Júlia. 25–45. Gödöllő, Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar. Preuzeto: 10.03.2024. https://www.academia.edu/6460601/SZAKNYELV_%C3%89S_SZAKFORD%C3%8DT%C3%81S
- Hengl, Melinda (2023), *Jogi kommunikáció*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar. Preuzeto: 20.03.2024. <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/34934/PTE-AJK-20230413.pdf?sequence=3&isAllowed=y>
- Hlebec, Boris (2009), *Opšta načela prevođenja*. Beograd: Beogradska knjiga.
- Katnić-Bakaršić, Marina (1999), *Lingvistička stilistika*. Prága, Budapest: Open Society Institute, Center for Publishing Development Electronic Publishing Program. Preuzeto: 12.12.2024. https://www.ucg.ac.me/skladiste/blog_6881/objava_20387/fajlovi/lingvostilistika.pdf
- Kiefer, Ferenc (1990), Modalitás. *Linguistica – Series C – Relationes 1*. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete.
- Klaudy, Kinga (1994), *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.
- Kordić, Snježana (2002), *Riječi na granici punoznačnosti*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna nakada. Preuzeto: 10.03.2024. <https://archive.org/details/KordicRijeciNaGraniciPunoznacnosti/page/n185/mode/2up>
- Radonjić, Radmila (2017), *Engleski modali u pravnim dokumentima Evropske unije i njihovi srpski ekvivalenti* (doktorska disertacija). Novi Sad, Filozofski fakultet.

Savić, Svenka – Konstantinović-Vilić, Slobodanka – Petrušić, Nevena (2006), Jezik zakona – karakteristike i rodna perspektiva. *Pravo i jezik*. Zbornik referata sa naučnog skupa. Kragujevac, Pravni fakultet.

Preuzeto: 02.04.2024. <https://www.rodnaravnopravnost.gov.rs/sites/default/files/2017-01/Jezik%20zakona%20rad%20Svenka%20Savic%2C%20Nevena%20Petrusic%2C%20Slobodanka%20Konstantinovic%20Vilic.pdf>

Végh, Enikő (1983), Az öngazgatási általános aktusok nyelvezete. *Létiünk* 13 (3–4): 635–646.

Zubac, Miloš (urednik) (2018), *Pedeset godina od osnivanja Prevodilačke službe u AP Vojvodini*. Novi Sad, Forum.

Zvekić-Dušanović, Dušanka (2011), Modalnost: Motivaciona modalnost u srpskom i mađarskom jeziku. Novi Sad, Filozofski fakultet.

Variability of the phraseological unit *bludný kruh* / *ördögi kör* in Czech and Hungarian

Štefan Uhriňák

Eötvös Loránd University, Hungary

Abstract: By examining Czech and Hungarian phraseology from a contrastive point of view, researchers can gain insight into the distinct characteristics of these two languages. As far as phraseological units are concerned, variability allows for a range of nuanced comparisons and contrasts to be made. The author of the present article discusses the variants of the phraseological unit *ördögi kör* / *bludný kruh* (Eng. *vicious circle*), mainly focusing on phraseological units utilizing variability implementing attributive adjectives. Data were obtained from the Czech National Corpus (ČNK), Hungarian National Corpus (MNSZ) and Corpus of Contemporary American English (COCA).

Keywords: phraseology, phraseological units, phraseological variability, Czech National Corpus (ČNK), Hungarian National Corpus (MNSZ), Corpus of Contemporary American English (COCA)

Etymology and meaning

The origin of the phraseme “vicious circle” can be traced back to the Latin term “*circulus vitiosus*”, “*vitium*” is a Latin noun and stands for “fault”. The term “vicious” in English according to the Oxford English Dictionary stands for *deliberately cruel or violent*, e.g. a *vicious assault*, a *vicious animal*. In literary context it can signify something *immoral*, however, the archaic meaning of the term is *imperfect; defective*.

The Hungarian phraseological unit *ördögi kör* literally means *evil circle* in English. It is likely that the German expression “*Teufelskreis*” (lit. *devil’s circle*) influenced its adoption to Hungarian.

On the other hand, the origin of the Czech phraseme can most likely be traced back to the French “*cercle enchanté*” literally meaning “enchanted circle” *začarováný kruh* in Czech which is the synonym of *bludný kruh*. In Čermák’s *Czech Dictionary of Phraseology*, three phraseological units appear using the term “*bludný*”. *Bludný kruh* (Lit. *erratic circle*), *bludný kámen* (Lit. *erratic stone*), and *překročit bludný kořen* (Lit. *step over an erratic root*), all convey a completely different meaning as phraseological units. *Bludný kámen* (e.g., “*bludné kameny*” in the Krkonoše Mountains, refers to a rock transported a great distance by a glacier during melting). *Bludný kořen* means to get lost or wander.

It is intriguing to see that the expression *blud* is used in various Slavic languages. Václav Machek’s *Czech Dictionary of Etymology* (2010: 57) introduces its

meaning as “error, mistake, vice”. Interestingly, Hungarian language also utilizes the term “bolond”, which has Slavic origin and can be traced back to the aforementioned “blud”. Zaicz et al. (2006: 87) provide a detailed account, explaining that it is a borrowed term from Slavic. In Old Church Slavonic, it meant “licentiousness”, while in Croatian, “blud” meant “dissoluteness”. In Slovenian, the archaic “blud” referred to an “error, mistake; pleasure, delight”, in Slovak, it meant “wandering”. The Russian term “blud” translates to “being licentious”. Over time, the meaning of “blud” has significantly changed. In modern Russian, it carries a dual meaning: both “licentious” and used in a term “prodigal son” well-known from the Bible.

Literary references

The motif of “vicious circle” appears in the work of the Roman poet Horatius in his *Ars Poetica* (Poetic Art), in which he further explores the view put forth by Democritus that only the insane are capable of creating outstanding works. Consequently, Horatius finds himself in a dilemma: if he teaches only the sane, they can at best become mediocre poets. Thus, the question arises whether he should engage with the insane to achieve success or teach them madness (Hajdu 2015: 311).

Joseph Heller’s well-known novel ‘Catch-22’ also exhibits a similar motif. The essence of Heller’s *Catch-22* is that only mentally disturbed soldiers can be discharged from military service. However, since only the insane are willing to risk their lives in war, it follows that those who wish to be discharged must be sane and therefore cannot be discharged.

The aim of our research

Variability of phraseological units does not necessarily generate researchers’ interest due to its technical aspects (case numbers, etc.), but rather because of the question of how and why these changes occur. Essentially, the creativity of language users results in continuous modifications and changes of phraseological language material.

As meaning of expressions evolves, new connotations become associated with them. *Bludný* serves as an excellent example of how the original and “modern” meanings differ. The Czech phraseological units—*bludný kruh*, *bludný kámen*, and *bludný kořen*—each convey distinct meanings, utilizing only specific aspects of the *bludný* semantic schema. While a given phraseme may carry a specific meaning, everyday usage allows language users to add nuances to contexts, such as political discourse.

One of the great questions of phraseology is how phraseology and semantics relate to each other. In the non-standard layers of a language (phraseology), semantics also play a role. From the linguistic point of view, the main question is why does one modification work and others do not, the answer being that the one working is semantically grounded. It proves that variants, modifications are of semantic origin.

As part of our research we are examining two typologically different languages, Czech and Hungarian with an addition of examples from English, the main question arises: whether language typology influences modifications or not.

What is variability and what are modifications? It can be concluded that phrasological variants appear / could appear in dictionaries, however, modifications cannot. A native speaker may consider one modification (f.e. adjectival, negation) as standard, while rejecting others.

Dobrovolskij (2007) researched the topic in great detail, according to his hypothesis an idiom modification is standard if the idiom can be analyzed and the modifier correlates with the actual meaning, underlying metaphor – the inner form of the idiom.

Analysis of Hungarian, Czech and English Corpora based examples

In example 1(*hun.*) the adjective has a modifying function *évszázados* (eng., *century-old*). The modification can be considered standard, and the adjective has a quantitative function. Examples 2(*hun.*) also result in a standard modification *ismert* (eng. *well-known*). However, in this case, the adjective functions as a qualifier in terms of its semantic characteristic. Similarly, example 3(*hun.*) utilizes the adjective *csodálatos* (eng. *wonderful*) with an intensification effect, in addition to the qualifying role. From the semantic perspective, adjective 4(*hun.*) *jó*, (eng. *good*) in the given example serves as a qualifier and can be considered a standard modification. In the case of 10–11(*hun.*) adjectives *önmagát erősítő*, (*self-reinforcing*) adjectives, an intensifier function is present.

The 5(*hun.*) ‘*őszödi Adj*’ clearly falls into the category of **non-standard** modifications. Despite its non-standard nature, the phraseme is entirely understandable to the native speaker. It refers to the speech and subsequent events involving Ferenc Gyurcsány, the former prime minister of Hungary representing the Hungarian Socialist Party (MSZP), which took place in Balatonőszöd in 2006. The event marked a significant turning point in 21st-century Hungarian politics. The phraseme (“*ördögi kör*” or “*vicious circle*”) carries a negative connotation, and similarly, the secondary meaning of “*őszödi Adj*” also correlates. However, comprehension requires certain background knowledge, and the criterion for understanding is that the language user is well-versed in the given linguistic and socio-political context. Otherwise, the modification of the phraseme cannot be correctly interpreted, except for the primary geographical meaning of the adjective providing some context.

Based on the examples listed, it can be asserted that there is no internal limitation to phraseme modification via implementing adjectives.

In case of examples 1–2(*cz.*) the adjectives *úplný* (eng. *complete*) and *funkční* (eng. *functional*) serve an intensifying function resulting in standard modifications. Examples 3–4(*cz.*) *podivný*, *patologický*, (eng. *strange*, *pathological*) also result in standard modifications, however, the connotation is negative as opposed to examples 1–2(*cz.*), where the connotation of adjectives can be considered rather

neutral or positive. In 3–4(cz.) the adjectives function as qualifiers in terms of their semantic characteristics. As far as example 5(cz) is concerned, we are facing a non-standard modification. The usage of the adjective *industriální* (*industrial*) refers to a context dealing with increasing pollution caused by the industry having negative effect on the environment.

Example sentences gained from the Hungarian National Corpus, Czech National Corpus and Corpus of Contemporary American English

1(hun.) Én sokkal inkább lelki indítékokat látok mögöttük: országféltést, használni akarást, duhaj találékonyságot, hogy a nemzet - Mohácsok, kiegyezések, Trianonok után - szabaduljon ki végre **évszázados ördögi köréből**.

2(hun.) Nappal nincs is gond, de amikor el kéne aludni, akkor ha odaadom a rágókákat, teljesen felébred és felizgatja magát és játszani kezd, aztán nem tud aludni és az **ismert ördögi kör**.

3(hun.) A pályakezdésben segítséget s lehetőséget adni a fiataloknak vagy a munkaerőpiacon hátrányos helyzetűeknek, otthont teremteni, s hogy újból kezdőhessék az egész előről, ez a **csodálatos ördögi kör**, előről, mindig meg-megújulva, a családalapításhoz nyújtunk segítséget.

4(hun.) 5(m) Ebből talán lehet **jó kis ördögi kört** is: ha a társ miatt fontos az út, akkor társat kell találni, de cél és út nélkül társat nem lehet sodródva találni.

5(hun.) Novák Zoltán (2006): Az **őszödi ördögi kör**. In. A körbezárt politika. Elemzések a jelenkor Magyarországról, L ' Harmattan Kiadó, Budapest, 2008.

1(cz.) Oni se také učili od svých rodičů a jejich rodiče zase od svých . „Úplný **bludný kruh**.” „Ale ten se dá prolomit.”

2(cz.) Uzavírají se **funkční bludné kruhy** na orgánové, tkáňové i celulární úrovni.

3(cz.) Ve sporu se soustředíme na to, abychom druhé přesvědčili o své pravdě, jenže o to samé se snaží i druhá strana, čímž vzniká **podivný bludný kruh**.

4(cz.) Může se separační úzkostný stav dále prohlubovat (byť pečující osoba je již přítomna) v tom, že principy učení dojde k tomu, že dítě vyžaduje stále více a více přítomnost pečující osoby (ta se nesmí ani na chvíli vzdálit, což pak může uzavřít **patologický bludný kruh** udržované poruchy).

5(cz.) No jo, uvažuješ pěkně zkostrnatěle. Moje holka říká, že se musíme vymanit z **industriálního bludného kruhu**. Musíme se osvobodit, musíme osvobodit svoje smysly a vrátit se k přírodě a jejím tajemství, jestli máme mít nějakou budoucnost. takže v ideální společnosti se mají lidi podle tebe a tvé holky vrátit k přírodě a sem tam zastavit na benzince a nakrást si.

1(eng.) It's a **classic vicious circle**: more tourists bring more hotels, which bring more tourists.

2(eng.) Political talk shows are only a mirror of the dismal **centuries-long political vicious circle** we have been stuck in, anything but inspiring and animated in a tragicomedy.

3(eng.) In any event if government is to print money for company subsidies, they should subsidize a transition off oil. The economy may still go bust, but at least we get a chance to get out of the **poor EROI vicious** circle in the process.

Conclusion

While a given phraseme may carry a particular meaning, everyday usage allows language users to add nuances to specific contexts. In case of certain variants and modifications, it is evident that some are semantically grounded, there is a correlation in the inner form. Semantic foundation can be observed in case of e.g. *ismert* (well-known), however, the *EROI vicious circle* in English falls into a separate category. However, there are modifications, such as *ismert* (Hungarian), *podivný* (Czech), *classic* (English) which are semantically grounded, the internal form stems from the analysed phraseme (*vicious circle*). On the other hand, there are modifications that cannot be predicted semantically, are authorial and unique, context-dependent, e.g. (*őszödi* in Hungarian, *industriální* in Czech and *EROI* in English). The adjectival modifications *őszödi*, *industriální* and *EROI* cannot be semantically predicted, such phenomenon appears massively in press.

Bibliography

- Bárdosi Vilmos (2012), *Magyar szólások, közmondása, adatbázisa*. Budapest, Tinta könyvkiadó.
- Bárdosi Vilmos (2015), *Szólások és közmondása, eredete. Frazeológiai etimológiai szótár*. Budapest, Tinta könyvkiadó.
- COCA – *Corpus of Contemporary American English* (COCA). URL: <http://www.americancorpus.org/>.
- Čermák František et al. (1983), *Slovník české frazeologie a idiomatiky 1*. Praha, Leda.
- Čermák František et al. (2009), *Slovník české frazeologie a idiomatiky 1–4*. Praha, Leda.
- Dobrovol'skij Dmitrij (2007), Cognitive approaches to idiom analysis. In: Harald, Burger, Dmitrij Dobrovol'skij, Peter Kühn, Neale R. Norrick, eds. *Phraseologie: ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. Phraseology: An International Handbook on Contemporary Research*. 1. Halbband/Volume 1. Berlin – New York, Walter de Gruyter.
- Fedosov, Oleg (2017), Szláv jövevényfrazémák Bárdosi Vilmos új szótárában (magyar-szláv frazeológiai párhuzamok). In: *Szláv kultúrák, irodalmak és nyelvek*. Budapest, ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék.
- Forgács Tamás (2018), *A frazeológia történeti megközelítésének lehetőségeiről*. Szeged.
- Hajdu Péter (2015), *Horatius Ars poeticája*, Helikon.
- Machek Václav (2010), *Etymologický slovník jazyka českého*. NLN.
- Zaicz Gábor et al. (2006), *Magyar Etimológiai Szótár*. Tinta könyvkiadó.

Od „ja“ ku „my“ v prózach mladej generácie súčasnej slovenskej literatúry

Zuzana Urbaničová

Masaryk University, Czech Republic

Abstract: This article analyses selected prose works by Slovak authors Jakub Spevák and Dominika Moravčíková. It is examined how their works reflect contemporary society and culture and evaluate the themes presented by this pair of authors and their approaches to literary creation. Conclusions will highlight the importance of these authors in the contemporary Slovak literary landscape and their influence on the shape of Slovak literature today.

Keywords: contemporary Slovak prose; Dominika Moravčíková; Jakub Spevák; Dom pre jeleňa; Po funuse

Debutové prózy Dominiky Moravčíkovej a Jakuba Speváka tematizujú tendencie a situáciu v (nielen) súčasnej spoločnosti. Z mimoliterárneho hľadiska prózy vznikajú a sú vydané v dynamickom, navzájom prepojenom svete, v ktorom ľudstvo čelí rôznym výzvam, napríklad klimatickým, technologickým alebo ľudskoprávnym. Globalizácia zapríčiňuje oslabenie premýšľania o svete ako dichotomickom. Demokratické spoločnosti väčšinou proklamujú idey demokracie, tolerancie a odmietajú inštitucionalizované násilie. Z literárneho hľadiska je charakter slovenskej literatúry od roku 1989, teda od pádu totalitného komunistického režimu, nemenný v zmysle jej decentralizácie, tematickej, poetickej a žánrovej plurality, otvorenosti. Jej vývoj je taktiež dynamický, a preto je vytvorenie uceleného názoru na jej súčasnú podobu náročnou úlohou, keďže existuje množstvo prekrývajúcich sa pluralitných názorov, tém a estetických prístupov. Situáciu taktiež neuľahčuje vysoký počet vydaných diel rôznej kvality. Hoci sme za posledných tridsať rokov nezažili zásadný historický zlom ako v roku 1989, určite došlo k mnohým spoločenským zmenám, ktoré ovplyvnili aj samotný charakter literatúry a to v podobe „postupného preskupovania prvkov a akcentov v kontexte jednotlivých tendencií a poetík [...]“ (Passia – Taranenková 2014: 14). Ako z krátkeho úvodu vyplýva, povaha súčasnej slovenskej literatúry je nehomogénna, pluralitná a fragmentárna. Aj napriek rôznorodosti sú pre slovenskú prózu dvadsiateho prvého storočia príznačné tri tendencie. Tamara Janecová v úvodnom texte *Kritickej ročenky 2021* zaraďuje prozaickú tvorbu do troch kategórií: prózy subjektu, diela oscilujúce medzi výpoveďou a príbehom, a texty čerpajúce z minulosti so zameraním na pamäť a dejiny. Zároveň konštatuje, že vybrané prózy „manifestujú tendencie dlhodobejšie prítomné v slovenskej literatúre“ (Janecová – Nádaskay 2022: 91–107). Ivana Taranenková a Radoslav Passia v monografii *Hľadanie súčasnosti. Slovenská lite-*

ratúra 21. storočia taktiež zmieňujú „návrat“ subjektu ako špecifikum literatúry dvadsiateho prvého storočia. Dodávajú, že daný subjekt je vytváraný z najrozličnejších pozícií „nech už je to autobiografická, rodová, generačná skúsenosť, resp. situovanie sa do konkrétnej lokality či do kontextu historických udalostí, ktoré sa stávajú základom pre formovanie identity“ (s. 39). O „návrate“ subjektivizácie v slovenskej literatúre sa hovorí najmä ako o reakcii na literatúru deväťdesiatych rokov dvadsiateho storočia, kedy dominovali desubjektivizované štruktúrované a experimentálne texty. Pre doplnenie, v poslednom desaťročí dvadsiateho storočia tak dochádzalo k opačnej tendencii ako v českej literatúre, kde už v tomto období autentická denníková a memoárová próza nachádzala svoje uplatnenie. Ako príklad môžeme spomenúť známy román *Český snář* (1990) od Ludvíka Vaculíka, v ktorom autor balansuje medzi žánrovým ukotvením denníka a fabulovanej prózy. V roku 2022 sme zaznamenali dva prozaické debuty nominované na prestížne slovenské ocenenie Anasoft litera, v ktorých vnímame širší presah od subjektu ku konkrétnemu spoločenskému a kultúrne špecifickému.

V prípade útlej novely *Po funuse* od Jakuba Speváka, absolventa filmovej scenáristiky a dramaturgie Vysokej školy múzických umení v Bratislave, môžeme hovoriť o odvážnom projekte, ktorý je kritickou a odbornou verejnosťou prijatý ambivalentne: „Nad Spevákovým debutom môžem uznanlivo kývnuť hlavou a dať do súvisu so súčasnou slovenskou literatúrou a spoločnosťou bez toho, aby som pociťoval potrebu vrátiť sa k nemu“ (Nádaskay: 2023). V známej diskusnej relácii Literárny kvocient (2022) si niektorí z diskutujúcich všímajú v knihe dve protichodné tendencie, ktoré nespolutracujú, stereotypnosť postáv a miestami preexponovanú telesnosť, no zároveň vydvihujú presvedčivú psychologizáciu. Hlavnou postavou je mŕtvy muž, ktorý sa ocitá na (možno) vlastnom kare: „Snažím sa spomenúť si, či ich náhodou nepoznám, ale nespomeniem si, ako si nespomínam na nič z obdobia, keď som ešte žil“ (Spevák 2022: 11). Ak pristúpime na hru Jakuba Speváka pri stole sa po pohrebe stretávajú mŕtveho bezmenná Manželka, Syn, Svokra, Brat s manželkou a Švagor. Ich identita alebo charakter sú pre mŕtveho neznáme, pretože ich kože sú „tvrdé ako asfalt“ (Spevák 2022: 16). Zatiaľ čo mŕtvy protagonista dedukuje svoju minulosť len vďaka ich správaniu na kare, čitateľ je privilegovanejší, pretože autor odkrýva vnútro jednotlivých preživších zmenami rozprávačských perspektív. Odrazovým bodom v ich rozprávaní je spomienka na postavu mŕtveho a vyrovnávanie sa s jeho predčasným odchodom. V monológoch zároveň odkrývajú svoje tajomstvá, traumy, identitu, sexuálnu orientáciu, neraz i sebastrednosť a absentujúci záujem o druhých, vrátane mŕtveho: „Môjho švagra som skoro vôbec nepoznala. [...] S mojím mužom sme ho však boli asi dvakrát pozrieť v nemocnici. Viac som ho nevidela. Mne totiž nerobí dobre, keď som v prítomnosti umierajúcich ľudí“ (Spevák 2022: 53). Ich pretváрка je dokonalá, navonok zapadajú do rodových i rodinných stereotypov a do predstavy súdržnej rodiny, no k dedine sa blíži apokalypsa a na precitnutie už nie je čas. Mŕtvy tak neprichádza len po smrti, ale aj neskoro, čo si sám začne uvedomovať: „Najradšej by som do nich vošiel, preskupil ich vnútro, zmenil alely, prepísal DNA.

Prídu mi však ako figúrky z plastu. Duté, strnuté telá. Mám pocit, že sú viac mŕtvi než ja“ (Spevák 2022: 52). Bratova manželka márne pod vplyvom alkoholu prizná svoju neplodnosť a Manželka, naopak, počatie dieťaťa pred skonom manžela. Rovnako márne sa Brat so Švagrom poddajú svojej podstate a vyjadria si náklonnosť. Fikčný svet sa rúti do klimatickej záhuby, príbeh sa rúti do absurdity. Brat so Švagrom zhoria po nevydarenom sexuálnom styku, Manželku po napadnutí Švagrovou vezme prúd vody, Syn pri rúbaní zatne do živého a rozpolí sa ako kus dreva. Len Svokra si pred vpádom do puklín zeme spomenie na mŕtveho: „Viem, že si tu. Viem, že nás celý čas sleduješ a súdiš nás, no nezabudni, že aj ty si tu bol, kde sme teraz my!“ (Spevák 2022: 79). Mŕtvy zostáva pod altánkom pri prázdnom tanieri sám s pocitom viny, s pocitom, že by najradšej zomrel znova.

Zbierka poviedok Dominiky Moravčíkovej *Dom pre jeleňa* sa dočkala väčšieho ohlasu a taktiež pozitívnejšej kritiky. Kristína Žilinčárová v kritike vydvihuje funkčné prepájanie leitmotívov (Žilinčárová 2022), zatiaľ čo Ján Púček si všima podobnosti s Moravčíkovej básnickou zbierkou *Deti Hamelnu* (2020) a nabáda k „podobne vrúcnemu prijatiu“ prozaického debutu (Púček 2022). Poviedky Dominiky Moravčíkovej nás privádzajú do zabudnutých areálov, v ktorých sa prelína skutočnosť so snami a mýtmi, civilizácia a bytostná divokosť. V izolovaných, magických a zahmlených Lyskách alebo v Kozline prežívajú univerzálne príbehy. Postavy sa životu v areáloch prispôsobujú, žijú rodinným komunitným životom bez záujmu o fungovanie za hranicami svojho domova. Cyklicky sa v jednotlivých poviedkach objavujú postavy trpiace rôznymi anomáliami. Tieto anomálie sú dôvodom vylúčenia z akéhokoľvek kolektívu, čo napríklad v prípade Gregoryho premeneného v zakliatom dome na jeleňa, alebo často odpadávajúcej Alje, vedie k rozhodnutiu opustiť známy areál a nikdy viac sa nevrátiť. Tieto odchody však nemožno interpretovať ako trest, ale ako oslobodzujúci prvok od zväzujúceho osudu a predsudkov okolia. S podobným nepochopením sa stretávajú i postavy s inou skúsenosťou a empirickou vybavenosťou, teda postavy do areálu prichádzajúce a pre domácich neznáme. Za pozornosť stojí i poznanie, že Dominika Moravčíková do zbierky pridáva motív pudu ľudskej a telesnej blízkosti. V poviedke *Teplotkrvný druh* tematizuje vznik silného puta medzi deťmi, ktoré vzniká pri rituálnom umývaní chrbtov. Pre Moravčíkovej poviedky zo zbierky *Dom pre jeleňa* je charakteristická predvídateľnosť a stereotypnosť. Vo väčšine poviedok je časopriestor nejednoznačný, čo umocňuje prepájanie zastaraného života na sociálnom i geografickom okraji s výtvarnými súčasnou doby: „Naša osada nemá názov, známu históriu, erb, rozoznateľný bod na google mapách ani webstránku“ (Moravčíková 2022: 7). Iba poviedky „Kozlina“ a „Divoká kačica“ sú situované do určitého obdobia. Poviedka „Divoká kačica“ nás privádza do obdobia partizánskych povstaleckých bojov počas druhej svetovej vojny, zatiaľ čo „Kozlina“ sa odohráva v súčasnosti a zaoberá sa s ňou spojenými spoločenskými problémami. Protagonistkou je starostu manipulujúca Magda z majority, pre ktorú je charakteristická predurčená neznášanlivosť voči vybraným spoluobyvateľom: „Všimla si nové graffiti na cintorínskom múre. Nápis „Cigáni do plynu“ a „Kozlina je jeblina“ sa opakovali ešte z minulej jesene“ (Moravčíková 2022: 56). Magdino

privilegované postavenie je však ohrozené. Po dedinských oslavách sa prebúdzajú na hrudníku Gabriely. Magda, obávajú sa vylúčenia, odchádza domov okľukou hneď po zobudení, najlepšie tak, aby si jej nikto nevšimol. Posledná zmienená poviedka tematizuje život na súčasnej periférii, kde ľudia neveria nadprirodzeným javom, neveria si navzájom. Ich rituálom je návšteva krčmy a uzamknutie domovov.

Reláciu Literárny kvociant venujúcej sa obidvom prózám Vladimír Barborík ukončuje konštatovaním, že prózy Dominiky Moravčíkovej a Jakuba Speváka sa „nepodobajú na to, čo je dnes trendom. Trendom teraz myslím „Ja“ literatúru“ (Barborík – Darovec – Domorák – Součková 2022). Vybrané prózy dajú do kontrastu s vydanými prózami Ivany Gibovej alebo Nicol Hochholczerovej. Jakub Spevák tematizuje z osobného života vyplývajúce vyrovnávanie sa so stratou blízkeho človeka, ale aj zničujúcu potrebu skrývať svoje „Ja“, tematizuje dôsledky zlyhania komunikácie medzi rôznymi sociálnymi skupinami obyvateľstva a ľahostajnosť nielen k osobám okolo seba, ale aj k prostrediu, v ktorom žijú. Dominika Moravčíková pozornosť upriamuje na prevládajúce stereotypy v našich myšliach a v konaní. Leitmotívom zbierky je cyklický podvedomý pud človeka „inakosť“ odsúdiť a potrestať. Rovnako ako Spevák sa nebráni alúziám na rodovú diskrimináciu, ekologickú necitlivosť, ale aj na nárast extrémizmu medzi mladými. Prozaické debuty Moravčíkovej a Speváka sa dotýkajú nielen problémov subjektu, ale aj problémov, ktoré jedinca prevyšujú a sú výzvami pre súčasnú spoločnosť a tým súčasnú slovenskú literatúru ozvlášťujú.

Bibliography

- Barborík, Vladimír – Darovec, Peter – Domorák, Daniel – Součková, Marta (2022), *LQ – Literárny kvociant #52 Po funuse/Dom pre jeleňa*. www.youtube.com. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=HBQZawnpOC0>.
- Janecová, Tamara – Nádaskay, Viliam (2022), *Kritická ročenka 2021. Antológia súčasnej literárnej kritiky*. Bratislava, Slovenské informačné centrum.
- Moravčíková, Dominika (2022), *Dom pre jeleňa*, Levice, KK Bagala.
- Nádaskay, Viliam (2023), *Živý mŕtvy, mŕtvi živí*. www.plav.sk. Dostupné z: <https://plav.sk/node/275>.
- Passia, Radoslav – Taranenková, Ivana (2014), *Hľadanie súčasnosti. Slovenská literatúra začiatku 21. storočia*. Bratislava, Slovenské informačné centrum.
- Púček, Ján (2022), *Tvrde životy, ktoré sa musia žiť. Poviedky Dominiky Moravčíkovej na pomedzí mýtov a reality*. www.dennikn.sk. Dostupné z: <https://dennikn.sk/2996651/tvrde-zivoty-kto-re-sa-musia-zit-poviedky-dominiky-moravcikovej-na-pomedzi-mytov-a-reality/?ref=inm>.
- Spevák, Jakub (2022), *Po funuse*. Levice, KK Bagala.
- Urbaničová, Zuzana (2024), *Človek, tvor nepoučiteľný. Nad prozaickou zbierkou Dom pre jeleňa od Dominiky Moravčíkovej*. Bohemica Olomucensia. 16/1, 124–133.
- Žilincárová, Kristína (2022), *Hlasy (z) periférie*. www.kapital-noviny.sk. Dostupné z: <https://kapital-noviny.sk/hlasy-z-periferie/>.

Translation challenges of *The Tale of Genji* into Slavic languages

Sae Yoshimi

Saint Petersburg University, Russia

Abstract: This paper examines the challenges of translating *The Tale of Genji*, a 11th-century Japanese masterpiece, into Slavic languages, with a focus on cultural realia. These realia-cultural, historical, and geographical elements- pose significant obstacles in translation due to differences between Japanese and Slavic traditions. The paper analyzes how various Slavic translators, particularly in Russian and Polish, handle these challenges. Specific examples of realia, such as Heian-era titles, rituals, and plant names, are discussed to demonstrate the complexities of conveying the novel's cultural and historical context. The study emphasizes the importance of adapting these cultural elements while preserving the original text's meaning and aesthetic depth.

Keywords: Translation, *The Tale of Genji*, Slavic Languages, Cultural Realia, Heian Era, Murasaki Shikibu

Japanese medieval literature has long been a subject of fascination for scholars worldwide. Among its many works, *The Tale of Genji* stands as a masterpiece, often regarded as the world's first full-length novel. Written by Murasaki Shikibu during the Heian era in the early 11th century, this literary work provides a detailed portrayal of court life, aristocratic culture, and the emotional intricacies of its characters. The novel's structure, comprising 54 chapters and 795 waka poems, exemplifies the depth of Heian literature. Since its initial English translation by Arthur Waley in the 1920s, *The Tale of Genji* has been translated into over 40 languages, including Slavic languages such as Russian and Polish. However, translating such a culturally rich text into Slavic languages poses significant challenges. The cultural and linguistic gaps between Japanese and Slavic traditions necessitate careful strategies to adapt cultural realias—elements deeply rooted in the source culture—to the target audience without losing the essence of the original (Vlahov & Florin 2012: 17). For example, in *The Tale of Genji*, terms like 女房 (*Nyōbō*, court lady) and 御物忌 (*Monoimi*, ritual seclusion for purification) are imbued with cultural and historical significance that may not have direct equivalents in Slavic languages. Translators must choose between preserving the term's form through transliteration or adapting it to align with the target culture.

The Tale of Genji was written in the early 11th century by Murasaki Shikibu, a lady at the Heian court. The novel centers on the life of Hikaru Genji, an aristocrat of unparalleled beauty and charm, as well as his relationships, ambitions, and the inevitable passage of time. This work is deeply infused with the aesthet-

ics of the Heian period, notably the concept of *mono no aware*—an awareness of the transience of life and a melancholic appreciation for its fleeting beauty. The novel's intricate use of waka poetry and its vivid descriptions of court life provide readers with a window into the cultural and social norms of the time. However, these very elements pose significant challenges for translators, particularly in retaining the original's poetic and cultural depth.

In the Slavic countries, the work has so far been translated into Russian, Ukrainian, Czech, Polish, Serbian, Slovenian and Croatian. The first partial Russian translation of *The Tale of Genji* was completed in 1924 by Nikolai Konrad, based on a modern Japanese translation. However, the most notable and complete translation was produced by Tatiana Sokolova-Delyusina in 1991–1993. Sokolova-Delyusina's work emphasized fidelity to the original text, as she relied on the classical Japanese source rather than existing other translations (Sokolova-Delyusina 1996: 18). Her translation captures the nuanced emotional and cultural elements of the original, but it also introduces challenges for readers unfamiliar with Heian-era customs. To address this, she provided extensive annotations to explain cultural references, such as the symbolism in waka poetry and aristocratic rituals. Polish translations of *The Tale of Genji* began with shorter, experimental versions in the late 20th century. Iwona Kordzińska-Nawrocka spearheaded a comprehensive project in the 2000s, which aimed to provide a full Polish translation by 2027 (Kordzińska-Nawrocka 2022: 108). These translations often adapt cultural realias to align with Polish cultural sensibilities, sometimes simplifying or reinterpreting complex elements (Kordzińska-Nawrocka 2009: 35). For instance, certain aristocratic titles were replaced with more familiar Polish equivalents, prioritizing readability over strict fidelity to the original.

Cultural realias—unique cultural elements such as traditions, social structures, and specific terminologies (Vlahov & Florin 2012: 17) —are among the most challenging aspects of translating *The Tale of Genji*. For example, terms like *mono no aware* or Heian-era clothing items like *kariginu* often lack direct equivalents in other languages. Translators must decide between maintaining authenticity through transliteration or opting for descriptive translations that may sacrifice cultural nuance. Russian translators tend to preserve the original terms, accompanied by explanations, while Polish translators often opt for functional equivalents or simplifications. Both approaches highlight the inherent trade-offs in translating culturally rich texts. This paper explores the challenges of translating “realia”—specific cultural, historical, and geographical elements deeply embedded in a particular language and culture (Vlahov & Florin 2012: 17)—into other languages, with a particular focus on Japanese realities. Drawing on the work of Vlahov and Florin (2012: 82), the paper examines the difficulties in translating these realia and their argument that the translation of realia is an important part of conveying national and historical uniqueness.

The main challenges in translating realia can be summarized as follows:

1. Lack of an Equivalent in the Target Language: Sometimes the object or concept denoted by a realia does not exist in the target language, making it difficult to find an appropriate translation.
2. Conveying the National and Historical Colouring: In addition to translating the literal meaning, translators must also convey the cultural and historical context that shapes the original meaning of these words.

Vlahov and Florin (2012: 55) categorize translation into the following four types:

1. Subject Division
2. Local Division
3. Temporal Division
4. Translation Division

This paper focuses specifically on the Subject Division and aims to demonstrate the types of realia present in *the Tale of Genji*. The Subject Division is further subdivided into three subsections (Vlahov and Florin 2012: 55).

A. Geographical Realia

The first subsection deals with “Geographical Realia.” This category includes names of physical geographical objects, geographical names related to human activities, and names of endemic plants and flowers. Plant and flower names, which often play a significant role in the story and appear in poems and chapter titles, are frequently specific to Japan and are difficult to translate. This section examines some of the geographical realia presented in *the Tale of Genji* and their translations into Russian and Polish. Geographical realia refer to place names, natural features, and environmental characteristics that play a significant role in creating the atmosphere of the work and conveying the cultural context of the Heian period. Through a comparison of the translations, we can identify how different translators have approached the rendering of these realia and assess how well they manage to preserve their cultural and symbolic meaning. For instance, the term 帚木 (Broom Tree) is translated into Russian as *Дерево-метла* (Broom Tree), a literal rendering. However, this translation may not fully capture the cultural and symbolic significance of the original Japanese term. In contrast, the Polish translation uses *Żarnowiec*, which refers to a plant native to Poland. This choice may be aimed at making the reference more relatable to Polish readers, though it alters the original context. Another example is 夕顔 (Evening Face), which is translated in Russian as *Вечерний лик* (Evening Face), emphasizing the metaphorical expression of the term. The Polish translation, however, uses *Powój*, which refers to a plant, focusing more on the botanical aspect than the metaphorical meaning of the name. This shift highlights the differences in how the metaphor is perceived and translated across cultures.

B. Ethnographic Realia

The second subsection addresses “Ethnographic Realia,” which is subdivided into five categories and includes aspects related to everyday life, art, culture, and ethnic objects. There are numerous examples in this category. For instance, the

aristocratic estates of the time each had a unique name, which is represented in the Russian translation by a corresponding word. This section delves into the ethnographic realia in *the Tale of Genji* and their translations into Russian and Polish. For example, the term 殿上の間 (Palace Room) is translated into Russian as *Во Дворце* (In the Palace), which captures the general idea of a space within the palace but loses the specific cultural context of the original term. In the Polish translation, *dwór* (Courtyard) is used, which changes the meaning to refer more broadly to the palace grounds. Similarly, 白い柔らかなお召物 (Soft White Garment) is translated into Russian as *Мягкое белое платье* (Soft White Dress), a straightforward translation that keeps the basic meaning intact. However, the Polish translation uses *miękki biały podkoszulek* (Soft White Undergarment), which emphasizes the garment's functional role more than its symbolic meaning in the original text.

C. Socio-political Realia

The last subsection addresses “Socio-political Realia,” which includes administrative and territorial units, government bodies, political figures, military realities, and other related elements. The final section explores the socio-political realia found in *the Tale of Genji*, particularly titles, ranks, and social roles that reflect the hierarchical structure of Japanese society during the Heian period. Translating socio-political realia presents a particular challenge, as these elements often lack direct equivalents in other cultures. For example, 中将 (Chūjō), a title for a senior minister, is rendered in both Russian and Polish as *Tō no Chujō*, preserving the original Japanese form. However, other titles, such as 左馬頭 (Sama-no-kami - Head of the Left Cavalry), are translated in Russian as *Главный левый конюший* (Head of the Left Cavalry), which expands on the description of the position, while the Polish translation *Hidariuma no Kami* uses a more literal rendering, linking it more directly to the original Japanese. These examples illustrate how the translations navigate the complexities of conveying socio-political structures and titles that were deeply tied to the cultural context of Heian Japan. The varying strategies used by the translators reflect both the challenges of the task and the importance of maintaining the historical and cultural nuances of the original text.

Thus, the unique characteristics of this work present several challenges for translation. Realia, in general, are considered untranslatable in the conventional sense and are typically not conveyed through direct translation, as demonstrated by the examples presented in this paper. While numerous translations of the work have been produced worldwide, the study of these translations has not yet been fully developed. This paper has provided an overview of the translations and the realia found within the story, with a focus on how they are translated in Russian and Polish languages. Future research could explore in greater detail how these realia are rendered in various translations.

Bibliography

- Sokolova-Delyusina, T. L. (1996), *Tatianin Genji Diary*. TBS Britannica.
- Kordzińska-Nawrocka, I. (2009), *Dziesięć wieków Genji monogatari w kulturze Japonii*. Warszawa, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Kordzińska-Nawrocka, I. (2022), *Między Oryginałem a Przekładem*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 107–125.
- Vlahov, S., & Florin, S. (2012), *Непереводимое в переводе*. Москва, Р. Валент.
- Соколова-Делюсина, Т. Л. (2001), *Повесть о Гэндзи (Гэндзи Моногатари)*. Т. 1–2. СПб, Гиперион.
- 阿部秋生 (1994), (編訳) 新編 日本古典文学全集20・源氏物語 (1), 小学館.
- 全訳読解古語辞典 (第四版) (2013), 三省堂.
- РУССКО-ЯПОНСКИЙ СЛОВАРЬ 研究社露和辞典 (2015), 研究社.
- Słownik języka polskiego*. Retrieved from <https://sjp.pwn.pl>.